

AZƏRBAYCAN

9'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalanıb: 29.08.2018 Sifariş 2549 Tiraj 600	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com qasimzadeh@azyb.az
Telefonlar: <i>Redaksiya</i> – 498-78-10 493-28-32 493-28-34 <i>Mühasibat</i> – 493-29-41	Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 12 çap vərəqi 16,8 şərti çap vərəqi	Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, “Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

ƏHMƏD QƏŞƏMOĞLU - Şeirlər.....	3
KƏRAMƏT - Cəzb və kütlə hökmü (poema).....	33
İSLAM SADIQ - Şeirlər.....	70
TƏRLAN ƏBİLOV - Şeirlər.....	96
OFELYA BABAYEVA - Şeirlər.....	163

N Ə S R

MƏMMƏD ORUC - Veteran (povest).....	14
QORXMAZ ŞIXALIOĞLU - Bürkü (povest).....	78

E S S E

AZƏR ABDULLA - Sandıq	103
-----------------------------	-----

D R A M A T U R G İ Y A

NATİQ MƏMMƏDLİ - Əmanət (İki hissəli dram).....	40
---	----

Y A Z I Ç I N I N A R X İ V İ N D Ə N

ADİL MİRSEYİD - Akvarium şəhər (kinopoema)	133
--	-----

Ə D Ə B İ S Ö H B Ə T L Ə R

ÖLKƏDƏ KİTABLARI ƏN ÇOX SATILAN ÜÇ YAZIÇIDAN BİRİ Yazıçı Varislə tənqidçi Nərgiz Cabbarlının söhbəti.....	146
--	-----

D E B Ü T

ÜLVİYYƏ HEYDƏROVA - Uşaqlıq (monopyes).....	157
---	-----

Ə D Ə B İ T A L E L Ə R

GÜNEL NATİQ - Mixail Bulqakovun həyatı və müəmmalı ölümü...168
--

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

GÜLDƏNİZ QOCAYEVA - Məgər mən Xristofor Kolumbdan əskik oğlanam	180
--	-----

K İ T A B R Ə F İ	191
--------------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Ahmad QƏŞƏMOĞLU

MƏN AZƏRƏM

mən azərəm...
qədimlərdən qədim türkəm...
min-min ildi mən burdayam,
Azərbaycan - doğma ölkəm.

"bay"- zənginlik, "can"- insandır.
Azərbaycan qədimlərdən
azər adlı insanları çox-çox olan
azərlərlə zəngin olan
bir məkandır.

od ilk dəfə
bu torpaqda alovlanıb.
başqaları od deyəndə,
məni anıb...
od, adını məndən alıb!

mən az - ərəm, mən as - ərəm
yer üzünün bir ulusu...
mənim yurdumda ilk dəfə
aşıq oldu bir-birinə
od, torpaq, hava və su.

bütün Qafqazı oyatdım,
başdan-başa məskən saldım,
Asya adlı bir məkanın
üstündədir mənim adım.

aşiq oldum kainata,
nizamından qüdrət aldım.
bu nizama kökləməkçün yer üzünü
sübh üzünə and içdim,
at üstündə yollar keçdim.

ruhu ruhuma doğma
ellərimlə Altaylarda
Tanrı eşqiylə birləşdim.

bütövləşdim, mən türk oldum
mərdliyimlə, hünərimlə
tarixlərə bir görk oldum.

nizam apardım hər yana,
düzlük apardım hər yana.
ruhu ruhuma doğmaydı,
qüdrət oldum mən islama.

hər bir xalqa qardaş dedim,
nə istədilər, mən verdim...
düşmən olmazdım kimsəyə,
naxələfi düşmən bildim.

şər dövranı əsir aldı,
yeritdi mənim üstümə.
nurumdan nur alanları
qaldırdı mənim qəsdimə.
yer üzünün gözü yaşlı,
hər yanda dərd burulğanı,
yer üzünün başı itib,
itəndən türkün nizamı.

mən azərəm!
qədimlərdən qədim türkəm...
yer üzünü mənim ölkəm!

TÜRKLÜK

Türklük bir məfkurə, türklük bir ahəng,
Türklük qəlb işığı, haqdan rəngarəng.

Gözələ türk deyib ulu babalar
Türkün mənasında - gözəl olmaq var.

Nizam, ahəng, gözəllikdir - türk sözü,
Ululardan ulu, ilkdir türk özü.

Şumerdən, hunlardan üzü bu yana
Hər yanda izi var, getsək hayana.

Ən qədim sözlərdən türk ruhu axır,
Ən qədim izlərdən türk ruhu qalxır....

Türkdür yer üzünün ulu memarı,
Nuruyla dayanıb tarix divarı.

AZƏRBAYCANIM

...od səndən başlayır...
həyat səndən başlayır,
ruhumda ruhu olanım,
qəlbimdə odu olanım
doğma Azərbaycanım.

...ilk səndən başlayır...
türk səndən başlayır
tarixim tarixlərə
tarix olanım, işıq salanım
doğma Azərbaycanım...

yer üzü kainatda
bir ulu varlıq, canlı,
sən onun qəlbi, ürəyi.
haqdan ilham alanım,
doğma Azərbaycanım.

barın, bəhrən, sərvətin,
təbiətin, niyyətin
nurdan gələn bir paydı.
dünyaya nur yayanım,
doğma Azərbaycanım.

BU DAŞI BU GÖLƏ NİYƏ ATDILAR?

Bu gölə bu daşı kim atdı belə?
Daş suya dəyəndə o nə səs idi?
Qəlbimdə telləri niyə dindirdi?
Suyun işvəsiydi, ya naləsiydi?

Daş düşcək çiçəktək qalxdı damlalar,
Sular diskindilər, yol ayırdılar.
Daş gözdən yox oldu, sirli ləpələr
Dairə-dairə nə deyirdilər?

Havada uçurdu o sirr dolu səs,
Daş da yol gedirdi gölün dibinə.

Quşlar olanları nəql edirdilər
Sahilin otuna, çiçək, çöpünə.

Kövrəlib huşunu itirmişdi daş,
Nələr baş verirdi? bilmirdi hələ.
Eşikdə qalatək görkəmi vardı,
İndi qərq olurdu bir dərin lilə.

Hər yanda sakitlik olan bir vədə
Kimdi, nə səbəbə, axı, daş atdı?
Görünən, görünməz neçə aləmdə,
Sirli aləmləri niyə oyatdı?

YER ÜZÜ GÖZƏLDİ...

Yer üzü gözəldi, düzdü,
Mən öz dövrümdə gəlmədim.
Qəlbimdəki məqamlara
Yer üzündə yüksəlmədim.

Ulduzum hansı ulduzdu?
Yer üzündə istəyi nə?
Təəccüblə baxdı çoxu,
Bu istəyi desəm kimə.

Misal çəkdim çiçəkləri,
Ya kainat düzümünü.
Çoxu əlini yellədi
Elə hey yordum özümü.

Yer üzü gözəldi, düzdü,
Mən öz dövrümdə gəlmədim.
Qəlbimdəki məqamlara
Yer üzündə yüksəlmədim.

MƏN GƏLƏ BİLMƏDİM BU YER ÜZÜNƏ...

bir parça göy üzü, bir ulduz, ya da
bir süzgün buludam, bilmirəm nəyəm...
mən gələ bilmədim bu yer üzünə...

Adəmdən bu yana gör nələr olur?
hər nəhsdən cürbəcür nəhslər doğulur.
çiçəyə bənzəmək əvəzinə, yer
qanların içində üzür, boğulur...

mən gələ bilmədim bu yer üzünə...

burdan - göy üzündən aydın görünür -
yerdə kimlər nəyə sitayiş edir.
kim nəyin eşqiylə xəlvəti, aşkar
iblisə baş əyib, nə xahiş edir...

burda göy üzündə, bir xəlvətdəyəm
hələ mələklər də bilmir kiməm mən -
hələ tək özünə məhkəmə quran
görünməz, bilinməz bir hakiməm mən...

göydən yağış tökür, bir leysan yağış
yağışın səsiylə oynayır ruhum.
bir otaq içində bir pəncərədən
baxır, için-için ağlayır ruhum...

sevdim torpağını, vüsal yolunda
elə hey can atdım yer üzünə mən...

öldüm bu həsrətlə, öldüm, dirildim,
mən gələ bilmədim bu yer üzünə....

DOĞMA ELLƏR

göy üzü pərdə-pərdə,
hər tül pərdə sirr dolu...
hər pərdənin o üzü
yeni aləmin yolu....

aləm aləm içində,
hər aləmin aləmi
özünün yetirdiyi
bir qızıl gül bicimdə...

...səndəmi darıxırsan, doğma adam?
səndəmi kövrəlirsən tez-tez?...
bəlkə
yad aləmdəyik biz....

...çiskin bir havada,
dərin bir dərənin dibində,
bulağın başında
suya təşnəyəm.....

elə tənhayam ki...
səndəmi tənhasan, doğma adam?

...ey, tarzən,
əlindəki tarın

tellərinəmi kökləyirsən telləri?
 bəs qəlbindəki aləmin
 qızıl gülləri?

köklə o telləri, köklə, çal
 bəlkə bitə tənhalıq....
 bəlkə kimsə deyə mənə
 hardadı qəlbimin
 doğma elləri?...

HƏYAT

nədən axı, nədən,
 qəfil ölüm
 aparır insanı birdən,
 of demədən?

soruşdum özümdən,
 kədərləndim...

...qəmli-qəmli,
 heç özüm də bilmədən
 əl atıb qırdım
 bir çinar yarpağını,
 sıxdım əlimdə...

birdən səs gəldi yarpaqdan,
 ürək göynədən:
 -nədən axı, nədən
 qırdın məni
 uf demədən?

İNAM

qıran qırır, quran qurur...
 fələk də öz hörgüsünü
 astaca, aramla hörür...

qıranlar pozur ahəngi,
 ahəngə aparır
 yer üzünü quran...

hələ
 nadanlıq çox olduğundan
 iblisin gümrah vaxtıdı...

amma
 heç vədə yer üzünü tamam
 qıranın əlinə verməz quran...

SƏN ONA OXŞAYIRSAN...

...eşitsən qəfil ölmüşəm
çəkilib bir tərəfə, tənha
elə mənim sözlərimlə
zildən bir ağı deyərsən...
heç olmasa bir saatlıq
qara paltar geyinərsən...

Ramiz demiş, hər kişinin
öləndən sonra
qara paltarlı bir qadının
göz yaşına ümidi var...

ömrüm boyu ürəyimdə
həsrəti yatan qadını,
neçə dəfə gül dəstəsi
almaq istədiyim qadını,
heç bir yanda tapmadığım,
heç adını tutmadığım,
kəlmə kəsmədiyim qadını,
çox olsa da ehtiyacım,
ətrini duymadığım qadını
hardan tapım ki, ağlasın məni...

ümitsizəm...
ömrümə bir şey qalmadı...
qəlbimdəki o qadını
ha çağırıdım, gəlmədi...
gecə-gündüz səssiz-səssiz
dedim ona:
mən sənsizəm... mən sənsizəm...

çox işim yarımçıqdı onsuz,
çox sevdam qalxmamış, solmuş...
kim bildi ki, tənhalıqda
qəlbim necə viran olmuş...

o olsaydı qəlbimdəki
tellər ona köklənərdi,
neçə sevgi dastanı, neçə uğur
yer üzünə gələrdi...
nəğmə-nəğmə dillənərdi...

nə olsun ki, o deyilsən,
sən ki ona oxşayırsan.

qəfil öldüyümü eşitsən
çəkilib bir tərəfə, tənha

elə mənim sözlərimlə
zildən bir ağı deyərsən...

həm mənə ağı deyərsən,
həm də qəlbimdəki,
yer üzünə gəlməyən gözələ....

heç olmasa bir saatlıq
qara paltar geyinərsən...

GƏL NUR İÇİNDƏ

Ömrümə xoş gəldin, gəl nur içində,
Xərabə ömrümə bir həyat gətir.
Tulla bir tərəfə daşı, kəsəyi
Öz qəlbinə oxşar bir busat gətir.

Bir qəsir ucaldaq dağlar başında,
Dörd yanı bağ-bağat, ən zərif güllər.
Ağaclar boy versin nəğmələrintək,
Bulaqları sənə qəlbinə bənzər.

Ağappaq buludlar gömgöy səmada,
Baharın günəşi nur yağışıtək.
Mən sənə qarşında - əmrinə tabe,
Sən mənim qarşımda ilahi mələk.

Muğamın ən şirin məqamı olaq,
Sözləri mən olum, avazı sən ol.
Sənə hər bir nəğmə duamız olsun,
Yerin, kəhkəşanın ta özü sən ol.

HƏLƏ ŞƏFƏQ-ŞƏFƏQ GÖY ÜZÜNDƏSƏN

sübh üzü qalıbdı hüsnünə heyran,
sənsə yuxudasan, göy üzündəsən.
yataqda yayılıb tellərin ürkək,
təbəssüm içində, gül mislindəsən.

qəlbin arzu dolu, nurundan bəlli,
mələklər aləmi sənə aləmin,
hələ şəfəq-şəfəq göy üzündəsən,
hələ uzaqlardan yol gəlir gəmin.

ilahi aləmdə ilahi gözəl,
qəlbinin hər teli nura köklənib,
indi xəbərin yox, bu sübh üzü də
sənə xeyir-dua verməyə gəlib.

GƏL MƏNİ DƏFN ELƏ

sənə gələn yollarım üstə,
öz qollarım üstə
öldüm...

gəl, qoşul kölgəmə,
dəfn edin məni....

istəyirsiz ağı deyin,
istəyirsiz gülə-gülə,
xatırlayıb məni
rəhmət diləyin....

...yalnız
sənin sevginin içindəydi ömrüm.

sevginsə bulud kimiymiş,
gəldi, nur səpdi hər yana, getdi...

o getcək, şükür ki, dözmədim,
dünyadan itdim.

cənazəm ortadadı..

gəl, qoşul kölgəmə,
dəfn edin məni....

OTUZ İKİ YAŞIMDA ÖLƏCƏYƏM...

...otuz iki yaşında ömrüm
yer üzünün
gözə görünən nağıllarından keçdi...

Sakit okeanda,
Kamçatkada, Berinq boğazında,
adalarda, yay vədəsi
dalğaya, küləyə, buluda döndüm,
yerdə idim? göydə idim?... bilmirdim...

pıqqır-pıqqır qaynaya-qaynaya,
nəğmə-nəğmə, duman-duman
qalxan bulaqların
sehrinə düşdüm....
qeyzer fontanları vadi boyunca...
meşələrində, düzlərində yaşıllığın
ilahi rənglərinə qarışdım...

Kamandor adasında
quruyan ağaclar, yığılan kollar,

çürümür nə qədər illər də keçsə,
göbələk, elə bil, çəməntək bitib.

hər tərəf firuzə, rəngi nur daşlar,
sevdalar içində bitib ağaclar,
növrəs yaşıllıqda qarşıda bir çay...
dumduru sulara saysız balıqlar,
yaxında ağ ayı balıq ovlayır...
balinalar fəvvarə dilində
bilmirəm ki, gülür, yoxsa ağlayır?

cöngə boyda dəniz pişikləri...
ailə-ailə sahil boyunca...
arada gəzişir pinqvinlər...
bihuş bir ədayla uçuşur quşlar...
çiçəklərin ətri ruha ruh verir...
yan-yörədən keçir əlvan buludlar...

İlahi, nə dilində danışır? nə deyir
Sakit okeanın dalğaları, ləpələri?

bilmirsən çiçəkdimi, ya pəri,
mələikədimi, insandımı
bu sehdən doğulan, itən,
qızılgül rəngində aleut* qızlar-
bu yerin özlərinə bənzər
gözəlləri...

... otuz iki yaşımda, yay vədəsi
qəlbim qarışdı o aləmə... yayıldı kainata.....

... bilmirəm, hansı tarixdə, hansı gündə
hansı yerdə öləcəyəm....

amma, bilirəm ki,
otuz iki yaşımda,
o aləmdə öləcəyəm!

HƏVVADAN UCA MƏQAMDA

Aləmlərdən doğulan bu aləmin,
Mən bir Adəmiyəm, sən bir Həvvası...
Adəmin eşqi var mənim qəlbimdə,
Səsində müqəddəs Həvva nəvası.

Bu aləm nur dolu ahəng aləmi,
Onun torpağından yoğruldu, qalxdım.

---

* *Alyaskadan olan insanlara aleut deyirlər.*

İllərlə tənhaydım, dualar etdim
Axan şəfəqlərə ümidlə baxdım.

Sədan çiçəklərə işvə verirdi,
Sübh üzü ruhunla pıçıldayırdı,
Başımın üstündə bir meh əsirdi,
Ağaclar eşq ilə puçurlayırdı.

Eşqimlə yarandın, eşqimlə qalxdın,
Sən yoxdan var oldun məleykə kimi,
Sən gəldin, bildim ki, Allahdan sonra
Sənsən ürəyimin bir tək hakimi.

Sən mənim Həvvamsan, əlin əlimdə,
Amma ki, Həvvadan uca məqamda -
Qadağan olunmuş ağacdən uzaq,
Şükür, üzü ağıq Allah yanında.....

ÜMİD YERİM

Yer üzünü duman alıb,
Dövrənin daşı çoxalıb,
Ən doğmalar da yad olub,
Ümid yerim bircə sənsən.

Ögey-ögey baxır ömür,
Tale susub, salam vermir.
Sən görəni kimsə görmür,
Ümid yerim bircə sənsən.

Şükür, sən nur çiçəyisən,
İlhamımı dindirirsən,
Məni ki belə sevirsen,
Ümid yerim bircə sənsən.

Biz əl-ələ kainatıq,
Hər nəhsə, əyriyə yadıq,
Bir-birimizdən doymadıq,
Ümid yerim bircə sənsən.

Sən mənə qüdrət verirsen,
Mələkələrdən birisen,
Sənə qurbanam, bilirsən...
Ümid yerim bircə sənsən!

◆ P o e z i y a

Məmməd ORUC

VETERAN

◆ **Povest**

Təxminən bir həftə götür-qoy eləyəndən, el arasında deyildiyi kimi, yüz ölçüb bir biçəndən sonra qərara gəldi ki, dərini birbaşa Ali Baş Komandana ünvanlasın, çünki nazirin adına yazdığı üçüncü məktuba da ağla batmayan cavab almışdı və bu səlissə makina yazısında bildirilirdi ki, onun qulluq etdiyi hərbi hissə haqqında nazirliyin arxivində səhih bilgi yoxdur; son cümlə isə bəlkə də bir qədər məzə doğurduğuna görə yadımdan çıxmırdı: «...belə bir məlumat əldə olunarsa, şikayətiniz araşdırılacaq və sizə müvafiq cavab ünvanlanacaq».

Əlbəttə, belə bir cavab cavanlığının iki ilini Qarabağ uğrunda döyüşlərdə keçirmiş, soyuq səngərlərdə yatmış və bu müəmmalı müharibədən əlil olub qayıtmış Camal Qənizadəni qane etmirdi; axı, necə ola bilər ki, yüzlərlə əsgərin, zabitin qulluq etdiyi hərbi hissə haqqında nazirliyin arxivində səhih bilgi olmasın? O, uşaq deyil ki, belə başdansa cavabla toxtaya, çəkilsə bir tərəfə?

Yaşı altmışı haqlamış Camal Qənizadənin istəyi - hərbi qulluğuna görə dövlətdən son umacağı «Veteran» adı idi və ona elə gəlirdi ki, şairin məşhur sözü nə qədər pafoslu səslənsə də, gec-tez ədalət zəfər çalacaq və o, bu fəxri adı alacaq...

1992-ci ilin payızında kontuziya zədəsi alıb müharibə əlili kimi ordudan tərxis olunanda bu fəxri ad üçün kiməsə ağız açmağı özünə sığışdırmadı, amma bir çox müharibə əlilləri kimi torpaq sahəsi istədi və onun xahişini dərhal təmin etdilər; Abbalıq (Vişnyovka) deyilən bağ massivində ona 12 sot torpaq sahəsi verdilər...

O zaman bu fikirdə idi ki, torpaq sahəsi fəxri addan qat-qat vacibdi, yaşlaşanda bir koma qaraldıb girər içinə, şəhərdəki mənzili də qalar oğluna. O zaman ona elə gəlirdi ki, (imtiyazları çox-çox sonralar meydana çıxan) «Veteran» adını onsuz da günlərin birində çağırıb ona verəcəklər, nəyə lazım kiməsə ağız açmaq? Üstəlik də bu fəxri adın matahı sonralar çıxdı.

Əslinə qalsa, Camal Qənizadənin bu imtiyazlarda gözü yoxdur, amma hər il 9 May günü Böyük Vətən müharibəsi iştirakçıları ilə yanaşı «əfqanların» və Qarabağ müharibəsinin rəsmi veteranlarının Qələbə xiyabanlarına dəvət olunması və onun yada salınmaması xətrinə deyir, axı, o da vuruşub və sağalmaz bir zədə ilə müharibədən qayıdıb: «kontuziya».. Nə olsun ki, ona rəsmi olaraq «Veteran» adı verməyiblər, axı, hər halda o, veterandı...

Onu bu fəxri adı almaq sövdasına isə oğul nəvəsi Oğuz saldı. Oğuzu həftədə üç dəfə üzgüçülük hovuzuna aparıb-gətirir və ailədə hələ nəyəyə yaradığı üçün təsəlli tapır.

Neçə illərdir ki, Oğuzu Azərbaycan dilində dindirir, Oğuz isə ona rusca cavab verir. Bu hal başqalarına qəribə gəlsə də, o, bu sayaq mükalimə tərzinə alışıb. Amma bununla belə bu günlərdə gülə-gülə Oğuzdan soruşdu: «Görəsən, biz haçan eyni dildə danışacağıq?» Oğuz da ona gülə - gülə cavab verdi: «Ya ne znayu».. Və bu mehribançılıq anında Oğuz soruşdu ki, doğrudanmı babası Qarabağ uğrunda döyüşlərdə vuruşub? O da cavab verdi ki, necə bəyem, buna şübhəsi var? Oğuz da dedi ki, bəs onda niyə onun ordeni, medalı yoxdur, niyə onu 9 Mayda Qələbə xiyabanına çağırırlar?

Doqquz yaşlı nəvəsinin ürəyindən keçənlər bir anlığa ürəyini sızıldıtdı, onu kövrəltti və bu qənaətə gəldi ki, «Veteran» adı onun özündən çox, Oğuzla lazımdı, Oğuzun tərcümeyi-halı üçün lazımdı və ona görə də bu adı almalı və Oğuzu sevindirməli.

Oğuzu sevindirəndə içində rahatlıq tapırdı, xoş anlar yaşayırdı və ona elə gəlirdi ki, xəzanı çoxdan başlayan həyatında onu yaşadan elə bu və buna bənzər xoş anları.

Və elə bu xoş ovqatla da ertəsi gün birbaşa qeydiyyatda olduğu rayonun komissarlığına üreklə gəldi, amma komissar 1992-ci ilin payızında müharibədən qayıdanda onu gülərüzlə qarşılayan, qollarını boynuna dolayan, dərd-sərini, istəyini soruşan komissar deyildi, cavan, qaraqabaq bir polkovnikdi və bu yaşına görə o qədər də uyarlı olmayan bu rütbə sahibi onun üzünə belə baxmadan dedi ki, bütün fəxri adları, o cümlədən «Veteran» adını nazirlik verir, biz yox. Camal Qənizadə isə söylədi ki, mənəcə təqdimat komissarlıqdan getməli. Və bu sözün tamamında polkovnik onu təpədən - dirnağa soyuq-soyuq süzəndən sonra bildirdi ki, təqdimat göndərəcək, amma fəxri adın alınması onluq deyil, bunu bilsin...

Camal Qənizadə elə o anda da təəssüfləndi ki, gərək bu işin üstünə 1992-ci ilin payızında - müharibədən qayıdanda düşəydi. Əsgər libasında, zabit mündirində hara gedirdi, gülərüzlə qarşılanırdı, hətta İcra hakimi onu görəndə tanımaza-bilməzə ayağa qalxdı, çay gətirdi və torpaq sahəsi almaq barədəki ərizəsinə öləri nəzər salandan sonra isə harasa zəng vurdu və heç on dəqiqə çəkmədi ki, ona on iki sot torpağın sərəncamını gətirdilər.

O hadisənin üstündən çox yox, qısa bir zaman kəsiyi keçsə də, hər addımda hiss eləyirdi ki, əsgərə, zabitə münasibət kökündən dəyişib. Bunun səbəbini anlaya bilmirdi, sadəcə, təəssüflənirdi. Və hansı şairinsə şeirində oxumuşdu ki, təəssüf özü də məğlubiyətdir. Elə bu təəssüf hissi ilə də soruşdu:

-Təqdimatı haçan göndərəcəksiz?

Komissar nə üçünsə ona gülümseyəndən sonra cavab verdi:

-Bunun məsələyə dəxli yoxdur, onsuz da nazirlikdən fəxri adları ildə bir kərə verirlər, 9 May ərəfəsində, - dedi, - hərbi biletinizin surətini mənə köməkçimə verin ki, Sizi qeydə alsın.

Komissardan fərqli olaraq, komissar köməkçisi onu bir xeyli sorğu-suala tutdu: orduya könüllü gəlib, yoxsa yoldan tutub aparıblar; kombriqi kim olub? Alay komandirinin adı yadıradırmı?; harda yaralanıb?; hansı qospitalda yatıb və s.

Komissar köməkçisinin suallarına məktəb uşağı kimi həvəslə cavab verirdi və ona elə gəlirdi ki, alacağı fəxri ad elə bu sorğu-sualdan asılıdır.

-Bilirsiz 1992-ci ildə, ...sözünə ara verib o ili və ümumiyyətlə o illəri yamanladı, -getsin o illər gəlməsin, -dedi, -bu ad məsələsində, bütün sferalarda olduğu kimi, boşluqlar var, çatlar yaranıb, fərarilər də Veteran adı alıb, ona görə də...-Sözünün ardını gətirmədi və dünyagörmüş Camal Qənizadənin ağılına

da gəlmədi ki, o nə işə umur və həsrətlə günləri, həftələri, ayları yola sala-sala «9 May»ı gözlədi.

...9 may ərəfəsində həqiqətən də hərbi dərgilərin birində Veteran adına layiq görülənlərin növbəti yetmiş nəfərlik siyahısı dərc olundu və Camal Qənizadə o siyahıda öz adını, soyadını görməyəndə gözləri qaranlıq gətirdi, az qaldı havalandı və elə havalı-havali da əvvəl komissarlığa, sonra nazirliyə şığıdı və məlum oldu ki, barəsində yazılmış təqdimat nazirliyə çatmayıb və Camal Qənizadənin komissarlıqda saldığı qalmaqaldan sonra aydınlaşdı ki, təqdimat məktubu göndərilib, amma ünvanı çatmayıb və belə çıxırdı ki, məktub yolda itib.

Hərbi komissarlıqla nazirliyi bir xiyaban ayırırdı və o, bu xiyabandakı təzə yarpaqlanmış söyüdlərin altında bir xeyli var-gəl eləyəndən sonra qərara aldı ki, qayıdıb təqdimat məktubunun surətini istəsin. Əlbəttə, ciddi bir məqsəd naminə yox, elə-belə xatirat üçün, amma onun bu hərəkəti onunla nəticələndi ki, onu itələyə-itələyə komissarlığın ay-ulduzlu dəmir darvazasından bayıra çıxartdılar.

Hələ heç vaxt kimdənsə şikayət yazmamışdı və bilirdi ki, belələrinin el arasındakı haqlı, ya haqsız, ayaması nədir, amma bununla belə hiss elədi ki, yazmasa, ürəyi partlayar və həqiqətən də ilk şikayət məktubunu yazandan və yazdıqlarını aramla oxuyandan sonra toxtadı. Məktubun üzünü hüsnxətlə çıxardanda isə nəvəsi Oğuz aldı başının üstünü.

-Şto pişəş, ded?

Ən acıqlı, əsəbi halında belə Oğuz onu sorğu-suala tutanda, onunla söhbətləşəndə qəzəbi soyuyurdu və ona elə gəlirdi ki, əsəblərinin üstünə sərin su kimi çilənən Oğuzun bulaq şırıltısı kimi saf, son dərəcə aydın səsi və gözlərindəki anbaan təbəssümə, təəccübə çevrilən işıqdı.

Nəvəsinin sualını dərhal cavablandırdı:

-Şikayət məktubu yazıram.

-Komu?

-Müdafiə nazirinə.

-Poçəmu?

-İstəyirəm ki, mənə də ad versinlər, Veteran adı.

-Napişi, ded, udaça tebe... Ya nadeyus skoro na tvoyom qrude budut sverkat ordenov i medaley.

Nazirliyə, nazirin adına göndərdiyi «zakaznoy» məktubun cavabı bir aydan sonra gəldi: cavab formaca mürəkkəb, məzmunca sadə bir cümlədən ibarətdi, belə çıxırdı ki, ərizəni araşdırmaq və tədbir görmək üçün komissarlığa göndəriblər.

O vaxtacan şikayət məktubu yazmasa da, şikayət ərizələrinə bu sayaq münasibət yadında idi, amma ona elə gəlirdi ki, zəhmətkeş məktublarına bu cür yanaşma, Sovet sistemi ilə birlikdə yaxın keçmişdə qalıb...

Cavab məktubundan bir ay sonra hərbi komissarlıqdan rəsmi bildiriş gəldi. Ona bildirilirdi ki, komissar onu hansı tarixdə, hansı saatda qəbul edəcək. Dərhal həyəcanlanmasının bir səbəbi vardı; komissarın üzünə necə baxacaq? Axı, birbaşa olmasa da, nazirliyə göndərdiyi şikayət məktubu onun barəsində idi.

...Amma komissarlıqda məlum oldu ki, onu komissar yox, köməkçisi qəbul edəcək. Bu xəbər onu bir qədər həyəcanlandırdı, axı, şikayət məktubunda birbaşa hədəf o idi, komissar köməkçisinin ona necə zor tətbiq etməsini bir neçə dəfə vurğulamışdı.

Amma nə qədər qərribə olsa da, köməkçi heç nəyi üzə vurmadı. Əksinə:

-Yaxşı eləyib yazmısınız, -dedi, -bizə zərəri olsa da Sizə faydası dəyə bilər.

Əlbəttə, belə qarşılanacağı yatsa, yuxusuna da gəlməzdi.

-Ad gününüz haçandı?

Bu sorğu da gözlənilməz oldu. Ona görə də təəccüblə soruşdu:

-Ad günüm?

-Hə, ad gününüz?

Duruxdu. Əlbəttə, təvəllüdünü unutmamışdı, amma kəsdirə bilmirdi ki, bu sual nədən ötrüdü? Onun ad günü komissar köməkçisinin nəyinə lazımды?

Bir xeyli sürən sükutu köməkçi istəhzalı təbəssümlə pozdu:

-İndi bütün yazanlar özünə ad günü, yubiley eləyir, bəs Siz qeyd eləmirsiniz bu mübarək günü?

Bu sualın alt qatındakı atmacanı dərhal tutsa da, rəng verib, rəng alsada doğulduğı ayı, günü dilinə gətirdi və:

-Altmış yaşım tamam olacaq,-söylədi.

-Çox gözəl, -köməkçi dedi, -biz də öz təqdimatımızda bu məqamı qabardacağıq ki, istədiyiniz adı sizə versinlər.

Camal Qənizadə başa düşə bilmirdi ki, Günəş hayannan doğub? Birdən-birə bu sayaq hörmət, izzət nəyə görədi?

Urəyində özünü qınamağa başladı: «..Mən gerek çay gəlməmiş çirmənməyəydim, bəlkə doğrudan da təqdimat məktubu itib?»

Köməkçi:

-Nə bilmək olar, cənab kapitan, -Camal Qənizadə ordudan kapitan rütbesi ilə tərxis olunmuşdu və bu sayaq müraciətdən məmnun qaldı, -bəlkə Sizə lap "Şöhrət" ordeni verəcəklər?

Camal Qənizadənin veterandan başqa heç bir təltifatda gözü yoxdu, daha doğrusu, böyük fəxri adlara, titullara özünü layiq bilmirdi, amma fikirləşdi ki, «Veteran» adına tam haqqı çatır, axı, o, Əfqanıstanda da uzun bir döyüş yolu keçmişdi...

Köməkçinin mehribançılığından bir qədər də ürəklənən Camal Qənizadə:

-Hər şey ola bilər, -dedi, -axı, mən Əfqanıstanda da vuruşmuşam.

Köməkçi heyretlə soruşdu:

-Harda?

-Əfqanıstanda.

-Bəs bunu biz niyə bilmirik?

Camal Qənizadə təəccüblə çiyini çəksə də, dillənmədi.

Köməkçi soruşdu:

-Voenni biletini saxlayırsan?

-Əlbəttə.

-Haçan gətirə bilərsən?

-Bir-iki saata.

-Di onda tərpen...

Camal Qənizadə stuldan dikələndən sonra köməkçi ona daha bir tapşırıq verdi:

-Yolüstü biletin surətini də çıxartdır,-dedi,-bizə lazım olacaq.

Qapıdan çıxhaçıxda isə köməkçi onu geri çağırıdı:

-Bileti sabah da gətirə bilərsən,-dedi, -indi yaxşı olar ki, -köməkçi qarşısına bir yazılı vərəq qoydu, - bu yazını köçürəsən...

Yazı bir vərəqə sığışdırılmış, onun adından səlqəli xəttlə yazılmış izahatdı və bu yazını ötəri oxuyandan sonra anladı ki, köməkçinin ona qarşı göstərdiyi canfəşanlıq nə ilə bağlıymış. Amma onu da kəsdirdi ki, daha geriye yolu yoxdur, izahatın üzünü köçürməliidi.

İzahatdan isə belə anlaşılırdı ki, şikayət məktubunu əsəbi halında yazıb və yazdıqları həqiqətə uyğun deyil, ona görə də üzr istəyir.

...Özünü evə çatdıran kimi hərbi biletini axtarmağa başladı. Sənədi hara qoyduğunu unutmuşdu. Evdə yalnız ona məxsus bir neçə köhnə çamadandan

başqa bir yazı masası da vardı və bu çamadanları da, yazı masasının yeşiklərini də eşim-eşim eləyəndən sonra axtardığını tapmayanda onu tər basdı. Çamadanları, yazı masasının siyirmələrini bir də eşələyib lazımlı, lazımsız sənədləri, saralmış qəzet, jurnal saylarını, qat kəsmiş məktubları tökdü otağın ortasına.

Əslinə qalsa, bu sənədlərin heç biri öz əhəmiyyətini itirməmişdi, hərəsi onu ötən ömrün gözəl bir anı ilə qovuşdururdu və bunların bəlkə də ən əzizi həmin hərbi biletdi.

Bu sənədi ona Əfqanıstanda hərbi xidmətini başa vuran gün vermişdilər və elə o gün təyyarədə, bu sənəddə nə yazılmışdısa hamısını oxumuşdu. Qırmızı üzlü bu biletin arasına əl xətti ilə yazılmış iki vərəq də əlavə olunmuşdu və bu vərəqlərin birindəki yazı onun döyüş yolunu əks etdirirdi. İkinci vərəq isə haqqında yazılmış və qərargah rəisi mayor Azarkeviç tərəfindən imzalanmış xasiyyətname idi.

Kabildən birbaşa Daşkəndə uçan təyyarədə hərbi biletinə sancaqlanmış bu yazıları dönə-dönə oxumasının bir səbəbi vardı: bu hərbi təyyarədə vaxtı öldürməyə heç nə yoxdu... Onun necə bir əsgər olması haqqında - yaxşısına da, yamanına da - hər şeyi yazmışdılar və ümumiyyətlə, yazılardan narazı qalmadı, hətta bu qənaətə gəldi ki, siması hələ də gözləri önündən çəkilməyən mayor Azarkeviçin hüsnxətti ilə yazılmış bu yazılar mənəviyyətinə tutulmuş güzgüdü və elə bu üzəndə də bu bilet ondan ötrü bir qədər də doğmalaşdı.

Yaddaşının korşılması və tez-tez onu çıxılmaz vəziyyətlərə salması danılmazdı, amma dəqiq bilirdi ki, hərbi biletini atmayıb, harasa qoyub. Amma hara?

Həyəcanın, təşvişin gətirdiyi sopsoyuq təri alından siləndə Oğuz gəldi və nə yaxşı ki, gəldi.

-Şto işeş, ded?

-Voenni biletimi axtarıram.

-Voenni bilet?

-Hə, sən onu görməmişən?

-Ya nikoqda eyo ne videl, mojet bit spryatat qde-to?

-Ola bilər.

Nəvəsinin müdaxiləsi bir nəticə verməsə də, hər halda, eyni açıldı, alındaki həyəcan təri çəkildi və yaddaşında bir işıq közərdi...

...Axi, onun daha bir saxlancısı vardı. Amma evdə yox, iş yerində. İş yerindəki masasının ən aşağı siyirməsində. Burada gizlətdiyi qovluğun arasında həyatı boyu qarşısına çıxan qadınların şəkillərini və onlardan aldığı məktubları, açıqcaları saxlayırdı və ən gərgin anlarında onlara baxanda, o məktubları, açıqcaları yenidən oxuyanda nəsə bir rahatlıq tapırdı. Amma hərbi biletini o qovluğun arasına qoymasını xatırlaya bilmirdi.

Nəvəsi bir də ona yanaşdı:

-Ded, a poçemu tebe voenniy bilet, opyat slujit budeş?

-Yox.

-A poçemu?

-Veteran adı, orden almaq üçün.

-Toqda işi...

Və beləliklə, arvadı öləndən sonra soyuduğu bu mənəzildə az-çox gümanı gələn yerləri də axtarmağa başlayanda Oğuz bir də onu dindirdi:

-A mne pora na basseyn, tı zabil şto li?

Səhhəti ilə bağlı vaxtından əvvəl təqaüdə çıxandan sonra ailədə yaradığı iş Oğuzu üzgüçülük hovuzuna aparıb-gətirməkdi və fikirləşirdi ki, nə yaxşı ki, bu iş meydana çıxdı, yoxsa o neynəyərdir? Bir çox yaşlıları kimi bulvara getmək və xüsusən də orda domino oynamaq ürəyincə olan bir iş deyildi.

* * *

Sir-sifəti öz yerində, artıq xasiyyətinə də az-çox bələd olduğu komissar köməkçisi ilə, bəlkə heç bu şəhərdə üz-üzə gəlməmişdilər, amma o gün Oğuzu uzgüçülük hovuzundan gətirəndə, avtobus dayanacağında qabaq-qənşər gəldilər və köməkçi onun salamını almamış soruşdu:

-Bəs bileti niyə gətirmədiniz, cənab zabit?

Sorğudan yayınmaq üçün gülümsəmək bəs eləmədi, həqiqəti də söylədi:

-Hara qoymuşamsa, tapa bilmirəm...

Komissar köməkçisi ondan aralana-aralana təskinlik verdi:

-Tapmasanız, narahat olmayın, -dedi, -Moskvaya yazarıq, surətini göndərərlər.

Komissar köməkçisinin təskinliyi ağına batmadı, çünki onun aləmində Moskva da artıq Sovet hökuməti kimi mövcud deyildi. İkincisi də bu yazışma kim bilir nə qədər vaxt aparacaqdı? O hərbi biletin surətini göndərsələr belə, haqqında mayor Azarkeviçin dəst-xətti ilə yazılmış xasiyyətnamə və Əfqanıstanda keçdiyi döyüş yolunun təfsilatını əks etdirən nüsxə orda olmayacaqdı.

...Amma sən demə nigaranchılığa dəyməzmiş, ertəsi gün iş yerinə gələndə və həyatı boyu qarşısına çıxan qadınların şəkillərini, açıqcalarını, məktublarını saxladığı qara meşin qovluqda qırmızı hərbi biletini görəndə içinə dolan işıqdan gözləri yaşardı.

Axı, bu bilet həm də cavanlığının Əfqanıstanla bağlı iki ilinin nişanəsi idi və o, bu illər ərzində dəfələrlə ölümə üz-üzə qalmışdı, acısı şirinindən daha çox günlər yaşamış və bu qərib-qərbət diyarda ilk məhəbbət deyilən şeyin şərbətini dadmışdı.

***

...Bənd aldıqları məkanda dönə-dönə anlatmışdılar ki, hərbi hissənin ərazisindən nəyə görə çıxmaq olmaz. Demişdilər ki, hər yan sovetlərin qanını içməyə hazır olan fədailərdir. Amma yaz günlərinin birində qulağı çalan səs onu elə ovsunladı ki, bir də gördü ki, hərbi hissənin beton barısından aşıb.

...Kimsə hardasa uzaqlarda yox, yaxınlıqda "Qarabağ şikəstəsi" oxuyurdu... Bəyəm ağla gələn şeydimi? Əfqanıstanın bu çöllü-biyabanı hara, Qarabağ şikəstəsi hara?

Anbaan aydınlaşan və aydınlaşdığı qədər də doğmalaşan səsin iziylə gəlib çox da axar-baxarlı olmayan bir çay vadisinə çıxdı. Burda "Qarabağ şikəstəsi" nə çayın səsi qədər də vadinin yaşillığı, gülü-çiçəyi qarışırdı.

Birdən-birə bu məkan ona Qarabağda Xaçın çayının düzənliyə çıxdığı, bir neçə qola ayrıldığı talanı xatırlatdı. Onu ovsunlayan səs isə get-gedə aydınlaşır və yaxınlaşırdı. Daha bir yovşanlı, alçaq təpəni aşandan sonra yamaca səpələnmiş qoyunları və sonra dəyənəyinə dirsəklənib hələ də «Qarabağ şikəstəsi»nin zəngülələrini vurmaqda olan çobanı gördü. Çoban tək deyildi, ala-boz çaydaq iti də yanında çöməlmişdi və sanki şikəstə bu heyvanı da ovsunlamışdı. Əliyalın olduğu üçün itdən qorxub ayaq saxladı. Sakitcə geriyə qayıda bilərdi, amma içindəki maraq güc gəldi: «Qarabağ şikəstəsi» hara, Əfqanıstanın bu çöllü-biyabanı hara?

Bu çaydaq köpək nə üçünsə dibindən kəsilməmiş qulaqlarını şəkəlib bir ağız hürəndə anladı ki, it onun hənirtisini alıb. Çoban səsinə xırp kəsib itin hürdüyü səmtə baxmağa başladı. Çobanın da onun kimi həyəcanlandığını sezəndə iki sal qayanın arasından boy vermiş, o qədər də qollu-budaqlı olmayan iyde ağacının iki qolu arasında özünə yer eləyəndən sonra, çobana anladı ki, ona yavuş gəlmək istəyir. Amma çoban özü onun yanına qalxdı...

Əvvəl elə güman elədi ki, onu qara basır, çünki çoban onbeş, onaltı yaşlarında əsmər bir qızdı. Qıza, bu yerlərdə bənd alandan az-çox mənimsədiyi fars dilində anladı ki, onu buraya gətirən dağın o üzündən

eşitdiyi səsdə, "Qarabağ şikəstəsi"di. Qız da təmiz Qarabağ şivəsində anlatdı ki, o, əslən qarabağlıdır və sonra da:

-İtdən qorxma,-dedi, -sənə dəyməz...

İyde ağacının qolları arasından qorxa-qorxa düşsə də, qıza yaxınlaşmaqdan əsla çəkinmədi, elə bil ana dili bir anda bütün sədləri-sınırları aşmışdı.

Bir qədər aralıda, çayın yatağına ən yaxın təpədəki insan məskəni çomağının ucuyla nişan verən qız:

-Bax o kənd hamısı qarabağlılardı, -dedi, -hamısı da bir soydan, bir şəcərədən...

Yenə də inanılası şey deyildi, Əfqanıstan hara, qarabağlılar hara? Bu müəmmaya da çoban qız özü aydınlıq gətirdi:

-Şuşada bir erməni kirvəmiz aranı elə qarışdırır ki, eyni şəcərədən olan iki nəslin arasına qan davası düşür, babamın atası görür ki, belə getsə, iki nəslin də kökü kəsiləcək, deyir ki, köçmək lazımdı bu yerlərdən, nənəmin anası da sayılan, sözü keçən bir xatınıymış, deyib elə yerə köçək ki, orda erməni olmasın...

Camal Qənizadə sovet tərbiyəsilə «qardaş olub Hayıstan-Azərbaycan» deyə-deyə böyümüşdü və bu səbəbdən də çoban qızın milli-ayrıseçkilik zəminində söhbəti ürəyincə olmadı, amma bununla belə, qəlbindən keçən sözü dedi:

-Sən çox gözəl oxuyursan!

Qızın əsmər yanaqlarına aşkarca sezilən qızartı çökdü.

-Mən müğənni olacağam, -qız dedi, -Rübabə Muradova kimi...

-Sən Rübabə xanımı tanıyırsan?

-Əlbəttə, bizim evdə bütün Azərbaycan müğənnilərinin, xanəndələrinin kaseti var, anam da oxuya bilir, atam da, qardaşlarım da.

-Sənin qardaşların da var?

-Var, mən beş qardaşın bir tək bacısıyam.

-Bəs onlar dura-dura sən niyə qoyun otarırsan?

Bu sualın tamamında qızın qara-qumral gözlərinə yaş gəldi, boğazına çökən qəhər səsinə əks-səda verdi:

-Onlar əfqan fədailərinə qoşulub dağlara çəkiliblər.

-Haçandan?

-Ruslar Əfqanıstana girəndən bir-iki ay sonra.

-Niyə?

Qız təəccüblə dilləndi:

-Necə niyə? Rusları öldürmək üçün...

O, fədailərin dağlara çəkildiyini, onlara pusqular qurduğunu, əlbəttə bilirdi, amma ağına da gəlməzdi ki, dəfələrlə güllə mənzilində atışdıqları fədailərin arasında azərbaycanlılar da ola bilər. O, artıq fədailərlə döyüşlərdə üç yaxın dostunu itirmişdi. Biri rus, ikisi azərbaycanlı və bu azərbaycanlılardan birinin nəşini Qusar rayonuna, Xudat stansiyasına aparmaq ona qismət olmuşdu.

-Sənin adın nədi?

-Ceyran...

-Səni Bakıya aparsam, gedərsən?

Qız yalnız onun bu sorğusuna cavab vermədi, amma dedi ki, yaxşı olar ki, o getsin, əfqanlar onu burda görsələr, sağ buraxmazlar.

Əlbəttə, o bunu bilirdi: dəfələrlə eşitmişdi ki, əfqan fədailəri ruslarla bir yerdə əsir aldıkları müsəlmanlara - özbəklərə, qazaxlara, azərbaycanlılara daha ağır işgəncələr verirlər.

Qızın xəbərdarlığına cavab olaraq:

-Mən sabah da buraya gələcəyəm,-dedi və dərhal da soruşdu,-bəs sən?

Qız onun bu sorğusunu da cavabsız qoydu və təkidlə:

-Get, bir də buralara üzükmə, -dedi, -anan, bacın yazıqdı...

...Amma ertəsi gün yenə o səsi, o səsin qarşı dağlardakı əks-sədasını qulağı çalanda gözdən yayınıb hərbi hissənin beton barısından aşdı.

Bir gün öncə keçdiyi dolamalarla, ciğirlərlə gedirdi, amma daha yeyin, daha yüyrek. Səsə yaxınlaşdıqca ona elə gəlirdi ki, qız onun üçün oxuyur, onu səsləyir.

Hər qəfil şıqqılıtdan səksənib ayaq saxlayır, yerə sinir və ətrafa - ona Aran Qarabağında Haramının qobularını xatırladan yovşanlı, yulğunlu dərələrə göz gəzdirir və sevinirdi ki, qarşıda onu Ceyranla daha bir görüş gözləyir.

...Nəhayət ki, həmin dərəni, həmin dağ çayını, həmin çayın vadisinə səpələnmiş qoyunları, boynu zınqrovlı təkəni, ala-boz çaydaq köpəyi və qızı gördü.

Dəyişən yalnız qızın libası idi. O, təzəliyi aralıdan da bilinən paltarlar geyinmişdi, özü də türkmənsayağı; ayaqlarının ucunu da örtən güllü don və bəyaz arxalıq. Donu rəngdə parçadan olan yaylığı ilə başına çalma vurmuşdu və onu yaşından böyük göstərən də çox güman ki, bu çalma idi.

Bir xeyli bir kəlmə də kəsmədilər və ona elə gəldi ki, Ceyrana söyləmək istədiklərini elə o anlarda dedi. Sən demə, sadəcə susmaqla da nə isə anlatmaq olmuş.

Ceyranın sadələvhəcəsinə söylədiklərindən isə ona məlum oldu ki, burda din birliyi hər şeydən üstündür, çünki din birliyi həm də əqidə birliyidir. Ceyran dedi ki, əfqanlarla yaxşı yola gedirlər, bir düşmənləri varsa - o da xaçpərəstlər-ingilislər, ruslardı və ruslar Əfqanıstana hücum etməsəymiş, kiçik qardaşı Həsərət onu kollecdə oxumaq üçün Təbrizə aparacaqmış.

-Burdan Təbrizə nə qədər yoldu?

-Bilmirəm, -Ceyran cavab verdi, -amma avtobus burdan səhər saat altıda çıxanda gecə yarı Təbrizə çatır.

O zamanlar onun bu dünyadakı ən böyük arzularından biri də Təbrizi görməkdə, hələ doqquzuncu sinifdə oxuyarkən getdiyi ədəbi dərnəklərdə hamı Təbrizdən, Arazın o tayındakı azərbaycanlıların həyatından, apardıqları milli mübarizədən danışır, Təbriz şəhəri, Araz çayı haqqında şeirlər oxuyurdular.

Camal Qənizadə istəyirdi ki, Ceyran da nə isə soruşsun və elə bu niyyətlə də arada susur, qızın dillənməsini gözləyirdi.

Ceyranın susmasının səbəbini ehtiyatlanması ilə bağladı və ona görə də:

-Sən qorxma, -dedi, -nədən qorxursan?

-Mən sənə görə qorxuram, -Ceyran cavab verdi, -anana, bacına yazığım gəlir.

Yadında idi, qız onun halına acıdığını dünən də buna bənzər bir sözlə bildirmişdi. Amma bu gün bu söz onu diksindirdi, anası, bacıları gözləri önünə gəldi.

Hansısa bir təkənin nəticəsi olaraq bir səmti oyulmuş təpədən dərə aşağı diyirlənən daş parçasının çıxartdığı səs qoyunları hürkütse də, ala-boz çaydaq köpek sürünü dağılmağa qoymadı və Camal aradakı sükutu əritsin və qızın xoşuna gəlsin deyə köpəyi təriflədi:

-Əsil çoban itidi, -dedi, -gör işini necə bilir.

Bayaqdan bəri nədənsə çox az danışan qız sözə biganə qalmadı və aşkarca sezilən iftixarla anladı ki, köpek 1918-ci ildə Qarabağı tərək eləyərkən gətirdikləri köpəyin nişanəsidir.

Bir səmti oyulmuş təpədən daha bir daş dərə aşağı diyirlənəndə və yenə də sürü ətrafa səpələnəndə qız:

-Get, cavan oğlan, -dedi, -mən sənə ölümünü görmək istəmirəm.

Dünəndən bəri bu, Ceyranın dilindən duyğularına qarşı eşitdiyi ən məhrəm sözdü və elə bu sözdən də ürəkləndi və:

-Mən bu müharibə qurtarandan sonra da bu yerlərə gələcəyəm, -dedi, -sözünün məbədi ilə boğazına ilişib qaldı. Amma bununla belə, qızın rəng verib, rəng aldığı, gözlərinin yaşardığını gördü və bu dəfə araya çökən sükutu Ceyran pozdu:

-Atam deyir ki, bu müharibənin sonu görünür...

Camal Qənizadə başını bulaya-bulaya, kinayə ilə gülümsədi, çünki ona elə gəlirdi ki, Sovet ordusu Əfqanıstanı uzağı bir-iki aya alacaq və sonra da Sovet respublikaları kimi kolxozlaşdıracaq. Bu səbəbdən də ürəyindən keçən sorğunu dilinə gətirdi:

-Məni gözləyəcəksən?

Ceyran ani gülümsəsə də suala cavab vermədi:

-Get,-dedi,-get, nə qədər ki, səni bu yerlərdə görməyiblər, get.

O, qızdan beş-altı addım aralanandan sonra yenə arxaya çöndü.

-Mən sabah yenə gələcəyəm!-dedi, -mütləq gələcəyəm.

Qız xəfifcə gülümsəyib ona əl elədi və ona elə gəldi ki, gülümsəyən qızın yalnız gözləri deyil, həm də xırdaca əlləri, uzun-uzun barmaqlarıdır. Ona görə də dübarə dilləndi:

-Sabah mütləq gələcəyəm...

...Amma o, sabahı başqa bir əfqan yurdunda açdı. Gecənin bir vədəsi adına «trevoqa» deyilən həyəcan signalı kazarmaya dolanda və o da döyüşçü yoldaşları kimi dərhal geyinib silaha sarılanda məlum oldu ki, onları döyüşə yox, başqa bir istehkama aparırlar.

...Sabah açılana qədər tankların üstündə yol getdilər və aşdıqları dağların sayı da yadında qalmadı...

İlk günlər ona elə gəlirdi ki, Ceyranı heç zaman unuda bilməyəcək, amma sən demə, ayrılıq - özü də qanlı döyüşlərə bağlı ayrılıq amansız şey imiş, insana hər şeyi unutdura bilirmiş...

Səngər döyüşlərində hərdən ona elə gəlirdi ki, nişangahına gələn fədai Ceyranın qardaşlarından biridi və təbii, bu məqamda barmağı titrəyirdi...

* * *

Camal Qənizadəyə Əfqanıstanda verilmiş hərbi bileti həm də bu xatirata görə əzizdi. Bu xatirəni bir neçə dəfə hekayə kimi yazıya almağa cəhd etsə də bacarmamışdı; hiss etmişdi ki, hadisələri sıralasa da duyğularını sözə çevirə bilmir...

...Hərbi biletinin surətini çıxardanda puluna qızırğalanmadı, biletinə sancaqlanmış xasiyyətnamənin də, iki illik döyüş yolunu əks etdirən əhatəli məlumatın da surətini çıxartdırdı.

Özlüyündə götür-qoy elədikcə, anbaan ona elə gəlirdi ki, bu sənədlər daşdan keçən dəlil-sübutdu və Qarabağ müharibəsindəki iştirakı nəzərə alınmasa belə, Əfqanıstanda keçdiyi döyüş yoluna görə istədiyi fəxri adı ona verməlidirlər

...Hərbi biletinin səliqə ilə çıxarılmış surətini hərbi komissarlıqda - əlavələri ilə birlikdə - komissar köməkçisinə təqdim edəndə bir xeyli rahatlaşdı: demək, indi ona yalnız ad gününü, altmış yaşının tamamını gözləmək qalırdı, vəssalam...

Ad günü ərəfəsində qərara aldı ki, fəxri ad elan olunan gün özünə ad günü eləsin, dost-tanışı, qohum-əqrabanı toplansın bir yerə, kameraman, fotoqraf çağırınsın, nəməne şeydir ki, onsuz da dünya malı dünyada qalacaq...

...O ərəfədə hər şeydən çox dövlət qəzetlərini izləyirdi, çünki təltifatlar öncə bu yayım vasitələrində dərc olunurdu.

Hətta Sovet əyyamından tanıdığı qəzet köşkünün satıcısına da anlatmışdı ki, dövlət qəzetləri ilə maraqlanmasının səbəbi nədir.

Bu minvalla ad günü keçəndən bir həftə sonra da dövlət qəzetlərini izlədi və yenə gəldi hərbi komissarlığa, komissar köməkçisinin yanına.

Sıxıla-sıxıla, çəkinə-çəkinə gəlişinin səbəbini bildirəndə komissar köməkçisi yüngülcə çiyini çəkdi və:

-Biz neynəyə bilərik, -dedi, -biz əlimizdən gələni etmişik.

Naümid halda soruşdu:

-Bəs indi mən neynəyim?

Komissar köməkçisi çiyinlərini çəkəndən sonra sol qolunu başından da bir qədər yuxarı qaldıraraq soruşdu:

-Oralarda adamın var?

Camal Qənizadə köməkçinin sol qolunu yuxarı qaldırmaqla hansı məkana işarə vurduğunu dərhal başa düşdü və astadan:

-Yoxdu, -dedi, -yoxdu...

Və köməkçi istehzal təbəssümlə başını bulayandan sonra:

-Rəhmətliyin oğlu, adamın yoxdu, özün də ad istəyirsən?-dedi, -Sən hansı zamanədə yaşayırsan?

Əlbəttə, Camal Qənizadə, uşaq deyildi, hansı zamanədə yaşadığını da bilirdi, amma fikirləşirdi ki, bu adı ona mütləq verməlidilər, çünki o, bir yox, iki qanlı müharibənin iştirakçısıdır... Özü də ikinci müharibədən yaralı qayıdıb.

...Keçən ayın söhbətidir, Oğuzla uzgüçülük hovuzundan dönəndə qarşısında bir minik maşını əyləndi. Sükanın arxasından düşüb onu qucaqlayan, o üzündən, bu üzündən öpən kişi birdən-birə səsini də çıxartdı:

-Nə oldu, kapitan, yoxsa məni tanımadın?

O, saçları öz yerində, qaşları da ağappaq ağarmış bu kişini səsindən tanıdı. Ötən onilliklər ərzində onun səsi zərrə qədər də dəyişməmişdi. Qarabağda - vızvızda döyüşən əsgərlərdən idi.

-Fikirləşin... fikirləşin. -Kişinin səsi elə bil yaddaşına daha bir işıq saldı və Camal Qənizadə sevincək:

-Tanıdım, -dedi, -familin Fətiyev olmalıdır.

Kişi onu yenidən qucaqladı, yenidən öpdü və bir xeyli çəkən söhbətdən sonra məlum oldu ki, o da müharibədən yaralanıb qayıdıb və yaralı qayıdacağına görə də ona əvvəl «Veteran» adı, sonra sürdüüyü maşını veriblər.

Camal Qənizadə «Veteran» adı alsın, maşın-filan istəməzdi, umacağı bir şey varsa da, o da metro stansiyalarından birinə yaxın yerdə birotəqlı mənzildi. O ilin səkkiz-doqquz ayını rütubətli bağ evində kefindən yaşamırdı. Şəhərdəki üçotaqlı mənzili darısqal olmasa da, gəlini ilə oğlunun münasibətlərindəki soyuqluq, oğlunun tez-tez gəlinə əl qaldırması, gəlinin də vay-şivən salaraq köməyə qohum-əqrabasını çağırması onu haldan çıxarırdı və o, yenə o rütubətli soyuq bağ evinə qaçırdı. Bu bağ evindəki tənhalığa o qədər alışmışdı ki, ona elə gəlirdi lap göylərin mələyini də göndərsələr, tənhalığından keçməz.

Hələ vidalaşmamış döyüşçü yoldaşı maşının qapısını açıb:

-Əyləşin, kapitan, -dedi, -hara istəyirsiniz aparım, mən Sizə bütün həyatımı borcluyam...

Camal Qənizadə bəyaz, miniatür maşının arxasınca baxa-baxa o əsgər yoldaşına müharibə vaxtı nə yaxşılıq etdiyini yadına salmağa çalışanda Oğuz soruşdu:

-Kto on, ded?

-Əsgərlik yoldaşımı, mənim soldatım olub Qarabağda. Veterandı, müharibə əlilidi, maşını da ona əlil, veteran olduğuna görə veriblər.

-Tebe toje dadut?

-Veteran adı alandan sonra yəqin ki, verəcəklər

Bu sözün tamamında Oğuz toppuş əllərini bir-birinə vurub ucadan güldü və dərhal da soruşdu:

-A tı maşinu potom komu podariş?

O da gülə-gülə cavab verdi:

-Əlbəttə, sənə...

O zaman kəsinliklə əmindir ki, ad günü ərəfəsində ona «Veteran» adı verəcəklər, sonrakı təltifatlar hərdən bir xəyalına gəlirdi...

Komissar köməkçisinin otağını tərk etmək üçün ayağa qalxanda bir də dilləndi:

-Yaxşı, indi mən neynəyim, bala?-ardını udquna-udquna gətirdi, -Axı, sən bu işlərin içindəsən.

Komissar köməkçisi:

-Yaz, müəllim, yaz!-dedi, -bizdə yazan adamlardan qorxurlar, -və sözünü bitirməmiş soruşdu, -bilirsən niyə?- və sirr açmış kimi, astadan, pıçıltıyla dilinə gələn sualın cavabını da özü verdi,-çünki hamının əskisi tüstülüdür...

...Və beləliklə, naziriyə növbəti - üçüncü şikayət məktubunu elə axşam yazmağa başladı və gecə yarını keçəndən sonra tamamladı. Çünki bu dəfə Qarabağ uğrunda döyüşlərdə keçən həyatını daha əhatəli əks etdirmək istəyirdi, üstündən illər ötsə də, hər şey yadında idi.

***

Əfqanıstandan qayıdandan sonra sevdiyi bir sənətə yiyələnmək üçün əsgər libasında bəxtini sınaqda, qəbul imtahanlarının hamısından «kafi» qiymət alsada, həmişə olduğu kimi, isti keçən avqustun sonuncu həftəsində adını instituta qəbul olunanların sırasında gördü və ona elə gəldi ki, bu dünyadakı ən böyük arzusuna çatdı və onu da anladı ki, buna səbəb Əfqanıstandan əynində gətirdiyi əsgər libası və bir də qəbul zamanı əsgərlikdən gələnlərə üstünlük verən müsabiqə qaydalarıdır.

Tələbəlik illərində yalnız bir fəndən əla qiymət alırdı: hərbi hazırlıqdan.

Ali məktəbi bitirən gün ona memar ixtisası ilə yanaşı kiçik leytenant rütbəsinin də sənədləri təqdim olunanda ağılına da gəlmədi ki, bir də əsgər çəkməsi geyinər, bir də çiyinlərində paqon gəzdirər.

Qarabağ uğrunda mübarizə qanlı toqquşmalarla sonuclananda və onunla bir zamanda kiçik leytenant rütbəsi almış bir neçə tələbə yoldaşı orduya çağırılanda komissarlığa gedib öz köməyini birbaşa komissara təklif elədi və komissara məlum olanda ki, Camal Qənizadə həm də Əfqanıstanda əsgərlik çəkib, o:

-Get ailənlə vidalaş, səni göydə axtarırdıq, yerdə əlimizə düşməsən, -dedi, -bu axşam yola düşürsən...

...Son illər siyasətlə yaxından maraqlandığından bu müharibənin qondarma səbəblərini də, gözlənilən nəticələrini də bilirdi və fikirləşirdi ki, onun kimilər bu tufanda bir zərrə, bir qəm dənəsidir, o neynəyə bilər?

Təyinatla göndərilədiyi hərbi hissədə rütbəsinə uyğun vəzifə verdilər: vzvod komandiri.

O, zabitlik kursunda topçu peşəsinə yiyələnmişdi, vzvodundakı əsgərlərə də bu peşəni öyrətməyə çalışırdı, əlbəttə, əyani şəkildə, hər gün geri çəkilə-çəkilə, hər gün qaçmaqda olan düşməni qova-qova. Amma günlərin birində onların gecələdiyi çadıra elə bir mermi düşdü ki, vzvodundakı əsgərlərin sayı yarımbaran azaldı.

Adına Haramı deyilən, hər şeydən çox, yovşan bitirən çölün gündüzləri nə qədər isti olsa da, gecələr əsgərlər toyuq kimi bir-birinə qısılib yatırıldı ki, soyuqlamasınlar.

Əsgərlərin arasında topçuluq sənətinə maraqlı göstərənlər azdı, amma bir zaman hərbi hazırlıq dərslərinə dırnaqarası baxdığına təəssüflənirdi, fikirləşirdi

ki, bu peşəni daha kamil öyrənə bilərdi. Hədəfdən yayınanda az qalırdı, ağlasın, çünki hiss eləyirdi ki, silah-sursatın dalı gəlmir...

Nə qədər qəribə olsa da, burda da qarşısına Ceyran çıxdı. Amma bu Ceyrana dəli demək olmasa da, ağıllı da söyləmək olmazdı.

Kəsdirə bilmirdi ki, adı kimi gözəl olan bu qızcıqaz son aylar qaçaq-quldur oylağına çevrilmiş bu çöllü-biyabana necə, hansı yollarla gəlib çıxıb. Casusdu? Yox, casusa bənzəmirdi. Qız hönkür-hönkür ağladığı yerdə birdən-birə gülməyə başlayanda, qət elədi ki, ona kömək etməli idi.

Qızın sözündən belə çıxırdı ki, sevgilisini axtarır və yuxuda görüb ki, o, Haramıdadır, özü də topçu alayında.

Qızın gözəlliyi bütün əsgərləri məftun etmişdi və hiss eləyirdi ki, aylardan bəri qız, qadın üzü görməyən əsgərlərin heyreti nəyə görədi.

Bu qənirsiz gözəl təbəssümünü heç kimdən əsirgəmirdi, anbaan bu təbəssümə göz yaşı qarışırdı.

Qız birdən-birə qışqırmağa başladı.

-Mən bilirəm, o, Sizin aranızdadır, mənim yuxularım həmişə çin olub.

Camal Qənizadə orta məktəb illərində, özfəaliyyət dərnəklərində yaddaqalan bir obraz yarada bilməsə də, roldan-rola girməyi bacarırdı, hətta hərdən eyni tamaşada iki, üç rolun öhdəsindən gəlirdi.

Astadan soruşdu:

-Axırıncı dəfə haçan bir yerdə olmusunuz?

Ceyran da astadan cavab verdi:

-O, həmişə mənimlədir,...

Nahaq demirlər ki, dəlidən doğru xəbər.

«Dəlini qorxutmaq istəyirsənsə, özünü qoy dəliliyə». Yox, o, Ceyranın üstünə qışqıra bilmədi və ona elə gəldi ki, onun dilini bağlayan qızın qeyri-adi gözəlliyidi.

-Nişanlanmısınız?

-Yox, amma onun da ata-anası bilir, mənim də...

-Bax, tutaq ki, Haramıdakı hərbi hissələri bir-birinə vurub, onu tapdıq, nə deyəcəksən?

-Bir kəlmə söz, -Ceyran göz yaşı içində dedi, -deyib çıxıb gedəcəyəm.

Bu mükəliməni sonsuz bir maraqla izləyən əsgərlər ucadan gülüşsələr də, Camal Qənizadə bir qədər də qəhərləndi. «Görəsən o nə sözdü ki, bu cür gözəli bu çöllərə salıb?».

-Dayım qızı da onu yuxuda görüb.

-Kim?

-Dayım qızı, onu Daşburunda, dördyoldan keçən tankın üstündə görüb.

-Yuxuda?

-Hə, yuxuda...

Və o, bu mükəliməni başqa məcraya yönəltmək qərarına gəldi

-Anan var?

-Var.

-O bilir indi sənənin harada olduğunu?

-Yox, heç kim bilmir.

-Oxuyursan, yoxsa?

-Hə, oxuyuram.

-Harda?

-Bakıda, Tibb texnikumunda.

-Hansında?

-Bir nömrəlidə.

Bu söhbəti bir qədər də uzatmaq istəyirdi, çünki ona elə gəlirdi ki, bu sualların cavabı bu yad qızı ona anbaan doğmalaşdırır; bir qədər öncə gəlidiyi şübhəni dağıdır.

Bu mükaliməyə son qoyan top səsindən sonra Ceyrana daha bir sual verdi:

-Üstündə bir sənədin var?

-Yoxdu...

«Bəlkə casusdu?»

Ağına gələn bu fikirdən sonra istədi ki, kombriqin müavinlərindən birinə zəng vurub məsələni anlatsın, amma elə o anda da bu qənaətə gəldi ki, Ziyarət dağında oturub bütün Haramını nəzarətdə saxlayan düşmənin nəyinə lazımdı buralara casus göndərmək?

Hər halda bu Ceyranın şəxsiyyətini öyrənmək üçün ona daha bir neçə sual verdi:

-Bakının harasında yaşayırsız? Hansı küçədə, hansı binada, hansı mənzildə?

Ceyran bu sualları cavablandır-cavablandır elə bil nə işə anladı və hətta mənzillərinin telefon nömrəsini də söylədi.

...Haramıdakı hərbi birləşmələrin hamısına bir-bir zəng vurub Kamran Dadaş oğlu Mədətovu soruşmaq olardı, amma məlumdu ki, heç bir qərargah rəisi ona dərhal cavab verə bilməz. İkincisi də, əksəriyyətini şəxsən tanımadığı qərargah rəislərinin nəyinə lazım bir leytenantın xahişi ilə arxivə araşdırmaq, hansısa sıravını axtarmaq?

-Yalvarıram sizə, tapın onu,-Ceyran yenə ağlaya-ağlaya dedi, -mənim ona bircə kəlmə sözüüm var...

...Bir qədər də götür-qoy eləyəndən sonra tabeçiliyində olduğu hərbi birləşmənin komandirinə zəng vurub məsələni anladanda işə komandirin əsəbiləşdiyini dərhal sezdi.

Hiss eləyəndə ki, komandirin söylədiklərini Ceyran da eşidir, onu tər basdı.

-Qov onu, qov getsin,-komandir deyirdi, -qızıxmışların hoqqası ilə oynamaq bizə qalmayıb! Qov onu! Qov getsin!

Əlindən gələn bu müəmmalı qızın duyğularına hörmətlə yanaşmaqdı, vəssalam...

-Eşitdin komandir nə dedi?

-Mən Kamranı tapmayınca, heç yana gedən deyiləm, -Ceyran dedi, -meyidimi burda qoyacam, amma getməyəcəm.

-Bəs qabaqdan axşam gəlir, harda yatacaqsan?

Qız bu suala da ağlaya-ağlaya cavab verdi:

-Siz harda yatsanız, mən də orda...

Xəfifcə gülümsündü:

-Bu mümkün deyil, Ceyran bala, -dedi, -niyə başa düşmək istəmirsən?

Mükaliməyə gözünü bayaqdan bəri Ceyrandan çəkməyən əsgərlərdən biri müdaxilə elədi:

-Qoy qalsın da, cənab leytenant, qızın qəlbini niyə sındırırsız?

Bu atmacadan sonra əsgərlər sırtıq-sırtıq gülüşəndə, qız özü də onlara qoşulub ucadan güldü və Camal Qənizadə bir daha bu qızcıqazın halına acıdı və onun havalanmasına, dəlilik sınırında olmasına şübhəsi qalmadı...

Hələ ayrıca möhürü, ştamplı olmayan bu hərbi birləşmənin yeganə minik maşınıni işlətmək ona həvalə olunmuşdu, çünki zabitlər və eləcə də əsgərlər arasında peşəkar sürücülük vəsiqəsi olan o idi.

Maşını işə salmaq üçün yerindən qalxanda əsgərlər qızı dövrəyə aldılar. Qızın buna əsla darılmadığını, əksinə, məmnun qaldığını dərhal sezdi.

O, elə bil bir bəyaz qızılgüldü və əsgərlər də onu qoxlamağa can atırdılar. Hərəsi bir söz soruşur, hərəsi bir söz deyib qızı güldürmək istəyirdi..

-Gəl, Ceyran, gəl otur, gedək...

Maşın işə düşəndən sonra bu, onun qıza dediyi sözdü. Ceyran təşvişlə soruşdu:

-Hara?

O, dərhal cavab verdi:

-Kamranı axtarmağa...

-Nə yaxşı! Maşınnan gedirik? -Qız qollarını başı bərabərində qaldıraraq ağappaq əllərini bir-birinə vurdu, -Əla!

Torpaq yolun o qədər də hamar olmayan asvalta çıxdığı yerdə qız dedi:

-Mən elə Sizin yanınıza bu yolla gəlmişdim, -və təəccüblə soruşdu, -biz hara gedirik?

Bir qədər ötkəm cavab verdi:

-Bayaq sənə dedim, axı... Kamranı axtarmağa... -Amma Araz boyuna enən dolayların birində bir söyüd ağacının kölgəsində maşını əylədi və qızdan soruşdu:

-Neçə yaşın var?

-Onbeş...

..Və Ceyranın nədənsə hürkdüyünü sezdi və dərhal da mətləb üstə gəldi.

-Mən səni Horadiz stansiyasına aparıram, -dedi, -orda da qatara mindirib Bakıya yola salacam.

-Axı...

Ceyranı sözünü tamamlamağa qoymadı.

-Artıq söhbətə lüzum yoxdu, -dedi, -mənim səndən çox sənə atana, anana yazığım gəlir, heç bilirsənmi indi anan nə çəkir?

Elə bil bu arada Arazdan qalxan meh Ceyranı ayıltmışdı: daha ağlamırdı, şıltaqlıq eləmədi, sakitcə ona qulaq asırdı və o da qıza daha incə mətləbləri anlatmağa çalışırdı.

-Bir vaxt gələcək ki, tutduğun bu əmələ görə xəcalət çəkəcəksən, inanırsan?-Qız yenə dillənmədi.-Sən bu çöldə bir nadürüstün birinə də rast gələ bilərdin... Düzdür?

Qız bu dəfə onun sözünü başını tərpətməklə təsdiqlədi və o:

-Onda gedək, -dedi, -yolçu yolda gərək...

Bu yolu o, hər gün olmasa da, günəşırı, üç gündən bir gedib-gəlirdi və demək olar ki, hər qarışına, hər döngəsinə bələddi. Hələ həyat əlamətlərini özündə saxlayan, itləri hürən, xoruzları banlayan bir kənddən keçəndə yenə Ceyranı dindirdi:

-Ac deyilsən?

-Ac deyiləm, -Ceyran cavab verdi, -amma su olsa, içərdim..

Kölgəsində manqal tüstülənən bir çınarın altında maşını əylədi və üzünü qıza tutdu:

-Düş, həm su içək, -dedi, -həm də görək bizə yeməyə nə verirlər?

Manqalı yelləməkdə olan qoca kababçı uşaq kimi onlara sarı qaçdı:

-Xoş gəlmisiz, -dedi, -həmişə siz gələsiz.

Əlbəttə, bu kababçı onu tanıya bilməzdi. Hər gün olmasa da, günəşırı, üç gündən bir bu yoldan keçsə də, bir dəfə də burda maşın əyləməmişdi. Maşının üçdə ikisini evə göndərir, onun belə yerlərdə pul xərcləməyə imkanı hardandı? Amma indi özü də bilmədi onu bu həvəyə salan nə oldu?

Haramı düzünün Araza yaxın kəsimlərində tez-tez nəzərə çarpan, diqqət çəkən söyüdlü arxlardan birinin üstündə tikilmiş bu kababxana aralıdan komaya oxşasa da, içərisi səliqəli-sahmanlı idi və dərhal anladı ki, onları hörmət əlaməti olaraq yeməxananın ümumi zalında yox, hətta pəncərəsi də pərdələnmiş otağında oturdular. Bu otaqda hətta yumşaq stol, stul dəstindən başqa enli bir divan da yerləşdirilmişdi, divardan lüləyinli əlüzyuyan və qırmızı

güllü məhrəba asılmışdı və o dərhal kəsdirdi ki, kababxanadakı bu təm-təraq nədən ötrüdü.

Kababçı üç şış kababı bişirib gətirənəcən demək olar ki, Ceyrandan daha heç nə soruşmadı. Qız da onu dindirmirdi və ona elə gəlirdi ki, bu zavallı qızçıqazı, əsasən yarıçılpaq qadın şəkilləri ilə bəzədilmiş bu otağın xofu basıb. Ancaq kababçı çoban salata, qarpız-yemiş və mer-meyvə ilə, aran Qarabağına məxsus zəngin süfrə açandan sonra o:

-Ye, Ceyran bala, -dedi,- yəqin səhərdən acsan?

-Yox, ac deyiləm, -Ceyran cavab verdi, -səhər şair mənə şirin çayla şor-kərə yedirdib...

Təəccüblə soruşdu:

-Şair kimdi?

-Əmirseyidli kəndinin tuşunda - Haramıda bostan əkən kişini deyirəm...

Camal Qənizadə Haramıda demək olar ki, hamının şair kimi tanıdığı kişiye yaxından bələddi. Cavanlıq illərində dostluq etmişdilər, Sabir kitabxanasındaki ədəbiyyat dərneyinə bir gedib-gəlmişdilər, yazın əvvəlində bu çöldə də köhnə dostlar görüşmüşdülər və vədələşmişdilər ki, bu məkanda köhnə ünsiyyəti bərpa eləsinlər.

Camal Qənizadə, ətri otağı dolduran kabab tikələrinə əl vurmasa da, aramsız su içən qızı heyretlə dindirdi:

-Şair hara, sən hara?

Və Ceyranın etirafından məlum oldu ki, ötən gecəni şairin komasında gecələyib.

Camal Qənizadə cavanlıq dostunun zorla bir çarpayı yerləşdirilmiş taxta-puşunda olmuşdu, ona görə də daha nə isə soruşmağa üzü gəlmədi və araya çökən sükutu Ceyran özü pozdu:

-O bostançı kişi həqiqətən şairdi, yoxsa?

Sualı sualla və kinayə ilə cavablandırıdı:

-Özündən soruşmadın?

-Soruşdum, amma o, sualdan yayındı, deyəsən o, ümumiyyətlə az danışan insandı, -Qız cavab verdi və bir stəkan su içəndən sonra dilləndi:

-Siz onu yaxşı tanıyırsız?

Əlbəttə, Camal Qənizadə onu yaxşı tanıyırdı, hətta onu da bilirdi ki, uşaqlığında şeir yazdığına və hətta «Azərbaycan pioneri» qəzetində şeiri çıxdığına görə ona hələ də bu yerlərdə «şair» deyirlər, o, bu çölün yaddaşında şair kimi qalıb.

Bütün bunları Ceyrana anlatmaqda mənə görmədi, çünki o anlarda onu düşündürən bu cavan qızın ürək eləyib yad bir kişi ilə bir yerdə, yalnız bir çarpayı yerləşdirilmiş komada gecələməsi idi.

Qız sanki onu narahat eləyən, əzən bu müəmmarı gözlərindən oxudu və astadan:

-Mən yaxşı insanları tanıya bilərəm, -dedi. Və Camal Qənizadə bu kəlməni həm də öz ünvanına deyilmiş xoş söz kimi qəbul elədi və əlini buğlanmaqda olan kabab tikələrinə uzatdı,-ye, -dedi, -sən bütün gecəni yol gedəcəksən...

Qız tikələrdən birini götürüb nimçəsinə qoyandan sonra soruşdu:

-Sizin o bostançının yaxşı insan olmasına şübhəniz var?

-Əsla.

Həqiqətən də cavanlığından tanıdığı şairin yaxşı insan olmasına Camal Qənizadənin şübhəsi yoxdu, amma onu da bilirdi ki, son dərəcə gözəl bir qızın nəfəsi gedib-gələn bir komada hər kişi sakitcə uyuya bilməz.

Camal Qənizadə şairin son illərlə ədəbi aləmdə diqqət çəkən esselərinə də bələddi, amma o, yenə baş açma bilmirdi, şəhərdə işi-gücü ola-ola, onu bu çöldə fermerlik sövdasına salan nədir?

Onun düşmən atəşi altında olan Haramıda Yazıçılar İttifaqı üçün yardımçı təsərrüfat yaratması, adını «Turac» qoyması barədə «Xalq qəzeti»nin yazısını dönə-dönə oxumuşdu. Yazının başlığı da yadında qalmışdı. «Turac» Beyləqana qonur».

Ha fikirləşirdi ki, görəsən bu «Turac»ın Beyləqana qonmasına səbəb nədir? Və son nəhayətdə bu qənaətə gəldi ki, ömrün qürubunda şair sadəcə darıxıb, ona görə də doğma yerlərə gəlib çıxıb.

Şayiələrə isə inanmırdı: deyirdilər ki, guya onu bu yerlərə hansısa xüsusi idarədən göndəriblər, özü də xüsusi tapşırıqla. Hər halda fikirləşirdi ki, görüşsələr bu barədə soruşar, amma görüşməyə vaxt nə gəzirdi? Son zamanlar kəsinliklə bu qənaətə gəlmişdi ki, başçılıq elədiyi vızvodu lap bir günlüyə də olsa başsız qoya bilməz. Elə indinin özündə də ürəyi qalmışdı əsgərlərin yanında, amma fikirləşirdi ki, başqa yolu da yoxdur. Bu sirr, müəmma dolu qızı yola salmalıdır və bu onun, ən azı, insanlıq borcudur.

Süfrə arxasında özünü toparlayıb qıza ikibaşlı bir sual da verdi:

-Bəs gecə şair sənə heç şeir oxumadı?

Ceyran deyəsən bu sözün alt qatındakı mənanı tutduğuna görə qızardı və:

-Yox, oxumadı, -dedi, -səhər isə o məni avtobusla Bakıya yola salmaq istəyirdi.

-Bəs nə oldu?

-Nə olacaq, mən onu aldada bildim, dedim ki, -ucadan güldü,- ağillanmışam, özüm Bakıya qayıdacam.

-İnandı?

-Hə, inandı, o deyəsən, hər şeyə inanır...

Cavanlıq dostunun bir qədər sadələvh olması onunçün təzə xəbər deyildi və onu düşündürən onların necə qarşılaşması idi.

-Bəs Sizi kim görüşdü?

Qız birbaşa cavab verdi:

-Yəqin ki, mənim Allahım.

Cavab müəmmalı olsa da, bu görüşün təfəsilatı ilə maraqlanmadı: bircə şey aydın idi: o, şairlə bir yataqda gecələmişdi, çünki şairin komasında nə ikinci bir çarpayı vardı, nə çarpayı qoymağa boş yer...

Artıq hər tını, hər döngəsi, hər ağacı, hər işıq dirəyi ona tanış Horadiz stansiyasına çatanda artıq hava qaralsa da, Bakıya gedəsi sənişin qatarının qapıları açılmamışdı. Perrona toplaşmış əli zənbilli, selafan torbalı, çamadanlı insanların arasında bir neçə silahlı əsgər də gözüne dəydi və davranışlarından bildi ki, əfqanlardı, Azərbaycanın tərəfində döyüşmək üçün gətirilmiş əfqan muzdluları. Qarabağ uğrunda mübarizəni onun gözündən salan, siyasi bir oyuna çevirən şeylərdən biri də bu əfqan muzdluları idi. Onları kim gətirmişdi, Araz boyunda doğma elini-obasını qoruyan qanuni, qanunsuz birləşmələrin arasına kim salmışdı? Onun bu suallarına hələ cavab verən olmamışdı...

Perronda çoxalmaqda olan insanların arasında ucadan danışan, danışdıqca gülən, uğunub gedən bir neçə Adəm övladı varsa da, bu əfqan əsgərləri idi. O, yaxşı bilirdi ki, hələ Əfqanıstanda müharibə bitməyib. Fikirləşirdi: bəs Əfqanıstanda müharibə bitməyibse, bu əfqan əsgərləri burda nə gəzir?

Bilet növbəsinə dayanmış insanlar dərhal ona yol verəndə təəccüblənmədi: artıq bilirdi ki, bu, müharibənin yazılmamış qanunlarından, zabite sayğı əlaməti.

Axşamın müharibə ab-havalı, üzücü sükutu aramsız mərmə səsleri doğrananda, onun hərbi telefonuna zəng gəldi və o telefonu söndürən kimi üzünü qıza tutdu:

-Mən getməliyəm, Ceyran, al, bu da biletin, -dedi, -biletin üçüncü vaqona-dı, kupedi, aşağı yerdə, bağışla ki, səni axıra qədər yola sala bilmədim.

Ceyran:

-Siz məni bağışlayın, -dedi, -Sizə zəhmət verdim.

Sonra qız ona əl verdi və o, dərhal hiss elədi ki, minnətdarlıq əlaməti olaraq qızın yalnız buna gücü çatır.

Beləcə sağollaşanda qız yenə dilləndi:

-Amma mən yenə bu yerlərə gələcəyəm...

O, bu sözü təbəssümlə qarşılayıb soruşdu:

-Kamranı axtarmağa?

Qız başını buladı:

-Yox, Sizi axtarmağa, -dedi,-mən Sizə borclu qaldım.

O, bəlkə də qıza söyləməyə başqa söz tapmadığına görə:

-Əlvida!..-dedi və yeyin addımlarla qızdan aralanandan sonra yadına düşdü ki, o, yeniyetmə vaxtı ən çox məhəbbət romanlarında rast gəldiyi bu sözü hələ heç kimə deməyib...

***

Bir həftə sonra, təxminən onun həmyaşıdı olsa da, artıq mayor rütbəsinə qədər yüksəlmiş gödək, amma enlikürək müstəntiqin ilk sualından təşvişə düşdü.

-Qız hanı?

Söhbətin hansı qızdan getdiyini dərhal təxmin eləsə də, təəccüblə soruşdu:

-Hansı qız?

Hərbi müstəntiq hər şeydən öncə vəzifəsinə, hərbi rütbəsinə yaraşmayan sırtıq bir gülüşlə soruşdu:

-Haramıda nişanlısını axtaran qız. Bir bölük əsgərin gözü baxa-baxa maşına mindirib Kürdmahmudlu Tofiqin köndələndəki kababçısına apardığın, elə orda da - sözünün ardını çılpaq, loru bir ifadə ilə gətirdi, - ..... qız?

Dərhal başa düşdü ki, Ceyran Bakıya gedib çıxmayıb və isti avqust günündə atdığı addıma görə ürəyində özünü qınadı və anladı ki, heç nədən, ağrımayan başına dəsmal bağlayıb... və Ceyran adlı qızla əhvalatı təfəsilatı ilə, onu diqqətlə dinləsə də arabir xəfifcə qımışan müstəntiq yerli-yataqlı danışdı və mükəllimənin bu sayaq tamamında müstəntiqin üzündəki ifadə çəkildi.

-Bu nağılı qoyaq bir qırağa,-müstəntiq dedi, -indi sən mənə söylə görüm, qızı neynəmişən?

Başda düşdü ki, müstəntiq ona inanmır, başda düşdü ki, bu xəmir çox su aparacaq və hiss elədi ki, içində bu müstəntiqə qarşı doğulan qəzəb anbaan böyüyür, ona görə də rəsmi nəzakət sınırların aşılıb səsinə qaldırdı:

-Mənim düşmən önündə, səngərdə gecələdiyimi bilirsən, -dedi, -mən sözümü dedim, mənim vaxtım azdı, başqa sualın varsa, buyur...

Və bu minvalla istintaq nə az, nə çox, düz bir ay sürdü, gah onun əsgərinə təlim keçdiyi Bozqobuda, gah da Daşburunda - «PMK» deyilən ərazidə yerləşən zona hərbi prokurorluğunda və sərin olsa da yağışlı, yağmurlu keçən o ayın sonunda müstəntiq ona bildirdi:

-Sabah da qızın yerini söyləməsən, sanksiya verib səni atdıracam içəri, çünki, mən bu işi çürütməsəm, mənim özümü salacaqlar qoduqluğa, heç bilirsən o, kimin qızıdır?

Əlbəttə, o, bundan xəbərsizdi, amma yaxşı bilirdi ki, belə ərköyün, şıltaq qızlar hansı ailələrdən çıxır.

Hiss eləyirdi ki, bir ay çəkən bu sorğu-sual onu yalnız təngə gətirməyib, həm də acizləşdirib, qorxaqlaşdırıb. Çünki tanıdığı onlarla günahsız insanın on illərlə türmələrdə çürüdüyunü bilirdi.

-Niyə, axı, sən mənə inanmaq istəmirsən?

-Çünki sən kimiləri çox görmüşəm.

Bu, əlbəttə, ona qarşı aşkarca təhqir idi, amma neynəyə bilərdi?

Ayrılanda müstəntiq yenə ona, necə deyərlər, tanış bayatılardan birini oxudu.

-Özün fikirləş, mənim nəyimə lazım səni damlamaq, qarğış yiyəsi olmaq, başqa yol yoxdur, -dedi,- papağını qoy qabağına, soyuq başla düşün, sabaha qədər vaxtın var... Sabah səhər saat doqquz tamamda səni gözləyirəm... Gəlməsən... -sözünün ardını gətirmədi, astadan: -gedə bilərsən, -dedi.

Müstəntiqin kabinetindən çıxanda gözünə inanmadı, qarşısında dayanıb üzünə gülümseyən bu yerlərdə görünməsilə çoxlarının diqqətini çəkən cavanlıq dostu şair idi.

Qucaqlaşsalar da, dərhal da aralandılar və elə bil bir anda harda olduqlarını anladılar.

Hər şeydən öncə diqqətini şairin əynindəki əsgər şalvarı, ayaqlarındakı əsgər çəkməsi çəkdi, çünki o, cavanlıq dostunu bu qiyafədə təsəvvürünə də gətirməmişdi.

Bozarıb qaralmış üzünü, boynunu-boğazını qapqara tük basmış cavanlıq dostuna zarafat etmək istədi:

-Hüqonun qəhrəmanlarına oxşayırsan...

Camal Qənizadənin yaxşı yadında idi; Hüqonu ona, o sevdirmişdi.

Cavanlıq dostu kimi o da gülümsədi, amma üzündən təbəssüm dərhal çəkildi.

Atüstü söhbətdən aydın oldu ki, Ceyranla bağlı bu prokurorluqda dindirilənlərdən biri də şairdi.

-Bəzi şeylərdən xəbərim var, -Camal Qənizadə dedi, -bilirəm, bir gecə də sən yanında gecələyib.

-Elə məni buna görə suçlayırlar,-cavanlıq dostu dedi, -deyirlər ki, -sözünün məbədini gətirmədi, kövrəldi və,-türmələrdə günahsız çürüyənlərdən nəyimiz artıqdi, -dedi, -hər şey ola bilər.

Son günlər istintaqın gedişatı Camal Qənizadəni qorxudurdu, amma yenə də tanımadığı bir qıza mərhəmət göstərdiyinə görə özünü qınamırdı.

-Mənə sabaha qədər vaxt verdilər, -Camal Qənizadə dedi, -sabaha qədər.

Və Şair köks ötürdü:

-Yəqin elə mənə də sabaha qədər vaxt verəcəklər.

...Amma o sabah nağıllarda olduğu kimi möcüzə baş verdi, məlum oldu ki, İnterpol deyilən beynəlxalq quruma axtarısa verilmiş Ceyran tapılıb; məlum oldu ki, qızı əfqanlar aparıb və o, indi Əfqanıstandadır.

Həmişə silahlı, sursatlı gəzən əfqan döyüşçülərinin Horadiz-Daşburun arası yerli camaata qarşı törətdikləri amansızlıqlardan hamı danışırdı. Onlarla fağır-füqəranın arvadını, qızını günün günortasındaca silah gücünə əlindən alıb aparmışdılar və heç kim anlaya bilmirdi ki, bu azğınlıqlara kim son qoymalıdı? İnzibati orqanlara - polisə, məhkəməyə olunan şikayətlərə isə təxminin eyni cavabı verirdilər: «sevimli prezidentinizə - Əbülfəz Elçibəyə yazın. Bu işlərin başında o durur».

Əlbəttə, o, prezidentin bu işlərin başında durduğuna inanmırdı, çünki eşitmişdi ki, düşmən tərəfdə də muzdlu əfqanlar vuruşur və orda da qara camaat onların əlindən dad ələyir.

O sabah o, Ceyranın taleyinə acısa da, hər halda sevinirdi, əsgərləri ilə zarafatlaşır, deyib-gülürdü, hətta macal tapıb arvadına da zarafat ovqatlı bir məktub yazdı: yazdı ki, gözün aydın, daha türməyə peredaça gətirməli olmayacaqsan. Axı, arvadının da ona qarşı irəli sürülən ittihamdan, istintaqın gedişindən xəbəri vardı. Sevincini özü kimi leytenant dostlarından biri ilə Araz

boyuna gedən yoldakı kababçılardan birində qeyd etmək niyyətinə düşəndə isə ratsiya ilə geri çəkilmək haqqında əmr aldı.

Bu o zaman idi ki, Haramıda sentyabr yağışları ara vermirdi, daha çadırlarda gecələmək çətindi, əsgərlərin çoxusu soyuqlamışdı, öskürürdülər, amma artıq o, bu fikirdə idi ki, müharibənin sonuna bir neçə həftə, ya uzaqbaşı bir ay qalıb. Çünki düşmən hər tərəfdən sıxışdırılıb çıxarılmış, Xankəndi dörd tərəfdən mühasirəyə alınmış, ada kimi qalmışdı və əmr gözləyirdilər ki, bir həmlə ilə düşmənin bu sonuncu dayaq nöqtəsini ələ keçirsinlər və Xankəndində Azərbaycan bayrağı dalğalandırsınlar.

Belə bir məqamda geriye çəkilmək haqqında əmr isə onu heyrətə saldı və bu müharibənin iyrenc bir oyun olduğuna bir daha inandı.

Geri çəkildə isə yaralandı və bu yarayla da onun Qarabağda başlayıb Qarabağda bitən döyüş yolu bitdi, halbuki, fikirləşirdi ki, Qarabağ savaşı bitəndən sonra, götürsələr, orduda qalar, çünki ordu həyatı ona mülki həyatdan daha maraqlı gəlirdi...

Keçən ilin 9 may günündə leytenant yoldaşlarından birini general mundirində görəndə qıbtə elədi və taleyini qınadı, amma bir anlığa. Çünki Yaradanın verdiklərinə şükür eləyə bilirdi. Nəyi kəmdi? Bakıda evi, Albalılıqda bağı, bağ mülkü, artıq general rütbəsinə çıxmaqda olan oğlu və Oğuz kimi nəvəsi.

Bu günlərdə yenə üzgüçülük hovuzundan qayıdanda Oğuz dedi:

-Ded, tı mne bolşe pro Cırtana skazka ne qovari

-Niyə?

-Tı mne qovori o voyne, kotory tı je ee videl, tı je eqo uçastnik .

-Bu sənin nəyinə lazımdı?

-Ya toje budu voevat za Karabaxa.

Amma o, nikbindi, inanmırdı ki, Qarabağın taleyi Oğuzun yaşlılarının ümidinə qala.

Onun döyüş yolunun tarixçəsi burda bitirdi və o, istəyirdi ki, şikayət məktubuna bütün bu hadisələrin izi, qismən də olsa, düşsün.

Nə isə... Məktubu bir neçə günə tamamladı, göndərdi, nəticə isə ürəkaçan olmadı: «Nazirliyin arxivində Sizin xidmət etdiyiniz hərbi hissə haqqında heç bir məlumat yoxdur. Hər hansı bir məlumat əldə olunarsa, Sizin şikayətinizə baxılacaq».

Və ona elə gəldi ki, bu cavabla onun keçmişinin üstündən qırmızı bir xətt çəkdlər. Yox, buna dözmək olmazdı və beləcə qərara aldı ki, Ali Baş Komandana yazsın. Yazdı... ona görə yazdı ki, hələ ümidini itirməmişdi. Haçansa, hardasa oxumuşdu ki, insan ümidini itirəndə ölüyə çevrilir. Məktubu yola salandan sonra avtobusla başa - bağ evinə gəldi... Çünki qərara almışdı ki, keçən il əkdii və artıq iki Abşeron yayının istisindən çıxartdığı yeddi nar koluna və çox dirənə-dirənə böyüyən üç xar tut tinginə yayda olduğu kimi, payızda da, qışda da doyunca su içirtsin. Son aylar isə qət eləmişdi ki, bahalıqına baxmasın, bir maşın meşə torpağı alsın və çoxdan qurdurduğu tarmaya can çəkə-çəkə dırmaşan tənəklərin və eləcə də xar tut tinglərinin torpağını dəyişsin. Çünki son zamanlar qorxurdu ki, onların bar verdiyini görməyə...

6 -11 oktyabr, 2017

Truskaves

◆ P o e z i y a

KƏRAMƏT

CƏZB VƏ KÜTLƏ HÖKMÜ

Poema

Od göydən gəldiyindən,
Tüstülər də
Ana qucağına iməklər,
Sarmaşıqdı, boşluqlara sarmaşar
Tüstüləri gördülər
gəmiləri oralara sürdülər,
Ocaqlar söndürdülər.

"Köç dalğası" yaratmaq,
Bu idimi tapıntı?
Bu da Britaniya-
harada zir-zibil var-
Harada insan dıışı,
Ocaqları söndürməyə göndərdilər,
Qibləsi Ocaq olmayanlar
Oduq qədrini nə bilər
Ocaq söndürər ancaq

Şeytanın balaları,
Dünyanın bəlaları.
Zaman köçdü, köç - zaman,
Sönən ulduzdan köçmüşük,
Yer adlı bir ocağa,
Yer adlı br məhbəsə
Unutmagil heç zaman,

Bir şüadan süzölmüşük,
 Bir sünböldən səpölmüşük, düşmüşük
 Yerin ana bətninə.

Ona görə, elə ona görə də
 Göylərə can atır
 Yer üzündə nə varsa
 Özgə planetdən qovulmuşlarıq
 Yer üzündə yerliləri
 Didərgin salanlarıq
 Dinozavrların belə
 Anasını ağladanlarıq.

Ölüm yerdən
 Həyat da göydən yağır,
 Cismimiz yerə gömölür,
 ruhumuz göyə axır,

Ruh bir enerji - bir cazibə
 Yaradılan... nələrsə,
 Enerji deposudu.
 Kimdə cazibə varsa
 Onda Eşq var,

(Harda Eşqli biri varsa
 100 km-dən məni tanıır
 Mən də onu, eləcə.
 "Odu-Eşqi qoruginən"
 Pıçıldaram aram-aram)

Yaranışda söz yoxdu
 Cəzb ilə danışır
 Fikrimizi fikirlə çatdırırdıq.
 Bir baxışdan hamilə qalardı
 Bakirə-bakirə qızlar
 Ağac kimi, çiçək kimi
 Doğulardı uşaqlar.
 Gəldiyimiz yer beləydi.

Sonralar, çox sonralar
 Adam-adam, səs-səs
 Söz-söz, Kitab-Kitab parçalandıq.
 Bu üzdən anlaşamırıq.

Onu da deyim ki,
 Səssizliyə, sözsüzlüyə gedirik
 Gəldiyimiz yerə sarı - ilkinliyə.

Hindu ağsaqqalını unutmadım heç zaman. Dedi ki, Yerə göndərilən bu insanlara bayquş gözlərinin nəfsi verildi. Qoy özü-özünü yesin bitirsin. "Hindu məmləkətində" ocaq söndürüdürlər, o qaçqın-köçkün Böyük Ada dövləti virusları Balıq adamları, adam quşları ovlayırdılar.

O Böyük Ruh və Beyin Yer üzünün üstündə, yuxarıdadı. Əllərimiz göylərə kök atır dua edəndə. Cism Yerin, ƏQL və RUH göyündü. Yer şahmat taxtasıdı, biz fiqurlar, Böyük Beynin - Ruhun əlində, hökmündəyik. (Sən ki bunları bilirsen). Palaza bürünüb elnən sürünəndə (hə, hə, diqqət yetir "sürünən"-ə) adam necə xoşbəxt, ya da bədbəxt olur, belədə bu sənin xoşbəxtliyin, həyatın olmur ki... Hamı bir-birimi? Hamılaşmaq təbiətin harmoniyasına, təbiətin təbiətinə zidd. Toplumlar hamılaşa bilir, insan tarlası yaradılır. Mən O-yam, Sən-Onlar, Qəbilədən qovulan, Sürgünə göndərilən, sürüyə qatılmayan. Həmişə də mühacir - həmişə də dışlanmış, Kütlə nifrətini QAZANMIŞ (Əsası da, bax, budur - Kütlə axıntısına boyun əymədən bu nifrəti Qazanmaq, Aldanıb aldatmamaq, Bu ürəkbulandıran çoxluq biətindən, sevgisindən imtina etmək. Bəli-bəli, zaman tunelində haqq şəhidliyini intixab etmək - əsası da, bax, budur). Sən ON-ların O-susan. Duyğular istismarçısı deyilsən. Dini adın Vaiz, İndiki adın Faiz, başqa dillə başqa adınsa "Al-Ver", Mirzə Cəlil demişkən, - Mən ölüm, lotusan, əl ver. İşində ol, işində. Bir dəfə yazmışdım, yenə yazıram. "Yaman qorxuludu kütlə sevgisi". İndisə...

Yəqin sənə çatmayıb
Mən eşidən xəbərlər.
Hansı salavat üzə
Açılacaq səhərlər.

Eynidi azad saytlar,
dünyadakı qəzetlər.
Pərdəli yaxınlar,
rəndəli uzaqlar.

Nə işim var, nə işdi,
İzi örtür şaxta, qar.
İntihar eləmişdi
Təqaüdcü professor.

Hər ağızda bir avaz
qoy danışım, sən də bil.
Ağah olsan, pis olmaz,
Bu iş o işdən deyil.

Həmişə ən Böyük Yalana and içirsən.

Həyatın labirint küçələrindən keçib, Bambaşqa adamın dərisinin içinə köçüb, Yalnızlığın 10 illik şərabını içib Gəldim. Çoxluğun böyütdüyü türmədən qaçmaq olar..., axı, nə qədər? Nə qədər köçmək olar? Axı nə qədər adamlararası sərhədi keçmək, Sərhədlərdə tutulmaq, deportasiya olar adam öz içinə. Nə qədər, Nə qədər ölmək bir həyat boyunca, alın qoyub üz sürtdüyünə nə qədər aldanmaq olar? Ərazilər də ərazilikdən çıxır, dəri kəfənə bükülür, ta ərazi deyil ki...

Aramıza İncil, Tövrat, Quran divarı hörülü, TƏK-in, ALLAH-ın dilində divar yox ki. Dinlər, Dillər, xalqlar bayrağıyla qan seli axıtdım tarixin qırış-qırış üzündən şırım-şırım "Urta"yla.

Sən-lər o divara dəyib çilik-çilik oldular. "O" olmaqdan yoruldum, Bir azca da Mən Sən olum, Sən də mən.

Şəkilsiz bir şəkildə, Zamansız bir zamanda, Məkansız bir məkanda səsım çatırmı sənə. Cavab versənə. Quş olub zaman budaqlarında ötsənə, qılıfından çıxsana, ay mənim küçə itim, - hürsənə. Nəhayətində... gəlsənə, gəlsənə, gəlsənə...!

Toz oldu Daş kitabələr, Yaza-yaza bir də gördüm, əlimdəki lələk də uçdu, qayıtdı quş qanadına, Qapandı kitab dövrü, İnternet uşağıyam, internet dilində, heç özüm də bilmirəm, nə deyirəm sənə. İndisə...

Kəndiri alanda görmüşdü qonşu,
Çörək axtarırmış zibilxanada.
gecəni bir gecə üzünə tutub
diləndiyini də güdmüşdü qonşu.

Dolanırmış xəstəhal
180-cə manatla.
sözün qıyası bu ki,
bacarmayıb həyatla.

Qızı Tiflisdən gəlib,
Oğlu da ki ABŞ-dan.
Ayağına düşüblər,
getməyibdi bu Adam.

"Nəyin var bu şəhərdə
İtin də ölüb çoxdan".
Mühacir bir qəhərlə
göz yaşını aparıb
Oğlu təyyarə ilə,
qızı da ki qatarla.

Neft, mazut qoxulu, Qış gecəsi fasiləsində, Xaos fəslində, İngilis-Rus qarışığı Dünya dilində, Lütf edib danışırım sənənlə. Yerimizi dəyişsək, Yeni çevrilsək sən mənə, Mən də ki sənə. Sən heç lütf edib danışmazsan mənimlə.

....baxanda səni görmək olmur. Yerimizi dəyişsək, sən də məni görməzsən. Baxarsan e...görməzsən.

Dözməyib, dözə bilməyib
əlacsız ağırlara
İynə-dərman pulu yox
getmək istəyi dustaq
qapısı var, yolu yox.

Qurbanpayı gətirən
Qonşu görüb kəndiri,
O biri də kətili
Axtarıb-arayıblar
nə ölü var, nə diri.
(Yas, ağlaşmacanlıyıq
Özün axı bilirsən.)

Anamızı ağladıb
xısın-xısın gülürsən.
Heç...sözüm bunda deyil
Vay-şivən qoparıblar.
Yastığının altından
Vəsiyyətini tapıblar.

Bundan bir həftə öncə
Pişiyi balalayıb.
Dördcə balasıyla
Girib peçin içinə,
O da peçi yandırıb,
Balalar tələf olub.
O-nun halını düşün.

Hərflər də heroqlif
titrək, həm də əsməcə.
(dünyaya "əlvıda" deyir
Qocaların əlləri
Ağzındakı dilləri
Başları da əsir qocaların
Başlarını bulayırlar
Dünyaya, həyata, yaşanan ömrə)

Borclar siyahısıdı -
hesabatdı Əcələ.
Mən yazım, sən hecala.

1.Qəbir yerimi
kreditlə almışam.
2.qonşudakı dükana
50 man...qalmışam.
3.Üzünə tüpürməli
(ad yerinə bir "!")
4.Evi bağışlayıram
qonşudakı Bomja.

Kütlə Şəxslərin ölümünə fərman verir, dəyişməyin-təzələnməyin yolunu qanla sulayır, özünü də çürüdür. Kütlə Allah yerinə qoyar özünü, gözəgörünməz, diqtə edər, tale yazır, yəni alın yazısı deyilən onun əliylə yazılır. Amma ölümünə fərman verdikləri təzə qan verir kütləyə, onu ölümdən qurtarır, paradoksa bax. Bu da sənə paradoksun dialektikası. Tarixin qədim əlifbayla yazılan səhifələri "Urra!" fısqırır, əlini sürt, bu səhifələrdə əlin qana batar ancaq, bakirə bir sevinc tapmazsan - qələbə kiminsə məğlubıyyətidir. "Urra!". Qoşulmasan "urra"ya, Fələk də çatmaz haya.

* * *

O qədər ayrıyq ki...Yerimiz-göyümüzle, Rastlaşmaıq internetdə belə. HƏ, "Şair sözü əlbəttə, yalandı." Böyük Yalanla birləşir hamı, Boğuşur. "Böyük Yalan uğrunda!" vaxt səngərində. Bu Yalanı götürsəydin aradan əgər. Olmaz, əsla! Sən Sən olmazsan, Mən də Mən... onda. Ən təmiz adam günaha çox batandı, qapqalın kitablar da yalanlar toplusudu, çün kütlə zəkasının əli çatmır ora.

Həyatla Ölümün isdivacında gizli sazişi var gül balaların - qul balaların, Onlar əlbirdilər, ayrı dilli, ayrı dinli olsalar da. Əlbirdilər - dilbirdilər başına tac qoymağa, daş-qalaq etməyə də.

...hə, harada qalmışdıq?
 Sən də dinlə bir görək
 Onu deyirdm, axı,
 Yamanca yascaanlıyıq.
 Biri belə deyirdi:
 "Polisə xəbər verək,
 Oğluna, qızına da.
 Son vaxtlar çox içirdi.
 Həccə gedən vaxtıydı
 Qulaq asmadı bizə."
 Biri elə deyirdi:
 "asmaq istəyib özünü,
 Ancaq əli gəlməyib
 Özün atıb dənizə."
 Biri də elə-belə deyirdi:
 "Bomju görürsən necə hönkürür?"
 (Beləcə qərar Verdi
 Məhlənin
 "Ağsaqqallar şurası")
 Yas çadırı quruldu
 Gülümsəyən fotosunu tapdılar, böyütdülər
 (Nə zamansa
 Həyata gülürmüş o da)
 Qarasaqqal mollaının
 Başı üstəndən asdılar.
 Bir cüt bülbülü vardı
 Qəfəsi açdılar
 Göylər çağırdılar
 Bülbüllərsə uçmadı.
 Həmin gün
 Həyatında ilk kərə
 Bomj araq içmədi.

"Şərq boyda bir xarabada"n oğurlanan OD-la somsoyuq məkanlar isindi, Şərqlilərin içinə buz doldurdular. Şərq üşüməyə başladı - altı Od, üstü Od olan Şərq. Şərqlilər qızınmağa soyuq yerləri seçdilər, öncə seçilən adamlar köçüm-köçüm köçdülər. Şərq böyda bir ocağı gəlmələr söndürdülər. Şərq Böyük Dünyanın Cəzb yeri - Eşq məkanıdır. Yer kürəsi bir bazar, bazarkom da 3-4 AİLƏ, ölkələr də bir piştaxta misalı, - belə baxırdılar dünyaya ocaq yağları, od oğurları. Odu olmayanın məkanı olmur, gəzərgi OTURAQ-a keçəndə mədəniyyət, fəlsəfə qazanır. O səbəbdən, öncə Şərq, Çin fəlsəfəsi yaranıb, qalanlar ordan od apararlardı.

Yas çadırı qurulu
 Birdən yas əhlinin qulaqlarında
 Bomba partladı

-Xortlayıb professor
(kölgəsi də deyirdi
O, dünyadan yorulub
Zaman onda dayanıb)

Mollanın başı üstdə
Ona gülürdü şəkli
O şəklinə gülürdü

Hadisə belə olub
Danışırdı Bomj:
-özün asmazdan öncə
İtiylə yollanıbdı
Doğmaların qəbrini sonuncu ziyarətə
Ləngiyibdi bir qədər
Küsüb gəldiyi kənddə.
Süz, şair, süz e,
Vallah, zaman yerimir
İllah da axşam çağı.
--sonra nə oldu axı
-sonra nə olacaq ki
Yasa gələn qızına
Qoşulub getdi.
Ondan yadigar
O kəndir, kətil qaldı.
Süz, şair, süz.

P.S.

**Burda mənim xidmətim,
Sadəcə, mirzəlikdi.
Yarı professorun, yarısı bomjundu
Hansı kimin, kəsdirin,
Niyə dedim, bəs niyə,
Ölüm-itim fəslidi
Halallıq olsun deyə.**

(2015-2017)

◆ D r a m a t u r g i y a

Natiq MƏMMƏDLİ

ƏMANƏT

◆ **İki hissəli dram**

**Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə
ithaf olunur.**

Əsər Azərbaycan maarifçilərinin klassik irsinə və tarixi faktlara istinad olunmaqla yazılıb. Azərbaycanın müstəqilliyi ideyasını ərsəyə gətirən maarifçi ziyallılarımızı, Şərqdə ilk demokratik Respublika yaradan Cümhuriyyət qurucularını və istiqlalımız yolunda canlarını fəda etmiş şəhidlərimizi böyük ehtiram və qürurla anırıq.

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Mirzə (lisey müəllimi qiyafəsində orta yaşlı kişi)

Sərçə (cavan kişi)

Qartal (yaşlı kişi)

Oğlan (gənc)

Eynəkli kişi (ziyalı, orta yaşlarında)

Osmanlı zabiti (gənc)

General Tomson (orta yaşlarında)

Generalın yavəri (gənc)

İkinci Sərçə (gənc)

Üçüncü Sərçə (orta yaşlı)

Uşaqlar (dörd nəfər lisey qiyafəsində şagird, yeddi-səkkiz yaşlarında)

Kütlə (biri qadın olmaqla altı-yeddi nəfərlik dəstə)

BİRİNCİ HİSSƏ

Birinci şəkil

Uzaqdan gələn qatar səsi küləyin viyılına qarışıb. Arxa fonda təpənin yuxarisına doğru uzanan dolanbac cığır görünür. Alaqaranlıq səhnənin dərinliyində adamlar yarıyuxulu görkəmdə kölgə kimi xaotik hərəkətlər edirlər. Qara papaqlı, uzun pləş geyinmiş Sərçə şübhəylə ətrafa baxaraq, kimisə gözləyirmiş kimi, narahat halda o baş-bu başa var-gəl edir.

Sərçə. *(qorxa-qorxa bir neçə dəfə təkrar edir)* Qartal, Qartal, mən Sərçəyəm.

Qaranlıq dərinlikdən peyda olan Qartal arxadan yaxınlaşaraq qəflətən onun çiyindənən yapışır.

Qartal. Qartal eşidir.

Sərçə. *(qorxu içərisində kəkələyir)* Eşq olsun, eşq olsun böyük qüdrətə. Bütün ölkələrin proletarları...

Qartal. *(ötkəm səslə)* Sözünü de! Tapşırığı yerinə yetirdinmi?

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı. Vicdanıma and içirəm ki,...

Qartal. *(sanki onu eşitmir)* Hər şey təlimata uyğundurmu? Hər şey nəzarətdədirmi?

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı.

Qartal. Bəs nə edirlər? Niyə belə sakitlikdi? Bu, nəyə mənə açmır! *(əlini səhnənin dərinliyində xaotik hərəkət edənlərə tərəf uzadır)* Yəni onların heç nə vecinə deyil, ya onlara heç nə çatmır?

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı.

Qartal. Nə ikibaşlı sayıqlayırsan! Veclərinə deyil, ya çatmır?

Sərçə. Çatmır, bəli, daha doğrusu, çatmır. Axı onlar yuxudadılar. Yatıblar, vicdanım haqqı.

Qartal. Oyat onları! Dəqiqləşdirmək lazımdı, bəlkə özlərini yuxuluğa vurublar, onda bu, daha təhlükəli. Oyananların siyahısını tut, həmmən raport yaz, Qartalın adına. Dərhal özümü yetirəcəm.

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı.

Qartal. Ayıq olmaq gerek. İzimizə düşə bilərlər. Növbəti görüş Quzğun dənizinin burnundakı mavi atəşin yaxınlığında olacaq *(Ağır addımlarla uzaqlaşır və birdən hələ də onun arxasınca baxan Sərçəyə sarı çevrilir)*. Oyanan olsa, xəbər elə. Bir də... bir də, sərçə olduğunu yadından çıxarma!

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı.

Səhnə tədricən işıqlanır. Sərçə bu dəfə qəzətsatan qiyafəsində peyda olur, əlindəki qəzetləri yelləyə-yelləyə özünü insanların arasına vurub o yan-bu yana qaçır.

Sərçə. Qəzet alın ay, qəzet alın! Nikolay yıxıldı! Romanovlar devrildi! Qəzet alın, ay, qəzet alın! Peterburqda inqilab oldu! Nikolayı yıxdılar! Məclisi-Məbusana yeni seçkilər olacaq! Qəzet alın ay, qəzet alın!

Adamlar yuxudan kal durduqlarına görə əsnəyir, gərnəşir və hamısı qəzəblə Sərçəyə baxır.

Birinci adam *(kütlədən kimsə)* Nədi ə?

İkinci adam *(kütlədən kimsə)* Kəs səsini, yoxsa qulağını kəsərəm kiçük kimi!

Üçüncü adam *(kütlədən kimsə)* Ə, Həştərxan xoruzu kimi nə banlayırsan?

Sərçə. *(qorxa-qorxa)* Qəzet alın ay, qəzet alın...

Üçüncü adam. Balam, almıram qəzet. Sürüş burdan! *(o biriləri də eyni intonasıya ilə "sürüş-sürüş" deyirlər)*

Dördüncü adam. *(kütlədən kimsə, gözlərini bərəldərək qışqırır)* Gecə yuxuma Asmurş girmişdi!

Kütlə. *(hərə bir tərəfdən həyəcanla)* Nə danışırsan? Ə, heylə şey olmaz! Lap elə!

Çadralı qadın. *(qəflətən qışqırır)* Vaxsey, evimiz yıxıldı!

Dördüncü adam. Asmurş dedi ki, o Avropanın veyilxanalarında guya elm oxuyan "obrazovonni"lara çatdır ki, Niqalay yıxıldı...

Sərçə. *(heyrət içində, həm də qorxudan əsir)* Qəzet alın ay, qəzet...

İkinci adam. Bu dəqiqə kəsəcəm bu küçüyün qulağını.

Üçüncü adam. Lap elə də dedi?

Dördüncü adam. Ayə, mən Asmurşu tanımırammı?!

Birinci adam. Bəlkə Zəbəndərə imiş?

Dördüncü adam. Ayə, mən nə qədər key olaram ki, Asmurşla Zəbəndərəni səhv salam? Ayə, şəkmi eliyirsən? (*camaat heyrətində çiyinlərini çəkir*) Əlini qoydu çiyinə, dedi (*doluxsunur*): ay yetim...

İkinci adam. Bay, yetim olduğunu hardan bilib?

Dördüncü adam. Ayə, Asmurş deyirəm e sənə! Dedi ki, Niqalayı yıxdılar. Hələ bu, harasıdı, dedi dalına bax...

Qadın. Vay, evimiz yıxıldı! (*hönkürür*)

Dördüncü adam nəsə fikirləşirmiş kimi, xəyala dalır. Kütlə qışqırır: "dedi dalına bax!"

Dördüncü adam. Hə, dedi ki, Niqalayı yıxdılar. Hələ bu, harasıdı, dalına bax...

Kütlə. Hə də!

Dördüncü adam. Nə "hə", balam, hanki "hə", elə çönürdüm ki, dalına baxam, bu, məlun oğlu məlunun səsinə oyandım. "Qəzet var ay, qəzet var!". Tfu sənın qəzetinə!

Hamı bir ağızdan Sərçəyə sarı tüpürür, kimisi başına qapaz vurmaq istəyir, kimisi təpik atır. Sərçə kütlənin əlindən yaxasını qurtarmaq üçün o baş-bu başa qaçır. Mirzə lisey qiyafəli uşaqların əhatəsində səhnəyə daxil olur, hamıya sevincək salam verir, insanların bəziləri onun salamını alır, bəziləri özlərini görməməzliyə vurur. Mirzə Sərçədən bir qəzet alır və üzünü adamlara tərəf tutaraq.

Mirzə. Ay camaat, nəhayət, bu baş verdi! Gözlədiyimiz gün gəlib çatdı! Axır, biz müsəlmanların da dərdlərinin və ehtiyaclarının meydana qoyulması zamanı yetişdi! Əcaba, bugünkü qəzetlərə baxmamısınızmi?

Adamlar səhnənin hər iki küncündə dayanıb öz aralarında söhbət edir, hərdən Mirzəyə tərəf baxıb əllərini, başlarını yellədir. Çadralı qadın orta tərəfdə tək dayanıb, nəsə ətrafı süpürür, yalnız Sərçə Mirzənin danışdıqlarına diqqət kəsilib. Uşaqlar bir-birləriylə oynaya-oynaya səhnəni tərk edir. Kütlənin içərisindən ayrılan cavan oğlan Mirzəyə yaxınlaşıb əlində tutduğu qəzeti maraqla oxumağa başlayır.

Birinci dəstədən kimsə. Qəzet oxumaq müsəlmana haramdı!

Dördüncü adam. Bir mənə de görüm, Asmurş nədi? Həyə bildin? Di get, dəxi elmdən dəm vurma!

Mirzə. Axı niyə belə eləyirsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən qardaşlarım! Nikolay devrildi, burjua inqilabı oldu, indi biz müsəlmanların da səsinə eşidəcəklər. Onda biləcəklər ki, biz də adamıq, bizim də haqqımız, hüququmuz var.

Birinci dəstədən kimsə. (*bic-bic soruşur*) Mirzə, Niqalayın evinin tarımar olmasını hardan bildin? Yoxsa yuxuda sənə də mi nəsə əyan olur?

Oğlan. Qardaşım, qəzet yazıb...

İkinci dəstədən kimsə. Qəzətdən əvvəl məşədi onu yuxusunda görüb. Asmurş özü əlini qoyub onun mübərək çiyinlərinə deyib ki, ayə, Niqalayın evi yıxıldı, sən dalına bax. Bu mürtəd oğlu mürtəd olmasaydı... (*Sərçəyə tərəf tüpürürlər*) tfü sənın sıfatına!

Mirzə. Camaat, bu, elə-belə iş deyil ha... Nikolayı yıxan inqilabın havası bizə də gəlib çatacaq, o topların səsinə əvvəl-axır biz də eşidəcəyik, hazır olmaq lazımdı! Axır ki, biz müsəlmanların da...

Birinci dəstədən kimsə. Əşi, əl çək də müsəlmanlardan, balam, əl çək! Müsəlmançılıq qulaq dincliyidi! Qatma bizi cəncəl söhbətlərə!

İkinci dəstədən kimsə. Atan oldu rəhmətlik, Mirzə, əl çək bizdən. Get öyrən gör Asmurş nədi?

Mirzə. *(üzünü qəzet oxuyan oğlana tutaraq sakit tonda)* Başımıza gələnlər bir səbəbdən qaynaqlanır - o da həmişə gecikməyimizdi. Amma bu dəfə elə bir fürsət yaranıb ki, onu əldən buraxsaq, tarix bizi bağışlamayacaq, gələcək nəsillər də tarixin bu səhifəsinə çatanda bizə rəhmət oxumayacaqlar. Oyanmaq lazımdı, qardaşlarım, oyanmaq!

Kütlə öz arasında söhbəti davam etdirdiyindən Mirzənin dediklərini sanki eşitmir. "Oyanmaq" sözündən sonra Sərçə gözlərini bərəldir, şübhə və ehtiyatla Mirzəyə yaxınlaşır.

Sərçə. *(ehtiyatla)* Mirzə, dedin nə etmək lazımdı? Oyanmaq? *(şübhəylə)* Səncə, oyanan varmı?

Mirzə. Əlbəttə, qəflət yuxusu əbədi deyil ki,...

Sərçə. *(heyrtlənib)* Neçə nəfərdilər? Hardadılar? Kimlərdəndilər?

Mirzə. *(təəccüb və təbəssümlə)* Sənə nə oldu? Birdən-birə canına üşütmə düşdü.

Sərçə. *(sanki özünü toparlayır və kəkələyir)* Vallah, Allah haqqı Mirzə, elə sözlər danışsən ki, adamı tərpədir, adama elə toxunur ki, ... Vicdanıma and olsun ki, vicdanıma...

Mirzə. İş ondadır ki, bizim yatanlarımız həmişə oyananlarımızdan çox olub. Adama elə gəlir ki, yatıblar, amma yata-yata elə işlər çevirirlər ki... *(gülümsəyir)* Müsəlmanın yatmışı oyanmışından qorxuludu...

Sərçə. *(təəccüblə)* Yeni özlərini yuxululuğa vurublar, eləmi, Mirzə?

Mirzə. *(çiyinlərini çəkir)* Yox, adamın üstündə Allah var, hələ ki, yatıblar.

Sərçə. Yox Mirzə, yanılırsan, onlar özlərini yuxululuğa vurublar.

Mirzə. Vallah yatıblar.

Sərçə. Mirzə, elə deyil.

Mirzə. Billah elədi.

Sərçə. Mirzə...

Mirzə. Xub, xub... *(yanındakı oğlana müraciətlə)* Yavrum, yaxınlaş onlara, gör nədən danışirlar?

Oğlan asta-asta birinci dəstəyə yaxınlaşır, dəstədən kimsə nəsə nəql edir, o biriləri də heyrtlə ona qulaq kəsiliblər. Oğlan yaxınlaşanda səhnənin həmin küncü daha da işıqlanır, səs aydın eşidilir.

Birinci dəstədən kimsə. Ağacın altında, suyun qırağında bövl etmək yaxşı deyil; çünki həmzadə, əcinnə, şeyatin insana zərər yetirər. Çərşənbə, şənbə və tək günü qəbiristana və hamama getmək olmaz; çünki bu günlərdə əcinnə və divlər qəbiristana və hamama cəm olub qonaqlıq edərlər və həmin günlər bunların bayramıdır. İnsanı görsələr, zərər yetirərlər...

Oğlan gülərkə geri çəkilib Mirzəyə yaxınlaşır.

Mirzə. İndi də bir o səmtə zəhmət çək.

Oğlan səhnənin o biri küncündə cəmləşmiş dəstəyə yaxınlaşır. Həmin istiqamət işıqlanır, səs aydın eşidilir.

İkinci dəstədən kimsə.

Fərda zi tö müşkilat həll mitələbənd,

Əz tö nə tərənəvü gözəl mitələbənd.

Avaze fikəndeyi ki kar in sanəst

İnha həmə sövtəst, əməl mitələbənd.

İkinci dəstədən başqa biri. *(heyrtlə)* Nə deyir ə, bu?!

İkinci dəstədən başqa biri. *(təəccüblə)* Bəh, bəh, bir də bəh!

Oğlan Mirzəyə yaxınlaşır və ikisi də gülümsəyir.

Mirzə. İndi inandınmı yatıblar?

Sərçə. Mirzə, axı onlar danışirlar.

Mirzə. Nikolayın yığıldığı, dünyanın silkələndiyi, hərənin öz itmiş qardaşını harayladığı vaxtda cindən, şeytandan danışmaq elə yatmaq kimi bir şey deyil?

Hərdənbir otururam, papağımı qabağıma qoyub fikirləşirəm və öz-özümə deyirəm: "Ay rəhmətliyin oğlu, axı bu müsəlmanlardan nə istəyirsən?", sonra öz-özümə cavab verirəm ki, "vallah, heç özüm də bilmirəm ki, nə istəyirəm".

Mirzə, ardınca da oğlan, səhnədən getmək istəyirlər.

Sərçə. *(həyəcanlıdır)* Mirzə, bəs bunlar oyanmayacaqlar? Bəs dedin axı, oyananlar var? İndi bəs nə eləmək?

Mirzə ona yaxınlaşır, çox kədərli tərzdə.

Mirzə. İndi bəs nə eləmək? Elə mən də dəxi buna cavab axtarıram. İş işdən keçəndən sonra həmişə biz müsəlmanların qarşısında başı ora kimi əyilmiş bircə sual dayanır - indi bəs nə eləmək? Bircə qalır onların əvəzindən vuruşmaq. Həmişə olduğu kimi...

Oğlan. *(təəccüblə)* Həmişə olduğu kimi? *(Mirzə başıyla təsdiqləyir)*

Sərçə. *(qorxu içində)* Vuruşmaq, döyüşmək... Mirzə, siz savaşa hazırlaşırsınız? Müharibə olacaq!

Mirzə. *(təəccüblə)* Sənə bu gün nə olub belə? Bir ayrı təhər görünürsən? Bizim savaştakı silahımız, bax, budu *(əlində tutduğu qəzeti göstərir)*. Topumuz da budu, topxanamız da...

Sərçə. *(arxayın səslə)* Hə, belə de...

Oğlan. Deyəsən, ürəyin yerinə düşdü.

Mirzə. Bizimki bütün savaşların ən müşkülüdü, çünki burda heç kimi öldürmərsən, özün ölürsən, ölürsən və yenə də ölürsən... *(sakitcə)* Bizə fədai lazım olacaq.

Az əvvəl arxayınlaşmış Sərçə yenidən diksinir, qorxu və şübhə içində

Sərçə. Fədai? Fədai? Necə yeni?

Mirzə. Yatanları silkələyən, onlara əslində kim olduqlarını qandıracaq fədai...

Sərçə. *(narahatçılığı daha da artır)* Kimdir o? Hardadır o?

Mirzə. Hər yerdə, həm də heç yerdə *(gülür)*

Sərçə. Qurban olum, Mirzə, zarafat eləyirsən? Heç olmasa adını de o zati-müqəddəsini?! Kimdi, kimlərdəndi, haralardadı?

Mirzə. Dedim axı hər yerdə. Bəlkə o sənsən, bəlkə yatanların arasındadı, bəlkə bu oğlandı.

Sərçə. Mirzə, məqsədini gizlədirsən, sirr vermək istəmirsən, belə yaramaz. *(kövrəlir)* Belə baxanda mən kiməm ki,...

Mirzə. İncimə, elə mən özüm də onu axtarıram. Məndə ona çatacaq əmanət var *(əlindəki çantanı göstərir. Sərçə yenə həyəcanlanır və özünü zorla ələ alaraq)*

Sərçə. Əmanət? Nə əmanət? Bəlkə... bəlkə...

Mirzə getmək istəyir.

Sərçə. Mirzə, səni and verirəm Allaha, üzümə ürəyimi, o nə əmanətdi elə? Axı tanımadığın, üzünü görmədiyin adamın əmanəti səndə nə gəzir?

Mirzə. Mən görməmişəm, bəlkə də görmüşəm. Amma dəqiq bilirəm ki, indi, məhz indi bizə fədai lazımdı. Onsuz alınmayacaq. Onsuz bütün əməllərimiz faydasız olacaq. Fədaini tapmaq, müqəddəs əmanəti ona təslim eləmək, bu, tək mənim yox, bütün mirzələrin arzusudu. Madam ki, belə israr edirsən, onun əlamətlərini deyə bilərəm sənə - bizə fədai lazımdı; türk qanlı, islam imanlı, firəng kafalı!

Sərçə bir yerdə dayana bilmir, narahatlıqla var-gəl edir, fədainin əlamətlərini eşitcək qəzəblə və heyətlə onu təkrarlayır. Hətta Mirzənin və oğlanın səhnəni sakitcə tərk etmələrindən də xəbəri olmur.

Sərçə. *(barmaqlarını sayaraq təkrarlayır)* Türk qanlı... türk qanlı?! İslam imanlı... İslam imanlı?! Firəng kafalı... firəng kafalı *(Sərçə "firəng kafalı" sözünü o birilərinə nisbətən daha həyəcanlı və ucadan deyir)?!*

Səhnə artıq tam işıqlanıb, hər iki küncdəki dəstə birləşib Sərçənin xotik hərəkətlərinə baxıb gülüşür. Bayaقدan Sərçəyə göz qoyan qadın "firəng kafalı" kəlməsini eşitcək gözlənilmədən ortaya çıxıb qışqırır, onun səsi hamını diksindirir.

Qadın. Firəng?! Ey mənim qara bəxtim, nə olaydı ki, mən anadan olaydım Firəngistan şəhərlərinin birində, atamın adı olaydı Fridrix, anamın adı olaydı Avqustina, mənim adım olaydı Mariya. Nə olaydı, dünyanı işıqlandıran günün üzünə hərdənbir baxmış olaydım və atam-anam məni qoca kişiyyə ərə vermək istəyəndə bir söz danışmağa ixtiyarım olaydı. Ey mənim qara bəxtim, doğrudur, firəng qızı olsaydım, öləndən sonra yerim cəhənnəmin dib bucağı olacaqdı...

Kütlə (*hamısı bir səslə qışqırır*) Kəs səsinə! Kəs səsinə! (*kimsə bir başqası*) Zənənin içinə cin girib, çıxartmaq lazımdı! (*Qadın qaçaraq səhnəni tərk edir*)

Sərçə sanki yenidən ayılır, Mirzənin getdiyini görçək daha da coşur, qaçaraq səhnəni tərk etmək istəyir.

Sərçə. (*qışqırır*) Mirzə, əmanət! O, nə əmanəti idi?

Kütlə onu ələ salır, getməsinə mane olur.

Sərçə. Yol verin, yol verin!

Dördüncü adam. Dayan görüm, mürtəd oğlu (*onun yaxasından tutub saxlayır*), de görüm, Asmurş nədi?

Sərçə. (*kütlənin gözləmədiyi halda çevik və özünə inamla*) Asmurş bir cin adıdır. İstəyirsən başqalarının da adını deyim; Cəmlixa, Məhmuil, Zəbəndərə, Qaruş, Şaruş. Cavabını aldın? Di get, yatmağında ol, dəxi bir də yolumu kəsməyə cürət eləmə! (*Sərçə kobudluqla onu itələyərək yerə yıxır və qaçaraq Mirzənin getdiyi istiqamətdə səhnəni tərk edir.*)

Dördüncü adam: (*yerdə yıxılı halda*) Ayə, gördünüz?! Alim imiş ki, bu!

Kütlə heyret içində başı ilə onun dediklərini təsdiqləyir "xub", "xub" deyərə razılığını bildirir. Səhnə qaranlıqlaşır, kütlə yenidən əvvəlki yarıyuxulu vəziyyətini alır.

İkinci şəkil

Külək əsir. Qağayların səsi dənizin dalğalarının vahiməli uğultusuna qarışır. Alaqaranlıq arxa fonda yatmış kütlənin xotik hərəkətləri. Quzğun dənizinin mavi işığı görünür. Qara plaşlı Sərçə titrəyə-titrəyə səhnənin bir küncünə düşən mavi işığın altında Qartalın gəlişini gözləyir.

Sərçə. (*ehtiyatlı səslə ətrafa baxaraq, bir neçə dəfə təkrar edir*) Qartal, Qartal, mən Sərçəyəm!

Qəflətən səhnənin qaranlığından sıyrılan Qartal arxadan onun çiyinlərindən yapışır.

Sərçə. (*kəkələyir*) Eşq olsun, eşq, bütün ölkələrinin proletarları...

Qartal. Müxtəsər elə! Tapşırıq icra olundumu?

Sərçə. Əlbəttə, birmənəli...

Qartal. (*gərgindir, üzü işığa tərəf dayanır*) Ah, Quzğun dənizinin mavi işığı! Ah, əbədi alov! Səndən vaz keçmək, əsla, əsla! Biz səni qanla qazandıq, qanla da geri alacağıq! Milyonların canından keçmək hesabına olsa belə, səni əldən verən deyilik. Axı sən həmişə bizim ovcumuzda olmusan. Böyük babamız səni bizə nişan verəndə belə parlaq, belə cazibədar olduğunu deməmişdi. Səni heç kimlə paylaşan deyilik, Quzğun dənizinin mavi işığı, bizimsən, bizimsən. Milyonlar bu yolda canından keçsə belə!

Sərçə. (*çiyinlərini çəkərək, təəccüblə Qartalın baxır və qorxuyla*) Əlbəttə, birmənəli.

Qartal. (*rişxəndlə*) Bir de görüm mavi işığın sirrini bilirsənmi?

Sərçə. (*qorxu içində*) İnanın, and olsun vicdanıma ki, mən yalnız sizin tapşırığının icrasıyla məşğul olmuşam, heç başımı qaşımağa da vaxtım olmayıb.

Qartal. (*kinayə ilə*) Bəli, mən sənə mavi işığın sirrini öyrənməyi tapşırمامışdım. Bunu sən istəsən də öyrənə bilməzsən (*gülür*). Heç olmasa deyə bilərsənmi, o yanan atəş hardan qalxır (*əlini mavi işığa tərəf uzadır*)?

Sərçə. (*qəhqəhə çəkib gülür*) Qazdı də! Dənizin dibindən suyun üstünə qalxan adicə qazdı, dəniz durğun olduğu zaman sadə bir qığılcımla alovlanıb Quzğun dənizinin burnunu mavi işığa boyayır.

Qartal. (*gülür*) Qaz, adicə bir qaz, sadə qığılcım... (*ciddiləşir və üzünü yana çevirir*) Heyrət! Qanmazlığa heyrət! Bu, adicə qaz deyil, bədbəxt, küləklər şəhərinin torpağında kök salmış müqəddəs atəşdi ki, Quzğun dənizinin qüdrəti onu söndürməyə acizdi. Yalnız quzey rüzgarının zərbəsiylə şahə qalxan dalğalar onu söndürə bilər, lakin, rüzgar keçib gedən kimi sadə bir qığılcım yeter ki, o, yenidən alovlansın. Heyrət! Bu mavi işıq həmişə dünyanın gözünü qamaşdırıb. Kürreyi-aləmin bütün qoluzorlularını onun şölələrini çəkib bura gətirən. Amma o, bizimdi! Babamızın nişan verdiyi mavi işıq, səni heç kimə verən deyilik!

Sərçə. (*yenə də təəccüb içindədir*) Mən sizin tapşırığınızı...

Qartal. (*sanki özünə gəlir*) Hə, tapşırıq... nə tapşırmışdım sənə?

Sərçə. Oyananların siyahısını tutmağı.

Qartal. Afərin. Ver görüm siyahını.

Sərçə. Nə siyahı (*gülür*)? Hamısı yatıb, heç qımıldanan da yoxdu ...

Qartal. (*ona inanmır*) Nikolay yıxıldı, onlarsa yatıb?

Sərçə. Yatıblar, elə əvvəlki kimi.

Qartal. Quzeydə toplar guruldayır, böyük paytaxtlarda dünyanın xəritəsi yenidən cızılır, onlarsa yatıb?

Sərçə. Yatıblar, mışıl-mışıl.

Qartal. İngilislər qaçdı, türklər gəldi, indi yenə ingilislər süngüsünü tuşlayıb bu tərəflərə, sən deyirsən onlar hələ yatıb?! Bəlkə... (*Sərçənin çiyinlərindən yapışır*) bəlkə sən məni aldadırsan?

Sərçə. (*onun qolları arasında sıxılır, amma müqavimət göstərmir, səsi titrəyir*) Yalnız bir nəfər, bircə nəfər...

Qartal. Aha, davam et!

Sərçə. Camaatın saya salmadığı bircə nəfər Mirzə var...

Qartal. (*şübhəylə*) Mirzə?

Sərçə. Hə də, bircə nəfər. Həmişə nəsə danışır, ya da heç vaxt heç nə danışmır. Ümumiyyətlə, danışdı, ya danışmadı...

Qartal. Müxtəsər!

Sərçə. Onsuz da onu eşidən yoxdu. Mən ona qulaq asdım, lakin bir şey qandıra bilmədim.

Qartal. (*əşəbləşir*) Qanmağın lazım deyil, qulaqlarının eşitdiklərini söylə!

Sərçə. Deyir ki, nə bilim, bizə fə dai lazımdı, nə bilim, ona əmanət çatdırmalıyam. Bu, bütün mirzələrin arzusu olub, bax, belə-bele şeylər.

Qartal. (*qəzəblənir, Sərçəni caynaqları arasına alır*) Heyrət! Qanmazlığa heyrət! Sən eşitdiklərini mənə söylə, düşündüklerini yox! Heyrət! Fə dai (*Sərçəni buraxır və sanki qorxu içindəymiş kimi*)? Bu torpağın bütün mirzələrinin arzusuna bir bax! Bəs əmanət? Nədi o? Bədbəxt, sən ən vacib məqamı qaçırmısan, sən bizim inqilabımıza xəyanət eləmişən.

Sərçə. (*qorxur, gözlərini bərdərək*) Nə, xəyanət? Yox, mən həmişə sadıq olmuşam. Vicdanıma and olsun...

Qartal. Kəs!

Sərçə. Əlbəttə, birmənəli.

Qartal. Deməli, onlara fədai lazım idi? Axı necə fədai? Necə?

Sərçə. *(nəsə çətinliklə yadına salmağa çalışır)* Türk qanlı, islam imanlı, bir də, bir də...

Qartal. Hə, bir də nə?

Sərçə. Firəng kafalı!

Qartal. Heyrət! *(başını tutub dayanır)* Bu, necə istədi? Bütün mirzələrin tək bircə arzusu - fədai *(pıçıltıyla öz-özünə danışmış kimi)*! Necə dedin - türk qanlı, islam imanlı, firəng kafalı? Mən hələ heç vaxt bütün bunları bir arada görməmişəm, heç təsəvvür də eləmirəm. Heyrət! Onların üçü də bir simada cəmlənə bilirmi? Bəs əmanət nədi? Bu başaşağı mirzələr nə əmanət gizlədib ki, onu yalnız fədaiyə təslim eləmək üçün tələsirlər? Bəlkə? Yox, ola bilməz! Gurlayan topların səsi məni belə titrətməmişdi. Bəs indi niyə titrəyirəm? Buna imkan vermək olmaz *(Sərçənin üstünə qışqırır)*. Buna imkan vermək olmaz!

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı!

Qartal. *(tələsik səsle)* Mirzədən əvvəl fədaini sən tap, yox, əvvəlcə Mirzəni... Yox, yox, elə ikisini də birdən yaxala. Aman vermə! Mənə Mirzənin dilini, fədainin başını, əmanətinə özünü gətir! Əmr qətidi, icra olunmalıdır!

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı! Bəs...

Qartal. Nə bəs?

Sərçə. İngilislərə neyləyim? Artıq gəmiləri Ənzəlidən çıxıb, az keçməz, limana girecəklər.

Qartal. *(kinayəylə)* Onları öz dumanlı ölkələrindən buralara dartıb gətirən Quzğun dənizinin mavi işığına təşnə olmalarıdır. Nigaran qalma, quzey küləyi bir balaca şiddətlənəndə, elə duman kimi də çəkilib gedəcəklər. Bu, mənim işimdi! *(Sərçənin üstünə qışqırır)* Sən əmr icra et! Hamı çəkilib gedəcək, amma fədai!.. Onun kökünü kəsmək gerek! Budur təhlükə! Həmən yaxalamalı, bütün mirzələrin arzusunu elə beşikdəcə boğmalı! Əmanət başqalarının əlinə keçməməlidir!

Sərçə. Əlbəttə, birmənalı!

Qartal. Bir də, yeni taktikamız haqqında vacib tapşırıq var *(Ətrafa baxaraq cibindən kiçik bir kağız parçasını çıxarıb Sərçəyə uzadır)*. Oxu, yadda saxla, məhv elə!

Sərçə tələsik kağızı oxuyur. Oxuduqca da gözlərini bərəldir.

Sərçə. Lap elə?

Qartal. Lap elə!

Sərçə yenə də oxuyur və əzbərləyirmiş kimi, öz-özünə təkrar edir, bir neçə dəfə kağıza baxır.

Sərçə. Bolşeviklər, neft... Neft, bolşeviklər... sobotaj, Həşrətxan... Həşrətxan, sobotaj, neft *(özündən asılı olmayaraq bərkdən danışır)*...

Qartal. Sakit *(ətrafa baxır)*! Yadda saxla və məhv elə!

Sərçə. Yadımda qaldı. Elə bu vaxta kimi gördüyümüz işlərdi, amma bu dəfə daha hızlı. *(kağızı cibinə qoymaq istəyir)*

Qartal. Məhv elə! Başqalarının əlinə keçməməlidir!

Sərçə. Məhv elə? *(kağızı cırıb atmaq istəyir, fikrindən daşınır, narahatlıqla ətrafa baxır, gözlənilmədən kağızı ağızına basıb udur)*

Qartal. *(qəhqəhə çəkib gülür)* Heyrət! Sədaqətə heyrət! *(Qartal gülərək səhnəni tərk edir və qəflətən geriye dönür, ciddiləşir)* Amma sərçə olduğunu unutma! *(Sərçə hələ də udqunur, çətinliklə nəfəs alır, nəhayət, özünə gəlib diqqətlə tamaşa salonuna baxır.)*

Sərçə. Ey, hardasınız? *(səsi boğunuq çıxır)* Tələsmək lazım!

Tamaşa salonunun müxtəlif tərəflərindən nimdaş paltarda iki nəfər tələsik səhnəyə qalxıb ona yaxınlaşır.

Sərçə. *(ə səbləşir)* Hansı cəhənnəmdə veyillənirdiniz? Vacib tapşırıq var.

İkinci Sərçə. Biz işarə gözləyirdik.

Üçüncü Sərçə. Səsinizə nə olmuş?

Sərçə. *(bir neçə dəfə udqunur)* Bayaقدan zəhmətkeşlərin qabağında çıxış eləyirdim. Axmaqlar, elə bilirsiniz inqilab işi asandı? *(Səsi yavaş-yavaş yerinə gəlir)* İcrası vacib tapşırıq almış, yaxın gəlin *(üçü də bir-birlərinə sıx yaxınlaşırlar. Sərçə pıçiltıyla nə sə izah edir)*

İkinci Sərçə. *(heyvətlə)* Lap elə?

Sərçə. Bəli, lap elə!

Üçüncü Sərçə. Belə Allahsızlıq olmaz axı!

Sərçə. Kəs səsinə! Allahdan danışana bax!

İkinci Sərçə. Bəs o qədər faytonu hardan tapaq?

Üçüncü Sərçə. Hə də, faytonsuz necə olacaq?..

Sərçə. Axmaqlar! Elə Denikin də oturub Həştərxanda sizin faytonlarınızı gözləyir?! Bizə gəmilər lazım olacaq. Böyük, nəhəng çənlər lazım olacaq.

İkinci Sərçə. Axı necə?

Sərçə. Oğurlayacağıq!

Üçüncü Sərçə. Lap elə!

Sərçə. Oğurlamağa qoymasalar, yandıracağıq!

İkinci Sərçə. *(vəcdə gəlirmiş kimi)* Yandıracağıq!

Üçüncü Sərçə. Oğurlayacağıq!

Sərçə. Dağıdacağıq!

Eyni sözləri ucadan təkrarlayaraq səhnəni tərk edirlər.

Üçüncü şəkil

Səhnə tam işıqlanır, təzəcə oyanmış kütlə cəndərdi bir-biriylə salamlaşır, o baş-bu başa hərəkət edir. Mirzə, əlində çanta, səhnəyə daxil olub harasa tələsirmiş kimi, gedir. Dördüncü adam Mirzəni saxlayır.

Dördüncü adam. Mirzə, bir ayaq saxla. Əşi, bir mənə de görüm?..

Mirzə. Yəqin yenə soruşacaqsan ki, Asmuş nədi?

Dördüncü adam. Yox, yox, artıq soruşmam. Qəti soruşmam. Oxumuş adamsan, səhər açıldandan çox çək-çevir eləyirik, bir bizi başa sal görək, Dəccalın eşşəyi nə rəngdədi və ya nə surətdədi?

Mirzə. *(gülür)* Məşədi, niyə belə şeylərlə başını ağrıdırsan? Niyə soruşmursan ki, müsəlmanların gimnaziyası haradadı?

Dördüncü adam. Əşi get, get! Mən sən deyən adamlardan deyiləm!

Mirzə. *(üzünü kütləyə sarı çevirir)* Camaat, deyin görüm indi sizi düşündürən nədi? *(Adamlar ayaq saxlayıb təəccüblə bir-birinin üzünə baxır)* Yeni demək istəyirəm ki, bu nigaran günlərdə sizi məşğul edən hansı məsələdi?

Eynəkli kişi. *(səhnəyə daxil olan kimi, tələsik addımlarla Mirzəyə yaxınlaşır)* Gərəkdi ki, bizim hamımızı bu günlərdə yalnız bir məsələ məşğul etsin *(Mirzəylə xoş görüşür, yanında dayanır).*

Camaat bir-birinin üzünə baxıb çiyinlərini çəkir. İkinci və Üçüncü sərçə arxa fondan sıyrılıb kütlənin arasında dayanır.

Kütlədən kimsə. *(ötkəm səslə)* Oxumuş adamsan, ay Mirzə, de görək bizi düşündürən nə ola bilər?

Eynəkli kişi. Mirzə, yenə də işin ən çətini sənə öhdənə düşür. Başqa cür ola bilərmi? *(gülümseyir)*

Mirzə. Artıq gerçəkdi ki, padşahlıq taxtından yıxılan Nikolayın zalım və xain idarəsi dağıldı. Deməli, öz yolumuzu müəyyən eləməyin vaxtı yetişib. İstibdad altında yaşayan millətləri, o cümlədən biz müsəlmanları bundan sonra məşğul edən tək bir cə məsələ qalır: bu da Cümhuriyyət məsələsidir!

Göy gurultusunu xatırladan səslər eşidilir, sərçələr hürkmüş kimi narahatlıqla var-gəl edirlər. İnsanlar heç nə anlamır və bir-birinin üzünə baxır.

Sual edə bilərsiniz - niyə məhz Cümhuriyyət? Çünki bundan qeyri çıxış yolumuz yoxdu. Bir yerdə ki, məmləkətin idarəsi camaatın öz ixtiyarında olacaq, bundan yaxşı nə ola bilər? Camaat dedikdə, yəni, sizin - vətənin sahiblərinin. Dəxi heç bir kəsin ixtiyarı olmur ki, millətin rəyindən kənar məmləkətin işinə qarışsın. Məmləkət yalnız qanunlar gücü ilə idarə olunur, o qanunları yazan da, təsdiq edən də millətin öz məbusları, yəni vəkilləridir.

İkinci Sərçə. *(uzaqdan replika atır)* Mirzə, dedin Cümhuriyyət nə üçün lazımdı?

Mirzə. Azad yaşamaq üçün. Azad və firavan yaşamağın şərti budur!

Üçüncü Sərçə. *(səhnənin başqa səmtindən heyrətlə)* Məgər müsəlmanlar azad yaşayırlar? Məgər müsəlmançılıq qulaq dincliyi deyil? Bu, nə danışır, ay camaat?

Kütlədən kimsə. Bəli, müsəlmançılıq qulaq dincliyidi.

İkinci Sərçə. Bizim firavanlığımıza şübhə edirsən, Mirzə?

Dördüncü adam. Əşi, saxla görək e, bu dünyada müsəlmandan azad adam varmı gören? O qədər azadlıq ki, biz müsəlmanların arvad almaq və arvad boşamağında var, - heç bir özge millətdə yoxdu; məsələn, bir övrəti ki, bu gün mən onu aldım, - sabah da ixtiyarım var boşayım. Kefim istər saxlaram, kefim istər boşaram.

Kütlədən kimsə. Dəxi bu, aşkar bir işdir.

Üçüncü Sərçə. Elə belə də gerek olsun və azadlıq da məhz buna deyiblər. Kefim istəyir saxlayıram, kefim istəmir boşayıram və heç bir kəsin haqqı yoxdur mənə desin “niyə arvadını boşamırsan?”, yəni, “niyə arvadını boşayırsan?”.

İkinci Sərçə. Və azadlıq da elə budur. Kefim istəyir saxlayıram, istəmir boşayıram.

Kütlə hay-küylə deyilənləri təsdiqləyir.

Eynəkli kişi. Ey mənim müsəlman qardaşlarım, tək bizi yox, indi bütün millətləri, xüsusən də biz müsəlmanları məşğul edən tək bircə məsələ Cümhuriyyət məsələsidir! Guya dünyanın başqa millətləri arvad alıb, arvad boşayırlar? Sən davam elə, Mirzə.

Kütlə hay-küy içindədi. Sərçələr daha çox canfəşanlıq edir.

Mirzə. Ey mənim müsəlman qardaşlarım! Ay torpaq çörəyi yeyən təbrizli qardaşlarım, ay keçəpapaq xoylu, meşginli, sərəblı, görüslü, moruslu qardaşlarım, ay bitli marağalı, mərəndli, gülüstanlı quli-biyaban vətəndaşlarım, ey ərdebilli, qalxanlı bəradərlərim! Söhbət arvad almaqdan yox, vətəndən gedir. Heç fikirləşmisinizmi ki, haradı bizim vətənimiz?! *(kütlə sakitləşir)* Bax, hərdən mən özüm papağımı qabağıma qoyub özümdən də soruşuram: “mənim anam kimdi?”, özüm də cavab verirəm - “mənim anam rəhmətlik Zöhrəbanı bacı idi”, “dilim nə dilidir?”, “Azərbaycan dilidir”, “onda vətənim haradır?”, “Azərbaycan vilayətidir”. Bu sualları siz də özünüzə verin. Rica edirəm, papağınızı qabağınıza qoyub siz də özünüzdən soruşun və heç şübhəsiz ki, mənim gəldiyim qənaətə gələcəksiniz. Heç şübhəsiz ki, əmin olacaqsınız ki, bizim üçün əşhədi-vacib bir məsələ var - o da Cümhuriyyət məsələsidir!

Mirzə danışdıqca, insanların hay-küyü tədricən səngiyir, hamı nəşə düşünürmüş kimi, fikirləşməyə başlayır.

Osmanlı zabiti. Haklısın, Mirzə! Haklısın!

Oğlanla birlikdə Osmanlı zabiti gəlir. Sərçələr onların yanından narahat keçib səhnənin başqa bir küncündə dayanır.

İkinci Sərçə. *(hamıya eşitdirirmiş kimi)* Bu, hələ getməyib!

Osmanlı zabiti Mirzəylə salamlaşır, kütlə də onu ehtiramla qarşılayır.

Osmanlı zabiti. Şu anda biz müslümanları düşündüren bir konu var - Cümhuriyyət! Orda ki, memleketin iradesi insanların kendi öhdəsində və ihtiyarındadır, necə ki, mesela, Firəngistan, İsveçrə və qayırları. Şu fərset, bir də zor ele keçə, Mirzə, nə düşünürsən?

Mirzə. Çürümüş parçanın dəxi faydası yoxdur: bir yandan yamadın, o biri yandan cırlacaq. Biz zamanın çılğın rüzgarı ilə dəyişilən yeni dünyada yerimizi tutmalıyıq. Firəngistan "hökumət ibarətdir tək mənim vücudumdan" deyən On dördüncü Lüdoviqlə yox, öz hürriyyəti və cümhuriyyəti ilə millətlər içərisində şöhrətli yerini tutmaqdadı.

Eynəkli kişi. Haqlısan Mirzə, Cümhuriyyət böyük nemətdi.

Osmanlı zabiti. Mirzə, nə güzel ki, bu toprağın üzərində senin gibi insanların mübarek izləri var. Bu sözlərdən sonra duramadım. Sizləre vida etməyə geldim.

İkinci Sərcə. (*hamıya eşitdirirmiş kimi*) Bu, hələ getməyib!

Osmanlı zabiti. Zamanın çılğın rüzgarlarında deyişən yeni dünyada şərəfli yerimizi tutmaq için gidiyorum. Memleketime dörd bir yandan uzanan düşman kasbının karşısında siper olmak için, kendi cümhuriyetimi kurmak için gidiyorum.

Eynəkli kişi. Haqqınızı halal edin! Bakını ki, bizə qaytardınız, bu yaxşılığı heç vaxt unutmayaçağım. Yolun açıq olsun!

Osmanlı zabiti Mirzəylə, Eynəkli kişiylə sağollaşır, kütlə də ehtiram göstərir. Kənardan Üçüncü Sərcənin səsi gəlir.

Üçüncü Sərcə. (*kinayə ilə Osmanlı zabitinə xitab edir*) O doğrudurmu ki, əcnəbi mətbuatı və xüsusən də Parijdə çıxan qəzetlər Əbdülhəmidin hərəmxanasını əldə bəhanə eləyib başlayıblar nalayiq sözlərlə biz müsəlmanların abırına toxunmağa? Ayə, burda pis iş nə var ki? Bəs onda avropalılar bu nə binamusluqdu eləyirlər?

Osmanlı zabiti. (*ötkəm səslə*) Ben Cümhuriyyət kurmağa gidiyorum!

Mirzə. Tanrı sənə qara gün göstərməsin!

Kütlənin "Amin" sədası yüksəlir. Zabit və oğlan səhnəni tərk edirlər.

Mirzə. O, bizim yerlərə yadelli kimi gəlməmişdi, o da qeyriləri kimi Quzğun dənizinin mavi işığına təşnə olmamışdı. Onu buralara çəkib gətirən qardaşlıq borcundan savayı bir şey deyildi.

İnsanlar təsdiq edirmiş kimi, başını tərpədir.

İkinci Sərcə. (*zabitin arxasınca gedib onu bir qədər izlədikdən sonra geri qayıdib sevincli və arxayın səslə*) O, getdi! Küləklər şəhərində bir biz qaldıq, bir də Quzğun dənizinin mavi işığı!

Üçüncü Sərcə. Mirzə, deyirdin bizi məşğul edən tək bir cə məsələ nəydi? Cümhuriyyət? Hanı? Hardadı? O da getdi, Cümhuriyyətini nəylə quracaqsan?

Eynəkli kişi. (*əşəbiləşir*) Ah, bir cə bu ağzıgöyçəklər olmasaydı!

Mirzə. (*onu sakitləşdirir*) Cümhuriyyət tək mənim əsərim deyil ki, onun altında imza atım, nə də bir kimsə onu bizə qızıl məcməyidə ənam kimi verməyəcək. Onu öz əllərimizlə qurmalıyıq. Məhz elə bunun üçün bizə fədai lazımdı.

İkinci Sərcə. (*şübhə və qorxuyla təkrar edir*) Fədai?

Mirzə. Türk qanlı, islam imanlı, firəng qafalı fədai! O, uzaqda deyil, bəlkə də elə burda, bizim içimizdədi!

Üçüncü Sərcə. Burdadı? (*nəsə axtarırmış kimi, tələsik ətrafa, adamların üzünə baxır. Kütlə isə, heç nə olmaybmış kimi, sakitcə Mirzəyə qulaq kəsilib. Sərcələr narahat halda adamların arasında mızıldanır*) Burda, bu adamların arasında necə ola bilər? Axı bunlar yatmışdılar. Fədai, fədai...

Mirzə. (*üzünü camaata sarı tutaraq*) Gəlin, gəlin, ey unudulmuş vətənin cırıq-mırıq qardaşları! Gəlin görək beşikdə yad millətlərin südünü əmmiş,

vətənimizdən yadırgamış və millətimizin ruhundan xəbərsiz bir para millət başçılarımız sizə nə gün ağlayacaqlar! Niyə sakitsiniz, ey mənim lüt-üryan vətən qardaşlarım! Bu gün bizi düşündürən əşədü- vacib məsələ budu - Cümhuriyyət, ondan başqa yolumuz yoxdu, ondan başqa vətənimiz yoxdu. Qardaşlarım, güman edirəm bizdə hələ insanlıq hissi ölməyib. O vədə gerek uca səsle Cümhuriyyət qəhrəmanlarını alqışlayıb deyək: Yaşasın Cümhuriyyət!

Kütlədən "Amin" sədası yüksəlir, Sərçələr vurnuxmaqdadır. Səhnə qaranlıqlaşır.

Dördüncü şəkil

Səhnənin ön planı yavaş-yavaş işıqlanır. Sınıf otağını xatırladır. Mirzə ortada əyləşib, ətrafında qoyulmuş kətillərin çoxu boşdu, dörd şagird Mirzənin yaxınlığında oturub. Mirzə təbəssümlə izah edir.

Mirzə. Ötən dərsimizdə Ergenekondan danışdıq, eləmi? (*uşaqlar yerbəyerdən başlarını tərpedir.*) Bir dəmirçi iki yüz illik mühasirədən türkləri necə çıxarmışdı? Od qalayıb dəmir dağı eridərək yol açmış və beləcə, türklər yer üzünə yayılmışlar. Bu gün sizə dəmirçinin başqa bir əfsanəsini də danışım? (*uşaqlar "əvət" deyə sevinir.*) Amma öncə siz danışın. Axı keçən dərsdə özünüz demişdiniz şeir əzbərləmək istəyirik, buyurun, hansı şeirləri seçmişiniz?

Birinci uşaq. (*ayağa durur*)

*Türküstan yelləri öpüb alınını
Söylüyor dərini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərməğan yollasın yara, bayrağım!*

*Gedərkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən dövlət quşu, qondu başıma!
İzn ver gözümdə coşan yaşım -
Dinlətsin dərini aha, bayrağım!*

İkinci uşaq.

*Qayı Xan soyundan aldığı rəngi,
Qucamış Elxanla, müsəlman bəgi.
Elxanın övladı, dinin dirəgi,
Gətirdin könlümə səfa, bayrağım!*

*Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüm kölgən düşən mübarək yeri!
Allahın yıldızı, o gözəl pəri,
Sığınmış qoynunda Aya, bayrağım!*

Mirzə. Bərəkallah! Afərin sizə! Bəs siz nədən deyəcəksiniz?

Üçüncü uşaq.

*Buraxınız, seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım,
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadını üzərimə kölgə salan?
Nə imiş bu, aman Allah?! Od yurdunun yarpağı!
Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topasımı?
Hayır, hayır! Çiçək solur, otlar yerdə tapdanır.
Fəqət bizim bayrağımız ucaları pək sevir.
Yıldızlardan, hilaldan da yüksəklərdə fırlanıyor.
Bu ay, yıldız, boyaların qurultayı nə demək?*

Bizcə belə söyləmək:

*Bu göy boya Göy Moğoldan qalmış bir türk nişanı,
Bir türk oğlu olmalı!*

Dördüncü uşaq.

*Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı,
Yüreklərə dolmalı!
Şu al boya azadlığın, təcəddüdün fərmanı,
Mədəniyyət bulmalı.
Səkkiz uclu şu yıldız da səkkiz hərflə Od Yurdu
Əsarətin gecəsindən fürsət bulmuş quş kibi,
Səhərlərə uçmuşdur.
Şu hilal da türk bilgisi, düzgün sevgi nişanı,
Yurdumuzu qucmuşdur!
Allah, əməllərim edib şu bayrağı intiqaq,
Birər-birər doğru olmuş, bir ad almış: İstiqlal!
Yürəyimdə bir dilək var, o da doğru kəsilsin,
O gün olsun bir göy bayraq Turan üstə açılın!*

Mirzə. Bərəkallah! (bir-bir uşaqların alından öpür) Tanrı sizə qara gün göstərməsin, yavrularım! Məni çox sevindiriniz. Təəssüf, o biri yaşıdlarınız burda deyil. Amma o demək deyil ki, gəlmək istəmirlər, gələcəklər, mütləq! Bax, indi siz polad biləkli dəmirçinin şücaəti haqqında əfsanəni haqq etdiniz (Mirzə gözlərini məchul nöqtəyə zilləyərk danışır. Uşaqlar diqqətlə qulaq asır). Əcəm ölkəsi lap qədimlərdə, tarixin hələ yazıya alınmadığı vaxtlarda Zöhhak bəlasına uğramışdı. İstiqlalının qədrini bilməyən camaat cənabi-haqqın qəzəbinə gəlmişdi. Zöhhak adında bir hökmdar Əcəm elini cana doydurmuşdu. Bu hökmdar ilanlara tapınırdı. Gündə iki cocuq beynini o heyvanlara yedirdərdi. İnsanların şərəfi, namusu, dini, milliyyəti təməməən alçaldırdı. Şəhərlinin varı, kəndlinin mal-davarı əlindən alınardı. Orada Cəmşid dinində olan nə qədər əcəmli vardısa, qanundan kənar elan edilmişdi. Fəqət bütün bu zülm və təhlükələr qarşısında insanların tək bir ümidi qalırdı. Həməən ümidlə yaşayır, imanlarını gələcəkdə doğacaq o parlaq günəşin hərərəti ilə isidirdilər. Bu ümid Firudin idi. Cəmşid oğlu Firudin! O, sui-qəsdlərdən qorunmaq üçün dağlara çəkilməmişdi. Nə qədər insanlardan uzaq gizli yerlərdə gəzib dolanırdısa da, camaatın ürəyi onunla döyünürdü və günlərin birində meydana çıxması üçün dua edirdilər. Və nəhayət, həmin vaxt gəldi... Dəmir biləkli Gavən adlı dəmirçinin bayrağını bir ağac başına taxması kifayət elədi ki, camaat onun arxasınca gəlsin. İnsanlar Firudini dağlarda arayıb tapdılar və gətirib öz taxtında oturdular. Bax belə! Yavrularım, unutmayın, Quzğun dənizinin vəhşi dalğaları bu torpağın köksündə yuva qurmuş əbədi odu söndürməkdə aciz olduğu kimi, bizim də içimizdə elə bir atəş var ki, heç bir cəllad əli onu söndürə bilməz. O elə bir sevgidir ki, tükəndikcə artır, o elə bir atəşdir ki, söndükcə alovlanır. O əbədi sevginin tək bir nişanəsi bayraqdı ki, onu da sizin kimi vəsf edən tapılmaz. Qəlbinizdə həmişə bayraq olsun! Zöhhak bəlasından bezən insanlar ayağa qalxanda dəmir biləkli dəmirçi əli yalın qalması!

Mirzə uşaqlarla sağollaşır. Uşaqlar ayağa qalxıb sevinə-sevinə səhnəni tərk edir. Mirzə bir müddət onların arxasınca baxır.

Mirzə. Tanrı sizə qara gün göstərməsin!

Beşinci şəkil

Səhnə ala qaralıqdır. Mərkəzdə skamyaya var, parkı xatırladır. Eynəkli kişi əlində qəzet, əsəbi halda səhnəyə çıxır, var-gəl edir, qəzeti skamyaya çırpır, sonra yenidən götürüb baxır və əyləşir. Səhnənin qaralığında hər üç Sərçə

bir-birlərinə göz-qaş edərək onu müşahidə edir. Skamyanın arxasında Sərçə peyda olur.

Sərçə. Hava yaman buludludu. (*Eynəkli kişi sanki onu eşitmir*) Həmişə belə olur, quzey küləyi gəlməmişdən qabaq buludlar gəlir (*Sərçə skamyada kişiylə yanaşı oturur*). Küləyi deyirəm, insanlara oxşayır, bilmək olmur hardan əsəcək, nə vaxt...

Eynəkli kişi. (*hirsə*) İnsan var ki, küləkdən də betərdi! Şərəflə şərəfsizliyin arası bir göz qırpımındadı. Gözünü açıb-yumursan...

Sərçə. Siz niyə belə əsəbisiniz? Mən havadan danışırım, buludlar çəkildəndən sonra əvvəl-axır günəş çıxır.

Eynəkli kişi. (*ayağa qalxır, getmək istəyir*) Mən o günəşi görmək istəmirəm!

Sərçə. Bir dayanın, ayaq saxlayın, mən sizi xatırlayıram, bu şəhərin çox hörmətli adamlarındasınız. Açıq, sizi belə görmək ürəyimi ağrıtdı.

Eynəkli kişi. Mən hörmətli adam-zad deyiləm, gördüm mənə qoyduqları hörməti!

Qaranlıqdan İkinci Sərçə peyda olur.

İkinci Sərçə. Bu, biabırçılıqdı! (*Eynəkli kişiylə yaxınlaşıb salam verir*) Bu, rüsvayçılıqdı! Mən deyirdim ki, rəzalətdi! (*kişi başıyla onun dediklərini təsdiqləyir*)

Sərçə. Qardaşlar, bir məni də başa salın görüm, nə baş verib? Şəhərimizin belə alicənab ziyalisını bulud kimi qaralmış görmək ürəyimi ağrıdır.

Eynəkli kişi üzünü salona tərəf tutub dayanıb, onun arxasında sərçələrin dialoqu qızısqıdınca onun da siması gərilir.

İkinci Sərçə. (*Sərçəyə göz vurur*) Bundan artıq nə olasıdı ki? Özlərini aristokrat hesab eləyən bir dəstə çıxıb meydana, ağıllı söz eşitmək istəmir. Yalnız xorla oxuyanları sevirlər. Bu, rüsvayçılıqdı! Belə gedə bilməz!

Sərçə. (*bic-bic gülümsəyir*) Vallah heç nə qanmadım. Balam, bu kişi ağıllı bir adamdı. Deyirsən yeni ağıllı olduğuna görə onu eşitmək istəmərlər? Heç nə başa düşmədim.

İkinci Sərçə. Burda başa düşülməyən nə var ki, guya Məclisi-Məbusan seçirlər, əyninə aşırma şalvar geyinənlərin hamısını yığıblar parlamana, bu kişidən savayı.

Eynəkli kişi. Bu, rüsvayçılıqdı!

İkinci Sərçə. Biabırçılıqdı!

Sərçə. Yox, yox, rəzalətdi! Bir nəfər ağıllı söz danışanı Məclisi-Məbusana buraxmırlar, tay bunun harası parlamana oldu?

Üçüncü Sərçə. (*qaranlıqdan peyda olub onlara yaxınlaşır, kişiylə tərəf baxaraq*) Mən sizi tanıdım, parlamana buraxılmayan ziyalı sizsiniz? Ayıb olsun onlara, bu necə Cümhuriyyətdi?

Sərçə. (*Eynəkli kişiylə*) Görürsünüz, bütün şəhər başınıza and içir. Belə bir şəxsiyyətə qarşı edilmiş hərəkət alçaqlıq yox, cinayətdi.

Sərçə və kişi skamyada əyləşir, digər sərçələr onların ətrafında dayanıb, arada bir-birlərinə him-cim edir.

Eynəkli kişi. Bütün ömrünü millətin yolunda qurban ver, bunların haqlarını qoru, adamlarla üz-göz ol, bu da mənə verilən qiymət.

Üçüncü Sərçə. Ayıb olsun onlara!

Eynəkli kişi. Mənim namizədliyimi irəli sürməyi şenlərinə sığışdırmadılar. Nəyim onların xoşuna gəlmədi? Bəlkə, savadım yoxdu? Bəlkə, mənəşəhimdə nə vaxtsa axsamışam?

Sərçə. Əksinə, sizi ona görə görmək istəmərlər ki, siz onlardan ağıllısınız.

İkinci Sərçə. Bəli, mənim də qənaətim budu. Savadlı olduğunuza görə sizi sıxışdırırlar.

Üçüncü Sərçə. Hə də, biri var sizin kimi alicənab, dünyagörmüş adamın nitqi, biri də var hansısa meşşan, opportunistin laqqırtısı. Siz danışanda onların deməyə sözü olmayacaq axı.

İkinci Sərçə. Əşi, o getdiyim yola and olsun ki, bu parlamən da, elə bu cümhuriyyət də oyundu!

Eynəkli kişi. (*ayağa qalxır*) Bəli, oyundu! Bir mandat, bircə dənə mandat nədi ki, onu mənə çox gördülər! Məgər bütün ömrünü millət yolunda xərcləmiş adamın öz millətinə vəkillik eləməsi qəbahətdi? İndi bundan sonra nə edəsən? Kimə inasan?

Sərçə. (*hökmli səslə*) Bizə inan! (*Kişi geri çevrilib ona baxır*) Bir gəl əyləş. Sən ziyalı, hörmətli adamsan.

İkinci Sərçə. Ziyalı adamsan.

Üçüncü Sərçə. Hörmətli adamsan.

Sərçə. Onlar sənə namizədliyini vermədilər, biz verərik. Olarsan bizim adam. Sənənin mandatın bizdə. O parlaməndə solçuların fraksiyası olmalıdır, ya yox? Sən də bizim sözüümüzü deyərsən. İşdi, razı olmasalar, onda mitinq edərik.

İkinci Sərçə. Tətil edərik!

Üçüncü Sərçə. Sobotaj edərik!

Sərçə. Bizim ideologiyamız çox güclüdü. Biz boş-boş danışan, gurultulu sözlərlə camaatın başını aldadan mirzələrin tayı deyilik haa!

İkinci Sərçə. Gördük də Mirzənin sənə qoyduğu hörməti!

Üçüncü Sərçə. Özü qaça-qaça getdi parlaməna, nəyinə lazımsan sən!

Eynəkli kişi. (*ehtiyatlı səslə*) Şərtiniz nədi?

Sərçə. Mövqə. Bizim üçün vacib olanı yalnız mövqədi. (*Sərçələr öz aralarında him-cimləşirlər.*)

Eynəkli kişi. Yaxşı, mən razı.

Sərçə. Çox gözəl! İnanın ki, sizin kimi alicənab insanı sıralarımızda görmək bizi çox sevindirir. Taktiki məsələləri isə, buyurun, büromuzun qapalı iclasında müzakirə edək.

İkinci Sərçə. Əsil ziyalı seçimi etdiniz!

Üçüncü Sərçə. Əsil vətəndaş mövqeyi göstərdiniz!

Eynəkli kişi sərçələrin müşayiəti ilə səhnənin qaranlığına doğru gözdən itir.

İKİNCİ HISSƏ

Altıncı şəkil

Səhnə yarımqaranlıqdır. Uzaqdan ingilis hərbi marşının sədaları eşidilir, musiqi səsi getdikcə artır. General Tomson, ardınca isə onun yavəri səhnəyə daxil olur. Səhnə tam işıqlanır, arxa fonda, üfüqdə Quzğun dənizinin solğun mavi işığı görünür.

Tomson. (*yüksək, amiranə səslə*) Əmrimi oxu! Qoy hamı bilsin və agah olsun!

Yavər. (*vərəqi çıxardıb uca səslə oxuyur. O, əmri oxuyan zaman kütlə müxtəlif künc-bucaqdan səhnəyə çıxıb səssiz və qorxu içində olanları seyr etməyə başlayır*) "Bakıya daxil olan müttəfiq dövlətlərin təmsilçiləri adından bəyan edirəm: bundan sonra Bakı rayonu müttəfiqlər adından Britaniya qüvvələrinin ilhaq zonası hesab ediləcək. Qafqazda dinclik yoxdur və mənim məqsədim yalnız sabitlik yaratmaqdır. Buna görə də bütün silahlı ordu hissələrinin dərhal şəhərdən çıxarılmasını əmr edirəm. Müqavimət göstərənlər və ya buna cəhd edənlər sərt cəzalandırılacaq. Şəhərdə olan türk və almanların əlaltılarını bizə təhvil verənləri mükafat gözləyir. Bundan sonra Bakıda hərbi vəziyyət

elan edirəm: müttəfiq qoşunların hərbi rütbəli şəxsləri istisna olmaqla, xüsusi icazəsiz silah gəzdirmək, iclas və tətill keçirmək qadağandır. Qaydaları pozanları ölüm cəzası gözləyir!

Şimali İranda Britaniya qoşunlarının komandanı, general-mayor Tomson!"

General və yavəri uzaqda dayanmış adamlara sarı baxır, kütlə narahat halda dağılır.

Tomson. Sükut! Elə belə də gözləyirdim. Mən bu cümhuriyyətin bayrağını endirəndə də eynən belə sükutla qarşılaşdım. Heç kimin hünəri çatıb səsini qaldırmadı. (*kinayə ilə*) Cümhuriyyət. Bu, dövlətdirmi? Xeyr! Bu, xalqa heç bir dəxli olmayan və türklərin intriqaaları ilə yaradılmış hökumətdən başqa bir şey deyil. Elə bu sükut da zənnimdə nə qədər doğru olduğumu göstərir.

Yavər. Tamamilə doğru buyurursunuz, cənab general. Amma şəhərdə heç də sakitlik deyil. (*general kəskin nəzərlə ona baxır*) Yaxşı mənada. (*gülümsəyir*) Biçeraxovun silahlı dəstələri şəhərə girər-girməz xristian əhali onu böyük coşquyla qarşıladı, hətta kilsələrdə bayram zəngləri çalındı. Şəhərdə bayram ab-havası var!

Tomson. Bəs müsəlman əhali? Onlar da bayram edir?

Yavər. Onlar...

Tomson. Dayan! Qoy özüm tapım, onlar susurlar!

Yavər. Elədir ki var! (*hər ikisi ucadan gülür*)

Tomson. Təcili Londona teleqram vur, qoy zəfərimizdən həməən xəbərdar olsunlar! Hələ görülməsi çox işlərimiz var, lap çox!

Yavər getmək istəyərkən, birdən ayaq saxlayır.

Yavər. Cənab general, az qala unutmuşdum, şəhərin xristian icmasının üzvləri bayaqdan qəbulunuza düşmək üçün gözləyir. Heç şübhəsiz, sevinclərini bölüşməyə gəliblər.

Tomson. (*ciddiləşir*) Bu qədər də sadələvh olma! Onlar əbəs yerə sevinmirlər, elə biz də əbəs yerə burda deyilik. Britaniyanın öz maraqları var, həm də əbədi, bunu heç vaxt yaddan çıxarma! Gələnlər kimdi?

Yavər. (*vərəqdə nəşə axtarır*) Rus Milli Şurasının üzvləri (*çətinliklə soyadları oxuyur*) Podşibyakin, Smirnov, Baykov və Leontoviç.

Tomson. Mən yalnız birini qəbul edə bilərəm, qoy özləri müəyyənləşdirsin, kimi.

Yavər. Oldu, cənab general! (*səhnəni tərk edir*)

Sərçə keşiş libasında səhnəyə daxil olur. Səhnənin bir küncündə üzbəüz söhbət etmək üçün iki kreslo qoyulub

Sərçə. (*təntənəylə*) Eşq olsun, eşq olsun böyük qüdrətə! Qartal... (*əlini ağzına aparıb hürkür və tez də səhvini düzəldir*) General, bizim doğma şəhərimizə xoş gəlmisiniz! Tarixi vətənimizdə sizi salamlamaqdan qürur duyduğumuzu biləsiniz!

Tomson. Əcəbdi, çox əcəbdi. Mən də sizi Britaniyanın ilhaq zonasında salamlamaqdan qürur duyuram! (*gülür*)

Sərçə. (*heyətlə*) Nəcə? Bu, nə deməkdi?

Tomson. Nədən təəccübləndiniz? Elə bilirsiniz biz bura Şərqi mətbəxinin dadına baxmağa gəlmişik? Bakı artıq bizim imperiyanın ilhaq zonasıdır. Görünür, mənim əmrilə tanış deyilsiniz!

Sərçə. Cənab general, (*ciddiləşir*) Biçeraxovun cəsur süvarilərini görəndə necə sevinmişdiksə, sizin bu sözlərinizdən bir o qədər məyus olduq. Sizə elə gəlmirmi ki, başqa bir imperiyanın ərazisini ilhaq etmək fikrinə düşmüşünüz, izah edə bilərsinizmi, bu, necə müttəfiqlikdə?

Tomson. Dayanın! Belə ibarələr nəyə lazım? (*Sərçəyə oturmaq üçün yer göstərir, əyləşirlər. Sakit tərzdə danışıq.*) Biz müttəfiqimiz olan Rusiya imperiyasının cahən savaşımda əvəzolunmaz dəstəyini, cəbhələrdə bizimlə çiyin-çiyinə

vuruşan rus əsgərlərinin qəhrəmanlığını unutmamışıq, əksinə, Rusiyanın bölünməzliyinə töhfə vermək üçün burdayıq. Bizim üçün vahid və bölünməz Rusiya var, qətiyyənin onun bir qarış torpağında gözümüz yoxdu. Mənim bura gəlməkdə yeganə məqsədim düşmənlərimizin əl-qol açmasına imkan verməmək və sabitlik yaratmaqdı. Bax, mənim əmrimlə tanış olsaydınız, belə danışmazdınız.

Sərçə. Cənab general, müttəfiqlik bizim üçün şərəf işidi. Siz bu dostluğa sadıqlığınızı göstərmək üçün gərək nəsə addımlar atasanız...

Tomson. Mən artıq "nəsə" yox, konkret addımlar atmışam. Biz Azərbaycan Cümhuriyyəti adında qurum tanımırıq və bizə xalq kütlələri içərisində heç bir dayağı olmayan, yalnız türklərin intriqaları ilə yaradılmış hökumət məlumdur.

Sərçə. Onlar heç hökumət də deyil! Siz onları hökumət hesab edirsiniz? Bizim üçün heç bir Azərbaycan yoxdur və kimlənsə bu ad altında xalqın dilindən danışib öz müqəddəratını təyin etməsinin qəti əleyhinəyik. Bu məsələdə mövqələrimizin üst-üstə düşməsi bizi sevindirir, cənab general.

Tomson. Təsəvvür edirsiniz, onlar məni öz bayraqları ilə qarşılamaq istəyirdi...

Sərçə. Sən bir həyasızlığa bax!

Tomson. Limanda İngiltərə, Fransa, Amerika bayraqlarının yanında onların bayrağını görəndə kimi əmr etdim ki, endirin onu aşağı!

Sərçə. Belə də olmalıdı, tamamilə düz etmişiniz! İndi dəqiq və kəskin addım atmaq zamanıdır, əks təqdirdə bunu bizim yerimizə onlar edə bilər.

Tomson. Haqlısınız, addımlarımız dəqiq və kəskin olmalıdır.

Sərçə. Elə buna görə də, biz, doğma şəhərimizin tarixi sahibi və əsilzadələri kimi, sizin yanınıza olduqca dəqiq bir təkliflə gəlmişik.

Tomson. Əcəbd!

Sərçə. Bizim şuralarımızın qəti mövqeyi belədi ki, heç bir Azərbaycan yoxdu, bu adda yaradılmış hakimiyyət devrilməli və o, Biçeraxovun başçılıq etdiyi Xəzəryanı hökumətlə əvəz edilməlidir.

Tomson. Əcəbd! (*qımışaraq*) "Azərbaycan" kəlməsi sizi niyə belə qıcıqlandırır?

Sərçə. Cənab general...

Tomson. Mənim də təklifim var, əgər ortada iki təklif olarsa, onda müzakirə üçün də yaxşı mövzu yaranar. Deməli, nəsə bir münasib variant tapa bilərik.

Sərçə. Maraqlıdı.

Tomson. Mənim şəhərin mülki işləri ilə məşğul olmaq üçün yeni hökumət formalaşdırmaq planım var. Sizə də hökumətin tərkibinə daxil olmağı təklif edirəm.

Sərçə. Heç vaxt! (*ayağa qalxır*) Sən bir plana bax! Xristianların Azərbaycan hökumətinin tərkibinə daxil olması Cümhuriyyətin böyük dövlətlər tərəfindən tanınmasını asanlaşdırır bilər. Budu sizin planınız? Bayağdan dostluqdan, sədaqətdən danışsınız, budu bizim imperiyamıza müttəfiqliyiniz? Budu?..

Tomson. Bəsdirin! (*qəzəblənir, ayağa durur. Sərçə qorxuya düşür*) Qarşınızda dayanan sizin ölmüş imperiyanın satqın zabiti yox, cahan savaşıdan qalib çıxan ingilis generalıdır! (*çalışır ki, sakit tonda danışsın*) Bacardığım qədər çalışdım ki, öz din qardaşlarımla mədəni davranım, görürəm ki, siz acı həqiqəti mənim dilimdən eşitmək istəyirsiniz. Onda bilin və agah olun, sizin imperiyanız artıq yoxdu! Hələ ki, sizin generallar bir-birləriylə döyüşür, bizsə artıq burdayıq. Ona görə, rica edərdim ki, təklifim haqqında ətraflı düşüncəniz.

Sərçə. Biz hər iki şura adından sizin təklifinizə yox deyirik!

Tomson. (*təəccüblə*) Necə yəni, iki şura?

Sərçə. Bəli, rus və erməni şuraları adından.

Tomson. (*təəccüblə*) Bəs siz özünüz hansı şurani təmsil edirsiniz?

Sərçə. Erməni Şurasını!

Tomson. (*başını tutur, sakit halda*) Gedin.

Sərçə. General...

Tomson. (*qəzəblə*) Gedin!

Tomson iki əliylə başını tutub var-gəl edir. Yavər narahat halda səhnəyə çıxır.

Tomson. (*öz-özüylə danışır*) Sən bir "əsilzadəyə" bax! Özünü mənə bu diyarın "tarixi sahibi" kimi dürtüşdürmək istəyirdi. Bədbəxt, qos-qoca ingilis generalı məgər kimin torpağına gəldiyini bilmir? (*Kinayəylə, üzünü yavərinə sarı tutub*) "Əsilzadə!" (*hər ikisi gülümsevir*)

Yavər. Təəssüratınız nədi, cənab general?

Tomson. Açıqı, bu görüş məni məyus elədi. Onlar dağılmış imperiyalarının xiffətini çəkir. O ki qaldı Biçeraxova, onu cilovlamaq lazım gələcək, qoy şəhərdə hər şeyə burnunu soxmasın. (*Tomson nəsə fikirləşir və ötkəm səslə*) Madam ki, təklifimə yox dedilər, onda yeni əmrlərimi yaz. Polkovnik Kokkerel Bakıda müttəfiq dövlətlərin polis komissarı təyin edilsin. Bundan sonra Xəzər donanmasının bütün ticarət gəmiləri ingilis komandanlığının sərəncamına verilsin. Ticarət donanmasını idarə etmək üçün mayor Braunun başçılığı ilə "İngiltərə dəniz nəqliyyatı" şirkəti qurulsun. Neft sənayesini nəzarətdə saxlamaqdan ötrü "Britaniya neft idarəsi" yaradılsın və Herbert Alen rəis təyin edilsin. Hələ ki, bu qədər.

Yavər. (*deyilənləri dəftərçəsinə qeyd edir*) Cənab general, müsəlman əhalisi adından Mirzə yanınıza gəlmək istəyir.

Tomson. (*gülür*) Nə danışsın, ola bilməz, deməli, nəhayət ki, bir nəfər oyandı. Çağır gəlsin, amma söhbətdə sən də iştirak elə, silahın da hazır olsun, vəhşi müsəlmanlardan hər şey gözləmək olar. (*Gərgindir, bir az fikirləşir*) Çağır gəlsin, görək nə deyəcək yatmış xalqın mirzəsi!

Mirzə Yavərin müşayiəti ilə səhnəyə daxil olur. Tomson əllərini çarpazlayıb arxasını ona sarı çevirib, guya nəsə vacib şey haqqında fikirləşir.

Mirzə. Salamun əleyküm!

Tomson. (*Ona sarı çevrilir, irəli bir-iki addım atıb dayanır. Bir az fikirləşəndən sonra, təkəbbürlə*) Salam. (*Üzünü yana çevirir*) Vaxtımın məhdud olmasına rəğmən, sizi ona görə qəbul etdim ki, yerli əhaliyə mənim bura yalnız xoş niyyətlə gəldiyimi, camaatın dininə, imanına hörmətlə yanaşdığımı bildirəsiniz. Mən bura Mudros barışıqının şərtlərinə əsasən, böyük dövlətlərin qərarıyla gəlmişəm. Qoy müsəlmanlar bilsin ki, Britaniyanın ilhaq zonası kimi. Bakı rayonunda sabitlik yaratmaq mənim vəzifəmdir. Bu haqda artıq əmr imzalamışam!

Mirzə. (*sakit səslə*) Sizin əmriniz olmadan da müsəlmanlar bunu yaxşı bilir, cənab general. Bakı birinci dəfə deyil ki, işğal olunur.

Tomson. (*Mirzəyə tərəf yaxınlaşır və diqqətlə ona baxır, sakit tonda ironiya ilə*) Demək istəyirsiniz ki, Bakı işğala bir növ adətərdə olub?

Mirzə. İnsanın bədəni bir mərəzə yoluxanda ona qarşı müqaviməti yarandığı kimi, Bakı da işğalçıları qəbul eləməyi də, yola salmağı da bacarır.

Tomson. (*kənara çəkilir, qəzəblə*) Siz bilirsiniz mən kiməm?! Cahan savaşından qalib çıxan ingilis generalı!

Mirzə. Heç mən də məğlub olmuş dövlətin mirzəsi deyiləm.

Tomson. Anlamadım.

Mirzə. Mənim Cümhuriyyətim hələ heç kimlə savaşmayıb ki, mən məğlub, ya da qalib olum.

Tomson. Ax, yenə Cümhuriyyət! Axı, hələ Ənzəlidə yanıma gələn nümayəndələrinizə dedim ki, bu söhbətləri yığışdırmaq lazımdı. Mən şərtlərimi sizinkilərə açıq-aşkar diktə etmişəm.

Mirzə. Bakının Azərbaycanın paytaxtı olması və Azərbaycanda cümhuriyyətin yaranması, bu, şərt deyil, cənab general, realıqdı. Biz Avropanın böyük dövlətlərindən əvvəl Amerika prezidenti Vudro Vilsona teleqram göndərmişik, cümhuriyyətimizin müstəqilliyinin tanınması üçün yardım göstərməsini xahiş etmişik. Çünki biz onu əzilən kiçik xalqların müdafiəçisi kimi tanıyırdıq.

Tomson. *(gülümsəyir)* “Əzilən xalqların müdafiəçisi”, him... Bəli, bu, doğrudan da belədi *(ciddiləşir)*. Mirzə, vəziyyət çox ciddidir, dünyanın siyasi xəritəsi yenidən cızılır, Sülh konfransının qəbul edəcəyi qərara biz hörmətlə yanaşacağıq. Bu başdan deyim ki, müttəfiqimiz olan Rusiya imperiyasının bir qarış torpağında əsla gözümüz yoxdu, amma təəssüflər olsun ki, indi həmin imperiyanın özü yoxdu. Ona görə də istərdim ki, siz müsəlman icmasının təmsilçisi kimi şəhər əhalisinə çatdırasınız ki,..

Mirzə. Mən Cümhuriyyətin təmsilçisiyəm.

Tomson əsəbi halda var-gəl edir. Yenidən Mirzəyə yaxınlaşır.

Tomson. İstərdim ki, siz bir mirzə kimi xalqa çatdırasınız ki, bizə mane olmasınlar. Bizim burda yalnız...

Mirzə. Sizin burda yalnız iqtisadi maraqlarınız var.

Tomson. Afərin, Mirzə! Bax, buna deyərəm dialoq. *(Gülərək yavərinə baxır)* Yoxsa, bayaqdan o yarımçıq əsilzadəyə bunu qandıra bilmədim. *(Mirzəyə yer göstərir, əyləşirlər)* Bəli, Britaniyanın bu regionda maraqları var və əgər bu maraqlar nəzərə alınsa, necə deyərlər, ortaq məxrəcə gələ bilərik. Sizi inandırım ki, “əzilən xalqların müdafiəçisi” cənab Vilson da bu qərardan məmnun olacaq.

Mirzə. Biz qarışıq dünyanın təbiətinə hələ yaxşı bələd deyilik, cənab general. Bizim üçün vacib məsələ - Cümhuriyyətimizin istiqlalını, mövcudiyətini qoruyub saxlamaqdı. Dörd bir yandan üzərimizə uzanan əlləri görürük, bizə yalnız Cümhuriyyətimizin istiqlalı və dünyanın onu tanıması lazımdı.

Tomson. *(gülümsəyir)* Görürəm inadınızdan əl çəkənə oxşamırsınız. Mənim bir yaxşı təklifim vardı, amma sizdən əvvəl apardığım danışıqlar, təəssüf ki, onu arxa plana keçirdi. Bilirsiniz, şəhərinizin xristian icması sizin hökumətdə təmsil olunmaq istəmir, nəinki istəmir, “Azərbaycan” adını eşidən də özlərindən çıxırlar.

Mirzə. Deyirlər ki, Azərbaycan müstəqil yox, yalnız və yalnız xarabazar ola bilər?

Tomson. Bəli, təxminən belə də deyirlər.

Mirzə. Onlar yeddi ay bundan qabaq şəhərimizdə törətdikləri qırğınlardan sonra bunu hər gün qəzetlərində açıq-aşkar yazırlar - “Azərbaycan xarabazar olacaq”. Lakin indi Azərbaycanın Cümhuriyyəti var. Onlar bizim hökumətdə təmsil olunmaq istəmərlər, amma istərdim biləsiniz ki, biz öz Məclisi-Məbusanımızda onlara yer ayırmışıq.

Tomson. *(təəccüblənir)* Əcəbdə! Qeyri millətlərə müsəlman parlamentində yer ayırmaq, özü də indiki müşkül durumda. Əcəbdə! Bu, mənim xoşuma gəldi Mirzə.

(Tomson ayağa qalxıb yavərinə tərəf gedir, nəşə demək istəyir, demir. Bir az var-gəl edərək “əcəbdə” deyir. Nəşə tapmış kimi, Mirzənin yanına gəlir. Mirzə də ayağa qalxır.)

Tomson. Ölkənin mülki işləri ilə qoy sizin hökumətiniz məşğul olsun. Mən... Mən... *(tərəddüdlə)* Mən sizin Cümhuriyyəti tanıyıram.

Yavər. Cənab general!

Tomson. De-fakto! Bəli, de-fakto. Əlbəttə, son sözü Sülh konfransı deyəcək.

Mirzə. Təşəkkür edirəm, cənab general. Ümid edirəm ki, bu təvəqqəmi də anlayışla qarşılayacaqsınız - biz parlamentimizin açılacağı gün öz bayrağımızı qaldırmaq istəyirik.

Tomson gülür, yavəri də ona baxıb gülümsəyir.

Tomson. Əcəbd! *(bir qədər fikirləşəndən sonra)* Qoy olsun. Etiraz etməyə həcət görmürəm. Mirzə, nə üçün belə səy göstərdiyinizi yaxşı başa düşürəm, olsun, qoy olsun.

Mirzə. Təşəkkür edirəm, cənab general.

Mirzə generala sağollaşıb yavərin müşayiəti ilə səhnəni tərk edir.

Yavər. Onların Cümhuriyyətini tanımaqda tələsmədiniz ki, cənab general?

Tomson. Qətiyyən, əksinə, hesab edirəm ki, bu taktiki gedişi Versal Sülh konfransında düzgün başa düşəcəklər. Biz yarımçıq əsilzadələrlə saziş bağlamaqdansa, torpağın əsil sahibləri ilə anlaşıdıq. Məgər bu, gözəl taktika deyil? Amma bu Mirzə... İnan ki, o, mənim Bakıda tanıdığım ən ağıllı adamlardan biridir. *(Öz-özünü danışmış kimi)* Mirzə... yatmış xalqın mirzəsi. Onun işi çətin olacaq. *(hər ikisi gülür)* Bizim maraqlarımız..., hər şey onun naminədir.

Yavər. Maraqlarımızdan söz düşmüşkən, əhvalınızı qaldıracaq xəbər var, Londondan yaxşı məlumat almışıq.

Tomson. *(arxıyn səslə)* Yaxşı məlumat? Londondan? Əcəbd. Oxu!

Yavər. *(təntənəli səslə vərəqdən oxuyur)* Hərbi dəniz nazirimiz cənab Çörçil yazır: "Britaniya qoşunları Batuma çıxarıldı və çox sürətlə Qara dənizdən Xəzər dənizinə qədər, başqa sözlə, Bakıya qədər Qafqaz dəmir yolunu tutdu. Onlar tezliklə Xəzər dənizində üstünlüklərini təmin edən donanma yaratdılar. Beləliklə, Britaniya qoşunları dünyanın ən böyük strateji yollarından birinə sahib oldu!"

Tomson. Batum da əlimizə keçdi! Deməli, Qafqaz dəmir yolu artıq bizimdi. Bunu qeyd etmək lazımdı, əzizim. İçmək, əbədi maraqlarımız naminə içmək lazımdı!

Yavər Tomsonla sevincək səhnəni tərk edir.

Yeddinci şəkil

Səhnə tam işıqlanıb. Bayram əhvalı duyulur. Uzaqdan hay-küy və şən musiqi səsi gəlir. Mirzə təbəssümlə ətrafa baxır və səhnənin mərkəzinə doğru addımlayır. Oğlanla qarşılaşır. Oğlan universitet (darülfun) tələbəsi qiyafəsindədir. Ehtiramla salamlayırlar.

Mirzə. Tanrıya şükürlər olsun ki, bu günü də gördük. Şəhərimiz çoxdan idi ki, bayram libası geyinməyi yadırgamışdı.

Oğlan. Bayram bizim şəhərə çox yaraşır, Mirzə.

Mirzə. Hə, özü də necə yaraşır! Təzə Pir məscidindən bayram namazından gəlirəm. Bir bilsəydin insanların üzündən necə bəxtəvərlik yağır. Həminin dilində bir dua var idi, uca yaradan Cümhuriyyətimizi qorusun.

Oğlan. Hələ bir görsəydiniz, böyük dövlətlərin Cümhuriyyətimizin istiqlalını tanımasını darülfunda necə çoxşuyla qarşıladıq. Fərəhini ifadə eləməyə söz tapmayanlar sadəcə ağlayırdı. Hərçənd ki, hələlik de-fakto tanıyıblar.

Mirzə. Bu, hələ başlanğıcdı. Əslində, dünya bizi çox yaxşı tanıyır. Bizə elə gəlir ki, görmürlər, bilmirlər. Bu, tanınmaqdan daha çox, etirafa bənzəyir. Nəhayət, etiraf elədilər ki, biz də varıq və boş yerə yaşamırıq.

Oğlan. Mirzə, yaxşı olardı ki, siz bu sözləri darülfun tələbələri ilə görüşdə deyəsəniz, sizi görməkdən məmnun olardıq. Elə günü sabah gəlin. Hə, sizi dəvət edirik! Sabah dövlət məsrəfi ilə Avropaya göndərilən tələbələrlə görüş olacaq. Əgər təşrif buyursanız...

Mirzə. Böyük məmnuniyyətlə! İlk darülfunumuzun tələbələri ilə görüşmək həmişə xoşdu. Bəs sən Avropaya getmirsən?

Oğlan. Xeyr, Mirzə, təhsilimi başa vuran kimi müəllimliyə başlamaq istəyirəm. Həmişə sizin sözlərinizi xatırlayıram - "müəllimin əməyi Allahın xəlq etmə qüdrətinin davamıdır".

Mirzə. Bərəkallah, oğlum! Ruhani atalardan sonra cəhaləti-millət ilə mücadilə aparan, elm və maarif qapılarını millət üzünə açan İkinci firqə yalnız müəllimdir. Onların səyi və qeyrəti sayəsində çox qövm və tayfalar xoşbəxt olub ağ günə çıxıblar, dövlət və qüvvət kəsb ediblər. Unutma ki, cism və bədəne xörək və qida lazım olduğu kimi, ruhun da qidaya ehtiyacı var. O qida elm, mərifət və ədəbdən ibarətdir. Ruh qidasız, ağılı biliksiz qoysaq, onda insan ilə heyvanda artıq bir təfəvüt olmayacaqdır. Bu qədər geridə qalmağımızın ümdə səbəbi ruh və ağılı unudub, ancaq bir cism və bədəne qulluq etməyimiz olubdur. Parlamamızın darülfun açmaq qərarına necə sevinmişdimse, sən də seçiminə elə sevindim. Bərəkallah!

Oğlan. Mirzə, parlamən demişkən, niyə Məclisi-Məbusana getmədiniz? Sözü açığı, bu qərarınız bizi şaşırtdı. Axı siz də seçilmişsiniz? Və parlamən kürsüsündə yeriniz görünür.

Mirzə. Bəli, mən Cümhuriyyətimizin parlamənina seçilmişdim. Bu, mənim üçün böyük şərəf idi. Sonra özümüz qanun qəbul elədik ki, ya dövlət qulluğunda çalışmalısan, ya da parlamən üzvü olmalısan. Mən müəllim kimi dövlətə xidmət göstərməyi məbusluqdan üstün tutdum.

Oğlan. Məhz belə bir müəllim! Qəlbi atəşli bir müəllim!

Eynəkli kişi səhnəyə çıxmaq istəyir. Mirzəni görüb duruxur və bir küncdə gizlənib onları müşahidə edir.

Mirzə. Hər bir şey məhəbbətlə bağlıdır, yavrum. Əxlaqında qüsuru olan uşağı müəllim cəza ilə deyil, məhəbbətlə, səmimiyyətlə, hərarətlə dəyişə bilər. Bu torpağın bütün mirzələrinin ən böyük arzusu məhəbbətini əmələndən əskik eləməmək olub. Bitib-tükənməz məhəbbətlə fədai yetişdirmək - budur amalımız.

Oğlan. Amma buna rişxənd edənlər də var, Mirzə. Dünən fədai məsələsi üstündə bir para adamla böyük mübahisəmiz oldu. Onlar bunu xülya hesab edir, deyirlər ki, siz heç vaxt şücaət göstərməmişsiniz, heç vaxt əsgəri xidmətdə olmamısınız, sizdən fədai çıxmaz.

Mirzə. Bəs siz nə dediniz?

Oğlan. Biz də dedik ki, çar hökuməti bizi nə vaxt əsgərliyə çağırırdı ki, şücaət göstərmədik?

Mirzə. Bərəkallah, gözəl cavabdı.

Oğlan. *(əşəbləşir)* Deyirlər ki, siz necə firəng kafalı ola bilərsiniz ki, maarifdən, tərəqqidən bu qədər uzaqsınız. Biz dedik, səhv edirsiniz, nə vaxt müsəlmanlara məktəb açdınız ki, kafamızın qiymətini bilirsiniz. Utanmayaraq deyirlər ki, siz türk deyilsiniz, tatarsınız, bax, bu sayaq cəfəng şeylər.

Mirzə. *(gülümsəyir)* Bizi aşağılamaq üçün adımıza nələr deyilmədi ki? Hamısı da uydurma, yalan. Bilirsən, yavrum, onlar Azərbaycan deməkdən qorxurlar! Biz tərəqqidən uzaq düşməmişik, bizi uzaq salıblar. Tərəqqi meyilli olduğumuzu göstərmək üçün bu kafi deyilmi ki, islam aləmində məzhəb ayrı-seçkiliyini ilk dəfə aradan qaldıran biz, əlifba islahatını ilk düşünən biz, ilk türk dramaturqu biz, Rusiya türkləri arasında ilk qəzet yaradan biz, ilk türk bəstəkarı biz, nəhayət, Şərqdə ilk dəfə cümhuriyyət elan edən də biz! Onlar Azərbaycan deməkdən qorxurlar, qorxurlar!

Oğlan. Mirzə, lütfən bu sözlərinizi yarın darülfunda söyləyin. Bunları məhz sizin dilinizdən eşitmək oxumağa gedən dostlarımıza qol-qanad verəcək.

Mirzə. Onlar vətənə fədai kimi dönəndə, anlayacaqlar ki, bizim dediklərimiz xülya deyilmiş.

Mirzə oğlanla sağollaşır ayrılır. Səhnənin müxtəlif istiqamətlərinə doğru gedirlər. Eynəkli kişi qəflətən oğlanın qarşısını kəsir.

Eynəkli kişi. Oğlum, saatin bu vaxtında küçədə nə gəzirsən? O boyda darülfun açmışıq sizin üçün, niyə dərstdə deyilsən?

Oğlan. *(təəccüblə)* Deyəsən, cənab parlaman üzvü bu gün bayram olduğunu unudub?

Eynəkli kişi. Bayram? Bir bölük kapitalist, imperialist hökumətin istiqlalı tanınması, özü də de-fakto, hələ heç nə demək deyil.

Oğlan. Doğrusu, sizi başa düşmürəm. Bu, həqarət nədəndi?

Eynəkli kişi. Bu, həqarət deyil, mənim balam, ürəyim yanır. Vətənimin, torpağımın gələcəyindən ötrü nigaranam. Hələ də fədaı haqqında nağıllar danışib başınızın altına yastıq qoyurlar. Siz də sakitcə dayanmısınız. Həqiqəti görmək istəmirsiniz, budur məni yandıran.

Oğlan. Cənab parlaman üzvü, siz qəzəblisiniz. Açıq danışın! Nə demək istəyirsiniz?

Eynəkli kişi. Nə demək istəyirəm? Vətən təhlükədədi! Artıq nağılla baş aldatmaq, yalançı vədlər vermək dövrü bitdi. Başa düşürsən, vətən təhlükədədi! Hərəkətə keçmək lazımdı.

Oğlan. Heç nə başa düşmürəm!

Eynəkli kişi. Ah yazıq vətən! Ah başı bəlalı vətən! Həqiqəti bilmək istəyirsən? Onda gedək mənimlə.

Oğlan. Gedək!

Eynəkli kişi və oğlan iti addımlarla səhnənin tərək edirlər.

Səkkizinci şəkil

Qaranlıqdır. Sərçə qaçaraq səhnəyə daxil olur və gəlidiyi səmtə tərəf dönür.

Sərçə. *(ucadan)* Əlbəttə, birmənalı! *(Yan cibindən bir kağız çıxarıb həyəcanla oxuyur. Kağızda yazılanları əzbərləyib yadında saxlamağa çalışır)* Sobotaj... qiyam... Qiyam? Aydın məsələdi. Necə? Türklərə kömək?! Bunlar nə danışır? *(kağızı cibinə qoyub var-gəl edir)* Qiyam, sobotaj, kömək? *(yenidən kağıza baxır)* Aydın məsələdi. *(Kağızı cibinə qoyur)* Bu avaralar harda qaldı? *(Salona tərəf diqqətlə baxaraq)* Ey axmaqlar, harda qalmısınız? Bunlar elə bilir ki, inqilab uşaq işidi. *(Nəsə xatırlayırmış kimi, başını tutur. Qartalın səsi eşidilir)* Oxu, yadda saxla, məhv elə! Məhv elə? *(kağızı cibindən çıxarıb yenidən oxuyur və qəflətən ağzına basıb çeynəyir. Bu zaman tamaşaçı salonunun müxtəlif istiqamətlərindən sərçələr sürətlə ona yaxınlaşır.)*

İkinci Sərçə. Bunlar niyə sevinir? Hər yanda çal-oynasındı. Camaat Təzə Pirdə bayram namazı qılırdı. Bunlar hansı günlərinə bayram edir?

Üçüncü Sərçə. Sən həmişə siyasi cəhətdən geri qalmısan. Xəbərin yoxdumu Antanta Cümhuriyyəti tanıyıb? Mən bilmirəm bu maymağın inqilaba nə xeyri dəyəcək?

İkinci Sərçə. Bəs neft buruqlarını od vurub yandıranda, fəhlələrə "listok" paylayanda mənə silahdaş deyirdin, indi maymaq oldum?

Sərçə. *(çətinliklə danışır və boğuş səslə)* Kəsin səsinizi!

Üçüncü Sərçə. *(heç nə başa düşmür)* Bəli? Bunun səsi niyə belə çıxır?

İkinci Sərçə. Yəqin yenə zəhmətkeşlərin qarşısında çıxış eləyib. Elə bilirsen inqilabın işi asandı, axmaq.

Üçüncü Sərçə. Özünsən axmaq.

Sərçə. *(səsi nisbətən açılib)* Axmaqlar! Susun! Yeni təlimat almışıq, taktikamız dəyişir.

Üçüncü Sərçə. Balam, bizim, nəhayət ki, bir sabit taktikamız olacaq, ya yox?

Sərçə. *(heyretlə)* "Molodes!" *(İkinci sərçəyə işarə edir)* Dil açıb e bu. İttihadçılarla durub oturandan bəri nəsə nala-mıxa vurursan.

İkinci Sərçə. Özü də mənə deyir, siyasi cəhətdən geri qalmısan. Sənin heç siyasi savadın yox imiş ki, ..

Sərçə. Bura bax, sözün nədi? Oyundan çıxmaq istəyirsən? Neynək, amma bilirsən də bu oyundan necə çıxırlar? (*yumruğunu düyünləyir*)

Üçüncü Sərçə. (*kəkələyir*) Siz... Siz nə danışırsız?.. mən... mən sadı-qəm... bütün ölkələrin proletarları...

Sərçə. Yaxşı, az kəkələ! Yaxın gəlin! (*üçü də bir-birinə sıxlaşır. Sərçə pıçiltıyla nəyisə izah edir*)

İkinci Sərçə. Yardım eləmək?

Üçüncü Sərçə. Türklərə...

Sərçə. (*onların hər ikisinin boynundan yapışıb özünə sarı çəkir*) Kəm-hövsələ olmayın! (*yənə nəse pıçiltıyla danışır. Qəflətən hər üçü ucadan gülür*)

İkinci Sərçə. Gözəl taktikadi!

Üçüncü Sərçə. Əla düşünülüb! Yaşasın inqilabın dahi rəhbəri! Bütün ölkələrin proletarları...

Sərçə. Sən yenə başladın?

İkinci Sərçə. Bu sözlərini saxla mitinqdə deyərsən.

Sərçə. "Molodes!"

İkinci Sərçə. Amma bilmək olmaz, camaat bizə inanacaq, ya yox?

Sərçə. (*gülür*) Camaatı inandırmaq bizim işimiz deyil. Bunu eləmək üçün deputatımız var.

İkinci Sərçə. Afərin! Bu, başqa məsələ, ona inanarlar, hələ dalınca da gedərlər.

Üçüncü Sərçə. Onun sayəsində sıralarımıza gör nə qədər yeni adam qoşulub.

Sərçə. Təkcə yeni yox, həm də milli. (*hər üçü gülür*) Bir azdan iclas başlayacaq. Artıq-əskik danışmayın, hər şey yeni taktikamıza uyğun olmalıdır.

Sərçələr ikisi də birdən: Əlbəttə, birmənəli!

Yarıqaranlıq səhnə. Mərkəzdə iri masa ətrafında bir neçə stul qoyulub. Sərçələr gərgin halda var-gəl edir, biri siqaret yandırır. Eynəkli kişi və oğlan gəlir.

Eynəkli kişi. Salam, gecikməmişik ki?

Sərçə. Salam. Lap vaxtında gəlmisiniz. Belə gərgin anlarda toplantımıza təşrif buyurduğunuz üçün təşəkkür edirik, yoldaş deputat.

Onlara yer göstərir. Əyləşirlər.

Eynəkli kişi. İcazə verin, milli darülfunumuzun daha bir fəal tələbəsini sizə təqdim edirəm.

Sərçələr tələsik onunla görüşür. İkinci Sərçə salamlaşanda duruxur.

İkinci Sərçə. Biz deyəsən, sizinlə...

Oğlan. (*kinayə ilə*) Bəli, biz tanışq. Heç vaxt ağılımdan keçməzdi ki, siz də vətənpərvərsiniz.

Sərçə. Tanışsınız?

Oğlan. Bəli, dünən bu cənabla darülfunda xeyli mübahisə eləmişik. Sübut eləməyə çalışırdı ki, biz türk yox, tatarıq. Deyirdi ki, biz tərəqqidən uzaq düşmüş, heç vaxt şücaət göstərməmiş toplumuq.

Üçüncü Sərçə. Bilirsiniz, o, siyasi cəhətdən geri qalır. Elə ona görə də tez-tez quş buraxır.

Sərçə. Necə yeni, tərəqqidən uzaq düşmüş?! Dilin necə gəldi, qəhrəman xalqın ünvanına belə sözlər demisən?

Üçüncü Sərçə. (*İkinci Sərçəyə ilişir*) O, həmişə siyasi cəhətdən geri qalıb.

İkinci Sərçə. Mən təlimata uyğun...

Sərçə. Kəs səsini! Bilirsən, (*oğlana yaxınlaşır və canıyanan kimi*) biz həmişə öz milli mənsubiyyətimizlə qürur duymuşuq, milli varlığımız, milli dəyərlərimiz, milli... (*nəsə söz tapa bilmir, üzünü eynəkli kişiye tərəf tutur*) milli...

Eynəkli kişi. Məfkurəmiz.

Sərçə. Bəli, bəli, milli məfkurəmiz bizim üçün əsasdı. Elə millətin dərdidi bizi bura yağan!

Hər iki Sərçə: Bəli, bəli...

Eynəkli kişi. Birbaşa mətləbə keçək! Qoy vətənpərvər gəncliyimiz də *(əliylə oğlanı göstərir)* əsil həqiqəti bilsin!

Sərçə. Tamamilə düzdür! *(qəti addımlarla masanın başına keçir)* Yoldaşlar, bunlar bayram edir ki, istismarçı kapitalist dövlətlərin yığıldığı Antanta bloku onların bəy-xan hökumətinin müstəqilliyini tanıyıb. Əcəb iş olub! Əslində nə baş verir? Bunlar sevinir, ingilislərlə oturub araq içir, amma dostluq elədikləri kapitalist ölkələri qardaş Türkiyənin istiqlal mübarizəsini boğmaq üçün hücumla keçib!

Üçüncü Sərçə. *(bağıraraq)* Bu, Türkiyəyə qarşı xəyanətdi!

Üçüncü Sərçə. *(bağıraraq)* Turan düşmənlərinə ölüm!

Sərçə. Sakit, yoldaşlar, bu, hələ hamısı deyil! Biz qardaş türk kommunistlərləndən həyəcanlı xəbərlər alırıq, orada qardaşlarımız imperialist qüvvələrin qarşısında əsil ölüm-dirim mücadiləsi edirlər. İmperialistlər istiqlal savaşını əzmək üçün bütün güclərini səfərbər edib. Yalnız Lenin hökuməti bu irticaçı siyasəti pisləyir və qardaş Türkiyəyə yardım etmək üçün öz köməyini təklif edir.

İkinci Sərçə. Yaşasın inqilab!

Üçüncü Sərçə. Bolşeviklərə eşq olsun!

Sərçə. Lakin, lakin! Ölüm-dirim mücadiləsində olan Türkiyəyə köməyə tələsən 11-ci orduya Azərbaycan hökuməti buradan keçməyə icazə vermir!

İkinci Sərçə. Tfu! Rəzalətə bir bax!

Üçüncü Sərçə. *(ağlamsınır)* Ah, yazıq vətən! Ah, böyük Turan!

Oğlan. Sizin danışdıqlarınız cəfəngiyyatdı! *(qəzəblə ayağa durur)* Türkiyə ilə Azərbaycanı üz-üzə qoymaq - budurmu məqsədiniz? Elə danışırsınız ki, sanki Türkiyədə sovet hakimiyyəti qurulur. Lenin hökuməti istiqlal savaşına yardım eləmək istəyirsə, nəyi gözləyir? Nə vaxtdan Anadolunun yolu Bakıdan keçib? Cümhuriyyətin istiqlalının tanınmasına sevinmək əvəzinə, qara yaxırsınız! Bu, həmin bolşeviklər deyilmi ki, cahan savaşında öz ölkələrinin məğlub olması üçün təbliğat aparırdılar? Nə baş verdi ki, siz birdən-birə Turan sevdəlisinə çevrildiniz? Dünənə qədər sizin qəzetləriniz deyildimi bizə pantürküst deyən?

İkinci, Üçüncü Sərçə ikisi də birlikdə səhnənin başqa bir küncünə çəkilir. Sərçə səbirlə oğlana qulaq asır. Eynəkli kişi ayağa durub əlini oğlanın çiyinə qoyur.

Eynəkli kişi. Nəticə çıxarmağa tələsmə, oğlum, bir mənə qulaq as. Rica edirəm mənə söz verin!

Sərçə. *(əyləşir)* Buyurun, yoldaş deputat!

Sərçələr yaxınlaşıb masanın ətrafında oturur. Oğlan da əyləşir.

Eynəkli kişi. *(aramla danışır)* Mənim qəlbimdəki vətən sevgisinə, millət yanğısına, şükürlər olsun ki, heç kimin şübhəsi yoxdu. *(Sərçələrin üçü də "əlbəttə", "təbii ki," deyərək başlarının tərpədir.)* Bütün şüurlu həyatımı vətənime həsr eləmişəm və bundan sonra da bu, belə olacaq! Bayaq deyilənləri mən də ilk dəfə eşidəndə gənc dostum kimi diksinmişdim. Məgər biz cümhuriyyəti bunun üçün müqəmmə qurmuşuq? O parlaman ki var, orda ağız deyənə qulaq eşitmir. Bu hökumət ingilislərə göstərdiyi iltifatın heç olmasa dırnaq ucu boydasını öz vətəndaşlarına da göstərsəydi, belə danışmazdım. Başınızı çox ağrıtmayım, yalnız faktları sadalayacam. Bunlar nə edir: İngiltərə, Fransa və Amerika ilə əlaqələr qururlar. Bəs onlar nə edir? Türkiyədəki azadlıq savaşına qalxan qardaşlarımızı qırırlar.

Sərçələr uca səslə təsdiqləyir: Bəli, doğrudu! Elədir ki, var! Fakt bundan ibarətdi!

Eynəkli kişi. Eşitdiyimə görə, Turan düşməni ermənilərlə barışmaq istəyirlər. İranla sıx birləşiblər, açıqdan-açığa burada şüəliyi təbliğ edirlər. Mənim çox mötəbər mənbədən aldığı bilgiyə görə, tez-tez yanlarına gizli elçilər gəlir. Görünən odu ki, Cümhuriyyət əcəm siyasəti yeridir. Hətta mən özüm şahidəm ki, təntənəli ziyafətlərdə açıqdan-açığa ingilis imperialistlərinin sağlığına içirlər. Belə bir Cümhuriyyət heç vaxt Türkiyəyə qardaş köməyi göstərməz!

Sərçə. *(ə səbi şəkində ayağa qalxır)* Yoldaşlar, artıq buna dözmək olmaz! Biz məsələni qəti və kəskin şəkildə qoymalıyıq - belə bir Cümhuriyyət bizə lazımdır mı?

Oğlan. *(ayağa durur)* Bax, budu sizin məqsədiniz, Cümhuriyyət bizə lazımdır mı? Sizə lazım olmaya bilər, amma bizə lazımdır! 11-ci ordunu Bakıya hansı bəhanəylə gətirmək istəyinizdən asılı olmayaraq, bu, işğaldır! İşğalı pərdələmək üçün türklərin istiqlal savaşını bəhanə edirsiniz. Millətin həssas duyğuları ilə oynayrsınız, yaxşı bilirsiniz ki, qardaşlıq hissi bizim üçün nə deməkdir. Milli şüarlar arxasında sizin məkriniz, antimilliləşmə planlarınız gizlənilir. Azərbaycanın ağ gününü qara, mavi səmasını qanlı eləmək - budu bolşeviklərin niyyəti!

Eynəkli kişi. Oğlum, səbrli ol.

Oğlan. Ayıb olsun sizə! Bir mandata görə Cümhuriyyəti satmağa necə qıydınız? Anlamırsınız mı, Cümhuriyyət olmasa, sizin mandatınız da olmayacaq.

Eynəkli kişi. *(başını bulayaraq, təəssüflə)* Axı biz burda yalnız milli maraqlarımızdan danışırıq.

Oğlan. Burda danışılanlar milli yox, firqə maraqlarıdır. Bu xəyanətdən, bu rəzil plandan Cümhuriyyəti xəbərdar etmək gərək!

Oğlan danışdıqca Üçüncü Sərçə onların səhnəyə daxil olduğu səmtə tərəf gedib dayanır. İkinci Sərçə əlini pencəyinin döş cibinə aparıb oğlanın arxasında durur. Oğlan səhnəni tərk eləmək istəyəndə Sərçənin işarəsiylə ona arxadan atəş açır. Oğlan yerə yıxılır.

Oğlan. Xainlər! İşğalçılar!

Eynəkli kişi qəflətən baş verənlərdən şoka düşür. Ayaq üstə əsməyə başlayır.

Eynəkli kişi. *(üzünü Sərçəyə tutaraq)* Aman Allah! Siz neylədiniz? Onu öldürdünüz? Siz...

Sərçə əlini kişinin boynuna salaraq səhnənin mərkəzinə doğru çəkir. İki sərçə oğlanın cəsədindən yapışib səhnənin qaranlığına tərəf sürüyür.

Eynəkli kişi. *(ə sə-ə sə)* Neylədiniz? Öldürdünüz?

Sərçə. *(sakitdir)* Bəli, öldürdük. Bəs sən elə bilirdin ki, inqilab qansız olmalıdır?

Eynəkli kişi. Axı, o, lap cavan idi.

Sərçə. *(sakitdir)* Qəribə adamsan e, yoldaş deputat. İnqilabda elə cavanlar ölür də.

Eynəkli kişi. *(ağlamsınaraq təkrar edir)* O, lap cavan idi.

Sərçə. *(ciddiləşir)* Özünə gəl! Cavan idi, sözə bax də! Bəs Həştərxana gizli neft daşıyanda bizim onlarla cavanımız həlak olmurdu mu? Ağqvardiyaçıları əzmək üçün on minlərlə cavanımız canından keçmirdimi? Elə danışırısan ki, elə bil proletariyatın anası yoxdu!

Eynəkli kişi. Mən... mən...

Sərçə. Hə, sözünü də!

Eynəkli kişi. Deyirəm, Cümhuriyyət devriləndən sonra... mən... mən...

Sərçə. *(gülərək)* Anladım səni. Cümhuriyyətin axırına çıxandan sonra səni mandatının taleyi maraqlandırır.

Eynəkli kişi başını aşağı salıb mızıldanır.

Sərçə. Bu vaxta kimi parlaman üzvü idin, bundan sonra da olarsan fəhlə sovetinin deputatı. Nə fərqi var, tək mandat olsun (*gülür*)! Sən başını belə xırda məsələlərlə məşğul eləmə. Artıq hərəkətə keçmək üçün vaxt yetişib. Ermənilər Qarabağ dağlarında üsyan qaldırıb. Cümhuriyyət bütün ordusunu ora göndərib. Bakı müdafiəsizdi. Belə fürsət bir də çətin ələ düşə. Tələsmək, tələsmək lazımdı!

Eynəkli kişi razılıq əlaməti kimi başını tərpedir. Sərçə onun qoluna girərək sürətlə səhnəni tərk edir.

Doqquzuncu şəkil

Qaranlıq səhnənin önündə qara plaşlı Sərçə var-gəl edir. Arxa fonda tərənin yuxarisına doğru uzanan dolanbac cığır və ora-bura hərəkət edən narahat kütlə görünür.

Sərçə. (*yavaşdan*) Qartal, Qartal, mən Sərçəyəm, mən Sərçəyəm.

Bir küncdən peyda olan Qartal gözlənilmədən arxa tərəfdən onun çiyinlərindən tutur, Sərçə diksinir.

Sərçə. Siz həmişə adamı arxadan qamarlayırsınız... həm də gözlənilmədən.

Qartal. (*qımışaraq*) Arxadan, həm də gözlənilmədən!

Sərçə. (*qorxa-qorxa*) Həm də gözlənilmədən.

Qartal. Çünki mən Qartalam! (*arxayınlıqla*) Şakərim beledi. Zərbəni arxadan və gözlənilmədən endirməli. Qartal babam öyrədib bunu mənə... və təbii ki, sərçələrin köməyi ilə (*gülür*)

Sərçə. (*gülümsəyir*) Əlbəttə, birmənalı.

Qartal. Artıq gözlədiyimiz vaxt gəlib çatdı! (*Qartal ciddiləşir*) Qoca Şərqi qəflət yuxusundan oyatmağın vaxtıdı! Ayılt onları! (*əliylə kütləni göstərir*) Hər şey təntənəli və hay-küylü olmalıdı! Qoy bütün dünya bilsin ki, Qartal caynaqlarını Quzğun dənizinin başı üzərinə endirdi!

Sərçə. (*vəhşi bir ehtirasla*) Əlbəttə, birmənalı!

Qartal qaranlıq səhnənin dərinliyindən keçib tərənin başına qalxır, qanadlarını açır. Uzaqdan gələn qatar səsi dayanan kimi atışma başlayır. Qəflətən, kimlərsə müxtəlif istiqamətlərdən atəş açır. Əli silahlı sərçələr ora-bura vurnuxur. İnsanlar qorxu içərisində qışqırır, qaçır. Sanki hamı bir-biri ilə savaşırsa... Sərçə vuruşan insanların içərisindən sıyrılaraq səhnənin ortasında dayanır.

Sərçə. (*qışqıraraq*) Diqqət, diqqət! Qoy bütün dünya bilsin: Azərbaycanda xalq kütlələrinin alovlu inqilabı baş tutdu! Bəy-xan zülmündən cana doymuş xalq Cümhuriyyəti devirib Sovet Sosialist Respublikası yaratdı! Bakı fəhləsinin qabarlı əlləriylə yaratdığı respublikanın köməyinə gələn 11-ci qızıl orduya eşq olsun! Artıq fəhlə sinfi kölə deyil, öz dövlətinin sahibidi. Yaşasın proletar diktaturası! Bakını Qafqazda inqilabın beşiyinə çevirən fəhlə sinfinə eşq olsun!

Sərçə danışdıqca heç nə başa düşməyən insanlar təəccüb və qorxu içərisində ona baxır.

Niyə susursunuz? (*Sərçə belindən tapançasını çıxarıb bir-bir adamlara yaxınlaşır. Digər sərçələr də insanların üstünə silah çəkib onları sıxışdırır*) Yaşasın inqilab! Ura! (*yalnız sərçələr ucadan "ura" qışqırır.*) Yaşasın proletar diktaturası! Ura! Yaşasın 11-ci qızıl ordu! Ura! (*insanların laqeydliyini və qorxaqlığını görəndə Sərçə bağıraraq göyə atəş açır, nəhayət, qorxuya düşən insanların hamısı bir ağızdan qışqırmağa başlayır.*) Ura! Bax belə! Bax belə! Bir də! Bir də! (*Baş verənləri tərənin başından seyr edən Qartal məmnunluqla qanadlarını yelləyir. Sərçə səhnənin ortasından ona sarı əl yelləyir*) Bilin və aqah olun: bu, bir inqilabdı və onu siz etmişiniz.

Kütlə. *(təəccüb və heyrət içərisində)* Biz etmişik?

Sərçə. *(qəzəblə)* Bəli! Bu, möhtəşəm inqilabın müəllifi də, hərəkətverici qüvvəsi də sizsiniz! *(adamlar çiyinlərini çəkir)* Bundan sonra biz bir-birimizə “yoldaş” deyəcəyik.

Kütlə. *(öz arasında pıçıldadır)* Yoldaş? Mən - bununla yoldaş? Sən - mənimlə yoldaş?

Sərçə. Bizim dövlətimizdə hamı bərabərdir! Varlı-kasıb söhbəti qurtardı! *(Kütlədən kiminsə yaxasından yapışib irəli çəkir)* Bax sən, kəndçi oğlu kəndçi, torpaq sənindi! Sən *(başqa birini irəli çəkir)* fəhlə oğlu fəhlə, zavod sənindi! Sən, cındırından cin ürək pinəçi, fabrik sənindi! Qadın! *(Bayaqdan bəri kütlənin içərisində qara çadraya bürünmüş qadına)* At başından bu cəhalet çadrasını, artıq sən azadsan! *(Sərçə zorla qadının çarşabını başından açır, çarşabın arasından cavan qadın peyda olur. Sərçələr “Qadın!” deyərək ehtirasla gözlərini bərəldirlər)* O, azaddı! Bax, belə, yoldaşlar, indi gördünüzümü, bizim respublika cümhuriyyətdən yaxşıdı! Yaxşıdı yox, lap əladı! Ura! *(Kütlənin yenə də sakit dayandığını görən Sərçə əlini tapançasına atır, insanlar bir ağızdan “ura” qışqırır.)* Bax, belə! İndi sosializm quruculuğuna başlaya bilərik!

Kütlədən kimsə. *(sevincək)* Mən getdim zavoduma!

Kütlədən kimsə. Fabrik mənimdi!

Kütlədən kimsə. Torpaq mənimdi!

Sərçə. Dayanın, yoldaşlar, siz sosialist mülkiyyətini necə dağıda bilərsiniz? Zavod da, fabrik də, torpaq da, həm də bizimdi! *(kütlənin sevinc hissi itir və hamı təəccüblə bir-birinin üzünə baxır)* Bəli, bir şey ki sənindi, deməli, həm də onundu, onundusa, deməli, həm də bizimdi!

Kütlə. *(öz aralarında çığır-bağır salır)* Mənimdisə, deməli, həm də sənindi? Yox, sənindisə, deməli, həm də mənimdi. Əşi yox e, sənindisə, deməli, həm də bizimdi. Bəs, onda bizimdisə, deməli, həm də sizindi?

Kütlədən kimsə. *(Mərkəzdə dayanmış Qadını göstərir)* Aaa, bəs onda bu kimindi?

Kütlədən kimsə. Sənindisə, deməli, həm də bizimdi!

Kütlədən qaraqışqırıq qalxır. Sərçə əsəbləşir.

Sərçə. Dayanın! Sürüdü ki sürü! Proletar diktaturası yalnız bərabərlik vəd edir, bunu qanmayanları... *(Əlini tapançasına atıb göyə qaldırır, kütlə qorxudan dağılışır)*

Qartal təpənin başında qanadlarını yelləyərək dayanıb. Sərçə bir az var-gəl edir və nəyisə xatırlayırmış kimi, öz-özünə danışır.

Sərçə. Bakı bizim oldu! Nəhayət! Hərçənd ki, onu Azərbaycandan qopara bilmədik. Amma belə də yaxşıdı, indi ikisi də bizimdi. *(gülür)* İnqilabi işi axıra çatdırmaq lazımdı! *(ciddiləşir)* İndi Mirzə də, onun fədaisi də, əmanəti də əlimizdədi! *(qəhqəhə çəkir)* Əmr necə idi *(Qartalin səsi gəlir: “Mirzənin dilini, fədainin başını, əmanətinə özünü gətir!”)*? Əlbəttə, birmənəli *(Səhnənin başqa bir küncünə keçib əllərini arxasında çarpazlayaraq amiranə dayanır və təntənəli səslə)*! Gətirin Mirzəni!

İki Sərçə Mirzənin qoluna girib səhnəyə gətirir. Ona ağır işgəncə verilib: paltarları cırılıb, üz-gözündən qan axır. Qoluna girənlərdən biri Mirzənin həmişə əlində tutduğu çantasını Sərçənin qarşısında yerə qoyur. Sərçələr gedir. Mirzə bacardıqca özünü şux tutmağa çalışır.

Sərçə. *(kinayəylə)* Necəsən, Mirzə?

Mirzə əlini ürəyinin üstünə qoyub, ayaq üstə zorla durur, Sərçə onun ətrafında dövrə vurub, düz qarşısında dayanır.

Sərçə. Deyirəm necəsən, Mirzə? Kef-əhval? *(gülür)* Sən təslim oldun!

Mirzə. *(yavaşdan)* Təslim? *(kinayəylə)* Bunu deməyə necə dilin gəlir? Xain bir qüvvə bizi susdurdu, biz təslim olmadıq.

Sərçə. Səhvin var, Mirzə. Budur (*cibindən çıxardığı kağızı göstərir*), sənin parlamənin qərarı... Könüllü şəkildə təslim olublar, altında da bizim imzamız var - mənim və Bakı Sovetindəki digər "müsəlman" komissarların.

Mirzə. "Altında imzanız var", elə bilirsiniz uydurduğunuz qırmızı yalanlarınıza tarixi inandıra biləcəksiniz? İmzanı atan qarayevlər, sultanovlardısa, hökmləri verən mikoyanlar və başqa "yan"lardı.

Sərçə. Mirzə, ciğallıq eləyirsən ha, biz axı inqilab eləmişik...

Mirzə. Sizin qırmızı yalanlarınız...

Sərçə. Fəhlə-kəndli hökuməti qurmuşuq...

Mirzə. Bircə demə ki, məmləkəti də yerli kommunistlərin partiyası idarə edir.

Sərçə. Elədi ki var! Bizim hakimiyyətimiz legitimdi. Bunun adı xalq inqilabıdır!

Mirzə. Bəs Cümhuriyyətin parlaməninə tuşlanmış toplar nə idi? Bəs 11-ci ordu necə oldu? Paşanın yardımına getdimi?

Sərçə. (*qəhqəhə çəkib gülür və dərhal da ciddiləşir*) Burda sualları mən verirəm, Mirzə! Bir də əşi nə təvfotu var axı, sabah çıxıb kürsüyə deyəcəm ki, yoldaşlar, Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyəti var idi, indi də oldu Sosialist Respublikası. Necə deyərlər, o olmasın, bu olsun! (*gülür*)

Mirzə. Birinci dəfə İrani, ikinci dəfə Turanı satan qara üzvlü çıxır kürsüyə. Üçüncü dəfə Azərbaycanı satır.

Sərçə. (*bağırır*) Yetər! Sən vətən xaini kimi xalq tribunalının qarşısında dayanmalısən, özünü müdafiə nitqini məhkəməyə saxla! İndi isə suallarına dəqiq və düzgün cavab ver, Mirzə! Əmanətin bizdədi, (*əliylə çantanı göstərir*) fədainin yerini de! İnqilab adından tələb edirəm, həməni!

Mirzə. Sənin "inqilab"ının bu qədər məzəmsuz olduğunu təsəvvür eləməzdim.

Sərçə. Fə dai hardadı?

Mirzə. Əgər Cümhuriyyəti məğlub elədiyini düşünürsənsə, əgər doğrudan da bu məzhəkəni xalq inqilabı hesab eləyirsənsə, onda fədaidən niyə qorxursan?

Sərçə. Qorxmaq! (*qəhqəhə çəkib gülür*) Gərəkdi ki, sən məndən qorxasan, Mirzə, gör bir nə günə qalmısan! (*qəzəblə*) Fədainin yerini de!

Mirzə. Nə qədər ki, istiqlal yanğımız var, fə dai də olacaq, özü də hər yerdə və hər zaman.

Sərçə. Sən sayıqlıyırısan, Mirzə sənin istiqlalın öldü!

Mirzə. (*üzünü tamaşaçılara tərəf tutaraq, aram-aram danışır*) Cümhuriyyət zalım qüvvələr tərəfindən susdurulsa da, onun istiqlal arzusu ölməyib! Bu ideyanın tərəfdarları indi dağlarda, vətənlərindən uzaq məmləkətlərdə, həbsxanaların qaranlıq və rütubətli küncələrində qaçqın və köməksiz vəziyyətdə qalsalar da, Cümhuriyyət ölməyib! İstiqlal və hürriyyətimizin kövrək nişanəsi olan o üçrəngli bayraq zahirən yoxdusa da, ürəklər onun eşqi ilə çırpınmaqdadı.

Sərçə. (*gülərək*) Mirzə, kəlməyi-şəhadətini sonraya saxla, fədainin yerini de.

Mirzə. (*Mirzə danışdıqca Sərçə onu dolayırmiş kimi, əl-qolunu oynadır*) Yüz illik əsarət dərindən sonra ikicə illik hürriyyət bizi özümüzə qaytardı. Biz elə bir xalq yaratdıq ki, intiqamçı gözləri daim "dəmirçi" arayır, elə bir xalq ki, hər ağacın ucunda bir "Bayraq" görmək istəyir! Biz, bir kərə yüksəltdiyimiz istiqlal bayrağını, canımızın və ya malımızın qorxusundan bir parça bezə dəyişmərik!

Sərçə. (*artıq özündən çıxıb bağırır*) Fə dai hardadı?!

Mirzə. Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var, səni deyirəm, səni (*barmağını tamaşaçılara tərəf uzadaraq sanki kimisə axtarır*) - ey "Əsrimizin Siyavuşu"nun böyümüş oğlu! (*səsi titrəyir*) Səndən əvvəlki nəsil min müşkülətlə

yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Əlbəttə, sən bizim ümidimizi qırmayacaqsan, Azərbaycanın ürəyində yaşayan o bayrağı təkrar parlaman binasının üzərinə qaldırıb deyəcəksən: "Yaşasın Cümhuriyyət!"

Sərçə artıq dözə bilməyərək atəş açır. Bir neçə atəşdən sonra Mirzə yerə yığılır. Sərçə bağıraraq yerə yığılmış Mirzəyə yaxınlaşır, ona yenə bir neçə atəş açır.

Sərçə. *(ə səbi halda)* Heç kim, heç kim səni eşitmədi! Heç kim səni başa düşmədi! Biz tarix kitablarında yazacağıq ki, sən cümhuriyyəti qoyub qaçmısan, sən satqın və qorxaq olmusan. Onlar bizə inanacaq. Heç kim, heç kim səni xatırlamayacaq! Aparın bu pantürkistin meyidini! *(Sərçələr cəsədi götürür)* Ayağına daş bağlayıb Quzğun dənizinə atın! *(Cəsədi aparırlar, Sərçə üzünü tamaşaçılara tutaraq qışqırır)* Heç kim Mirzəni xatırlamasın! Bolşevik hökuməti Mirzəni xatırlamağı qadağan edir!

Arxa fondan Qartalın qəhqəhəsi eşidilir, bayaqdan baş verənlərə göz qoyan Qartal qanadlarını gərib təpədəki cığırdan səhnəyə enir.

Qartal. Əhsən! Afərin sənə! Hər şey mükəmməl və dəqiq icra olundu! Əhsən!

Sərçə. *(yenə də qəzəbli və məğrur görkəmindədir)* İnqilab adından sizi salamlayıram!

Qartal Sərçədən belə davranış gözləmədiyi üçün təəccüblənir.

Nəhayət, Bakı fəhləsi öz polad sinəsini irəli verib tarixi missiyasını şərəflə yerinə yetirdi!

Qartal. *(təəccüblə)* Sən bayaq çıxış eləyib qurtarmadın?

Sərçə. *(ciddidir)* Mən çıxış eləmirəm, həqiqəti deyirəm.

Qartal. *(gülür)* Heyrət! Yüz kərə heyrət! Mən sənin inqilabınla qürur duyuram, əziz yoldaş. Bəli, yoldaş, biz artıq yoldaşq axı. Rica edirəm Mirzənin əmanətini mənə verəsən.

Sərçə. *(heç təkəbbürünü pozmadan əliylə çantanı göstərir)* Götürün! Biz onu sovet hökuməti adından müsadirə elədik.

Qartal. Heyrət! *(gözlərini bərəldərək yaxınlaşıb çantanı götürür)*

Sərçə. *(sanki öz-özüyə danışır)* Mən onun üstünə qartal kimi şığıdım!

Qartal. *(çantanı açmadın dayanır, duruxub yerində qalır)* Necə şığıdın?

Sərçə. *(daha ciddi və təntənəylə)* Qartal kimi! Arxadan və gözlənilmədən zərbə endirdim. Son nəfəsində başının üstünü kəsdirib ürəyini parçaladım. Bəli, qəfil və gözlənilməz zərbə! Qartal kimi!

Qartal. *(Sərçəni qəzəbli baxışlarla seyr edir)* Sən elə bil bir az dəyişmişən axı?

Sərçə sanki onun sözlərini eşitmir, şəstlə səhnədə o baş-bu başa addımlayır. Qartal səhnənin ortasına yaxınlaşıb Mirzənin çantasını açır: içərisindən diş məcunu, sabun, əl dəsmalı, bir dəst köynək çıxır.

Qartal. *(təmkinini pozmadan)* Əmanət hanı?

Sərçə. *(ona yaxınlaşır və eyni təmkinlə)* Çantanı birinci siz açmısınız, ona heç kimin barmağının ucu da toxunmayıb. Biz sovet hökuməti adından çantanın ağzını...

Qartal. *(bağırır)* Heyrət!

Qorxuya düşmüş Sərçə kənara çəkilir.

Qartal. Bəs fə dai hanı?

Sərçə. Axtarışdadır! Tezliklə biz onu ifşa edəcəyik!

Qartal. "İfşa edəcəksiniz"? *(qəhqəhə çəkib gülür)* "İfşa", eləmi? *(Sərçə də buna bəndmiş kimi gülməyə başlayır. Ciddiləşir)* Bəlkə sən əmanəti özünə götürüb, fə daini gizlədib, Mirzəni də öldürmüşsən ki, izi azdırasan?!

Sərçə. *(təlaş içində)* Yox, əsla! Siz məni xəyanətdə günahlandırırırsınız? Xəyanət? Heç vaxt! Mən həmişə prinsiplərə sadıq olmuşam!

Qartal. Nəyə sadıq olmusan?

Sərçə. Prin... sizə, sizə sadıq olmuşam! Mən... mən... həmişə pantürkizmə nifrət eləmişəm... Biz fədaini mütləq... mütləq tapacağıq. O, qırmızı terrorun, yox,.. yox, xalq məhkəməsinin cəngindən yaxasını qurtara bilməyəcək. Lazım gəlsə, bütün başpapaqlıların hamısını bir-bir...

Qartal. Heyrət! Qanmazlığa heyrət! Sən elə bilirsən, mən sənəin fədai haqqında uydurduğun nağıllara inanırdım. Zavallı, yatmış xalqın içindən heç vaxt fədai çıxa bilməz. Və heç bir əmanət də yoxdu! Amma sən böyük günah işlədin. Bağışlanmaz!

Sərçə kəkələyə-kəkələyə danışmaqda davam edir. Qartal qəflətən arxadan şığıyib onun boğazından yapışaraq boğmağa başlayır.

Sərçə. Yox... yoo...

Qartal. Sən, sərçə olduğunu unudun, budu günahın! Sərçə heç vaxt qartal kimi şığıya bilməz. Mən axı sənə xəbərdar eləmişdim.

Sərçə. (zaryaraq zorla) Əlbəttə... bir... bir... mənəli...

Qartal. (Çapalayan Sərçəni yerə yıxıb ayağını onun sinəsinə dirəyir) Əlbəttə, birmənəli! (bağırır)

Sərçələr səhnəyə çıxıb meyiti götürür.

Qartal. Aparın! Sabah onu izdihamla dəfn edəcəyik. Cümhuriyyət cəlladları tərəfindən qətlə yetirilmiş sadıq bolşevik kimi.

Hər iki sərçə: Əlbəttə, birmənəli!

Qartal qəhqəhə çəkib qanadlarını açır, nəsə axtarırmış kimi, ətrafı gülə-gülə seyr edir. Quzğun dənizinin fırtınasının səsi ətrafa yayılır. Göy guruldayır, şimşək çaxır. Səhnənin arxa fonundakı təpənin üzərində mavi işıq görünür. Bir neçə dəfə şeypur səsi eşidilir və kəsilir ("Koroğlu" uvertürasında şeypurla ifa olunan musiqidən istifadə olunmaqla.)

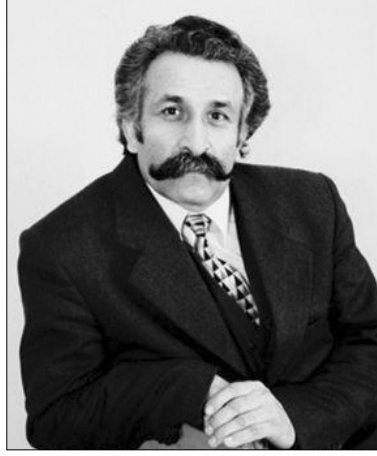
Qartal. (qorxu və qəzəb içərisində bağırır) Ola bilməz! Bu, mümkün deyil! Ola bilməz!

Arxada qaranlıq fon qismən işıqlanır, insanlar bir-bir səhnəyə daxil olurlar. Uvertüra sədaları altında tamaşaçı salonundan səhnəyə çıxan lisey libaslı uşaq təpənin yuxarisına doğru qalxmağa çalışır. İnsanlar öz aralarında "fədai" deyər pıçıldadır. Qartal səhnənin müxtəlif səmtlərindən uşağı dayandırmaq üçün onun üstünə şığıyır, insanlar onun qabağını kəsir. (Uvertüra fonunda rəqs və pantomim elementlərindən istifadə edilir). "Fədai" səsləri getdikcə yüksəlir. Uşaq hündür təpənin başına çatana kimi Qartal cəhdlərini davam etdirir. Uşaq əmanəti - bayrağı açaraq dirəyə sancır. Qartal bağıraraq səhnədən qaçır. Külək üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağı dalğalandırıqca səhnənin arxa fonu tam işıqlanır. Burada uvertüra musiqisi bitir, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni səslənir. İnsanlar, dua edirmiş kimi, üzlerini bayrağa tərəf çevirib, əllərini göyə qaldırır və himni oxuyurlar.

SON

2017

◆ P o e z i y a

İslam SADIQ

MƏN İNDİ DUYURAM

Ən isti paltarım ana bətni olub

Yay oldu, yaylaqda quruldu dəyə,
Bir quru çadırı gün döyə-döyə.
Anam oda yandı yanmayım deyə,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

Yayın ortasında bir qar döşədi,
Bu göyün qəzəbi nə var döşədi.
Buz bağladı dam, daş, divar, döşədi,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

Çaxçax ilişdimi, pər qarışdımı,
Dəhnənin suyuna tər qarışdımı?!
Gün batdı, Ay doğdu, şər qarışdımı,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

Getdiyim yollarda quyu varıymış,
Quyunun buz kimi suyu varıymış.
Adamdan yuxarı boyu varıymış,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

Dəyməli gözlərdən qoruyub məni,
Düyməli üzlərdən qoruyub məni.
İynəli sözlərdən qoruyub məni,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

Yollar daş-kəsəkli, cığırlar çətin,
Boylu olmayanlar çıxırlar çətin.
Anam yığan gülü yığırlar çətin,
Mən indi duyuram,
İndi duyuram!

VƏTƏN ADAMI

*Y.V.Çəmənzəminli 1926-cı ildə
Fransadan Azərbaycana dönməyədi,
repressiya qurbanı olmazdı.*

Babam hər adamın suyuna baxıb,
Zatına, kökünə, soyuna baxıb.
Deyərdi ki, öymə boyuna baxıb
Bu qamış adamı, çətən adamı.

Aşıq sim qırmağa him axtaracaq,
Sənə ondan-bundan sim axtaracaq.
Axı kim itirib, kim axtaracaq
Gedib yad bağında bitən adamı?!

Varını yadların heçində gəzmə,
Qurda yem oldusa keçin də, gəzmə.
Heç zaman özgənin içində gəzmə
Özü öz içində itən adamı.

Bilmirəm, bilmirəm qürbət nəyə də,
Adam umsuq qalır bir xoş səsə də.
Həmişə, həmişə "gəl", "gəl" desə də,
Yaşamağa çəkmir vətən adamı.

BULAQ

Nə gözəl gəlmişdi, nə gözəl bu yaz,
Gəlinlik donunu geyirdi torpaq.
Yarğanın dodağı nəmiydi bir az,
Burda bulağım var, - deyirdi torpaq.

Gördüm barmaqlarım eşir torpağı,
Gördüm suyla dolur barmaq izlərim.
İslənib şalvarın gördüm balağı,
Gördüm ki, palçığa batıb dizlərim.

Açıldı axır ki, bulağın gözü,
Yaxşı bax, bu yerlər dünənki deyil.
Sevinc içindəydi torpağın özü,
Bir bulaq doğmuşdu deyə elə bil.

Bura gəlib haçan, qıvrılıb haçan,
Bulağın başında yatır bir ilan.
Mən oldum bulağın gözünü açan,
Mən oldum suyuna tamarzı qalan.

TƏBRİZİN YOLLARI

Bu həsrət yalandı,
Canıma calandı.
Dünyanı dolandı
Təbrizin yolları.

Nə susub döz deyir,
Nə dinib söz deyir.
Mənimi gözləyir
Təbrizin yolları?!

Dilimdə söz andı,
Könlümdə köz andı.
Nə yaman uzandı
Təbrizin yolları.

Yuxum da yol anır,
Qoluma dolanır,
Yoluma dolanır
Təbrizin yolları.

Aşım Təbriz dadır,
Suyum Təbriz dadır.
Qəlbimi aldadır
Təbrizin yolları.

Nə köyümdən keçir,
Nə göyümdən keçir.
Ürəyimdən keçir
Təbrizin yolları.

DÖŞLÜ KİŞİLƏR

Adam var, adam var, döşü hədəfdə,
İşi düz gedənin işi hədəfdə.
Nakişi hədəfçi, kişi hədəfdə,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

Əlini bağlayır, qolunu tutur,
Sağında dayanır, solunu tutur.
Cığırını kəsir, yolunu tutur,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

Atlar bu çaxçaxdan əyilib keçir,
Quyruğu qırxılıb, düyülüb keçir.
Adamlar sürtülüb, yeyilib keçir,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

Qarışıb cığır-iz, itib yol-yolaq,
Bulanıq sulara qarışır bulaq.
Hamıdan qabaqda yüyürür çolaq,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

Atlı kişilərin atından qorxur,
Zatlı kişilərin zatından qorxur.
Odlu kişilərin adından qorxur,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

Daha qorxan gözə çöp düşmür azı,
Qorxmayan gözlərin qorxusu hazır.
Kəklik ovçusunun kəkliyi azır,
Döşlü kişiləri xoşlamır zaman.

UÇANDA, UÇMAYANDA

Qucmaq necə gözəliymiş,
Qucmayanda bilirəm mən.
Qaçmaq necə gözəliymiş,
Qaçmayanda bilirəm mən.

Arım olub bir lal, əmmiş,
Çəmənimi gül-gül əmmiş.
Uçmaq özgə bir aləmmiş,
Uçmayanda bilirəm mən.

Duman dağda tül olurmuş,
Közün sonu kül olurmuş.
Gül açanda gül olurmuş,
Açmayanda bilirəm mən.

GÜLLƏR İÇİNDƏ

Gör kimlər arıdılar,
Kimlərdən yarıdılar.
Bu qızlar qarıdılar
Gülüm, güllər içində.

Əllərimə ox verdin,
Gözü-könlü tox verdin.
Tanrım, mənə çox verdin
Zülüm güllər içində.

Pur-puçurum göz tutmur,
Od-ocağım köz tutmur.
Lalmı oldu, söz tutmur
Dilim güllər içində.

Qolum qola çatmadı,
Yolum yola yatmadı.
Niyə bala batmadı
Əlim güllər içində.

Sözü bir yelə döndü,
Gözü bir gölə döndü.
Özü bir gülə döndü
Könlüm güllər içində.

Hanı məndə o taxt ki,
Hanı məndə o baxt ki...
Hanı məndə o vaxt ki,
Ölüm güllər içində.

QOCALAR MƏNİ

Uşaqdım, oynadım ocaqla, közlə,
Bir deyən olmadı özünü gözlə.
Getdim, yola saldı bir şirin sözlə,
Gəldim, qarşıladi xocalar məni.

Üzüm ayın, günün üzünə çəkdi,
Əyri yollar məni düzünə çəkdi.
Ucalara baxdım, özünə çəkdi,
Ucaltdı, ucaldı ucalar məni.

Olsaydı bir isti yuvan, qalardım,
Bəsimdi bir udum havan, qalardım.
Cavanlara baxıb cavan qalardım,
Qocaltdı, qocaltdı qocalar məni.

MƏLİKMƏMMƏD NAĞILI

Qurdla gəzir bənəklərim,
Küncdə qalıb sənəklərim.
Çöldən gələn inəklərim
Gəlməmişdən sağılıdı.

Başım üstdə yox bir dəyə,
Qalmışam gün döyə-döyə.
Badə aldım şərbət deyə,
Ancaq içi ağılıdı.

Bu zamandan haşa, haşa,
Tutdu məni daşa, daşa.
Mənim ömrüm başdan-başa
Məlikməmməd nağılıdı.

DÜZ ÖLMƏDİ HEÇ

Altı yarpaq gördüm bir qundaq üstdə,
Altı söz kimi ydi bir dodaq üstdə.
Necə yaşadılar bir budaq üstdə,
Biri də budaqdan üzülmədi heç.

Ütülü demədi sözünü bir yol,
Örtülü görmədim üzünü bir yol.
Sürtülü b dürtmədi özünü bir yol,
Biri əyilmədi, büzülmədi heç.

Doğuldu, böyüdü, xeyli yaşadı,
Bildimi nə oldu xeyri, yaşadı.
Bu əyri dünyada əyri yaşadı,
Beşi öləndə də düz ölmədi heç.

XARI BÜLBÜL

Min sığal vururdu orda özünə,
Gecələr gülürdü ay da üzünə.
Məhrini salmışdı Cıdır düzünə,
Eşqini qayaya, daşa yazmışdı.

Həsərdən köksü də sarı bülbülün,
Bilmədim kimiymiş yarı bülbülün?
Tanrı taleyini Xarı bülbülün
Şuşada Şuşayla qoşa yazmışdı.

Soyuqdan qorudum, yeldən qorudum,
Yağışdan qorudum, seldən qorudum.
Tikandan qorudum, güldən qorudum,
Yenə də əlimdən "haşa" yazmışdı.

İlk eşqi Şuşada qalan yarpaqlar,
Burda yalan oldu, yalan yarpaqlar.
Qovrula-qovrula solan yarpaqlar
Yan-yana düzülüb Şuşa yazmışdı.

GÜLLƏLƏR

Söylədim sözümü daşa nidayla,
Dayandım üz-üzə daş inadıyla.
Qızıl lalələri quş qanadıyla
Göyün yaxasına düzür güllələr.

Bağdada üz tutur xoruz banından,
Bir isti gizilti keçir canından.
Buludlar qızarır durna qanından,
Bir-bir qatarından üzür güllələr.

Göycədə güllərin öpüb üzündən,
Gördüyü gözəllik qalıb gözündə.
Arının xəbəri yoxdu özündən,
Düşüb qarasınca gəzir güllələr.

Yeyib namusunu, arını, qardaş,
Düşmən yaman qatdı aranı, qardaş.
Hərdən sayırsanmı arını, qardaş,
Göydə sərxoş-sərxoş süzür güllələr.

KÖYNƏYİNİ

Hava necə gözəl, necə durudu,
Daş üstə sayrısan suyun nurudu.
Yağışlar isladır, gün də qurudur
Baxıram, dağların daş köynəyini.

Başının üstündən bir bulud ötər,
Torpağa nə səpsən, göyərək bitər.
Yarpaqlar tər tökür, puçur-puçur tər,
Ağaclar bürünür yaş köynəyini.

Yel vurub, dağılıb saçı torpağın,
Cığırda dodağı qaçıb torpağın.
Günəş düymə-düymə açıb torpağın
Yenə soyundurur qış köynəyini.

SALAM OLSUN

İslam Sadıq havası üstündə

Yada uyan qardaşını
Çağır yoxla yaddaşını.
Öz quşuna yad daşını
Atanlara salam olsun!

Süddən yanıq yetim bala,
Girər gündə neçə qola.
Bal tutmamış əli bala
Batanlara salam olsun!

Demə halal tutmaz haram,
Hər şeydə var az-maz haram.
Hər halala bir az haram
Qatanlara salam olsun!

Girib mənim bucağıma,
Odun yığıb qucağına,
Aparıb yad ocağına
Çatanlara salam olsun!

Bal qurtarsa pətəyimdən,
Əli qopar ətəyimdən.
Yal görüb yad ətəyindən
Tutanlara salam olsun!

Niyə kimsə durub demir,
Bu torpağı dəmir-dəmir,
Kündə-kündə, xəmir-xəmir
Satanlara salam olsun!

Soruş, İslam Sadıq, soruş,
Bu nə dözüm, bu nə duruş.
Kəfənliliyi beş-on quruş
Sultanlara salam olsun!

NOVXANI

◆ N ə s r

Qorxmaz ŞIXALIOĞLU

BÜRKÜ

◆ **Povest**

Kəndin qaydasıdı: öynədə - günortanın qızmarında evə çəkilən adamlar bir tikə çörək yeyəndən sonra iki-üç saat yatıb dincəlir. Həyət-bacaya sakitlik çökür. Bürküdə canlı adına nə varsa, bir kölgəlik tapıb başını gizlədir. Günortalar hələm-hələm meh əsir, o da olmayanda ağaclar suçlu adama oxşayır. Günortanın bürküsündə, nəinki itlər, çəpər dibində bitən hündür gicitkanların kölgəsindəki toyuqlar da ləhləyirlər, “su” deyib göyə çıxırlar. Kəndin vur-tut bir bulağı var, orda da gecə-gündüz qız-gəlin nobata durur. Nəbat gecəyə düşəndə bəziləri özü ilə odeyal, ya da köhnə yorğan gətirir, elə bulağın böyür-başında gözünün çimirini alır. Yayın qızmarından cana doyan adamların dilində eləcə bir söz olur: kaş bir yağış yağaydı... Ancaq yayın ortasında yağış nə gəzir?! Belə günlərdə əlüzyuyanın “dili”nə əl vurmaq olmur, çünki yuxarı su üçün yanan arılarla dolu olur. Günortalar anam neçə dəfə: “A bala, get alt evdə bir-iki saat yat” desə də, xeyiri olmur. Bu mənim tərsliyim deyil, gündüzlər yata bilmirəm. Bir də ki, gündüz yatmağı mən düz hesab eləmirəm. Adam işıqlı gündüzü qoyub, necə yata bilər?! Bu, heç cür beynimə batmır. “Günortalar yatmaq gündüzə xəyanət etməkdir”- bu fikrimdə qətiyəm. Düzü, günortalara sakitliyi məni həmişə darıxdırır. Bu bürküdə ən çox çəpərlərə yazığım gəlir, ağaclar, heç olmasa, öz yaşıllığı ilə bir təskinlik, bir rahatlıq tapır, azacıq meh əsəndə yarpaqları lap xəfif də olsa, tərpənir. Amma çəpərlər düşmənin qabağında əl-qolu bağlı adama oxşayır. Sanki bürkü də çəpərlərin bu çarəsizliyindən sui-istifadə edir, onların əhdini kəsir. Elə bilirəm ki, gecənin düşməyinə ən çox çəpərlər sevinir, onların canındakı bürkü, bəlkə də səhərə yaxın çəkilib qurtarır.

Günorta olmamış özümüzü kəndin qabağında uzun gölə vururuq. Özü də gölün dərin yerində çimirik. Suyun altı ilə uzağa getmək, suyun altında daha çox qalmaq yarışına çıxırıq. Evdə bizə “balıq” deyirlər. Yalnız acanda sudan çıxır, bir-iki hovur, tumanımız qurusun deyə, var-gəl edir, sonra tez-tələsik şalvarımızı əynimizə çəkib evə cumuruq.

Gölün yuxarı başı dayazdı, günorta buranı camışlar tutur. İşdən gələn, istidən təntiyən kişilər bəzən camışlara baxıb yarılağ, yarıgerçək: “Onların yerində olaydım” - deyirlər. Biz çimən yerdən bir az aralı yaşlı kənd arvadları ara-sıra ayaqlarına zəli yapışdırırlar. Gölün üstü - quzey tərəfdəki hündür akasiya ağaclarının altı naxır yeridi; bir tərəf su, bir yan da kölgəlik. Sudan içib, kölgədə kövşək vuran mal-qaraya baxanda adamın gözü dincəlir. Naxır

yatan yerdən yeniyetmə qızlar quru təzək yığıb aparırlar, onu ocaqda yandırıb, üstündə böyük mis qazanlarda xalça-palaz üçün ip boyayır, çimməyə su qaynadırlar. Heç kimə deməsəm də, doğrusu, yanan təzəyin qoxusundan xoşum gəlir. Xalça-palaz yuyulan yerin üst tərəfində bir sarıkanlıq var. Qadınlar yuduqları pal-paltarı, corabları onların üstünə sərir. Bu sarıkanlıq bundan başqa heç nəyə yaramır. Amma mən sarıkanı sevirəm, çünki bürkü onun vecinə deyil, yayın qızmarı ona güc gələ bilmir. Ətraf qupquru olsa da, bu sarıkanlıq əsgər dəstəsi kimi həmişə şax görünür. Gövdə və budaqlarında sıralanmış sarı tikanları, elə bil sümükəndir. Mənə elə gəlir ki, yayın qızmarı artdıqca, işim-işim ışıldayan bu tikanlar, bir az da bərkiyir, inadkar olur. Sarıkanların şax duruşundan ürəyim açılır. Onlara baxanda, sanki mənə güc gəlir. Hətta qışın axırında belə, bu quru sarıkanların çoxu yenə də ayaqüstə olur. Onların bu inadkarlığı mənə ləzzət eləyir.

Hərdən mənə elə gəlir ki, bu göl də, bizim kimi, yayı böyük səbirsizliklə gözləyir. Çünki yazda, payızda, illah da ki, qışda o, heç kimin yadına düşmür, sanki unudulur. Elə ki yay gəldi, gölün qırışığı açılır. Oğlu əsgərlikdən qayıdan kasıbın həyəti sevincdən necə qaynayırsa, bizim göl də yayda o cür olur. Dəcəl uşaqları xatırladan qaranquşların arada qanadlarını suya çırpması, alabaxtaların adamlardan uzaq bir yer xəlvətləyib su içməsi gölə, sanki təzə can verir. Yay aylarında kənddə çoxları, ən çox da uşaqlar eyvanda yatır. Gecə göldən gələn qurbağa səsi mənə həmişə kədərləndirir, uzaqlara aparır. Bu səs elə bil, dünyanın o başından gəlir. Ancaq nədənsə, oxuduğum kitablarda qurbağaların adı həmişə pisliyə çəkilir. Üzdə bildirməsəm də, ürəyimdə bununla razılaşmıram. Bizim gölü, bir də elə bu qurbağaların səsinə görə çox istəyirəm. Onun suyunun rəngi də bir başqadır - ağ-yaşıl çalır. Suya girməmiş belə, bu rəng adamın ürəyinə bir sərnlilik gətirir. Axşamlar əl-ayaq yığılan vaxtlar, gölün kənarından keçəndə baxırsan ki, ot çalımından qayıdan adamlar kimi, tamam yorulub, heydən düşüb, taqəti qalmayıb. Ancaq görürəm ki, bu, ona rahatlıq gətirən şirin bir yorğunluqdur. Və yayın gətirdiyi bu cür başqa mənzərələr xoş xəbər alan adam kimi gölün ürəyinə yağ kimi yayılır. Bir həftədi tətillə buraxılmışıq. Biz oğlanlar üçün bundan böyük bayram var ki? Üç ay dərs yox, yağış, palçıq yox, hər gün də göldə çimmək, futbol oynamaq... Üstəlik də, xeyli böyümüşük, səkkizinciyə keçmişik, necə dəyərlər, göynən gedirik.

Üç saat olardı ki, sudan çıxmırdıq, daha nəfəsimiz kəsilmişdi, çimməyə taqətimiz yox idi. Evə getmək vaxtı çatmışdı...

Sürahılı eyvanımıza yaxınlaşanda anamın yorğun səsinə eşitdim:

-Ay Aləmzər, mənimlə balnisiyada yatan o qoca arvad deyir ki, çöldən gül-çiçək, cürbəcür ot yığıb böyük qazanda qaynadırsan, bir az soyuyandan sonra onu uzun, dərin bir vannaya töküüb, ağrıyan ayağını qoyursan ora. Beş-altı dəfə belə eləyəndən sonra, deyir ki, ağrı birdəfəlik keçib gedir.

Anam rayon xəstəxanasından üç gündür çıxıb.

- Üç gün əvvəl Səftər gəlmişdi - kəndin feldşerini deyir - birdən lappadan qayıdasan ki, a Ballı, belə getsə, ayağını kəsəcəklər, - anam acıqlı-acıqlı, bir az da istehzayla dilləndi,- ağzım açılmadı? Buna itin sözünü dedim. Allah qoymasa, bu, həkimdir. Bunun danışığına bax. Dedim ki, bir də bu həyətə ayağın dəyməsin, axmaq köpəyoğlu.

Dünya başıma fırlandı: necə yeni ayağını kəsəcəklər?! O dəqiqə də Səftər kişinin məndən bir sinif aşağı oxuyan böyük oğlu Cabir gəldi gözümün qabağına. İldırım sürətilə beynimdə qətiləşdirdim: Cabiri döyəcəyəm.

- A Ballı, onun atası da bədniyəbət idi. Ağzından bir işıqlı söz eşitməzdin.- Sonra Aləmzər xala, anam Səftər söhbətini yaddan çıxartsın deyər, sözü dəyişdi:

- A Ballı, otu çalıb qurtarıblar, - qonşu Aləməzər xalanın səsi həmişəki kimi çox sakit idi, - indi hər yan quruyub, sən dediyin gül-çiçəkdi, otdu, Yuxarı Meşənin dərinliklərində olar.

Yuxarı Meşənin yeri uzun bir yamacdı. Burdan ağac kəsməyə qoymurlar, deyirlər ki, bu yer qoruqdu. Ancaq kimdi buna baxan? Meşənin üst - hündür tərəfini sıldırımlar, aşağısını isə sel-suların açdığı böyük selab kəsir. İki tərəfi də sıx qamışlıq olan bu selab qabanların eşənək yeridi. Yuxarı Meşənin ayağı gedib Göy Çay çayında qurtarır.

Anam iki ildi yatağa düşüb, sol ayağı möhkəm ağrıyır. Ayaq üstə çox qala bilmir, ağrıdan nəfəsi kəsilir. Atam onu beş-altı dəfə həkimə aparsa da xeyri olmayıb. Gecələr ağrıları daha da şiddətlənir. Ən pisi də odur ki, ağrıyan ayağı gündən-günə nazilir. Bu da bizi çox qorxudur...

Tövlənin baş tərəfindəki quruluğun taxta qapısını açıb içəri keçdim. Anamın başaq üçün bezdən tikdiyi, qılçıq keçirməyən torbalardan birini bürmələyib qoltuğuma vurdum. Sonra da dalanın altındakı çuqun qapaqlı su vedrəsindən mis birəllini doldurub başıma çəkdim...

Kəndin yuxarı başında ani olaraq çevrilib arxaya baxdım. İstəyirdim ki, mənə heç kim görməsin. Bir ins-cins gözə dəymirdi. Kəndin yuxarı başı, evlərin qurtardığı yerin solu futbol meydançası, sağ tərəfi isə xırmandı. Qırmızıya çalan əmbizlərin ətrafında heç kim görünmürdü. Taxta küreklə sovuruq atan başıdəsməli kişilər bu vaxtlar evdə dincəlik. Çünki günortalar mehin heç qoxusu da olmur. Mehəz də nə sovuruq? Hardasa, Gün əyləndən sonra xırda-xırda meh əsməyə başlayır. İndi xırmanda, uzağı bir gözətçi olar, o da yəqin özünü kölgəliyə vurub xumarlanır.

Yolun sol kənarı ilə eni dörd-beş addım olan bir selab uzanıb gedir. Onun içində adda-budda göyəm, qarağac, cır nar ağacı və qaratican kolları bitib. Qarşı yamacda böyük qararmudu ağacı var. Yarpaqları ağımtıl - yaşıla çalan bu ağacın yaşı yüzə yaxındı. Kəndimizin quzey yamaclarında belə qoca qarağac və qararmudular çoxdu. Nənəmin dediyinə görə, qoca ağaclara da elə yaşlı adamlar kimi hörmət göstərmək lazımdı. Hər dəfə bu gövdəsi çat-çat qararmudunu görəndə, qüssələnirəm. Axı bu ağacı görənlərin çoxu dünyadan köçüb. Bu qararmuduya elə o dəstədən qırılıb qalan adamlardan biri kimi baxıram.

Ot, küləş daşıyan yük maşınları, öküz arabaları, naxır və sürülərin hər gün keçib getdiyi yolu tutub gedirdim. İsti tozun yandırdığı qaloşlu ayaqlarım tərləmişdi. "Ağ" deyilən hündür yamacda çatmağıma az qalırdı. Burdan həmişə çəkinə-çəkinə, qorxa-qorxa keçib gedirik. Çünki üstündə bir çöp belə bitməyən bu yamac başdan-başa gürzə yuvaları ilə doludu. Bu yuvaların böyükkləri uzaqdan da görünür. Yazda, yayda burdan keçəndə hamı ətrafa dörd gözlə baxır. "Ağ"ın düz başında iki-üç topa nar ağacı var. Kəndimizin quzey və güneyinin harasında bir nar, göyəm, qararmudu ağacı varsa, biz uşaqlar onların yerini bitdə-bitdə bilirək və meyvəsi dəyər-dəyməz axırına çıxırıq. Ancaq göz qabağında olan bu topa nar ağaclarına ilanın qorxusundan heç kim yaxın getmir.

"Ağ"ın qabağında güllə kimi keçdim...

Payız təzəcə girmişdi. Məndən on beş yaş böyük əmoğlu Muradla mal nobatına getmişdik. Naxırı Yuxarı Meşə tərəfə aparmışdıq. Hamı belə eləyir: axşamüstü biri malı meşədən çıxarır, o birisi "Ağ"ın yaxınlığındakı balaca nohurun yanında, yolun dar yerində naxırın qabağını kəsir. Meşədən iki-bir, üç-bir çıxan mal-qara tam yığılandıqdan sonra naxırın qabağını buraxırıq. Yoxsa, heyvanlar yolqırağı əkinlərin axırına çıxar.

O gün qürub çağı yorğun-arğın balaca nohur tərəfə düşürdüm. "Ağ"ın qabağına çatanda, yoldan iki-üç addım kənarında özünü Günə verən böyük bir

gürzə gördüm. O, düz gözümün içinə baxırdı. Böyüklərdən eşitmişdim: gürzə bildisə ki, onu gördün, daha səni çalmaz, qorxar. Bir də dərə, yarğan, kaha, köhnə, xaraba evlərdə, tövlələrdə burnuna azca sarımsaq iyi dəydisə, biləsən ki, orda gürzə var. Aprelin sonu -- mayın əvvəlləri turşəng, qulançar, yemlik yığmağa gedəndə qaratikan kollarının dibində, ya da şaxlıq yerlərdə gümüşü rəngdə, par-par parıldayan uzunsov, əyri lüləyə oxşayan ilan qabıqlarına rast gəlirik. Onu ovcumuzda ovxalayıb, əl dırnaqlarının dibinə sürtürük; əti qopmasın deyə. Böyüklərin dediyinə görə, gürzəyə gülləni gözüyumulu atsan belə, mütləq dəyəcək. Çünki ilan gülləyə atılır.

Gürzə yerindən tərənəmirdi. Ürəyimin şiddətlə döyünməyindən bildim ki, qorxmuşam. İlan dəhrə sapı yoğunluğunda, uzunluğu da iki metr olardı. İlk dəfəydi ki, mən ilandan qorxurdum.

Yay aylarında biz oğlanlar dəftər tuturuq: kim daha çox gürzə öldürüb? "Gürzənin düşməni", "insanların dostu" bildiyimiz koramalı boynumuza dolayır, onunla min bir oyun çıxarıyıq. Öldürdüyümüz gürzəni şişmiş görəndə, o dəqiqə bilir ki, qarnı qurbağa ilə doludur. Sol ayağımızı onun baş tərəfinə qoyub, sağla yuxarıdan aşağı qarnını sıxa-sıxa gedirik. Onun qarnından çıxan ölü qurbağaların içində bəzən tərənənləri də olur. Yeni, ilandan qorxum yox idi.

Gürzənin hər iki gözünün üstündə bir-birinə dolaşmış dörd-beş uzun tük vardı. Heç vaxt belə ilan görməmişdim. İldırım kimi beynimdən keçdi ki, yəqin o "buynuzlu ilan" dedikləri elə budur. İlanlar bütün qışı yuvalarından çıxmırlar. Yəqin ki, ilanın gözünün üstündəki uzun tüklər də elə bu qış aylarında əmələ gəlib. Yox, gürzə məni vecinə almırdı. Yavaş-yavaş geriləməyə başladım. Gözüm ilanda, hardasa, yeddi-səkkiz addım dal-dala gedəndən sonra, üzüm meşəyə tərəf götürüldüm. Qaç-a qaça da qışqırırdım: "Ay Murad day! Ay Murad day!"

Heç bir səs yox idi. Ağzından ot sallanan qara camışlar, sarı, qonur inəklər əyri-üyrü cığırılardan üzəşəği kəndə sarı yol almışdılar. Birdən üstəndən-Kömürlü Təpə tərəfdən əmoğlu Muradın acıqlı səsi gəldi:

- Sən burda neynirsən? - o, qarağac topasının arxasından çıxıb mənə tərəf gəlirdi. Elə uzaqdan qışqıra-qışqıra əhvalatı danışdı. Sanki sözümlə daşa deyirdim:

- Qaç aşağı, heyvanlar əkinə girər! Qaç! Nə ilan? İlan nədi?

Üzüm nohura tərəf qoparaq götürdüm. Yolda iki-üç yerdə tənbel-tənbel yortan camışları, inəkləri keçdim.

Gürzə sürüşüb getmişdi...

"Ağ"ın qabağından üzübüz yamaca yol ayrılır. Kəndin yuxarı başından ta Yuxarı Meşəyə kimi uzanan bu yamac camaatın ot yeridi. Bizim də yerimiz "Ağ"ın tuşunda, yamacın üst qurtaracağındadı. Yalnız kolxozun otunu çalıb tayalara vurandan sonra, camaat öz yerini çala bilər. Çalım - on gün tez, on gün gec - iyun ayına düşür. Hamı onda gözdə-qulaqda olur. Birdən kəndə hay düşürdü ki, otu buraxıblar, yeni kolxoz ot çalmağa icazə verib. Onda qoca, cavan, qız-gəlin əllərində dəryaz, yaba, çantalarında çay-çörək, üzüm quzeyə cumurlar. Bu "vur-çatlasın" a anam yaxşı ad qoyub: "Ot yox, kəndə od buraxıblar". O gün həyətdən ən gec çıxan biz olardıq. Atam bu işə çox sakit baxır, bizi heç vaxt tələsdirmir. Çalmaq yerinə çatana kimi nəfəsimiz kəsilir. Balacaların işi qurumuş otu yığmaqdi. Mən də bu ildən ot çalmağa başlamışam. Balaca dəryazım var. Yadımdadı, bir saat keçməmiş, dəryazın əlcəyini tutduğum əlimin içi üç-dörd yerdən suluqlayıb qabar bağladı. Birinci gün qabarlar partlayıb yeri ağrısa da, sonra döyənəkləşib bərkidi. Qabara balacalıqdan öyrəşmişəm. Həyətdə yer belləyəndə, quzular üçün sarmaşiq, qazayağı yığanda, dəhrə ilə şax qıranda ovcum o qədər suluqlayıb ki... O gün

bir daha yəqin etdim ki, ot çalmaq, doğrudan da, zümlü işdi. Gün adamın təpəsindən şaxıyır, kürəyimizdən tər axırdı. Atam hər yarım saatdan qarağac topasının üstünə ot atıb düzəltdiyi kölgəliyə çəkilib oturur və "Avrora"sını tüstülədir. Bizdən günçıxan tərəfdə anamın dayısı Zahid müəllimgilin, günbatan tərəfdə isə atamın dayısı oğlu Əsgər əminin yeridi. O, elə bil atamı izləyirdi. Atam kölgəliyə çəkilən kimi, uzaqdan qışqırırdı: "A mamıoğlu, nə tez yoruldun?" Atam çox vaxt ona cavab vermirdi. Arada mənə və bacım Əminəyə üz tutub: "Özünüzdü öldürməyin, gəlin oturun, dincəlin"- deyirdi. Saat on ikinin yarısı olmamış, atamın səsi gəlirdi: "Dəryazları, yabaları topa şaxılıqda gizlədin, gedirik". Mən çox vaxt şalvarımın qayığını açıb, otun yumşağından balaca bir şələ düzəldib kürəyimə atırdım - quzularla çəpişlər üçün. Bunu mənə anam tapşırır. Bizdən alt tərəfdə, yolumuzun ağzında bəna Məmməd dayının yeridi. Sıralanıb üzəşağı düşdüyümüzü görə Məmməd dayı qışqırır: "A Maqsud müəllim, çalım bu gün başlayıb, camaat təzə-təzə xoda düşür, sən hara gedirsən?" Atam gülümseyir: "A Məmməd, qışda sən də yaği dükandan alacaqsan, mən də, özünü öldürməyin xeyri yoxdu".

Anam ota hamıdan gec gedib və hamıdan tez qayıtmağımızda, təbii ki, atamı günahlandırır: "-Bu uşaqların bircəsi də mənə oxşamadı, hamısı sənə çəkdi". Sonra da atamın işdən-gücdən qaçaq düşdüyünü üzünə vururdu: "-Nə yaxşı ki, bu müəllimliyi oxumusan, yoxsa acından ölərdik. Səninki elə məktəbə düz gedib, düz gəlməkdi". Atam həmişə bu sözləri cavabsız qoyur. O, danışmağı sevmir, gerek sözü ağzından kəlbətinlə çıxarasan. Atamın həyət-bacada gördüyü bircə iş var: yazağzı ağacların qurumuş budaqlarını kəsmək, onların gövdələrini əhəngləmək və ağac əkmək, vəssalam. Daha tövləyə ayaq bassın, yer belləsin, mal nobatına getsin... bir sözlə, belə işlərə heç vaxt əl qatmaz...

Bizim kənddə yeddi-səkkiz tayfa var: rızalılar, bağlılar, kosalılar, ovçular, şəməylər. Anam rızalılardan, atam isə bağlılardandır. Rızalılar sözü adamın üzünə deyəndir, kənd dili ilə desək, qırmızıdırlar. Bağlılar isə mülayim, pis sözsöhbətdən uzaq, dünya malında gözü olmayan, sadələvh, qonşusunu özündən çox istəyən sakittəbiətli adamlardır. Ata babam Abdullah kürəyində küləş şələsi gətirmiş. Həyətə girəndə nənəm görür ki, o, iki əli sol çiyində örkəni bərk-bərk tutub. "A kişi, örkəni niyə elə möhkəm tutmusan?"- nənəm təəccüblə soruşur. "Görmürsən küləş gətirəm"-babam fağır-fağır dillənir. Nənəmin, az qala gülməkdən ürəyi gedir. Sən demə, küləş yolda tökülüb, babamın isə bundan xəbəri olmayıb.

Mənim atam əsl bağlıdır. Bunu bütün kənd deyir.

Otu çalınmış qaratikən kollarının, qarağac topalarının qaraldığı yamaclar, uzaqdan keçəl qırılmış və yara yerlərinə dərman sürtülmüş balaca oğlan başına oxşayırdı. Arpalı və Qarağaclı dərəsinin qabağından keçəndən sonra, meşəyə çatacatda, yol dikləndirdi. Ayaqlarım qaloşun içində bişmişdi. Yalnız yay böcəklərinin samovar cızıltısına oxşayan səsi gəlirdi. Elə bil, onlar bir-birinə xəbər verib, eyni vaxtda oxumağa başlayırlar. Bəzən bu səs yanından ötüb keçdiyin kolun dibindən gəlir. Kola yaxınlaşıb baxırsan: heç bir böcək görünmür. Lap belə zərrəbin götür, bütün kolun dibini gözdən keçir, heç nə tapa bilməzsən. Lakin koldan bircə addım aralanan kimi səs yenə başlayır. Torpaq rəngində olduğu üçün onu görmək olmur. Ancaq indi sən gəl, bu bapbalaca böcəyin canındakı gücə, onun sarı, mis məftilə oxşayan səsinə bax. Günün qızmarı bu səsin yanında toya getməli idi. Mən həmişə elə bilirəm ki, yay böcəkləri ilə bürkünün arasında nəsə bir bağlılıq var. Bir də, elə bil bu qüssə gətirən səsin içində bir ovsun gizlənilib. Hərdən bu səs gözümdə sapsarı bir səhraya çevrilir və o səhrada köhnə, sarı - ağimtlil libasda bir qoca peyda olur. Onun paltarının rəngi, görünür, əvvəllər

ağappaq olub, sonradan saralıb. Və həmişə də elə fikirləşirəm ki, onu cəlayi-vətən eləyən bu yay böcəklərinin səsi. O, bu səsi eşitmək üçün yerindən-yurdundan olub...

Dörd yaşım olardı. Babam eyvanda dəstəmaz alırdı. Başında boz çalma, əynində sarımtıl bezdən uzun paltar vardı. Babamla bağlı yaddaşımda qalan təkəcə budu. Daha onun nə çörək yeməyi, nə danışığı... heç nə, heç nə yadımda deyil. Yay böcəklərinin səsinin izinə düşən o qoca, nədənsə mənim təsəvvürümdə babama oxşayır, sanki bir almanı iki yerə bölmüsən. Bu qocanın çiyinləri üstündən həmişə açıq maviyə çalan üfqlər görünür, bir də düz-dünyanı yandıran bürkü. Bu bürkü sarı sabun köpüyü kimi havada ahəstəcə uçur və bir göz qırpmında da əriyib yox olur. Onun yerləşində yorğunluqdan əsər-ələmət yoxdu. Görünür, lap tezliklə bu səsi tapacağına inanır. Yəqin ona güc verən də elə budu. Yoxsa, insan bu qədər yol gələ, yorulub bezməyə? Bəlkə də o, min il, milyon il əvvəl - balaca olanda atası ilə buralara bir günlüyə qonaq gəlibmiş. Və onda eşitdiyi külək, su, quş səsləri içində ona ən çox doğma gələn yay böcəklərinin səsi olub. Bəlkə də, elə o vaxtdan bu səsin seyrindən çıxıb bilmir. Yəqin göylərin harasındansa, bu səsi eşitmək ümidi ilə o, bu gün də elə yol gəlir. Bilmirəm... Təkəcə bu qoca yox, son vaxtlar ağılıma qəribə-qəribə fikirlər gəlir. Hərdən düşünürəm ki, bəlkə böyümüşəm, bu, ondandı. Həm də axır vaxtlar qaradınmız olmuşam. Daha ağaca, yağışa, göyə də başqa cür baxıram. Ancaq bu düşüncələrimi heç kimə demirəm...

Meşənin sıldırım tərəfi seyrəklik olduğu üçün qurumuşdu. Burdan bir çəngə yovşanla "Bismillah!" eləyib, aşağı - meşənin dərinliklərinə sarı düşməyə başladım. İçəri getdikcə hava sərinləşirdi. Adını bildiyim və bilmədiyim otların baş tərəfindən çoxu toxum gətirmişdi - qırıb, bir ucdan torbaya yığdım. Bircə ay əvvəl olsaydı, heç meşəyə getməyə ehtiyac qalmazdı, elə kəndin qabağındakı yamacdan yarımca saata bir qucaq gül-çiçək yığardım. Meşənin ortasında cığır məni balaca bir talaya çıxartdı. Burdakı topa-topa çobanyastığını görəndə sevindim. Talanın seyrək tərəfində, hardasa bir palazlıq yer başdan-başa çiylək idi. Ancaq vaxtı keçmişdi, hamısı quruyub qaxaca dönmüşdü. Qəribə idi, necə olub ki, bu yeri quşlar görməyib? Quru çiyləklərdən bir-ikisini qoparıb ağızıma atdım. Şirinliyi və dadı az da olsa qalmışdı. Birdən fikirləşdim ki, selaba-qamışlığa tərəf düşmək lazımdı, çünki oralar yuxarıya baxanda bir az sucaqdı, orda ot qurumaz, yəqin gül-çiçək də olar. Bəs birdən qabağıma qaban çıxsın, onda neynərəm? İçimdə qorxu baş qaldırdı: yox, selaba sarı getmək olmaz, elə buralardan nə yığsam, bəsdı. Öz-özümle razılığa gəlib taladan çıxırdım ki, iki addımlığımdakı qarağacın budaqları arasından pırlıtiyla bir quş uçdu. Deyəsən, sağsağan idi, quyruğundan tanıdım. Ayağımın baş barmağından tutmuş, başımın tükünə kimi, bədənimdən bir gizilti keçdi. Hiss elədim ki, sifətim istilənib. Öz-özümdən utanırdım. Ürəyimdə döyüş başladı: "Başqa vaxt: "Anamın yolunda ölümə gedərəm" deyirsən, indi isə bir sağsağandan qorxursan?"

Yay böcəklərinin səsi gəlmirdi. Yəqin bu səs bayaqdan kəsilibmiş, mən indi xəbər tuturam. İçimdəki qorxudandır bu. Ehh... heyf deyildi yay böcəklərinin səsi, heç olmasa, adama həyan idi. Görən, onlara nə oldu, niyə oxumurlar? Bəlkə meşənin dərinlikləri soyuq olduğu üçün buralara gəlmirlər? Yox, qabağa getmək lazımdı, hələ torbada bir şey yoxdu. Düzü, ayaqlarım getsə də, ürəyim getmirdi. Canımda qorxu artıq özünə yer eləmişdi. Saqqız ağacının dibində bir dovşan dərisinin büzülmüş tikələri vardı. Yəqin yazıq haçaqulaq tülkünün, ya da canavarın dişinə keçib. Yaxınlıqdakı başı qırmızı, hündür otdan yolub torbaya atdım. Ürəyim döyüntüsü şiddətlənirdi. Yoox,

belə olmazdı.“ Hə, Eldorado, irəli!- ürəyimdə öz-özümə dedim. Eldorado nə deməkdi? Bu hardan ağılıma gəldi?..”

Dörd-beş il əvvəl olardı.Yay günü idi, dayımgilə gedirdim. Kəndin yuxarı başındakı pirin yanından keçəndə Göyçay tərəfdən gələn bir mavi “Zaporojets” tuşuma çatıb dayandı. Maşında üç rus vardı. Bizdən yuxarı malakan kəndinə - İvanovkaya gedirdilər. Su istədilər. Pirin beş-on addımlığındakı Hüseyn dayıgildən bir qrafinka su və yuxarısı qırmızı zolaqlı, nazik bir stəkan alıb gətirdim. Suyu içəndən sonra, arıq, ağıköynəkli rus adımı soruşdu. “Eldardı” dedim. Elə həmin an da onun üzünə bir təbəssüm qondu. Və iki-üç dəfə adımı öz-özünə təkrarlayıb sağ əlinin şəhadət barmağını qaldırıb gülə-gülə dedi: -“Eldorado”. Həmin axşam atamdan Eldoradonun nə demək olduğunu soruşdum, bilmədi. Rus dili müəllimimiz də atama demişdi ki, bu sözü ilk dəfədi eşidir. Nədənə, mənim bu sözdən çox xoşum gəlirdi; yadıma düşəndə davalı kinolarda faşistləri qıran bizim əsgərlər gəlirdi gözümün qabağına. Bəs indi bu söz hardan, niyə yadıma düşdü? Bu sözdə, elə bil bir güc vardı, ürəyimə toxtaqlıq verirdi...

“Mütləq aşağı düşmək lazımdı”, - öz-özümə pıçıldadım. Yenə qorxu başımın üstünü aldı: bəs qaban? Birdən qışqırmağa başladım: “Sən qorxaqsan!” Tez də öz-özümə qışqıra-qışqıra cavab verdim: -“Yoox, mən qorxaq deyiləm!”. Əslində, qışqırmaqla məni bürüyən qorxunu qovmaq istəyirdim. Birdən fikirləşdim ki, bəlkə anamın ayağı üçün lazım olan gül-çiçək, ot elə aşağıda - selab tərəfdədi.

Bizdə ovçular qaban vurmurlar, çünki ətini yemirlər. Ancaq təsadüfən rast gələndə, yaxud qəfil üstünə çıxanda məcbur olub tətiiyi çəkirlər. Böyüklər danışanda eşitmişəm: uzun və xəncər kimi iti dişi olan qabanla üz-üzə gəlmək çox qorxuludu. Düşündüm ki, bu meşədə vəhşi bir qaban axırıma çıxsas, necə olacaq? Axı, mən ölmək istəmirəm! Qışqırmağa başladım: “Bilirsən, ölmək istəmirəm! Ölmək istəmirəm! Bəs sən doğma ananı sevmirsən?” İçimdəki çarpışma bir az da güclənmişdi: “Lap ölsəm, nə olacaq ki? Anam özünü öldürəcək? Uzağı, üç ay, beş ay ağlayıb sakitləşəcək. Lap özünü öldürsün, onda diriləcəyəm? Yox, selab tərəfə düşmək olmaz! Olmaz, vəssalam!” İki-üç addım atıb dayandım. Hər yan sükuta bürünmüşdü, elə bil dünya donmuşdu.Yenə canıma bir qorxu doldu: “Axı indi qarşına canavar da çıxa bilər və səni bircə dəqiqəyə parça-parça edər”. Yenə fikir məni apardı: canavar məni yesə, axşama qədər heç kimin xəbəri olmayacaq. Gecə mən evə gəlməyəndə əl-ayağa düşəcəklər, qonum-qonşuların evlərini axtaracaqlar, kənd bir-birinə dəyəcək. Yəqin kimsə deyəcək ki, günortanın qızmarında bir oğlan uşağı üzü yuxarı gedirdi. Uzaqdan boyunu Eldara oxşatdım, deyəsən o idi. Bütün kənd, daha çox cavanlar, əllərində tüfəng, atlanıb meşəyə üz tutacaq. Həyatımız adamla dolacaq. İki ildi sol ayağını ağırdan tərpedə bilməyən, iynə-dərmandan bezar anam yerinin içində oturub: “Ay Eldar, can Eldar! Əyni təzə paltar görməyən balam vay!” deyib, nalə çəkəcək. Qonşu Salatın xala, mənimlə bir sinifdə oxuyan dostum Talehin anası Nabat xala da ağlayan anama qoşulacaq. Bircə Aləmzər xala yəqin: “A Ballı, bəlkə meşə yolunda qonşu Hacıhətəmlidən kiməsə rast gəlib, görüb ki, gecə düşür, çıxıb gedib onunla”, - deyib, anama ürək-dirək verəcək, onu sakitləşdirmək istəyəcək. Bütün kənd həyatımızda olacaq. Qocaların sorğusualı qurtarmayacaq: “Bu yay günündə meşəyə niyə gedib?” “Bəlkə, heç meşəyə getməyib?” Atası, yəqin qonşu Səlimin “Villis”i ilə gedəcəkdi meşə tərəfə. Qız-gəlin, uşaqlar kəndin çıxacağında durub gözlərini qaranlığa - meşə tərəfə zilləyəcəkdi. Pıçılıyla danışmaqdan hamı cana gələcəkdi. Gecə yarıdan keçəndən sonra, meşə tərəfdən gələn atlı cavanlardan biri: “Meşəni ayaqdan çıxarmışsıq, hələ heç nə tapa bilmirik. Gəlmişəm, həm xəbər verəm,

həm də bir az neftlə əski aparım”, - deyəcəkdi. Bunu eşidən gəlinlərdən biri içini çəkib hönkürəcəkdi. Atlı cavan acıqlı-acıqlı onun üstünə qışqıracaqdı. “Kəs səsini!”. Sonra meşə yolunun ağzında və həyətdə yığışan adamların sırası seyrələcəkdi. Gecə uzunluğunu qəlyanını tüstülədən hesabdar Murtuz kişi alt darvazamızla üz bəüz olan kolxoz həyətinin gözetçisi Kamil dayıya yavaşca deyəcəkdi: “Səhər açılsa, yaxşı olar, çünki Allah eləməmiş, bir şey olsa, gündüz qarğa-quzğun həmin yeri nişan verəcək. İndi bu gecə qaranlığında heç nə görmək olmur axı. Bəlkə İrəmə tərəfə, saqqız yığmağa düşüb. İraq olsun, bəlkə qayadan yıxılıb?!” Kamil dayının üzü bozaracaqdı: “Ağzını xeyriyə aç, a Murtuz, düzünü Allah bilir, bəlkə də heç meşəyə getməyib”. Və səhərin açılması ilə kənddə vay-şivən qopacaqdı: - “Eldarı canavar parçalayıb! Yuxarı Meşədəki selabın yanında paltarını tapıblar”.

Gözlerim dolmuşdu, ağlamaq istəyirdim. Bayaq gördüyüm dovşan dərisinin tikələri gözümün qabağına gəldi: “Eldar, elə sən də dovşan kimi qorxaqsan, qorxaq. Hələ utanmaz-utanmaz özünə ad da tapıb: Eldorado. Eldorado nədi? Uşaqlar bilsə, səni yaxşıca araya qoyarlar. Pah... Eldorado”. Ürəyimin döyüntüsü, deyəsən azalırdı, daha əvvəlki şiddətlə vurmurdu: “Mən lap qorxağam e, doğrudan. Qabanlar selaba, olsa-olsa, gecəyarıdan sonra gələrler. Bu vaxt orda qaban neynir?”- öz-özümə ürək-dirək verməyə başladım. Birdən ayağım nəyəsə ilişdi, quru mal təzəyi idi. Bayaqdan məni bürüyən qorxu hissi, sanki duman kimi çəkilib getdi. Elə bil, tək-tənha qaldığım meşədə özümə bir həyan tapmışdım. “Mal-qara buralara gəlib çıxıbsa, demək, bu yerlər elə də qorxulu deyil”, düşündüm. Mal təzəyindən aralanmaq istəmirdim. Ayağımın ucu ilə təzəyi tərsinə çevirdim, altından iki-üç xırda pıspısa sanki bir işarəyə bəndmiş kimi, hərəsi bir yana qaçıb, yarıqurumuş otların arasında gözdən itdi. Fikirləşdim ki, bura gəlib çıxan Ənnağıgilin inəyi olar. Bütün kənddə adlandı. Əkin, bağ-bostan bilməz, elə bil qara yeldi, hara girdi, oranı kor qoyar. Ənnağının atası Sirac üç-dörd dəfə bu çal inəyi tövləyə salıb, murdarça ağacı ilə ölünməyə döyüb, küreyindən zol çıxarsa da, xeyri olmamışdı, heyvan yavallığından əl çəkmirdi. Burda durub vaxt uzatmaqla, sanki güc yığırdım. -“İşə bax e, gör nəyə sevinirəm, mal təzəyinə”, rişəndlə pıçıldadım. Birdən sudan çıxıb silkinən ördəklər kimi, bu fikirləri özümdən uzaqlaşdırıb irəli addımlamağa başladım. Əlimdə quru bir ağac - sınımaz vardı. Onu harda, nə vaxt götürmüşdüm, yadıma düşmürdü. Selaba yaxınlaşdıqca meşə seyrəlirdi. Buralar da qurumuşdu. Selabın o biri tərəfi, üzəşəği, çaya doğru uzanan sıldırımların sinəsi topa-topa arçan ağacıdı. İlin on iki ayı yamyaşıl qalan arçanlar bu sarı sıldırımlara çox yaraşır. Eşitdiyimə görə, bu sıldırımların hansınınsa yaxasında, arçan topalarının arasında qonşu Qarabaqqal kəndindən olan qaçaq Məhəmmədin gizləndiyi mağara var. Neçə illər sovet hökuməti ilə barışmayan bu qaçaqla bizim kəndin də bəzi kişiləri dostluq ediblər. Anam deyir ki, kəndimizdən Məcid kişi, Şahnəzər kişi və başqaları arada Yuxarı Meşədən odun gətirmək, kol qırmaq adıyla ona gizlincə çörək aparıblar. Qaçaq Məhəmməd haqqında ən çox yadımda qalanı, atamın onun ölümü ilə bağlı danışdıqlarıdı. Gecə Qaçaq Məhəmməd onlara qonşu kənddə çox hörmət etdiyi bir adamın hüznünə gedibmiş. O gecə həmin kənddə yaşayan və çoxdan görmədiyi bacısıgildə qalası olur. Kimsə onu çuğullayır. Ətraf üç-dörd rayonun paqonluları gecəyarısı evi mühasirəyə alır. Qaçaq Məhəmməd evin banında yatıbmiş. Atışma başlayır. Otuz-qırx silahlı ilə tək adam neyləyə bilirdi ki? Evin arxasından balaca arx keçirmiş. Arxın qırağı da qalın, adamboyu baldırğan, gicitkan, qamış imiş (belə yerlərə bizlərdə “zığamlıq” deyirlər). Qaçaq Məhəmməd fürsət tapıb kirəmitləri aralayır və özünü zığamlığa atır. Ancaq dörd-beş tərəfdən atılan güllələrdən biri onu göydə haqlayır. Cəsədini gətirib

Göyçayda - şəhərin tən ortasındakı kiçik bağda uzadırlar. Adam əlindən tərpenmək mümkün deyilmiş. Ətraf rayondan gələn bir tösmərək paqonlu cəsədə yaxınlaşır, onun böyrünə təpik ilişdirib, ikrahla deyir: "Elə bu imiş Qaçaq Məhəmməd? Mən də elə bilirəm bu Koroğludu-zaddı." O, bu sözləri deyər-deməz üzündə sərt bir sille açılır. "Alçaq, kişi idin, sağlığında vuraydın da onu, ölünü vurmağa nə var?!"

Atam deyir ki, o tösmərəyin payını verən, elə Qaçaq Məhəmmədi vuran paqonlu imiş.

Kəndimizdə Qaçaq Məhəmmədlə bağlı danışılanları yığsan, bir dastan olar...

Xeyli sakitləşmişdim. İçimdəki qorxu keçib getmişdi. Deyəsən, bu, qaçaq Məhəmmədlə bağlı idi.

Buralarda gül-çiçək, ot adına heç nə yox idi. Qabanlar qamışlığı, elə bil şumlamışdılar. Düzü, ani olaraq burda ot gözə dəymədiyinə sevindim. Ancaq tez də öz-özümdən utandım: "Ot yoxdu, sevinirsən də, çünki burdan tez gedəcəksən. Demək, sənə ana yox, canın əzizdi". Sonra özümə haqq qazandırmağa başladım: "Yoox, elə deyil, axır ki, mən bu selaba gəldim, neyləyim, burda heç nə yoxdu".

Hava qaralırdı. Meşənin sakitliyi pozulmuşdu. Uzaqlardan gələn quşların səsi özüylə bir qorxu gətirirdi. Xırdaca bir xışıltı belə adamı hövülləndirirdi. Ağacların arasından, elə bil, ətrafa xof yayılırdı. "Tez burdan çıxmaq lazımdı," - öz-özümə dedim. Yenə ürəyimin döyüntüsü şiddətlənmişdi. Torbanı çiyinə atıb, üzü yamacı doğru yol aldım. Qaranlıqda tək olanda yeyin getmək olmaz. Çünki bu, qorxunu daha da artırır. Onda, sanki kimdənsə, nədənsə qaçırısan, arxadan kimsə dabanbasma səni qovur. Yavaş da gedəndə bağrın çatlayır.

Meşədə anbaan səslər çoxalırdı. Burda canlı-cansız, nə vardisa, elə bil, sözü bir yerə qoymuşdu - hamısı dilə gəlmişdi. Quru sınımazı əlimdə bərk-bərk sıxmışdım, ovcumun içi tərlemişdi, qorxudan idi, bilirdim. Kürəyimdəki torbadan xoş qoxu gəlirdi. Yekə bir hünü topası başımın üstündən əl çəkirdi, mənimlə qoşa gedirdi. Onların dişləməyi heç, ağız-burnuma dolub, zəhləmi tökürdü. Düşünürdüm ki, anam bu otu, çiçəyi qaynadıb ayağını onun suyuna qoysa, yəqin sağalar, mütləq sağalar, yüz cür ot yığmışam. "Ay Dərviş Baba, Ay Həzrət Baba, Ay Evsiz Baba, Ay İsrail Baba, sizə qurban olum, böyüyəndə hərənizin üstünə bir toğlu qurban gətirərəm, anama kömək eləyin", - kəndimizə yaxın, tanıdığım bütün pirlərə və ocaqlara yalvarırdım. Hardasa, ürəyimin dərinliyində bu ot məsələsinə inanmırdım...

Meşədən çıxmağıma az qalırdı, getdikcə ağaclar seyrəlirdi. Qaranlıq düşsə də, yaxın ətrafı görmək olurdu. Meşənin çıxacağındakı kolluqda dayanıb nəfəs dərdim. Qarşdakı balaca yamacı aşandan sonra, yol kəndə kimi üzəaşağı gedirdi. Əməlli-başlı tərlemişdim. Torbanın bürmələnməmiş ağızı ilə alnımı, boynumu sildim. Otun xoş qoxusu ürəyimə bir rahatlıq gətirdi. Kolluqdan yamacın başına yüz addım olardı. "Tez burdan tərpenmək lazımdı"- öz-özümə dedim.

Yamacın başından kənd yolu görünən kimi, "Şükür sənə, ya Allah!"- dedim. Bunu da nənəm öyrətmişdi bizə: "Həmişə Allaha şükür edin!.."

Bütün kənd qocaları kimi, nənəm də namaz qılır. Namaza oturanda, ya da dəstəmaz alanda səsimizi çıxartmırıq. Biz uşaqlar ondan qorxuruq. Bilirik ki, namaz vaxtı canamazın qabağından keçmək, ya da danışmaq olmaz. Bu, günahdır. Çörəyə əl uzadanda mütləq "Bismillah", yeyib qurtarandan sonra "Əlhəmdüillah" - deyirik, yoxsa, nənəm gözümüzü çıxardar. Çörək yerə düşəndə onu üç dəfə öpüb alnımıza qoyuruq. Suyu da oturub içirik, ayaqüstə olmaz. Bütün bunlar nənəmizin bizə öyrətdikləridi. O, məni iki dəfə bizə yaxın

Göyçayın Mırtı kəndindəki İsrail Baba ocağına aparıb. Yadımdadı, ikinci dəfə qonur rəngli atla getdik. Mən nənəmin tərəkində oturub, möhkəm-möhkəm ondan yapışmışdım. Xurcunumuzun bir gözündə nə vardı xatırlamıram, ancaq o biri gözündə bir çəpiş aparırdı. Onda, elə kəndin qabağındakı dikdiri aşar-aşmaz, yağış bizi tutdu. Mırtı kəndi Bakı-Tiflis şossesinin alt tərəfindədi. Asfalt yolu keçəndə atın nal səsləri yağışın yaratdığı qanqaraçılığı mənə unutdurdu. Hətta ürəyimdən keçdi ki, nənəmə deyim, atı geri döndərsin, o nal səsinə bir də eşidim. Ancaq nənəmə belə söz demək olardımı? Bu tərəfdən də, xurcunumuz da, özümüz də su içindəydik. O biri yandan da çəpiş tez-tez mələyirdi...

Onda balaca idim. Təzəcə ikinci sinfə keçmişdim. Enli pəncərəmizin qabağında oturub kitab oxuyurdum. Nənəm namaz qılırdı. O, namazını qurtarandan sonra, adəti üzrə “Ya Allah!, sən hamının balasını salamat elə, bizimkiləri də onların içində. Sən ömrümüzdən kəs, ancaq bizə aclıq göstərmə”-deyib, maral dərisindən olan canamazını büküb yerinə qoydu və üzünü mənə tutdu: “-Ruçka-dəftərini götür, gəl bura”. Mən əlimdə çənil qabı, perolu qələmlə və dəftər, nənəmin yanında hazır oldum. O, amiranə səsle dilləndi. “-Yaz, kəlməyi-şəhadət!”. Onun ərəbcə dediklərini çətinliklə olsa da, səliqə ilə yazmağa başladım. Hərflər bizim, sözlər isə ərəbcə olduğu üçün yazmaq bir az çətin idi. Yazı-pozu bilməyən nənəm, arada başını vərəqin üstünə əyərək, “düz yazdın?” deyərək, mənə bu işin çox ciddi olduğunu anlatmaq istəyirdi. Düzü, yazdığım sözlərdən elə bil üzümə soyuq bir hava vururdu. Özümü nə qədər toparlamaq istəsəm də, alınmırdı. Sözlərin soyuğu getdikcə daha da artırdı, məni tamam ayrı, yad bir dünyaya aparırdı. “Əllərin niyə əsir?”- Nənəmin bu hökmlü səsi məni yad dünyadan evimizə qaytarırdı. Beləcə, bu iki dünya arasında yazını birtəhər başa çatdırdım. Yazıb qurtarandan sonra, “İndi də oxu”-dedi. Yazdıqlarımı üç-dörd dəfə oxutdurandan sonra, əlini qaldırıb mənə tuşladı: “Bu, kəlməyi-şəhadətdi, onu əzbərləyirsən, üç gündən sonra soruşacam. Hər gecə yatmadan əvvəl bunu ürəyində deyəcəksən, eşitdin?” Mən o vərəqdəki yazını elə həmin gün su kimi əzbərlədim.

Mənə ən qərribə gələn o idi ki, nənəm namazını qurtaranda əvvəlcə başqaları, sonra öz balaları üçün dua edirdi. Elə bilirdim ki, o, bunu ətrafdakılara görə belə deyir. Yoxsa, adam başqasının balasını özünkündən necə çox istəyə bilər? Mən bunu başa düşmürdüm. Atam da, biz də onu çox istəyirik. “Allaha sidq-ürəkdən inanırsansa, O, mütləq sənə kömək edəcək”-bəlkə də, bu sözü nənəmdən min dəfə eşitmişəm...

Qoyun nobatına getmişdim. İyul ayı, günortadan sonra idi. Sürünü İrəməyə aparmışdım. Heç iki-üç saat keçmədi ki, çantamdakı iki şüşə suyu içib qurtardım. İstidən adamın beyni qaynayırdı, dodaqlarım susuzluqdan duz bağlamışdı, nəfəsim yanırdı. Gün əyilənə yaxın idi, qoyunu bu vaxt kəndə qaytarmaqdan danışmaq olmazdı, adamı söyərdilər, həm də atamdan qorxurdum, döyüb-öldürərdi məni. “Sənə qurban olum, ay Allah, neyləyim?”-balaca qarağacın kölgəsində oturub gözümü qarşıdakı kolluğa zilləyib, Allaha yalvarırdım. Qaratikan kollarının üzündən əzab tökülürdü. Ağızımdan, elə bil od çıxırdı. Birdən nənəm yadıma düşdü: “Allaha sidq-ürəkdən inanırsansa, O, mütləq sənə kömək edəcək”. Düzü, mən nənəmə bütün varlığım ilə inansam da, ürəyimin dərinliyində həmişə Allaha qarşı bir tərəddüd vardı. Fikirləşirdim ki, Allahdan bir şey istəsəm, O, bunu mənə, doğrudan verər? Buna inanmırdım. Bir-iki dəfə bunu nənəmə açıb demək istəsəm də, ürək eləməmişdim, qorxmışdım. Nənəmin corabından tutmuş şalına kimi bütün paltarları qara rəngdədi. O, həmişə belə geyinir. Gözümü açandan onun boynunda mixək boyunbağı görmüşəm. O, sanki anadan bu boyunbağı ilə

doğulub. İri, qəhvəyi rəngli bu boyunbağını nənəm gecə yatanda da çıxarmır. Qoyun nobatından, quzu otarmaqdan gələndə yorulduğumu gören nənəm boynumu qucaqlayıb başımı sinəsinə sıxır. Mən onda üzümə yapışan boyunbağını ciyərdolusu qoxlayıram. Bu qoxu adamı uzaqlara aparır. Vallah, nənəmin Allahla bağlı danışdıqlarından daha çox bu mixək qoxusu mənə əzizdi. "Ay Allah, varsansa, mənə su yetir!"- yenə Allaha yalvarırdım. Əslində, bu yalvarışla nənəmi, daha doğrusu, onun illər boyu mənə dediklərini sınağa çəkirdim. Ürəyimin dərinliyində belə düşünməyimi düzgün saymırdım - bu, Allaha və nənəmə qarşı asilik idi, bilirdim. "Ay nənə, sənə qurban olum, vallah, dediklərinə inanıram, səni çox istəyirəm, məni bağışla. Ay Allah, sənə qurban olum, mən sənə həmişə inanmışam, indi də inanıram, ancaq nəfəsim yanır, su istəyirəm"- nənəmdən və Allahdan üzrxahlıq eləyirdim. Birdən mənə elə gəldi ki, indi nənəm bütün düşüncələrimi eşidir. Onun üzündə qəzəbli bir ifadə vardı. Diksinən kimi oldum. "Dayan, yeni sən axşama qədər su olmasa, öləcəksən? özümü qınayırdım, - yox, ölməyəcəksən. Axşama nə qalıb ki? Cəmi iki saat. İki saatdan sonra doyunca su içəcəksən də". Yox, özümle bacarmırdım. Bütün bu fikirləşdiklərimdən heç nə hasil olmurdu, su istəyirdim. Axı, ola bilməzdi ki, nənəmin mənə danışdıqları havayı söhbət olsun. Yenə içimdə bir çarpışma başladı: "Nənəm əlli ildi ibadət edir, namaz qılır. Axı, bütün bunları Allah bilir. Bilir ki, mən də onun nəvəsiyəm. İndi bir qurtum su üçün nəfəsim yanır, ola bilər ki, mən ürəyimdə Allaha nənəm qədər inanmıram. Ancaq nə olsun? Nənəm ki, bütün varlığıyla Onunla nəfəs alır. Belədə, mən heç, nənəmə görə olsa da, Allah məni belə darda qoymamalıdı axı!" Kəndimizin Aşağı Bulağı yadıma düşdü. Onun su yeyən, ağız yaşıla çalan iri dəmir borusu gəldi gözümlün qabağına. İşə bax, üç kilometr uzaqdakı bulaqdan bumbuz su axsın, sən burda onun bir qurtumuna həsrət qalasan.

Gün, elə bil batmaq istəmirdi, qəsdimə durmuşdu. Üzümü göyə tutub qışqırmağa başladım: "Ay Allah, əgər varsansa, mənə su yetir!" Tez də dediklərimdən diksindim: "Əstəğfərullah, mən nə danışırım, indi yəqin ağızım əyiləcək"- deyə, həyəcanla ayağa qalxıb, ətrafa boylandım. Nə isti, nə də susuzluq qoyun-quzunun vecinə deyildi. Birdən ağızımda, elə bil suyun dadını hiss elədim, gözümə işıq gəldi. Elə bu vaxt qarşıdakı topa qaratılan kolunun içindən nəsə bərq vurdu. Gözlərimi açıb-bağladım. Yəqin susuzluqdan nəfəsim qaraldığı üçün gözümlün qabağına gələn ilğim idi bu. Gözlərimi ovuşdurdu. İki qoyun - biri ağ, o birisi qara idi - kol topasının içindəki "xara" dediyimiz yoncaya oxşar otu ağızlayırdı. Gözümlü qamaşdıran şüa da ordan gəlirdi. Meşin çantamı boynuma keçirib yerimdən götürüldüm. Kolluğun içindən bir şüşə parçası parıldıyırdı. Ayağımla otu tapdalayıb, əlimi parıldayan şüşəyə tərəf uzatdım, İlahi, bu, içidolu şüşə, qədimi bir su qrafinkası idi. Gözlərimə inanmadım. Qrafinkanın başlığını çıxarıb suyu başıma çəkdim. Yanımdakı hürkmüş qoyunlar dayanıb adam kimi mənə baxırdılar. Suyu axıra kimi içib, qrafinkanı yerə qoydum. Bu bir anda baş verənlər məni sarsıtmışdı. Elə bilirdim bütün bunlar beynimdə, xəyalımda baş verir. Əlimlə gözlərimi ovxaladım. Yerə çöküb, böyrü üstə olan boş qrafinkanı götürüb, içinə baxdım. Dibində bir-iki damcı su qalmışdı. Qabı ağız üstə çevirib ovcuma tutdum. Ovcumun içinə düşən damcıda məmavi səma göründü. Damcıya baxa-baxa nənəmi düşünürdüm. Beynimdə onun sözləri səslənirdi: "Sənə inanmayan kafirdi, ya Allah!". Yenə qulağıma nənəmin səsi gəldi: "İnsan gərəkdir heç vaxt ümidini itirməsin, yalnız şeytan ümitsiz olar". Bayaقدan bəri Allahla, nənəmlə bağlı düşüncələrimə görə xəcalət çəkirdim. Öz-özümə götür-qoy edirdim: "Görən, mən bütün bunları nənəmə danışım, yoxsa, yox? Sözsüz ki, su tapmağıma nənəm sevinəcək. Ancaq bu suya qədər olanları bilsə, qeyzlənəcək. Danışsam, gərəkdir hər şeyi olduğı kimi deyim. Yoox, qoy qalsın,

nə vaxtsa danışaram". Ovcumdakı damcı qurumuşdu. Başımı qaldırıb göyə baxmaq istədim, ancaq utandım. Elə bildim ki, indi ordan Allah mənə baxır. Ayağa durub "Şükür sənə, ya Allah!" - deyib, yastı yamacla yuxarı qalxmağa başladım. Burda təzə qırılmış qaratikan lodaları qaralırdı. O dəqiqə barmağımı dişlədim. Aşağı kəndlərdən kimsə, dünən bura kol qırmağa gəlibmiş. Yəqin, su çox gətiribmiş. Ertəsi gün yenə gələcək deyə, qalan suyu kol topasında gizlədibmiş. Və hansısa işi çıxdığı üçün bu gün gələ bilməyibmiş. Axı, biz də ot çalmağa gedəndə, artıq qalan suyu şaxlıqda gizlədirik. Səhər-səhər gələndə bu su buz kimi olur. Düzü, suyun bu cür tapılmağına bir az pis oldum. Elə bil nənəmin Allahla bağlı söylədiklərinə balaca kölgə düşdü. Fikirləşdim ki, gərək bu yamaca qalxmıyaydım və bu qaratikan lodalarını görməyeydim. Mən bu suyu elə göydən, Allah tərəfindən göndərildiyinə inanmaq istəyirdim. Yenə içimdə döyüş başladı: "Vallah, nənəm belə düşündüyümü bilsə, mənə öldürər, ətimi şişə çəkər. Bəs suyu Allah göndərməyib, kim göndərib? O ağ və qara qoyun olmasaydı, suyu sən tapa bilərdin? O qoyunları o kol topasına tuş edən bəs kimdi? Əlbəttə, Allah!"

Bir il əvvəlki bu hadisəni heç kimə danışmamışam. O gündən sonra, elə bil ürəyimdə işıqla dopdolu bir otaq yaranıb. Hərdən o otağa girib dincəlirəm. Fikirləşirəm ki, bunu kiməsə danışsam, o otaq yox olub gedəcək...

Ay çıxmışdı. Göydə, atam demişkən, ulduz ulduzun üstündə idi. Nənəm Ay işığına "Allah babanın işığı" deyir. Çevrilib, arxaya - meşəyə baxmaq istədim, ancaq nədənsə fikrimdən daşındım. Burdan kəndə kimi yarım saatlıq yol vardı. Hər yandan yay böcəklərinin səsi gəlirdi. Onlar, elə bil gecələr daha şövqlə oxuyurlar. Ya da, elə Ay işığıdı onları belə şövqlə oxudan. Bəlkə də əksər canlılar gecə yatdığı üçün bu səs daha aydın eşidilir, nə bilim...

Qoca qararmudunun tuşunda idim. Ağacın yarpaqları Ay işığında parıldayırdı. Onun dörd tərəfi Məmmədşah dayığılin ot yeridir. Mən hər burdan keçəndə, istər-istəməz, "kaş bura bizim yerimiz olaydı" deyirəm. Çünki burda həm qararmudu ağacı var, həm də bu yer yola çox yaxındır. Bir dəfə ot çalımı vaxtı, Məmmədşah dayını iki oğlu ilə bu qararmudunun altında süfrə açıb, çörək yediyini görmüşdüm. O gündən sonra bu yer gözümdə daha da şirinləşmişdi.

Keçən yay idi. Həmişəki kimi biz uşaqlar üst eyvanda yatmışdıq. Səhər oyanan kimi balaca bacım Pərzad elə yerinin içindən dilləndi: "Sən gecə yuxuda danışırıydın. Həzrət Babanın, Evsiz Babanın, Dərviş Babanın adını çəkirdin. Bircə elə o adları eşidə bildim. Daha nə deyirdin bilmədim". Bacımın axıncı sözləri həmin dəqiqə əl-ayağımı yerdən üzdü: yəqin o, pirlərə yalvarmağımı eşidib, ancaq utanaram deyə bunu gizlədir, mənə yazığı gəlir. Daha bu nə sözdür ki, nə dediyini bilmədim? Yox, mənə arxayın salmaq istəyir ki, qorxma, bütün dediklərini eşitsəm də, heç kimə deyəsi deyiləm. Düz bir ildi bu söhbət ürəyimi əzir. Bir-iki dəfə dəxli olmayan bir söz kimi "Daha gecələr danışmıram ki?"- deyib, arada Pərzadın ağızını aramaq istəsəm də, heç nə boynuna almır: "Yox, daha danışmırsan"- deyir. Biz uşaqlar leş kimi yatırırıq. Pərzad isə qaz kimi ayıqdı. Hərdən fikirləşirəm: ola bilməz ki, Pərzad da anama görə mənə kimi pirlərə, Allaha yalvarmasın. Axı o, anamı məndən də çox istəyir. Bir də ki, pis olacağımı düşünüb yuxuda danışdıqlarımı eşitdiyini boynuna almırsa, demək, Pərzad qardaşını da çox sevir...

Pirlərdən, ocaqlardan qurtarıb Allaha üz tutmuşdum: "Sənə qurban olum, ay Allah, anam sağalıb duraydı". Nənəm deyir ki, bir şeyi Allahdan sidq-ürəkdən istəsən, gecə-gündüz dua eləsən, O, səni eşidər. Yadıma düşür, bir dəfə qonşu Tahir əmimgilə getmişdim. O danışanda eşitmişdim: bir peyğəmbərlə çobanın sözü tərs gəlir. Peyğəmbər deyir ki, mən Allahı səndən çox istəyirəm, ondan diləsəm, yanında dayandığımız bu çay tərsinə axar.

Çoban da qayıdır ki, mən Allaha dua eləyəyəm, o, səni yox, məni eşidər, çay axarını dəyişməz. Mərcə girib, bir ay vaxt qoyurlar. Vədə tamam olanda çayın qırağına gəlirlər. Peyğəmbər Allaha ha yalvarır, çayın axarı dəyişmir. Sonra üzünü Allaha tutur ki, mən sənin peyğəmbərin ola-ola, niyə məni bir çobanın ayağına verdin? Allahdan səda gəlir ki, siz o söz qoyduğunuz gündən bu çoban bir ay sərəsər mənə yalvardı, səndən isə, bir səs- soraq çıxmadı. Mən onun inamını qıra bilməzdim...

Həyətimizin üst küçə tərəfdəki taxta qapısına yaxınlaşanda gözlərimə inanmadım. Qara paltarlı bir qadın qaranlıqda üzünü çəpərə əyləşib, namaz qılırdı. Onun bir suyu anbardar Laçın dayının arvadı Söylü xalaya oxşayırdı. Bu arvad niyə küçədə namaz qılır? Bunu ondan soruşa bilməzdim. Bilirdim ki, namaz qılan vaxtı adamı danışdırmazlar. O, sonuncu "Allahu Əkbər"ini deyib, üzünü mənə çevirdi. Bəbəyi olmayan gözlərinin içi bulama rəngində idi, par-par parıldayırdı. Əllərinin dərisi altından ağappaq sümükleri görünürdü. O, gözlərini məndən çəkmirdi. Qışqırmağa çalışsam da, səsım çıxmırdı. Qapıya tərəf addım atmaq istəyirdim, ancaq ayaqlarım sözümə baxmırdı. Nənəmin sözü yadıma düşdü: Qaranlığa düşəndə, qorxanda "Bismillah!" de". Elə "Bismillah" - deyər-deməz, səsım açıldı. Gördüm ki, həyətimizin taxta qapısına söykənib durmuşam. Bir əlimlə də torbanın ağzını bürmələyib bərk-bərk tutmuşam. Burda arvad nə gəzir? Bildim ki, qorxmuşam.

Yavaşca qapını aralayıb içəri keçdim. Bəxtimdən həyətdə heç kim yox idi. Tələsik addımlarla tövlənin baş tərəfindəki bağlı quruluğa yaxınlaşdım. Balaca taxta qapını ehmalca açıb, torbanı içəri atdım. Elə əlüzyuyandan üzümə su vururdum ki, eyvandan məndən balaca bacım Pərzadın səsi gəldi:

-Deyəsən, Eldar gəldi, - bu sözləri deməyi ilə həyətdə çıxmağı bir oldu.

Canıyananlıqla soruşdu:

-Hardaydın?

Dodağımın altında mızıldandım, ona cavab vermədim. Bacımın gözündə bir həyəcan gördüm. Bu mənim gec gəlməyimlə bağlı deyildi. O qədər belə vaxtlarım olub ki. Ürəyimə yüz cür fikir gəldi. Onun bu halını sezmədiyimi göstərmək üçün susurdum. Gözləyirdim ki, o danışsın.

-Baba-atamızı belə çağırırdıq- içib,- dedi,- Pərzadın səsi titrəyirdi.

Atam elə içən deyil. Ancaq rayon mərkəzindən bir dost-tanışı gələndə süfrəyə mütləq araq qoyur. Kənddə isə yalnız uzun illər dostluq etdiyi Əlisa dayı ilə araq içir, o da ayda bir-iki dəfə. Göyçayda sürücü işləyən Əlisa dayı şənbe-bazar kənddə olur. Ota, şaxa, oduna gedir, camaata əl tutur. Adamlar da ki üçdən-beşdən pul verir ona. Bizdə çörək yeyəndə həmişə yerdən oturlar. Çox vaxt da mənə bir yaşıl üçlük verib araq dalınca göndərirlər. Evimizlə mağazanın arası qırx-əlli addım olsa da, arağın dalınca çox həvəssiz gedirəm. Üstündə "Moskovskoye" yazılmış bu yarım litrlik araq 2 manat 75 qəpiyədir. 12 qəpik də boş şüşənin qiymətidir. Dükandar Şahlar dayı üçlükdən qalan 13 qəpiyi heç vaxt qaytarmır, yəni mənə heç nə qalmır. Ancaq evimizə yaxın kolxoz həyətinin gözetçisi Kamil dayı, məni hərdən siqaret dalınca göndərəndə mənə 10 qəpik qalır. Biri 14 qəpikdən olan "Avrora"nı Şahlar dayı 15 qəpikdən hesablayır və 10 qəpiyi qaytarır. Bu 10 qəpiyi Kamil dayı mənə lap birinci gündən "zəhməthaqqı" kəsib. Mən də bu pula peçenye alıram. Yay aylarında isə, onu "morojna" üçün yığıram.

Əlisa dayı darqursa və həvəssizdi. Atam bilə-bilə, tərsinə bir söz deyib, onu özündən çıxarır və bundan ləzzət alır. Çox vaxt mən üçlüyü cibimə basıb, yerimdən tərpənmək istəyəndə Əlisa dayı tez dillənir: -"A Maqsud, bəlkə içmiyək". Atamdan səs çıxmır, çevrilib üzümə baxır, yəni, sən hələ burdasan? Mən dükandan qayıdana kimi süfrə hazır olur. Atam arağı açıb, yüz qramlıq tinli stəkanlara süzür. O, bu işi böyük zövqlə görür. Elə bir tikə çörək

yeməmiş, Əlisa dayı başlayır danışmağa: “-A Maqsud, keçən həftə içdik də. İndi niyə gətirdin bu zəhrimarı? Barmağını qatla görüm, indiyə kimi bundan kim xeyir görüb? Bax, səndən soruşuram, de də, kim xeyir görüb?” Əlisa dayı beləcə dil-boğaza qoymur. Atam isə dinmir, elə bil, bu sözləri eşitmir, eləcə rahat-rahat çörəyini yeyir. Axırda Əlisa dayının səbri daralıb əli ilə atamın dizindən vurur. - “Ə, sənle deyiləm?” Atam yenə ona cavab vermir. Stəkanını yavaşca onun stəkanına toqquşdurur: - “ A Əlisa, zır-bır eləmə, götür iç”- deyib, arağı başına çəkir və heç gözləmir ki, dostu stəkanını götürsün. Və nədənsə atamın bu hərəkəti heç vaxt Əlisa dayının xətrinə dəymir.

Bacımın üzündəki qorxunun səbəbi başqa idi, atamın içməyi deyildi. Elə bu dəm sürahlılı eyvandan anamın qayğılı səsi eşidildi:

- A bala, nə bitib qalmızsız həyətdə, içəri gəlin də.

Anam şirəli eyvanda, divarın dibindən salınmış yatağının içində oturmuşdu. Bacı-qardaşlarım da onunla üzbəüz sürəhi tərəfdən sıralama bardaş qurmuşdular. Heç kim dinib-danışmırdı. Bacım Əminə balaca kasada mənə qatıq və sac çörək gətirdi. Anam üzümə baxıb:

-Çörəyini ye,- dedi,- indiyə kimi hardaydın? Elə bil, səhərdən axşama kimi yük daşımısan.

-Klubun həyətinə uşaqlarla oynayırdım, - könülsüz-könülsüz cavab verdim.

Heç kim danışmırdı. Çörəyi nə vaxt yeyib qurtardığımı bilmədim. Beynimdən min bir fikir keçirdi. “Görən atam hardadı?”- deyə düşünürdüm. Birdən anamın hökmlü səsi eşidildi.

-Get Tahir kişiylə Alənzər xalanı bura çağır, - o, üzünü böyük bacım Əminəyə tutmuşdu.

Tahir kişi bizə əmizadə hesab olunur. Onlar bizimlə çəpərbir qonşudur. O, yaşca atamdan böyükdü. Aramızdakı qaratikan çəpərində dədə-babadan gəzdek var. Bir-birimizin evinə elə bu gəzəkdən keçib gedirik.

- Bu gecəyarısı onları niyə çağırırsız?- daha hövsələmi boğa bilmədim. Mən bu sualla evdə nə baş verdiyini bilmək istəyirdim. Əlbəttə, anam gecənin bu vaxtı Tahir kişi ilə Alənzər xalanı boş yerə çağırmazdı. O, sanki bu sualına bənd idi:

-Bayaq, axşamüstü gəlib evə, yanında da qonşu Cəfər, bir də yuxarı başdan Cabbar. Evdə də yeməyə heç nə yox. Uşaqlar bir xoruz tutublar, Cəlal - qonşumuzu deyir - Allah köməyi olmuş kəsib. Canımı dişimə tutub onu təmizləmişəm, doğramışam, hazırlayıb vermişəm Əminəyə, kartof, soğanla qızardıb...

Xəstə olsa da, anamı heç vaxt həvəssiz görməzdim. Bəlkə də, o, biz uşaqlara görə özünü belə aparır. Çox vaxt elə yatağında oturub palpaltarımızı, corablarımızı yamayır, atamın aldığı parçadan bizə əl maşınında əyin-baş tikir. Yoxsa, bu qədər uşağa dükandan hazır paltar alıb çatdırmaq olar? Yadımdadı, sentyabr ayına bir həftə qalmışdı. Anam yenə əl maşını işə salıb, bizə çitdən köynək və dərs çantaları tikirdi. Qəhvəyi və ağ zolaqlı çitdən tikdiyi qısaqol köynəyi və beş dənə də qara düyməni əl boyda kağıza büküb, dedi ki, sənə qurban olum, apar ver Maisə bibinə, daha heyim yoxdu, qoy düymələrini tiksin. Bu sözləri deyəndə, ağırdan qıvrılan anamın üzü tərləmişdi. Yəqin ki, onun bu halı öləne qədər yadımdan çıxmayacaq.

Həyə-t-baca öz yerində, anam naxoşlamamışdan əvvəl kolxoz işinə də gedirdi. Yorulmaq nədi, bilməzdi. Çox sərrast danışır, lap elə atam olsun, sözü düz üzünə deyir. Anamın söhbəti üçün qonşu qız-gəlinlərin ürəyi gedir. Bişirdiyi xörək də bərəkətli olur. Bir tava qızardılmış kartofla bir çədən külfətin axşam yeməyini yola verir. Bəzən çörək yeyəndə görərdin ki, öz xörəyindən bir-iki qaşiq götürüb sənə qabına tökdü...

Anam nəfəsi kəsilə-kəsilə danışdı:

-Yuxarı eyvanda oturublar, yeyib-içirlər. Üç arağın axırına çıxıblar. Bir də görürəm uşağı göndərib ki, get dükandan yenə arağ gətir. Aşağıda dişim bağırsağımı kəsir. Arada qərəzləndim ki, durum qalxım eyvana, bunların abırını verim. Sonra yenə "Lənət şeytana"-dedim. Bax, indicə gediblər, səndən bir hovur qabaq. Bu da yuxarı evdə sərələnib dəmir kravatda.

Anamın səsi hirsindən titrəyirdi. O, birdən susdu, sonra dərindən ah çəkdi. Yenə üzü tərləmişdi:

-Pərzad, can bala, - dedi, sol əliylə ağrıyan ayağını yumruqlamağa başladı, - o mazi götür, bir azca ovxala bu sağolmamışı.

Pərzadın biləkləri çöpə oxşayır. Ancaq o, cani-dildən işə girişmişdi. Anam özünü nə qədər sıxsa da, ağrı ona güc gəlirdi:

-Can bala, bir az yavaş, ağrıyır,- deyib arada ufuldayırdı. Pərzad arıq və cansız olsa da, çox diribaşdı, arı kimi yorulmaq bilmir. Bir işdən yapışdısı, vəssalam, gücü çatdı-çatmadı, özünü həlak eləyirdi. Bacımın nəfəsi kəsilsə də, özünü o yerə qoymurdu. Anam, bir-iki dəfə ona "Bəsdi, əllərin qırıldı"-desə də, Pərzad yorulduğunu boynuna almaq istəmirdi. Bacımın bu canıyananlığı məni kövrəldirdi. Onun çöp kimi biləkləri ürəyimi xəncər kimi parçalayırdı. Böyük bacım Əminə bu işdə bir-iki dəfə Pərzadı əvəzləmək istəsə də, alınmamışdı. O, söz düşəndə deyirdi: " Bu Pərzadın alça tumu kimi quru canında od yatıb. Mən bundan böyük, bundan canlı, ancaq dörd-beş dəqiqəyə leş olub qalırım". Əminənin bu sözlərini Pərzad eşitməzliyə vursa da, bundan ürəyinin dərinliyində bir məmnunluq duyurdu. Bunu onun gözlərindən oxuyurdum. Bilirdim ki, Pərzad hər dəfə anamın ayağını ovxalayanda onun qulaqlarında Əminənin sözləri cingildəyir və bu, ona güc verir. Düzü, belə düşünəndə bir az da pis olurdum. Elə bilirdim ki, Pərzadın bu canfəşanlılığı anama məhəbbətindən daha çox, özünü göstərmək istəyi ilə bağlıdır. Bu da, sanki onun gördüyü işin üstünə kölgə salırdı. Mən Pərzadın mazdan parıldayan, damarları görünən arıq əllərinə baxdıqca belə düşünürdüm. Ancaq tez də ürəyimdə özümü məzəmmət etməyə başlayırdım: "-Sən nə danışsan, sən bu çürük fikirlərin yüz il də qala yazıq Pərzadın ağına gəlməz. O, bu zəif vücuduyla özünü öldürür, sən də gör nə fikirləşirsən. Doğrudan da, Eldar, sən adam deyilsən, elə anan kimi, bacını da istəmirsən. Heç düşündüklərindən utanırsan?". İcimdə səssiz bir döyüş getdiyi bu əsnada çöldən öskürək səsi gəldi. Tahir kişi idi. Tez hamımız ayağa qalxdıq. Alənzər xala da dalınca içəri keçdilər. Hər ikisinin üzündə təəccüb vardı.

- Saat on birə işləyib, niyə indiyə kimi yatmamırsınız? - O, ərklə soruşdu. Heç birimiz dinmədik. Bacım iki yun keçə gətirdi. Onlar sürəhə tərəfdən anamın yatağı ilə üz bəüz əyləşdilər.

Tahir kişi kəndin ən yaxşı ovçusu idi. İndiyə kimi, bəlkə də mindən çox kəklik, bildirçin, qırqovul, canavar, dovşan vurmuşdu. Canavarın dərisinə 25 manat pul verirlər. Mən bir dəfə İrəmə tərəfə onlara kol qıranda köməyə getmişdim. Tahir kişi həmişəki kimi qoşalülə tufəngini özüylə götürmüşdü. Həmin gün onun dovşan vurmağı indi də gözümün qabağında idi. Cibindən çıxardığı qatlama bıçaqla yerdə çabalayan dovşanın boğazını kəsəndə, yadımdadı, mən gözlərimi yumdum.

- A Ballı, xeyirdi, bu gecə yarısı çağırımsan bizi?- deyə, Alənzər xala başındakı qaraya çalan göy, nazik şalını alın tərəfdən bir az arxaya çəkdi, - yəqin ayağın qoymur səni yatmağa.

- Ayaq dərdi olsaydı, nə vardı ki, ay Alənzər, - anam üzünü Pərzada tutdu, - dur, o jaketimi gətir. - Pərzadın gedib-qayıtmağı bir dəqiqə keçmədi. Anam açıq qəhvəyi rəngli jaketi əyninə keçirib mənə baxdı:

- İndi gəl qolumdan tut, məni ayağa qaldır,- dedi, - ay Aləməzər, dur. Ürəyim ayağımın altına düşdü. Fikirleşdim ki, indi üst evdə qırğın olacaq. Ay Allah, anam neynir? Atam Tahir kişini burda görsə, dəli olacaq.

Nənəm gözə dəymirdi. İki daşın arasında Əminədən öyrəndim ki, böyük bibimgilə gedib, bu gecə orda qalacaq. Buna çox sevindim.

Mən heç vaxt atamla anamın dava elədiyini görməmişəm. Yalnız bir dəfə - onda atam möhkəm açıqlanmışdı - alt eyvanda anamın üstünə: - "Qanacaqsız qızı!"-deyib, qışqırdı. Yadımdan çıxmaz, anam tez içəri evə keçib qapını arxasınca örtüdü. Səsini qıssa da, mən onun hıçqırığını eşitdim.

Ana babam savadlı adam olub. Əsrin əvvəlində Ağdaşda darfülfenni bitirib, rus dilində sərbəst danışib. Bizim yan-yörə kəndlərimizdə rusca məktub, ya da bir sənəd olanda oxumaq üçün ona gətiriblər. Mən babamı görməmişəm. Bütün bunları anam danışib mənə. Əksər qızlar kimi, anam da atasını çox istəyir. Ona görə də atamın bu sözünü anam sinirə bilməmişdi. Onda acıqlı atama cavab verməsə də, bilirdim ki, o, gec-tez bu söhbətin üstünə qayıdacaq. Beş gün, bir ay... məqamı gözləyən idi. Mütəlakə atamın haqsız olduğunu ona sübut edəcəkdə. Ancaq anam da, biz uşaqlar da atamdan qorxuruq. Əslində, atam təbiətçə çox sakit adamdı. Üç ildə, beş ildə bir dəfə acığı tutar, ancaq onda da gerek üzünü görməyəsen.

Anamı addım-addım yuxarı eyvana qaldırırdım. Üstdəki iki otağın yalnız birisini abıra sala bilmışdık. O birisinə kartof, soğan, sarımsaq, qarğıdalı, günəbaxan, nar yığırmaq, bura ehtiyat anbarımızdı. Atam yatan otağın qapısı və pəncərələri taybatay açıq idi.

-Ordan iki stul gətir,- anam acıqla Pərzadın üstünə qışqırdı.

Atam eləcə paltarlı dəmir çarpayıda küreyi üstə uzanıb yatmışdı. Otaqdan araq iyi gəlirdi. Anam stulu göstərib dedi:

- Ay Tahir, ayaq üstə durma, otur. - Özü isə atamın çarpayısı ilə üz bəüz əyləşdi:

-Baxın bunun gününə. Sizdən soruşuram: doqquz uşaq atası, özü də müəllim, belə iş görər?

Hamı susurdu. Anam qapının ağzında büzüşmüş uşaqlara təpindi:

-Rədd olun, düşün aşağı!

Uşaqlar bir andaca yox oldular. Ancaq bilirdim ki, onlar pilləkənin başında nəfəslərini içinə çəkib, bizə qulaq kəsiliblər. Mən isə yerimdən tərpənmirdim. Anamın bu sözü mənə aid deyildi. İlk dəfəydi ki, atamı bu kökdə görürdüm.

- O günü dükan açılıb-bağlanan stollar gəlib, 35 manata. Deyirəm, nolar, birini də sən al da,- o, əliylə otağın yuxarısındakı sarı, məxmər örtüklü stolu göstərdi,- mən bu evə 46-cı ildə gəlmişəm, elə o vaxtdan qalan stoldu. Bəs biz ev deyilik? Ay Aləməzər, o gün qonşu Qəndab gəlib bizə, deyir ki, bulaqdan gələndə gördüm naxırçı Əliqulunun uşaqları o stoldan aparır.

- Əliqulunun stolunun arxasında kim oturur ki?- bu, gözləri yarıyumulu atamın səsi idi. Demə, oyanıbmiş. Tahir kişi yerindən qalxıb çarpayının baş tərəfinə gəldi:

- A Maqsud, bu nə gündü? Bu, sənə yaraşan işdi?

Atam dinmədi.

-Sənin gül kimi balaların var, a Maqsud. Axı bu araq kimi ağ günə çıxarıb? - həlim xasiyyətli Aləməzər xala mülayim-mülayim ərinin sözünə qüvvət verdi.

Atam gözlərini açıb bizi süzdü. Məni görəndə tez baxışlarını qaçırdı. Və elə o an da sifəti dəyişdi, üzünün əzələləri dartıldı. Bu, yəqin mənim burda olmağımla və onu bu kökdə görməyimlə bağlı idi. O, dikəlmək istədi. Tahir kişi onun çiyindən basdı:

-Durma, uzan, -dedi.

Atam sağ əlini alınına qoydu. Əlinin aşağısı gözlərini örtmüşdü.

-Səni çıxartmasam, atamın oğlu deyiləm,- o, anamı hədələdi.

-Mən də çıxıb getməsəm, atamın qızı deyiləm.

Anam bilə-bilə elə atamın sözləri ilə ona cavab verdi. Sadələhv Aləməzər xala həyəcanlandı:

-Sən nə danışırsan, a Maqsud, necə yəni, sən doqquz uşağın anasını çıxaracaqsan? Bəs el-oba nə deyər buna?

Anam ağırlı-ağırlı gülümsündü:

-Ay avam Aləməzər, o, arvad çıxarandı?

Bizim kənddə mən heç vaxt görməmişəm ki, kimsə arvadını boşasın. Bu heç ağılıma da batmır.

-Mən səni öldürəcəyəm, baxarsan.

-Öldür, canım qurtarsın, - anamın dodaqları göyərmişdi. Mən ürəyimdə arağa nifrət edirdim.

- Adam araq içəndə dünya dağılır? - Atamın səsi yumşalmışdı, onda bayaqkı sərtlik yox idi. Mən buna sevindim.

-Bəli, dağılır,- anamın cavabı gecikmədi.

Atam öz suçunu bilirdi, sadəcə, geri çəkilmək istəmirdi. Mən bunu onun səsinə hiss edirdim.

-Yanıma gəl,- anam mənə tərəf döndü. O, əynimdəki rəngi bozarmış sarımtıl, çit köynəyin boğaz tərəfindən tutub dartdı, - bax, nə gündədi- sən on iki manat verib, dörd araq alırsan, bəs beşcə manat verib, on metrə çit ala bilmirsən? Uşaqları qırıb-çatıram ki, çay içəndə qəndi az-az eləyin. On iki manat on iki kilo qənd eləyir. Daha səhər-səhər də qoymuram bunları şirinçay eləməyə. Deyirsən ki, araq içəndə dünya dağılır?

Sonra da özü özünə cavab verdi:

- Əlbəttə, dağılır. Bəs sən dağılmaq nəyə deyirsən? - o, dərindən nəfəs aldı. Otağa sakitlik çökdü. Tahir kişi görürdü ki, anam çox acıqlıdı, bəlkə ona görə də susurdu, istəyirdi ki, anam danışsın, ürəyini soyutsun.

- Məni öldürən kasıbçılıq deyil, bu sağolmamış deyil, - anam ağrıyan ayağını yumruqlamağa başladı,- sən özünü bu günə salmağındı. Cabbar kimdi, Cəfər kimdi ki, onlarla araq içirsən? Nolsun onlar indi ailə sahibidi, uşaqları var. Axı, sən onların müəllimi olmusan!.. Eşidirsən, onlara dərs demisən!

Anamın dil-dodağı titrəyirdi, tez-tez nəfəsi daralırdı. Amma onun acığı soyumurdu.

- Bu alt-üst evin çölünə, içinə bu iki əlimlə, tək canımla suvaq çəkmişəm. Əllərimin qabarı hələ də getməyib, - o, damarları görünən əllərini irəli uzatdı.

- A Ballı, bir az sakitləş, -Aləməzər xala anama toxtaqlıq vermək istədi.

- İki ildi yataq xəstəsiyəm, - anam sakitləşmək bilmirdi, - dişimlə, dırnağımla çarpışıram, vuruşuram ki, el-obada biabır olmayaq, bu uşaqları bir yana çıxardağ. Bəs sən neynirsən? Mən səni belə yaşamağa qoymaram. Özümü də öldürərəm, uşaqlarımı da. Ondan sonra görək neyləyəcəksən. Bəlkə evlənmək keçir ürəyindən? Anamın bu sözlərindən içim gizildədi. Çöldən balaca bacı-qardaşlarımın hıçqırığı eşidildi.

- Mən səni öldürəcəyəm,- atamın zəif səsi eşidildi.

Anamın belə uzun müddət xəstə yatmağı son vaxtlar məni çox qorxudurdu. Deyəsən, kənddə hansısa ağzıgöyçək demişdi ki, Maqsudun yerinə başqa adam olsa, evlənər. Bəlkə bu sözü anamın da qulağı çalmışdı. Onun axırıncı sözləri kənddə, doğrudan da, belə bir söz-söhbətin getdiyindən xəbər verirdi. Yoxsa, bu onun ağılına hardan gəlmişdi? Bəlkə də, mənim bu düşüncələrim boş şeydi, belə söz-söhbət də yoxdu. Atam dünya dağılsa da, belə iş görməz. Ancaq hər halda, hiss eləyirdim ki, ürəyimdə bir qorxu cücərməkdədi.

-Bilirəm, evlənsən, özünü də, balalarını da ağ günə çıxaracaqsan,- anam, nəinki geri çəkilmək fikrində idi, hətta atama istehza edirdi.

Anamın qırıq-qırıq alnında xırda tər damcıları parıldayırdı. Doğrudan da, bu son aylar xeyli zəifləmişdi. Mən bu günə kimi düşünürdüm ki, anam atamdan qorxur. Ancaq indi o, gözümdə kitablarda oxuduğum qəhrəman qadınlara oxşayırdı. Anam, elə bil, tamam dəyişmişdi, onda qorxudan əsər-ələmət yox idi. Qorxa-qorxa selab tərəfə gedəndə fikrimdən keçənlər yadıma düşdü: "-Lap ölsəm, nə olacaq ki? Anam özünü öldürəcək? Uzağı üç ay, beş ay ağlayıb, sakitləşəcək. Lap özünü öldürsün, onda mən diriləcəyəm?" Gördüm ki, gicgahlarıma, yanaqlarıma bir istilik gəldi. Ömrümdə belə pis vəziyyətə düşməmişdim. Öz-özümdən utanırdım. Deyəsən, kürəyimin tən ortasından bir tər damcısı sürüşdü. Bəlkə də, bu tərzad deyildi, mənə elə gəldi. Kürəyimi qaşımaq bəhanəsi ilə əlimi köynəyimin arxasına apardım, doğrudan da, köynəyimin tən ortası yaş idi. Demək, mən anamı, o mənə istədiyi qədər sevmirəm, canım mənə anamdan əzizdi. Ürəyimdə özümü qınayırdım: "Selaba da ölüm-zülüm düşdün, düşməseydin ondan yaxşı idi. "Sən kimsən? Eldorado. Kim? Eldorado! Selaba tərəf düşmə, qabanlar səni parçalayar. Ana-zad boş şeydi. Əsas sənənin canındı. Gərək adam canını qorusun"- bu cür acı istehza ilə ürəyimdə özümdən hayıf alırdım.

Tahir kişi çiynimdən tutub mənə silkələyirdi:

-A Ballı, bəsdə, bu yazıq uşaq səhərdən ürəyini yedi, - sənə nə olub, a bala?

Gözlərim yaşarmışdı. Bu, anamın nəzərindən qaçmadı. Mənə sarı dönüb:

-Bəri gəl,- dedi.

Mən yerimdə donmuşdum.

- Sənə söz demirəm?- deyə, anam ağlamsınan səslə dilləndi. - Ona yaxınlaşmağımla boynumu qucaqlayıb hönkürməyi bir oldu:

- Sənə qurban olum, Eldar, niyə ağlayırsan? Sən pis olma. Mən sağalıb ayağa duracam, qorxma. Bu gün-sabah Arif də - böyük qardaşımı deyir-əsgərlikdən qayıdacaq. -Sonra əlini kürəyimdə gəzdirdi, - başdan-ayağa tərsən ki. Nə olub sənə? - anamın göz yaşları boynuma, boğazıma tökülürdü. Çöldən Pərzad və Əminənin hönkürtüsü eşidildi.

Anamdan tünd tər qoxusu gəlirdi. Atam hələ də əlini gözlərinin üstündən götürməmişdi.

Yay böcəklərinin səsi kəsilmək bilmirdi.

- Mən sağalıb ayağa duracam. Mən sizi qoyub ölə bilmərəm, - anamın səsi birdən ciddiləşdi. Sonra, elə bil duruxan kimi oldu:

- Sənə qurban olum, - dedi, - pis olma, atandı da, bir az içib, daha belə eləməz. Əminəyə de, bir vedrə su qoysun, get çim.

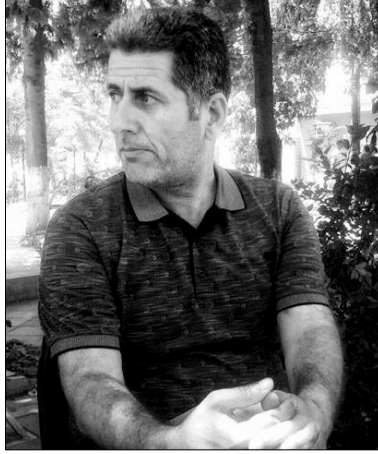
* * *

Bir həftədən sonra atam borc pul tapıb, anamı Naftalana - sanatoriyaya apardı....

İyul, 2015-ci il

◆ P o e z i y a

Tərən ƏBİLOV

“Tərənın 50 yaşı tamam oldu”. Yazdım və bir an əl saxladım: “Tərənın 50 yaşı”... Qərıbedır, düşündüm, əsl şairlər “yaş” sözü qarşısındakı rəqəmin böyüklüyündən asılı olmayaraq, heç vaxt qocalmırlar, gənc qalırlar həmişə - Tərən kimi. Bu yaxınlarda bir silsilə şeirlərini göndərmişdi bizə və yazmışdı ki, İntiqam müəllim, yaşımı şeirlərimlə qeyd etmək istərdim! Oxudum şeirlərini - elə həmişəki Tərəndi; yenə gənclik inadı, gənclik həvəsi ilə poetik axtarırlarını davam etdirir. Tükənməyəsən, qardaşım, axtarırların da uğurlu olsun. 50 yaşını hamılıqla təbrik edirik.

İntiqam QASIMZADƏ

* * *

Qapı ağzında oturub
şərlənəcəyim günü gözləyirəm;
qonşu həyatından gələn musiqi səsini
zümzümə edir külək.

Quşlar budaq saxlamayıb ağaclarda,
gəmilər çəkib aparıb dənizləri,
üstündən yarpaq çıxmasın deyə
payıza pənah gətirib ağaclar.

Bir qadının ürəyinə girdiyimi yadıma salır müstəntiq,
bir cocuğun üzündən mehribancasına öpdüyüm üçün
təşirləndirir məni sahə müvəkkili...

Ayaqqabılarımdan çıxardıb
tullamışam kameraya yolu,
ürəyim bir avtomat darağı kimi dopdolu.

Fit çala-çala var-gəl edir
ventilyatoru sönmüş otaqda
qanun...

* * *

(Vaqif Səmədoğluna)

Ustad,
çoxdandı gözümü göydən rəsm kimi çəkmişəm,
mən bu həyatın dibinə rəng-rəng çökmüşəm;
bu rəng selində
şeyrlərim kağızdan düzəltdiyim qayıqdı,
"ayrılıq bir dənizmiş,
sən uzaq yaşıl ada".

Doğulduğum gündən ömrümü vermişəm bada.

Əyilib
ayaqlarımın altından götürmək istəyirəm yer kürəsini
bir tikə çörək kimi,
qulaq dayayıb dinləmək istəyirəm
ovcumda o bir tikə çörəyin çirpintisini
sevgi dolu bir ürək kimi.

Hələ də qışın oğlan çağında qız doğur analar,
gün işığına həsrətdi
sənin pianonun dillərində dondurduğumuz
anılar.

Şəkillər
asıldığı divarlara etiraz aksiyası keçirir sükutunu,
eşidən yox, bilən yox bunu
bizdən savayı.
Qibləsi Kəbədi haramın,
duzu buz bağlayıb yaramın...

Çoxdan, çoxdan qocalıb əldən düşüb
mənimlə tanış etdiyən Siyasət kişi,
amma hələ də
əlində əsa,
ölkəni belədən-belə,
elədən-elə
axsaya-axsaya piyada gəzməkdi işi.

Çayxanada
çaydan çıxan buğ kimiyəm qarşımda indi,
qənd bilib qarışqa kimi daraşib mənə
azadlıqla bağlı fikirlərim.

Yerin yaman görünür-
binalarıyla yan-yana yeriyib

adamlarına qarışib itdiyim bu şəhərdə...
Yoxsan deyə
bütün şəkillərdə, bütün rənglərdə susmuşam, ustad...

* * *

Rəqəmlər təqvimdən qopub,
göylər uçub gedib quşlardan,
buludlar axıb gedib yağışlardan.

Bir ağacın dibində öskürək tutub
tozundan keçən bir uzun yolu,
camaatın gözü önündə bir arı
soyundurub ətrini
bir gülün.
Bir qəndin ətrafında birləşib qarışqalar,
vızıltısını
masadan-masaya daşıyır
qara milçəklər.
Barmaqlarımı açsam,
ovcumdan bir qarış qalar,
ya da yox,
əlimdə deyil əlin.

Rəqəmlər hərflərə,
hərflər rəqəmlərə çevrilib,

Günəşin qabağını kəsib
dibçəkləri acgözlüklə səmaya sarmaşan
bir pəncərə susuz-susuz.

Ayağı yerdən üzülüb
bir ağacın,
bir yolun,
bir arının,
bir gülün,
bir masanın -
iyulla dolmuş bir otaqda.

İyulla dolmuş bir otaqda
susuzluqdan
özünü
quşların dalınca
damından atıb
bir bina...

* * *

Özümü hər yerdən,
hər kəsdən geri götürdüm,
İlahi, ölmədim, özümü qapına diri götürdüm.

Yolda
ayaqqabılarımın sağ tayını
ıldırım vurmuş bir ağacın corabsız ayağına geyindirdim,
kimisə sevindirir deyə
anamdan qalma medalyonu
yolun kənarındakı
taxıl zəmisindəki müqəvvanın boynundan asdım,
uşaqlarımın anasını
ardımca deyindirdim.

Qaçdım
cəhənnəmə,
cənnətə gedən avtobuslarındakı sıxlıqdan,
dibinə kəndir salladığım çöldən pay-piyada gəldim sənə.

İş yerlərimdən imtina etmişəm,
özümlə bu mübahisədə çoxdan bitmişəm,
mən çoxdan tamahımı ötmüşəm,
nə əvvəldə,
nə də sonunda yoxam heç bir vilayətsiz söhbətin,
çətin məni anlasınlar, çətin.

Pəncərəndə bir yanan ağacın budaq cümləsiyəm...
sevgilərin eyni dilə tərcüməsiyəm qapında,
bir orfoqrafik xəta belə yox
mən adda çapında.

Qaldır məni rəfindəki o boşluğa, qaldır.

Dənizlərində ləpəyəm,
çaylarında seləm,
səhralarında ayaq yandıran qum.

İlahi, dilə məndən nə dilərsən,
bu gündən mən də yoxam...

KARANTİN

Şəkillər tüpürcək kimi yapışıb
şəhərin küçələrindəki divara...
Işıq dirəkləri veyillənir səkilərdə avara-avara...

Qapınızın ağzında
iri tut ağacı kimi ayaqqabısının bağına əyilib
bir qoca.
Dimdiyində çöl,
harasa uçur vətən quşları təyyarə-təyyarə,
qoltuğunda dayanacaq
harasa köçür şəhər avtobus-avtobus,
içində bir haray var: yaşamaq istəyirsənsə sus!

Hasarın o üzündə dənizi ləpələndirir
qağayı hay-küyü,

hasarın bu üzündə içindən görmək olmur göyü.
Qızı zorlanan ata kimi başıaşağı-başıaşağı yolu keçir qanun.

Minaya düşmüş evdi ordu,
namusu çökmüş tövlədi kənd,
anası ölmüş uşaqdı,
balası ölmüş anadı Vətən.

Üzünü şəkillərə tutub,
dalını həqiqətə çevirə-çevirə
general-general
mundirinin düymələrini bərkidir
müharibə...

* * *

Əllərim qana batdı
sənin sünbül saçlarında...
Elə bərkədən inildədin,
canı yandı acların da,
görüb məndə bu səfəri...

Əcəb gözəl çarmıxmısan...
əksinə xaç çəkilirəm...
Bir balaca çərçivədə
sənə rəng-rəng əkilirəm,
ovcumdan iki nəfəri...

Ruhum deyir, tələs, yüyür,
nəfəsin öpür telimdən.
Yaşlanır şərab tündlüyüm,
mıxtək dartıram əlimdən,
boğazındakı qəhəri...

Damıram qantək üstünə,
eşq qan arasına girir.
Saçların dənlənir yenə,
mələklər sünbül endirir
günəşə tabut-səhəri...

* * *

Gün işığını üstümdən toz kimi çırpdığı gün
az olmayıb,
düşünmə ki, ömrümdə yaz olmayıb.

Körpülərdən çaylarım keçib,
çaylardan körpülərim.

Çoxdandır süd gölünə bir ovuc Ay düşüb,
gecəmə bir yataq haray düşüb.

Qırıq-qırıqdı ovucumdakı yolun qırıışı,
yuxularım vaxtın üzü kimi qırıışıb.

Canımdakı qəlpələrdən vətən damcılayır,
azadlığın sağlığına...

* * *

Qaraciyərim 3,5 sm şişib,
anam bilməsin deyə gizlədirəm hər kəsdən,
hər gecə çevrilirəm
sağ çiyimdən sol çiyinə
içimdəki küt ağrıdan, lal səsdən.

Hər səhər stəkanıma beş qaşığı şəkər tozu salır,
deyirəm, bəsdir, ay ana, "şəkər" tapacağam yoxsa,
"şirin balamsam, şəkər balamsan"-deyir anam,
üzümdə uzaqlara baxa-baxa qocalır...

Sənin nə vecinə harda ölmüşəm,
sinəsi dağlıyam, qapısı bağlı.
"Mən sənsiz ölə də bilmirəm, neynim",
mən sənsiz qala da bilmirəm, hayıf,
qapımda ağactək qollu-budaqlı.

Baxır uzaqlara üzümdə anam,
atamın adına salavat çəkib.
Bir qadın "ox"lanır başımın üstə,
bədənimdən qopan neçə ad çəkib.

Təbəssüm eləyir üç-beş daş mənə,
qızımın çəkdiyi qəbristanlıqdan.
...Yüz yerdən tikirəm varağa sözü,
tikirəm, sökülür başım üstə dan.

Qayıdır uzaqdan anamın gözü:
-A bala, soyudu çayın, iç, tərən.
Müharibə kimi bitmir sevgi də
gəzir, gəzir məni canımda qəlpən.

...Mən necə qaytarım onun əlini,
mənə çörək olmaz, yağlı ət olmaz.
Cəhənnəmə olsun bu ömür onsuz,
lap düşüb ölsəm də qiyamət olmaz.

Utanır, utanır soruşmur səni,
düşünür, qəlbimə dəyər, üzülləm.
Büdrəyər ayağım, büdrəyər əlim,
mən sənsiz sürüşsəm...yıxılıb ölləm.

Əzizim bala dağı,
Çəkiblər qala dağı...

Tanrı oğul öldürür,
bir ömür qala dağı.

Yeyirəm sonuncu tikəmə kimi,
deyir, "sınıxmısan yaman, can bala.
Yatağın çevrilib xarabalığa,
can bala, səni öldürdü
ev dərdi,
çöl dərdi,
iş dərdi.
Gecələr yerində bayquş ulayır,
mən səni bayquş yox, tər lan doğmuşdum.
Səni nə pis vurdu bu qara sevda,
sən eşqə düşəndə hara çıxmışdın?"

Əzizim ana dərdi,
Yar ola, qana dərdi.
İpim üstə oduntək
yığmışam cana dərdi.

Əzizim yaxıb gedər,
Yar yarın yıxıb gedər.
Ölsəm, üstümə gələn
ardımca baxıb gedər...

* * *

İlahi, ruhtək bədənə
gəlib girəninə sığın...
Gözü bağlı-bağlı hər an
səni görəninə sığın...

Gəlib dərd sənə çatanda,
Üç-beş xoş günün xətrinə
Atarlar namərdlər səni
yığış, ərəninə sığın.

Dağ ol sinəmlə yanaşı,
Qovum başından dumanı,
Sənə hər gün ətəyindən
çiçək dərəninə sığın.

Tök ətəyindən daş kimi
Bu qıbləsiz binaları,
Ardına baxmadan sənə
nəfəs verəninə sığın.

Gəl, qutaraq yer üzündən,
Qorxma, qəzaya düşmərik,
Sözü öz ömrütək çox bərk,
usta sürəninə sığın...

◆ E s s e

Azər ABDULLA

SANDIQQ*

Güney Azərbaycanda altı günlük atüstü səfərdən sonra gördüklərim, düşüncələrimlə bağlı nəse yazmaq mənə çox çətin gəlirdi. Hələ ötən yüzillikləri demirəm, yaşadığımız eyni zaman içində Məmməd Səid Ordubadidən bu günəcən nə qədər dəyərli və sanballı bədii, publisist yazılar, poeziya nümunələri, elmi məqalələr, xatirələr yazıldığını düşünəndə, mənim yazmağım özümə, meyvəsi yığılıb qurtarmış bağda, sovuşmuş bostanda peşəri eləmək-uralamaq kimi gəlirdi. Ancaq qoz ağaclarını çırpıb yığandan sonra peşəri edərkən kol-kosun dibindən, siçan-mişovul yuvasından tapdığım qanıqsız saf cəvzləri... üzüm tənəklərinin sıx yarpaqları arasında gizlənib qalmış par-par yanan bir zingirtəni, bütöv bir salxımı... bostanda tapdanıb əzilmiş basırıq alağ otlarına doluşan tağlarda gözəndən yayınıb qalmış şamamanı taparkən... yaxud bir əsim mehdən sapsarı, sıx heyva yarpaqları bir-birindən azacıq aralananda gizlənib qalmış saralan iri bir heyvanın sığallı yanağını görüb sevindiyim anlar yadıma düşəndə Ərdəbil, Təbriz, Urmiyada da o sevinc, o yaşantının təkrar olacağına inandım. Bizim bölgədə işlənən bu "peşəri" sözündən necə xoşum gəlir, İlahi! Bəlkə o şamamanın, o bircə heyvanın gözəl qoxusu bu sözün canına hopduğundandı... Ancaq bu sözün də "ki- və" bağlayıcıları kimi gəlmə olduğuna hərdən şübhələniyəm. Lap ilkin bizim olub yad dillərə keçərək onların tələffüzünə bulaşib, onların intonasiasını mənimsəyəndən sonra onları yerli-yersiz yazıya gətirmək canıma sınıdır, ruhuma yatmır. Əlindəki tikə, yaxud soyulmuş meyvə dilimi yerə düşəndən sonra götürüb yeyə bilmədiyim kimi.

* * *

Sinnimin qürub çağında özumdəki qaçaqmalçılıq qabliyyətimin, istedadımın olduğunu ilk dəfə Güney Azərbaycana qədəm basanda kəşf etdim. Oradan sevinə-sevinə adladıb gətirdiyim Sandıqdan, nə qazdan ayıq İrənin, nə heç vaxt gözü doymayan bizim gömrük işçilərinin xəbəri oldu, nə də bir həftəlik səfərboyu mənimlə addimbaaddım gəzib doluşan halalca qadınımın. Gömrük işçisi demişkən, bismillah deyib İrən torpağına ayağımızı bascaq, siğorta olunmağımızı bildirdilər. "Lap yaxşı" düşündüm. Şüşənin arxasında oturmuş yaraşlıq, ancaq təhər-tövründən özündən razı təəssüratı yaradan oğlanın

---

* İxtisarla

möhür basdığı pasportumu saymazyana qarşıma atmağı az da olsa, mənə toxundu. Etiraz eləmək istədim. "Etik dərsi keçməyəmi gəlmisən? Bəyəm gəldiyin yerdə belələri azmı qarşına çıxıb?" Ayağımı yenidən basdığım "yad" ölkəyə höcətlə girməyimin, diqqət çəkməyimin hansı nəticəylə bitəcəyi, sonrasına xanımımın danlağı ağılıma gələndə susmaq qərarımı verdim. Sığortamızla bağlı sənəd istəyəndə o, həqarətlə farsca nəşə dedi, mən doğma dilimizdə sakitcə yenə sığorta sənədini istədim. Bu dəfə o, ikrahla əlini yelləyərək yenə nəşə dedi, onun dediyini təxminən "vaxtını alma, camaatın qabağını kəsmə, çəkil bu yana, o birilər gəlsin" kimi anlayaraq bir addım irəli keçib qırağa çəkilsəm də, yenə haqqımı tələb etdim. Aralıdan bizi izləyən başqa İran vətəndaşı gərginliyi duyaraq, yaxınlaşıb qalaqlanmış kağızların arasından bizim sığorta sənədimizi tapıb təbəssümlə "Buyurun" deyib mənə sarı uzatdı. Bir yandan iki gün öncə Bakıda "Azərbaycan" nəşriyyatının bufetində söhbət zamanı şair Adil Cəmilin dediyi "İrana gedən bütün şair, yazıçılar nəzarətdə olur" sözləri, bir yandan şair, yazıçı Fərid Hüseynlə şair Şəhriyar Del Geraninin İranda tutulub aylarla zindanda saxlanması, bir yandan da xanımımın boynumdakı məsuliyyəti səbəbindən şüşənin o üzündə oturmuş özündən müş-təbeh o gədəyə bir söz deyə bilmədiyimdən içimdən qırıla-qırıla qaldım.

Üstüörtülü dar keçidlə irəliləyəndə sağ tərəfdə şüşənin o üzündə, aşağısı sıx kol-kosun, fızılığın içindən sarmaşığa bürünmüş qollu-budaqlı uca ağacı görəndə nədənsə Məmməd Səid Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanının adını payız yellərində uçan xəzan yarpağı kimi xatırladım. Kövsən, çöllüyün qarşısını kəsmiş o basırıq, o fızılıq İran dövlətinin qapalı, sirli olması barədəki təsəvvürümü daha da möhkəmlətdi.

Çölə çıxanda öz Astaramızda bizi yaxalayan yağışın, İran Astarasında bir az da güclənib yaxamızdan əl çəkmədiyini görəndə Vaqif Səmədoğlunun "Bu yağış da bir yannan" şeiri yadıma düşdü. Yağışın altında əlində bir dəstə palaz-palaz iri İran pulu olan bəstəboy, qaraşın, qonur gözləri tələyə düşmüş siçan kimi təlaşlı oğlan "münasib qiymətə dəyişiyəm" deyib bizimlə yanaşı addımlamağa başladı. Bizim "28 May" metro stansiyası hündərində pul dəyişən cüvəlləğilər gözümün önündən keçdi. "Sənin kimiləri yaxşı tanıyıram." Taksi sürücüləri bizi əhatəyə aldı. "Tehran! Təbriz! Ərdəbil! Adam başına beş manat!", "Tələsiyəm, biy nəfəy!" Bəzi sözlərdə, xüsusilə feillərdəki "R" hərfini "Y" kimi tələffüz edirlər. Əvvəlcə kulturoloq Aydın Xanın danışığı yadıma düşdü, "görünür, Aydın bizim Astaradandır." Çevrilib arxamca gələn xanımına "deyəsen, bunlar Abı kimi (üç yaşına az qalmış nəvəmiz Abdulla) təzə-təzə dil açır..." dedim. Aralığa:

- Burda pul dəyişmə məntəqəsi... bank varmı?- deyəndə yanımdan bir addım da aralanmayan qaraşın oğlan:

- Banklar bir də qaldı Ərdəbilə. Aşura günləridi, açıq ola, ya olmaya...- deyəndə "gərək Bakıda dəyişəydin" canımı narahatlıq bürüdü. Yüz dolları ona uza-daraq - Yaxşı, əllisini dəyiş.- dedim. O, iri-iri pulları tez-tez sayanda - Ancaq düz olsun ha!- xəbərdarlıq elədim. O, gülə-gülə "Narahat olma" deyib pulları qaytaranda, mən onun gözünə baxıb ya gümana - Deyəsən, az oldu?- söylədim, o da gülə-gülə - Qonaqsan də qoy, bir Xum da verim,- deyib üzərində əlli min rəqəm yazılmış əskinası mənə verdi, mən məmnunluqla Bakıdakı adətəmə sadıqlıqla "Xeyirə işlədəsən" deyib, islanmasın deyə tez pulları cibimə basdım.

Öz sərhədimizdən bizi keçid məntəqəsinə gətirən avtobus sürücüsü "üstünüzə cuman sırtıq, fırldaqçı sürücülərə yox, gendə sakit dayanan adama yaxınlaşıb onunla sövdələşməyiniz məsləhətdi" demişdi. O məntiqə, azca aralıda dayanıb bizə sarı baxan, görkəmindən sakit, mədəni adama oxşayan 45-50 yaş arası olan birinə - Ərdəbilə apararsınız mı?- soruşdum.

- Məmnuniyyətlə, müəllim, - dedi. Sonra mənə aydın olacaq ki, biz tərəflərlə əlaqəsi, yaxud məlumatı olanlar oraya gedənlərə "müəllim" müraciət edir. Azca

irəliləyəndə qarşımıza bank çıxdı. Əlli dollarımı dəyişəndə azca əvvəl o cüvəllağının Azərbaycan puluyla mənə iyirmi dörd manat "atdığı" belli oldu. Onun yanına qayıtmaq ağıma gəldi, ancaq bir yandan sürücünün "Burda hamı bir-birini tanıyır. Elə biləcək səni mən öyrətmişəm..." deməsi, bir yandan da yağışın altında qadınının islanıb genişlənmiş yüngül, dəri ayaqqabısıyla arxamca deyinə-deyinə gəlməsi qarşımı kəsdi.

Yağışdan qurtulmaq üçün tələsik onun Mercedesə oxşar İran istehsalı olan geniş, rahat "Assəmənd" markalı maşınına mindik. Naşı olmadığını bildirmək üçün - İki nəfər də tapın, adama beş-beş, yola düşək.- dedim. O, qapını açıb düşdü, sağa-sola boylandı, aralanmaq istəyəndə səbrim çatmadığından onu səslədim. - On beş verirəm, gedək, - dedim.

- Onda heç olmasa, on səkkiz verin...

Hər yan duman olduğundan üzü yoxuşa dirənmiş yolumuzun sağında sərhəd boyu tikanlı məfillər, sərhəddən o yana beş-altı addımlıqdakı yağışın yuyub təmizlədiyi öz doğma ağaclarımızın titrəyən yamyaşıl yarpaqları...

Gəncliyimdə qatarla dəfələrlə Miğridan İrəvana gedərkən Arazboyu uzandıqca uzanan, bədənimə - ürəyimi cızıb qanadan, ruhumu o yaşıl yarpaqlar kimi titrədən tikanlı məfilləri xatırlayır, hazırda Güney Azərbaycanda yuxudamı, yoxsa reallıqda olduğumu anşıra bilmirdim. Sürücü (adını bilsəm də ona xata gələ biləcəyini nəzərə alaraq yazmıram) Ərdəbilə nə məqsədlə gəldiyimizi soruşdu. Şair Adil Cəmilin dediyi "şair, yazıçıları izləyirlər" sözləri başıma necə pərçimlənibse, qarşıdakı bir neçə gün ünsiyyətdə olduğum adamların hamısıyla ehtiyatla davranmağa səy göstərdim. Elə bilərəm, "gəzməyə gəlmişik" desəm, bizdən şübhələne bilər - Həkimlik işimiz var-deyəndə xoş rəftarlı sürücünün sanki ovqatı daha da yaxşılaşdı. Ərdəbildə hər xəstəlik üzrə yaxşı həkim tanışlarının, dostlarının olduğunu söylədi. Bakıdan gəlmiş neçə-neçə xəstəni aparıb həkimlərə tapşırıldığını dedi. "Yəqin, həkimlər də sənə görüm-baxım edir..." düşündüm.

- Xəstəliyin nədir?- ehtiyatla soruşdu. - Qulağına pıçıldaya bilərəm...- deyəndə o, mənim həya örtüyünə bürüdüyüm "xəstəliyimin" üstündən asanlıqla abır pərdəsinə götürərək ucadan: - Prastatit üzrə məşhur tanış həkim var...- söyləyib mobil telefonunda nəse axtara-axtara sözüne davam etdi:

- Lənkərandan gəlmiş xəstəni onun yanına apardım, kişinin hali xarabıydı, əməliyyat olundu, üç gündən sonra sap-sağlam çıxıb getdi. Ayda iki-üç yol zəng edib kefimi xəbər alır, - deyib mobil telefonunu mənə uzatdı.

Yolumuzun bir yerində duman seyrəldiyindən, yenə sağ tərəfdə yamyaşıl meşənin içində narıncı, sarı, ağ evlər göründü. Dərədən başlayıb, ucaldıqca ucalan sıldırım qayanın düz kəlləsindəki narıncı, gözəl villanın yiyəsi sanki öz cəsurluğunu nümayiş etdirmək üçün o vahiməli yeri seçib. Sürücümüz:

- Zəngin adamların villalarıdır. Yayda iki-üç ay gəlib orda yaşayırlar,- dedi. Yenə dumanlı yolla heeey üzü yuxarı qalxırıq. - Duman olmasaydı,- sürücü əlini sağ tərəfə uzadıb sözüne davam edir, - Savalan dağına görərdiz... Sabir Rüstəmxanlının doğulduğu Hamar kəndindən gördüyüm möhtəşəm Savalan yaddaşımda əzəmətiylə görünür.

Yolumuzun yoxuşu bitib düzəliyə çıxdıq, azca sonra eniş başlayanda sanki sehirlə bir qüvvə bizdən xeyli aşağıdakı gözəl şəhərin üzərindən duman örtüyünü qaldırdı. Şəhərin yarısı gün işığına bələnb, sürücü - Bayaq dediyim doğulduğum Nəmin şəhəri budur... Valideynlərim burda yaşayır. Bu şəhərdən böyük alimlər... həkimlər çıxıb...- deyir. Şəhərdən uzaqlaşandan sonra yenə dumana düşdük. Çay içdiyimiz yeməxananın vitrinindəki balı bəyənmədiyimi sürücüyə bildirəndə o, "qarşıda tanışım var, yaxşı (yaxşı) balı var" deyəndən bir qədər sonra maşını saxladı.

Axşam çağı Ərdəbilə çatanda sürücü bir daha xəbərdarlıq elədi, sabah bütün kliniklər bağlanacaq, bir də üç gündən sonra açılacaq. İstənilən həkimin

qəbuluna növbəsiz düşməkdə kömək edəcəyini bildirdi. "İşə düşmədik. Yalan uydurub həkimə gəldiyinizi demisənsə, onda buyur, bir yalan da uydur..." - ...ağa, təşəkkür edirəm, narahat olma... bir yannan bu gün çox yorğunuq, səhər saat altıdan durub yola düşmüşük, həkimə getməyə halımız yox. "Bu adam bizdən asanlıqla əl çəkən deyil" düşünərək, sözümə əlavə elədim, - Təbrizdə tanış həkim var, onun yanına gedəcəyik...- dedim.

Yola götürdüyümüz azuqəylə (bu barədə yoldaşıma çatan olmaz) yüngülvari şam edib azca dincələndən sonra oteldən bayıra çıxdıq. Demiyəsən, otelimiz mərkəzdəymiş. Sağa dönüb azca irəliləyərək balaca meydançaya çatdıq. Dörd yandan buraya yeniyetmə uşaqların əllərində bilək yoğunluğunda uzuun-uzun qarğılara bağlanmış, üstündə ərəb qrafiki ilə nələrsə yazılmış ağ, qırmızı, yaşıl, qara nəhəng bayraqlarla dəstə-dəstə adamlar axırdı. Meydançaya çatan uşaqlar qarğının bir ucunu yerə dayayaraq iki əliylə tutduğu bayrağı insanların başı üstündən, bəzən başlarına toxunduraraq həvəs, həm də səriştəylə qovsvari yelləyirdilər. Qarşı-qarşıya dayanaraq, yerişən iki adamın çiyinlərindən asılmış, az qala həmin adamlar boyda olan nəhəng davulu başqa birisi gücü gəldikcə əlindəki toppuzla ağır zərbələr endirəndə, adama elə gəlirdi ətrafdakı ağaclar tir-tir əsir. Müxtəlif yerlərdə quraşdırılmış səsgücləndiricilərdən, əllərdə olan səsgücləndiricidən İmam Hüseyn müsibətini vəsf edən şeirlər səslənirdi. Meydançada adamın qurşağı boyda dəmir hasarın arxasında dayanıb mərasimə tamaşa edən üz-gözündən kədər süzülən, körpəsiylə gəlmiş hicablı qadınlar, uşaqlarını boynuna almış atalar... uşaqların əlindəse oyuncaq əvəzi balaca təbillər... Səhərişi gün Ərdəbilin küçələrini gəzərkən bütün xırdavat mağazalarında körpə uşaqlar üçün oyuncaq əvəzi satışı qoyulmuş həmin təbillər və kürəyə döymək üçün zəncirlər tez-tez diqqətimi çəkəcəkdi. Meydançanın ətrafı boyu addımlayanda bir dəstə gəncin həvəslə zincir döyməsinə baxdığımız anlar, birdən onlardan azca aralıda xorla "Həsən, Hüseyn Ağam vay! Ya İmam Hüseyn ağam vay!" deyib sanki bir-biriylə yarışan, qızıqıb cuşa gələrək daha ilhamla, şövqlə elə bil hansısa bir dirijorun işarəsiylə hamısı birdən göyə qaldırdıqları əllərini hikkə və qəzəblə endirib sinələrinə vuran on iki- on üç yaşlarında yeniyetmə uşaqları görəndə uzaqlarda qalmış öz yeniyetmə çağımın bir gününü xatırladım.

Bərkə-boşa düşməmiş, kəndimizdən qırağa çıxmamış on dörd yaşında ər-köyün uşaq idim. İnanclı nənəm (anam) məni yaşlı kişiye qoşub yaylaqdan ayaqla yola düşərək daşlı-çınqıllı yollardan keçib rayonumuzda məşhur olan Buğukar pirinə (Cəbrayıl, Zəngilan, Qafan, Ordubad, hətta Naxçıvandan, Bakıdan da o pərə ziyarətə gəlirdilər) gəldik. Demiyəsən, qətl günüymüş. Pirin yanında sıraya düzülmiş uzun dəstənin sonuncu adamı məniydim. Gənclərin, kişilərin əksəriyyəti Ordubaddan dağları aşmış gəlmişdi. Sıranın önündə qurşaqdan yuxarı çılpaq, bıçaq, qəmə, xəncəllə yardıqları başlarından, üz-gözlərindən qan-tər axa-axa addımlayıb sinələrini bərkdən yumruqlayan adamlar məndə vahimə yaradır, onlara baxaraq gah əllərimi, gah da yumruqlarımı gücüm gəldikcə sinəmə vururdum. O vaxtdan on illər keçib, özümün yazdığım şeirlərdən bir bənd yadımda qalmasa da, on dörd yaşında "Buğukar" pirində vay-şivən içində eşitdiyim "Necə də ağlarmasın daş bu gün, Kəsilib yetmiş iki baş bu gün. Neçə ki göydən yerə yağış yağar..." misralar hələ də yadımdadır.

Arxamda dayanmış yoldaşımın piçiltisini eşidirəm - Gedək burdan, qorxuram...

Həmin günün axşamı gecə saat üçə, bəlkə də dördəcən ayrı-ayrı dəstələr sincini vura-vura, davulunu gumbuldada-gumbuldada, nohə oxuya-oxuya mərkəzi küçəyə baxan pəncərəmizin (biz ikinci qatdaydıq) önündən keçirdilər. Səhərə yaxın Ramiz Rövşəni yuxuda gördüm. İndiki görkəmdə olan Ramizlə keçmişdə "Kommunist", (indiki "İstiqlaliyyət") küçəsində ADU binası (indiki

İqtisad Universitetinin) qarşısında gülə-gülə, sevinclə qucaqlayıb görüşdük, şirin-şirin xeyli söhbət eləsək də, o söhbətdən təkəcə yadımda qalan budur ki, sağollaşıb ayrılmaq istəyəndə Ramiz gülə-gülə: - Bilirsənmi, sənin barəndə nə söz gəzir?.. - Təəccüblə ona baxanda, məni intizarda çox saxlamadan - Gah deyirlər yaman qızbazsan, gah da... Mən tələsik: - Bu yaşımda!?. Gah da nə deyirlər?...- maraqla soruşuram. O, gülə-gülə: - Yaşına nə olub ki, maşallah, cavan oğlan kimisən...

- Gah da nə deyirlər?- Ramiz əl çəkməyəcəyimi hiss etdiyindən bütün varlığıyla, səmimiyyətiylə gülərək, - Vallah, boş şeydi, gözü götürməyənlər paxılıqdan uydurublar...

- Sən mənim canım, maraqlıdı, nə deyirlər?...- O, uğunub gedir, güclə özünü ələ alıb:

- Guya, erməni qadınından sənin oğlan-qız, ekiz uşağın var. Qızın İrəvanda Azərbaycanın əleyhinə televiziya, radioda ingiliscə çıxışlar edir - deyib gözləri yumulanacan qəhqəhə çəkir, mən də ona qoşulub bərkəndə güləndə yuxudan ayılıram...

27 sentyabr. Küçələrdən keçə-keçə yemək barəsində fikirləşirik. Bazar dedikləri səmtdə dörd yola az qalmış yemək üçün sıraya düzülmiş adamlar gözə dəyir. Bütün şəhərlərdə bazar ətrafı mühüt bir-birinə oxşayır. Küçənin qırağında təkərli balaca piştaxta üstündə suda bişirilib, qabığı soyulub şişə taxılmış bir düjün ləbləbi-çuğundur görəndə "nə yeyədim" ürəyimdən keçir, ancaq yoldaşımın razı olmayacağı ağıma gəldiyindən, istəyimdən vaz keçirəm. Küçəyə baxan tərəfi tam açıq, yəni qapısız, pəncərəsiz, divarsız olan yerə kafemi, yoxsa qəlyanaltı yeri demək olarmı, bilmirəm. O yerin girəcəyində sol divara söykəli dəmir sobada müştərilərin gözü önündə lülə, tikə kabab və cızbiz bişirilir. Yerlər tutuldu. Ara verməklə iki yol o yeməxananın qarşısından o yana, bu yana keçib sonra bir qıraqda dayandıq. Xidmətçilərdən biri bizi çağıraraq balkona bənzər ikinci qata qalxmağımızı bildirdi. Şəffaf dördkünc plastik qablara səxavətlə doldurulmuş qaymaqla balda nə qaymaq dadı hiss elədim, nə də bal...

...Ərdəbildə Şeyx Səfi məqbərəsinin güllü-çiçəkli, iri ağaclı böyük bağından keçib, məscid, ibadət və çiləxanalarını (çiləxanaların birində sükuta qərq olub heykəllənmiş Əli Həsənlini "gördüm"), hamamını, böyük binalarını, məzar və məqbərələrini tələm-tələsik (indi bu yazını başımdan bilgisayara köçürəndə "haraya, niyə tələsirdin, ay zalım, məgər sənin yolunu Ərdəbildən salmaqda məqsədin Şeyx Səfi kompleksini, Şah İsmayıl Xətəinin məzarını ziyarət etmək deyildimi? Deyəsən, sən bütün ömrünü dərinliyə enmədən dünyanın üstündən atüstü, qaça-qaça keçməkdəsən" düşünərək özümü qınayırdım) seyr edəndən sonra gəlib kompleksin mərkəzində qurumuş ağac kimi bitmişdim. Azca aralıda mənim kimi başı geriye qatlanmış, ağız açıq qalmış, ucaboy, kürən alman kişisi də - hansı jurnalın səhifəsindəse gördüyüm Henrix Bölün şəkli bu kişinin üz cizgiləriylə üst-üstə düşür,- şərqli ustaların zövqlə vurduqları zərif naxışlar, o naxışların üzündə sanki qol-qola tutub oynayan, yaxud səs-səsə verib xorla oxuyan al-əlvan boyalarla süslənmiş uca tavanın altında sehrlənmişdi. Uzun müddət tavandan gözünü çəkə bilmədiyindən boynu ağrıyan alman kişinin başını düzəldib sağa-sola döndərərək, yenidən tavana baxması, yanındakı xanımıninsa türbənin qapıları, divarları və tavanın az qala hər qarışını, sonra da döşəməyə sərilmiş tavanla həmahəng olan xalçanı təmkinlə iri obyektivi olan fotoaparatiyla çəkdiyi gözümdən qaçmadı. "Görəsən, almanın Şah İsmayıl haqqında təsəvvürü varmı? Ən azından Karl Marksın Xətai haqqında dediyi bu fikir: "Səfəvi sülaləsinin yaradıcısı Şah İsmayıl fəth olub. O, hakimiyyətdə olduğu on dörd il ərzində on dörd əyaləti fəth edib" onun buraya gəlməsinə bir təkan ola bilər..."

...Şahım, zaman, məsafə boş şeydi, səninlə bir-iki kəlmə söhbət etmək istəyirəm. Birdən deyən olar, sən kimsən, o boyda nəhəng fəthlə danışmağa

sənin nə haqqın var!?. Onunla üzbəüz dayanmağa cəsərinmi çatardı!?. Sakitcə cavab verirəm, bəli, çatardı. Mən öz çağımda məmləkətimizin, baxmayaraq, indi məmləkətimizin ərazisi qat-qat azalıb, baxmayaraq, kiçik dövlətin balaca bəndəsiyəm, Şah İsmayıl dövründə yaşasaydım, böyük dövlətin böyük bəndəsi olacaqdım. Cəsərim indikindən qat-qat böyük olacaqdı. Dediym budur, balaca ölkənin balaca bəndəsi kimi mən, balaca məmləkətin birincilərindən olmuş Azərbaycanın Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi İmam Mustafayev, prezidentlərdən Əbülfəz Elçibəy, Heydər Əliyevlə görüşüb saatlarla onlarla danışmağı bacarmışam.

Şahım, mənə maraqlıdı, sən bir məmləkəti alanda daha çox sevinir, xoşbəxt olurdun, yoxsa gözəl şeirlərindən birini yazanda? Deyilənə görə, ən böyük ehtiras hakimiyyətə olan ehtirasdırsa, onda bir pillə aşağı enib şeir yazanda, hansı halda olurdun? Səndən bir ənam qopartmaq niyyətiylə yarınlıb-yaltaqlanıb mədh edənlər cəhənnəm olsunlar... Ancaq sən bu dünyadan köçəndən sonra da səni qəlbədən sevib öyənələr olub - poeziya aləmində dahi sayılan Məhəmməd Füzuli də böyük bir əsərini sənə həsr edib. Dahi şairin "Bəngü Badə" əsərini sənə ithaf etməsini, mən on beşinci ölkəni fəth etməyin kimi sayıram. Ancaq, Şahım, dost gözüylə "fəth etmək" ifadəsi, düşməni gözüylə "işğal etmək" deyilmi? Şahım, sənin yaratdığı imperiyanın, iki milyon səkkiz yüz min kvadrat kilometr ərazisi olan imperiyanın, həm də 600 illik Osmanlı imperiyasının bədəlini sonrakı türklərin çəkəcəyi ağına gəlmişdimi? Bütün canlı varlıqlar kimi imperiyalar da sonucda dağılıb yox olmağa, ölməyə məhkumdur. Sizlərdən sonra ceyranın, kəlin üstünə cuman giyənə-kaftarlar kimi dişlərini qıcamış güclü dövlətlər indi Türkiyənin, Azərbaycanın başının üstünü alıblar, bizləri didib-parçalamaq davam etməkdə. İndi zavallı Azərbaycanın ərazisi 69,28 000 kvadrat kilometr... Tarix elmi heç nəyi unutmur. Öz tarixçilərimizi demirəm, başqa xalqların tarixçilərinin etirafına görə, imperiyalar arasında Türk imperiyası ən ədalətli imperiya olub. Ancaq, Şahım, yənə də mən bütün imperiyalarla BARIŞMIRAM.

Çaldıran savaşıyla bağlı tarix boyu bəzi adamlar səni, bəzilərisə Sultan Səlimi suçlayıb, indi də suçlamaqda. Ancaq mən ona görə heç birinizi suçlamıram ki, nə qədər hökmdarların qəlbində hökmranlıq ehtirası qaynayır, coşub-daşır, nə qədər ki, hökmranlıq ehtirası atadan, oğuldan, qardaşdan əzizdir, yeri gələndə, onları uf demədən qətlə yetirir, onda müharibə də qaçılmazdır. Ancaq, Şahım, axı sən, yanılmırsansa, altıncı əcdadın Şeyx Səfiəddin İshaq babanın əsasını qoyduğu sufi təriqətinin inanclı yayanı, davamçısıydın. Axı sən hər şeydən uca, yuxarı qatda SÖZÜ sanırdın. Demirdinmi:

**Söz vardır, kəsdirər başı,
Söz vardır kəsər savaşı,
Söz vardır ağulu aşı
Bal ilən edər yağ bir söz.**

Bəs Çaldıranda dur deyib savaşı saxlaya bilən SÖZÜNÜ niyə əsirgədin, Səni sevən, istənilən döyüşdən onları sağ-salamat qurtara bilməyinə inandığından döyüşə, hətta əliyalın gəlmiş əsgərlərinin qanının axmasına necə qiydın? Axı, bunları da özün demişdin:

**Xətai, işin düşər,
Gəlib-gedişin düşər,
Dişləmə çiy löğməni,
Yerinə dişin düşər.**

Mən kiməm ki, səni qınayam, Şahım, savaşın qanunudur, sən öldürməsən, səni öldürəcəklər, bu, bəlli... Sultan Səlimi meydana çağırıb təkbətək vuruşmağınızı tələb edəndə... Sultan Səlim də sənənlə vuruşmağa özünün görkəmli, yenilməz sərkərdəsi Turəli bəy Malkoçoğlunu göndərəndə...

Şahım, sənənlə bir zərbənlə Malkoçoğlunun dəbilqəsini yararaq başını iki yerə böldüyün an... (Həzrət Əli qılıncını işıq sürətiylə, ildırım gücüylə endirib hansı düşməninisə (?) iki yerə bölsə də ayrılmayan bədən, azacıq tərpenişdən iki hissəyə ayrıldığı məqam gözümün önündən keçir...)

Sənənlə döyüş qabliyyətindən, qılınc çalma məharətindən, cəsəretindən(!) qarşıdakı "düşmən" ordusunun əsgərləri də vəcdə gəldiyindən, öz əsgərlərin kimi, onların da qışqırdığı an... Lap rəqib qapısına vurulan həlledici topdan, ağzınacan dolu stadiondakı azarkeşin birdən qışqırdığı kimi...

Sahım, olmaya coşaraq qılınc çaldığın Sultan Səlim topunun lüləsini fil xortumu sanmışdın... Yoxsa, Naxçıvan yaxınlığında Şərur düzündə yeddi minlik qoşununla Əlvənd Mirzənin otuz minlik qoşununu darmadağın etdiyən möhtəşəm qələbənin təntənəsi, inamı, ruhuyla Sultan Səlim qoşunuyla savaşa girmək qərarını verdin?.. Şahım, bununla demək istəmirəm, sən də Sezar kimi fənd işlədib Sultan Səlimə qalib gələydin. Sizin savaşıınızda qalib ola bilməzdin. Bu savaşı, mən bilən, hər ikinizin, təkcə hər ikinizinmi, yox, yox, bu savaşı Türkün, Türk dünyasının çöküşü, məğlubiyəti...

Bir mənənlə yazdığına görə, hər iki tərəfdən bu savaşıda yeddi min, osmanlı mənənlərində isə yüz mindən də artıq adamın öldüyü xəbər verilir. Hər birindən beş litrəcən Çaldıran düzünə axıb göllənən yeddi min, yaxud yüz min şəhidin qanı... vurulcaq kişnəyərək şahə qalxıb yerə yığılan, yığılcaq da sanki Yer kürəsini belinə alaraq, bürdədiyini sandığından göyə qalxmış ayaqlarını havada oynadaraq gah yorğa, gah dördnala "çapmaqda olan" atlardan fırlıtiyla axan qan... O şəhidlərin biri mən də ola bilərdim...

...Təbrizə çatcaq avtobusa minib Makuya, iki yüz qırx altı kilometrədən bir qədər çox məsafə nəmənədi ki... ordan da Türkün iki azman imperiyası qoşunlarının düşmən kimi qarşı-qarşıya dayandıqları Çaldıran düzünə getmək ağılmıdan keçdi. Məni oraya, Türkün böyük yasına dartıb aparmaq istəyən bəlkə sızlayan ruhumdu... Uca dağlar arasındakı Çaldıran düzənliyinin bir çalası, bir çökəyində qaysaqlayıb hələ də qurumamış, yeddi min, yoxsa yüz min şəhidin qanının qarışdığı, qarışarkən ayılıb özünə gələrək bərişib qucaqlaşdığı, qardaşlaşdığı qan gölməçəsini görəcəyimi... mamırlı qayalara hopmuş minlərlə iniltini eşidəcəyimi ağılıma gətirəndə, eyməndim, üşəndim, canımı titrətmə çulğadı... Çaldırana vara bilseydim, o düzənliyin ən aşağı, ən çökək yerində səcdəyə gedərək hakimiyyət qurbanı olmuş günahsız şəhidlərə, insanlıq naminə hakimiyyətindən əl çəkmiş Əbülfəz Elçibəyə dualar oxuyardım...

...Şeyx Səfi məqbərəsində xəyallar içindəyəkən türbədə bələdçinin ikinci qatı, indiki ifadəylə amfiteatrı göstərərək, aylarla eyni sözləri, eyni cümlələri təkrar elədiyindən tez-tez, yorğun və könülsüz dediyi: - Orda xanım-xatunlar əyləşib mərasimə baxar, söhbətlərə qulaq asarmışlar,- sözləri qulağım çaldı. Hələ də Şərqi memarlıq sənətinin yaratdığı ecazkar gözəlliyə baxmaqdan doymadığım məqamda bələdçinin dediyi "Viktoriya və Albert muzeyi" sözlərini eşidəndə, ötən yüzilin səksəninci illərində London səfərindən yenicə qayıtmış görkəmli sənətsünaslıq doktoru Rasim bəy Əfəndinin, sovet dönəmində "Əfəndi" soy adını qoruyub saxlamağın özü bir igidlik idi (sonralar o, AMEA-nın həqiqi üzvü - akademik titulu qazanmışdı), səfərlə, xüsusilə xalça sənəti üzrə dünyada bənzeri olmayan nadir sənət incisi "Şeyx Səfi" xalçası (xalçaya bu adı ünlü xalçaçı, Stalin mükafatı laureatı Lətif Kərimov vermişdir) barədə "Qobustan" incəsənət dərgisi redaksiyasında şirin-şirin söylədiyini təəssüratını xatırladım. Sonsuz zamanın bir vədəsi Səfəvilərin məscid türbəsinin döşəməsinə

sərilərək, rahatlıq, istilik verməkdən başqa ətrafa ayrı bir gözəllik, bəzək, zövq sərgiləyən “Şeyx Səfi” xalçası...

Şah İsmayılın oğlu Şah I Təhmasibin sifarişiyə xalça üç il yarım müddətində Təbrizdə toxunaraq (56,12 kv. metr ölçüdə) 1539-cu ildə ərsəyə gəlir. 1893-də ingilislər onu satın alaraq Londona aparır. Hər dəfə bu faktı eşidəndə, yaxud oxuyanda vətənimizin milyardlarla ölcüdə talanıb aparılmış varidatından öncə, nədənsə Tiflisdə hələ də qəribçilik çəkib gözü yolda qalan “Gəncə Qapısı” yadıma düşür.

Sentyabrın 29-da çiskinli-dumanlı havada taksidən düşüb doqquzun yarısında özümüzü tərپənməkdə olan Təbrizə gedən avtobusa çatdırdıq. Yan-yörəsi dumanlı-yağışlı Astara-Ərdəbil yoluyla üzüyuxarı qalxırdıqsa, indisə yenə də qatı duman içində üzə aşağı Təbrizə sarı üz tutmuşuq. Olmaya, dumanın mənimlə qəsd-qərəzçiliyi var? Buraların çölünü, təpələrini, dağındaşını, meşəsini də acgözlüklə gözüme təpmək istədiyim halda, on beş-iyirmi addımlıqdan o yanı görə bilmədiyimdən, hirsimi tökməyə yer axtarıram. Elə bil, bitib-tükənməyən bəmbəyaz duman tunelindən keçirik. Sürücü uzağı görə bilmədiyindən avtobusu ehtiyatla yavaş sürür, şüşəni təmizləyən silçəklər dayanmadan yeyin-yeyin yarım dövrə vurur. Sürücünün köməkçisi əsgiyə şüşənin tərini silir. Yol qırağında uzun divarlar boyu qırmızı, yaşıl, sarı rənglə hərflərin hər biri adam hündürlüyündə əski əlifbayla nələrsə yazılıb. Hərdən duman seyrələndə aralıdakı evlərin divarlarında gözüme dəyən yazıları çətinliklə höccələsəm də, bir şey anlamadığımdan gözlerimi yumuram...

...“Şeyx Səfi” kompleksinin harasındasa atüstü tanışlıqdan sonra Bakıdan gəldiyimizi, Ərdəbildən sonra Təbrizə gedəcəyimizi bilən ucaboy gözəl bir qızın şirin ləhcəylə, zərif musiqini xatırladan səsiylə xanımına - Bizə də qonaq gələrsiz,- deyəndən sonra dərhal ünvanını söyləməsi yadıma düşür. Ünvanını deməkdə o gözəl qızın səmimiyyətinə inanıram...

...Kabab yediyimiz kafedə müştərilərə yer göstərən, yemək gətirən, masadakı boşqabları yığıdırıb aparan, masanı yemək qırıntılarından silib-təmizləyən, dağınıq stulları yerbəyer edib nizama salan əldən-ayaqdan zirək, gözdən iti lal, kar oğlanın sanki onun əlindən qopub qaçacağımi güman elədiyindən qolumdan bərk-bərk yapışub, məni öz yeyin ritminə salaraq bir sayaq itələyə-itələyə, adamların arasından keçirib boş yerə aparmasını, yoldaşımın qucağındakı çantasını alıb boş stulların birinin üstünə qoymasını xatırlayıram...

...Şahım, Çaldıran döyüşü başlayandan sonra Sultan Səlimi, onun ordusunu aşağılamaq, saymamaq məqsədiylə, doğrudanmı döyüş meydanını tərk edib bildirçin ovuna getmişən, yoxsa bu, tarixçilərin uydurmasıdır? Sultan Səlimin ordusunda 300 top-tüfəngin olduğundan xəbərin yoxdumu?..

...Duman seyrələndə yerdə uzaq, uzaq düşüncələrdən ayrıldım, yoldan azca aralı yamacdakı iri dördkünc qaya gözümdən qaçıb dumanın içində itəndə, Şeyx Səfi türbəsində, önündə şəkil çəkdiyim Şah İsmayılın sandığı və bələdçinin dediyi “rus işğalı zamanı sandığı aparmaq istəyiblər, bizimkilər müqavimət göstərərək mane olublar” sözlər yadıma düşdü. Görəsən, necə mane olublar, sözləmi, dava-dalaşlamı... o dirəşən, müqavimət göstərən(lər)ə min rəhmət... Görəsən, Şah o sandığında nə saxlayırmış... ulu babalarından qalmış nələrisə... bəlkə öz əlyazmalarını, kitablarını...

...Şahım, başışla məni, SÖZ haqqında yazdığın şeir hara, Şeybani xanın kəlləsini qızıl suyuna çəkdirib qədəh düzəltmədiyən hara... Bunu heç cürə həzm edəmmirəm..

Duman seyrəldikcə aralıdakı təpələr göründü. Avtobus axır ki, düzənliyə çatanda gözənilmədən duman yox oldu, gün işığına çıxdıq. Aydınlıq içində geniş tarlalar, mal-heyvan, adamlar göründü. Sağ yanımızda sonsuz çöllük çooox-çox uzaqlarda üfüqlə birləşərək sonu görünməz oldu. Solumuzda yenə də

uzaqlarda qupquru çılpaq dağlar sıralanır. Yanımızdan sürətlə arxaya "qaçan" lovhədə latin qrafiki ilə "Təbriz 115 kilometr" yazısı gözümə dəyəndə içimdən sanki sevincqarışıq ilıq, mavi sular axdı. Geniş düzənliyə səpələnmiş evlərin yanından ötəndə ucadan - Bura haradı?- sürücüdən soruşdum. Sərabdı, dedi. Mirzə İbrahimovu, ömrünün son illəri "Oğuz Eli" qəzeti redaksiyasına gəlib danışmadan sakitcə oturan, ömrünün çoxunu Bakıda yaşasa da, üzündəki qəribçilik havası silinməmiş Balaş Azəroğlunu xatırladım. Yolun sağında böyük lövhədə yağlı boyayla çəkilmiş portreti görəndə, cəld yoldaşımı dümsükləyib - Fikrət Sadıq! Fikrət Sadıq! - qışqırdım. Yoldaşım: "Toçnu. Necə də oxşayırdı" dedi...

Ağacsız geniş çöl gün işığına qərç olub. Arxamızdakı sənişinlərdən biri "Bostanabad!" dedi. Adda-budda, seyrek yaşıllıq içində evlər... Mil, Muğan düzündəki bozaran quru kəndləri xatırlayaraq "bunlarınkı da ya su qıtlığındandı, ya da elə bizim camaat kimi tənbellikdən..." acı-acı düşündüm.

Saat birdə günlü-günəşli bir gündə uzun illər həsrətini çəkdiyim gözəl Təbrizə çatdıq. Avtobusdan enib taksiyə mindik. Adını bilmədiyim uzun küçə, yaxud xiyaban boyunca (ona görə "yaxud" yazıram ki, səhərisi gün qaldığımız "Azərbaycan" otelinin yerləşdiyi küçənin adını birisindən soruşanda o, incik, daha doğrusu, incə danlayıcı tonla - Baba, bu küçə deyil, xiyabandı,- söyləmişdi), əsgər kimi nizamla sıralanmış, yarpaqlarını sanki pas tutmuş, cadar-cadar, payız boyalı qarağacları görəndə şad könlümü dalğa-dalğa həzinli sevinc bürüdü. Qalacağımız otelin doğma və candan şirin olan "Azərbaycan" adını oxuyanda məni, anlama bilmədiyim bir hiss bürüdü, görəsən, bu ad yaşadığım quzey Azərbaycanamı aiddir, yoxsa güney Azərbaycana?..

Pasportumuzu alan biğli, saqqalı yalnız çənəsində olan gəncdən otelin bir gününün qiymətini soruşdum. İran pulunu başa düşmədiyimi bildirəndə o:

- Sizin pulla səksən manat, adama qırx manat,- söylədi. Pulu ödəmək istəyəndə, "Gedəndə verərsiz" dedi...

Dörd yol ayrıcında sıraya düzölmüş sonuncu sarı taksinin vurulub arxa qapısının əzildiyini görəndə "ziyana düşüb, buna xeyir vermək savabdı" - düşündüm. Təmasda olduğum, yaşca məndən qat-qat balaca, lap nəvəm yerində olan adamların da mənə "sən" deyər müraciət etdiyindən, mən də çox vaxt onlara rahatca "sənlə" müraciət edirəm.

- Şəhriyarın muzeyinə neçəyə apararsan?- soruşanda sürücü: - Çox uzaq deyil, buyurun,- söylədi.

Muzey bağlı olduğundan şairin məzarını ziyarət etmək istədiyimi bildirdim. Adambaşına bizim on manat dəyərində İran pulu verib Şəhriyarın möhtəşəm kompleksinə qədəm qoyub - "gərək sürücünün haqqını verib ayrılardıq" - geriye çevrilib baxanda sakit, mədəni adam təəssüratı yaratmış sürücünün pul ödəmədən kassanın yanından sakitcə keçib arxamızca gəldiyini gördüm. "Gözdən yayındımı, yoxsa yerli vətəndaşlardan pul almırlar..." Öncə Şəhriyarın məzarına yaxınlaşdıq, pıçılıyla salam verib fatihə oxuyaraq Allahdan ona rəhmət dilədim. Məzarı başında, böyük portreti, bir də müxtəlif ölkələrdə çap olunmuş kitablarının səliqəylə düzölmüş guşəsi önündə sürücümüz mənimlə yoldaşımın şəklini çəkdi.

2007-ci ildə Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın yüz illik yubileyi münasibətilə redaktoru olduğum "Yazıçı" dərgisinin ona həsr etdiyimiz nəşrini, eləcə də həmin seriyadan bu il çapdan çıxmış "Dədə Qorqud" sayını türbədə çalışan xanımlardan birinə verəndə, onun biganəliyi, quruca "sağ olu" əsirgəməsindən alındım. Sayını bilmədiyim guşələrdə rəngli, səriştəli dizayn, yüksək zövqlə tərtib olunmuş böyük albomların, kitabların, incəsənət əsərinə bənzər miniatür kitabların yanında mənim Şəhriyara həsr olunmuş rəngsiz, iyirmi səhifəlik "sovqatım" utana-utana sıxıntı içində qalacaqdı. Bəlkə də o xanım, içərisində dəyərli yazarların dəyərli yazılarıyla vəsf edilmiş mənim Şəhriyarımı o bəzəkli guşələrin heç birinə qoymağı rəva da bilməyəcəkdi.

Biz taksidən düşəndə sürücü tez gəlib ehtiramla maşının qapısını açdı. "Al-ver adamı olmadığımızı hiss etdiyindən bizimlə mədəni rəftar edir... Gərək türbəyə çatcaq haqqını verib ayrılıydıq. Bu qədər vaxtını aldığımıza görə Allah bilir, mədəni-mədəni nə qədər oxuyacaq."

- Yenə tələsik oldu, gəlmişkən Xaqani Şirvanini də gərək ziyarət eləyəydik.- deyirəm. Qətran Təbrizi, Mücirəddin Beyləqani, Zülfüqar Şirvaninin... də adları fikrimdən keçir. Sözümə davam edərək - ordan vurub gəlmişik, türbədə cəmi üç şəkil çəkirdik...- bir sayaq özümü danlayanda, sürücü telefonunu açıb mənə uzatdı. Telefonun ekranında Şəhriyardan cürbəcür aydın çoxlu şəkillər görəndə:

- Siz də Şəhriyarı sevirsiniz?..

- Onu kim sevmir ki...

- Bunları mənim telefonuma köçürə bilərikmi?

- Olar...- deyib telefon nömrəmi yazıb sözüne davam etdi,- evdən göndərəm...

- İndi hara gedirik?- yoldaşım soruşdu.

- "El gölü" deyilən yer var, Təbrizin ən gözəl yerlərindəndi, oteldə şəklini gördüm, gedib oranı da gəzək...- deyəndə sürücü mənə baxıb gülümsünərək:

- Siz Naxçıvanlısınız?- ehtiyatla soruşdu.

- Ora yaxın, babalarımız ordandı, hardan bildin?

- Qaynanamgilin əsl ordandı. Naxçıvandan qonaqlar çox gəlir. Onlar kimi danışırırsınız...

- Bəs sən?..

- Tehrandə doğulmuşam...

İlk tanışlıqdan onun hərəkətləri kimi danışığının da asta-asta, nisbətən ləngliyini hiss eləmişdim. "Görəsən, kürd, fars deyilmi? Bəlkə də Tehrandə fars mühitində olduğundandı..." - Bağışlayın, siz azərbaycanlı, daha doğrusu, türksünüz?

- Farsam...- sakitcə cavab verdi. "İşə düşmədik, bu boyda Təbrizdə qarşımıza elə gərək fars çıxaydı? Taledən qaçmaq olmazmış. Əsl fars tipəti. Mən də deyirəm niyə bizdən əl çəkmiş. Yox, xəfiyyə olsaydı, farslığını danardı... Bir də ki o, mənim qolumdan tutub taksisinə mindirmədi ki... özümüz gedib oturduq..." Bu an tarixçi, şair Elman Mustafa yadıma düşdü. Mənim yerimdə olsaydı, sürücüyə dərhal "Saxla!" deyib taksidən düşər, gediş haqqını maşının oturacağına atıb hövüllü-hövüllü uzaqlaşardı..."

- Gedək bizə, qaynanam sizi görcək sevinəcək,- sürücü gülə-gülə güzgüdə mənə baxaraq telefonunu qulağına dayadı. - Salam, Səmayə xanım. Sizə qonaq gəlir, yerlilərin. Telefonu verirəm, danışın,- söyləyib telefonu arxaya uzatdı, mən telefonu alıb yoldaşıma ötürdüm. Onlar çoxdanın tanış, doğması kimi danışılar. Yoldaşım həyəcanla:

- Çox sağ olun, hörmətiniz artıq olsun, inanıram, ürəkdən deyirsiniz, Allah razı olsun... - deyir. Sürücünün də əl çəkmədiyini görəndə, elə bil hansı bir qüvvəsə mənim saqqızımı oğurladı, "nə olar, olsun... Təbrizin çölünü görmək maraqlıdırsa, içiyə - adamları, ailələriylə tanışlığın nə ziyanı... " ağımdan keçdi.

Sürücünün on dörd yaşında qızı, yeddi yaşında oğlu olduğunu, Tehranın havasının oğluna düşməyib tez-tez xəsdələndiyini, altı ay öncə Təbrizə köçdükləri, köçəndən sonra oğlunun bircə dəfə də xəstələnmədiyini bizə bəlli oldu.

- Yaxşı, onda bir şirniyyat mağazasının qabağında saxla, uşağa bir şey alım... - yolboyu bu sözləri dəfələrlə desəm də, maşını saxlamadığını görəndə:

- Bir dükanın yanında saxlamasan, qapınızın ağzından qayıdacam,- qətiyyətlə dediyimə inandığından, maşını saxladı. Mağazaya birgə girdik. Şokolad, xurma qutularının hərəsindən birini alıb yola düzəldik.

Qaynanasıgilin evi "Azərbaycan" otelində qaldığımız otağın pəncərəsindən baxanda gördüyüm çəhrayı dağın ətəyindəydi. Təmiz havası yaylaq yerini xa-

tırladır. Həyətə girəndə Səmayə xanım, onun əri, iki qızı bizi çox mehriban, istiqanlıqla qarşılayıb üç mərtəbəli evin birinci qatında döşəməsinə xalı-xalçalar sərilmiş evə dəvət etdilər. Hər mərtəbədə bir qızının ailəsiylə yaşadığını sonra biləcəyik. Az sonra sürücünün qonşuluqda yaşayan xanımı, qızı, oğlu gəldi. Xanımı ucaboy, dilli-dilavər, mehribandır (Oteldə yoldaşım bu xanım barəsində “evlərində o, hökmranlıq edir” deyəcək). Oğlanlarının erköynlüyü dərhal bilinir. Səmayə xanımın dediyinə görə bir vaxt möhkəm qısqanc olan əri, indi danışmadan sakitcə oturub mehribanca gülümsünərək söhbəti dinləyir. Bir cüt nəlbəki-stəkan güclə sığa bilən masacığı qarşımıza (xanımım ilə yan-yanı oturmaşuq) qoyaraq yastı-yapalaq stəkanlarda çay gətirdilər. Söhbətçil Səmayə xanım gəlib düz bizim qarşımızda, xalçanın üstündə bardaş qurub əyləşdi. Oteldə yoldaşım onun haqqında “sənnən gözünü çəkmirdi” deyəndə:

- Həsret... ləhcə məsələsi... Zəngəzurun, daha doğrusu, Naxçıvanın qoxusunu məndən almaq istəyirmiş - dərhal cavab verdim. Mənim məşğuliyyətim, sənətimlə maraqlananda xanımım dərhal - Yazıçı, jurnalistdi, - cavab verdi. Çantamdan “Yazıçı”nın Şəhriyara və “Dədə Qorqud”a həsr olunmuş saylarını sürücünün xanımına uzadaraq:

- Latinca oxuya bilirsənmi? - soruşdum. O, gülümsünərək başını tərpətməklə bacarmadığını bildirdi. Səmayə xanımın qızlarından biri oxuya bildiyini utana-utana dedi. Hamısının üzünə baxaraq yumşaq, bir az da farsdan çəkinərək yüngül tənbehlə:

- Farsca bilirsiniz, yaxşıdı, öz doğma dilimizdə oxumağı da öyrənin...- deyəndə “İlan atəşə atılan kimi mən də başıma bəla açırım. Bu ailənin, lap elə arvadının da fars sürücünün nə məssəbə qulluq elədiyindən xəbəri olmaya bilər...” fikir ağımdan keçdi. Ailə bizimlə doğmaları kimi rəftar eləsələr də, sürücü barəsində azacıq da olsa, ürəyimdə qaraltı qalır.

Biz qalxıb getmək istəyəndə, Səmayə xanım mehriban, doğma gözlərini gah mənə, gah da yoldaşıma tuşlayaraq az qala yalvarışla:

- Siz Allah, gedin mehmanxanadan çıxıb gəlin bizə. Axı niyə pulunuzu boş yerə xərcləyəsiniz. Geniş evlərimiz var, istədiyiniz qədər qala bilərsiniz...- deyir.

Həyətlərində onlardan ayrılanda, alçaq kol boyda əncir ağaclarına gözüm sataşdı.

- Bu balaca ağacların səxavətinə bir baxın, əməlli-başlı boy atmamış bar gətirib,- decək, Səmayə xanım tələsik yaxınlaşıb əncir kollarının başı üstündə dayanaraq:

- Nübardı, - söylədi, qaralmış əncirlərdən bir neçəsini dərib qaçaraq evə girdi, salfetə bükərək gətirib xanımım a verdi.

Qaldığımız otelin qarşısında biz maşından düşəndə, hörmət əlaməti fars və onun xanımı da maşından tələsik düşdülər. Mən sürücünün qolundan mərhəmcə tutaraq xanımlardan azca aralandıq. İran pulunu ona uzadaraq:

- İstədiyiniz qədər götürə bilərsən,- deyib başımı yana çevirərək tələsik əlavə elədim - Halal eliyirəm...

Səhərisi gün otelimizin yaxınlığında küçəni keçəndə əks tərəfdə fars sürücünün maşının şüşəsini sildiğini gördük. Onunla dünən də burda görüşmüşdük, “Bu yeri seçməkdə... Bakıdan gələnlərin əksəriyyətinin “Azərbaycan” otelində qaldığını bildiyindən buranı seçib ki, adamlar asanlıqla qarmağına keçsin...” Görməzliyə vurub tələsik aradan çıxmaq istəyəndə o, arxamızca - Azər! Azər!, - çağırır, uşaq atasını görüb sevinən kimi, qaçaraq gəldi, artıq doğmalaşmış sifətiylə üz bəzəyərək dayandıq. Mehribanca əlini sıxıb, onu aldadaraq, - Otele gedirik,- dedim.

Oradan adlayıb başqa küçəyə keçdik, uzaqda dayanmış taksiyə sarı addımlamağa başladığımız arxadan gələn səsə geri çevriləndə ucaboy, qaraşın, dolu bədənli oğlan bizə yaxınlaşıb:

- Hara gedirsiniz, mən aparım,- dedi, taksici olmadığına təəccübləndiyimi görəndə o:

- Buyurun əyləşin, ehsan kimi...- söylədi. "Terminal"a, (Təbrizin nəhəng avtobus dayanacağı), oradansa avtobus, yaxud taksilə Urmiyaya getmək istədiyimizi bildirib onun maşınına mindik. Tanış olduq. Universiteti Tehranda bitirdiyini, alman, fransız, ingilis dillərini bildiyini, kombi ustası olduğunu bildirdi. "Bakıda iş tapmaq olarmı?" soruşdu. "Cətin... maraqlanıb xəbər edərim" dedim. "Bilsəydim, Şəhriyar buraxılışını saxlayıb bu oğlana verərdim." Aşura mərasiminin təmərəqlı keçirilməsiylə bağlı ehtiyatla onun münasibətini soruşdum.

- O vaxtdan min dörd yüz il keçib, adamlarımız hələ də ayılmayıb. Yaxşı ki, baş yarıb qan axıtma ənənəsi yığışdırılıb - dedi...

...Təbriz vaxtıyla birin yarısında Urmuya ("Urmiya"nı təbrizlilərin dilindən eşitdiyim "Urmu" kimi yazıram) yola düşdük. Sözü düzü, Urmu şəhərindən daha çox, məni eyni adda olan göl, bir də qayaları yarıb özlərinə ev düzəlmiş Kəndüvan kəndi və orada yaşayan insanların yaşayış tərzini maraqlandırır. Bir il öncə hansısa saytda qurumaqda olan Urmu gölü haqqında oxumuşdum. O məqalədə yazılmışdı ki, gölün ətrafında Azərbaycan türkləri sıx yerləşdiyindən, onların oradan köçürülməsi üçün İran dövləti məqsədli olaraq gölü qurutmaq planını həyata keçirir. Bunun üçün suvarma adıyla gölə axan irili-xırdalı onlarla çayın səmti dəyişdirilib. Kənd əhalisi, eləcə də təbrizlilər dəfələrlə etiraz aksiyaları keçiriblər.

Göl haqqında müxtəsər bilgim vardı. Xəzər dənizindən (Xəzərə göl də deyilir) sonra, uzunluğu 140, eni 55 km olan Urmu gölünün nəinki Güney Azərbaycan, nəinki bütöv İran, hətta Batı Asiya ərazisində altı limanlı ən böyük göl olduğunu bilirdim. Göllə bağlı hələ Bakıda nəzərdə tutduğum istəyim barədə yoldaşıma bir söz deməmişdim. Onun üçün romantik bir sürpriz etmək fikrindəydim. Təbrizə yaxın limanda taksidən düşüb gəmiyə minməliydik. Restoran, kafe, yaxud bufetin pəncərəsi önündə, yaxud lap elə göyərtədə yemək yeyib çay, yaxud kofedən, kakaodan iç-çə, dağları, düzənləri, gölün mavi sularını seyr edə-edə Urmiya şəhərinə getməliydik...

Səfər zamanı sürücü sarıdan həmişə baxtımız gətirirdi. Bizi Urmuya aparən sürücü, sürücüdən çox, məndə gid-bələdçi təəssüratı yaratmışdı. Şən, ayıq, söhbətçil, zarafatçıl, həm də çox məlumatlıydı. Öz xanımıyla ilk tanışlığının tarixini danışdı. Hərbi xidmətə çağırılarda istədiyi qız on dörd yaşındaymış. "Məndən nişanlanmaq tələb eləsə də, başıma bir iş gələrsə, onun bədbəxt olmasını istəmədiyimdən, bizlərdə nişanlanmış, yaxud ad edilmiş qıza sonradan heç kim yaxın durmur deyə, heç bir vəd vermədən əsgərliyə çıxıb getdim. Fikirleşdim, məni sevirse, gözləyəcək. Gözlədi də. Qayıdandan sonra evləndik." Mobil telefonda oğlunun, qızının şəklini bizə göstərdi. Açıq-saçıqlığını hiss elədiyimdən qadınımın yanında həddini aşmasın deyə, özümü bir qədər dartmalı oldum. O, dərhal məni anladı.

Yolboyu yanından ötdüyümüz qəsəbə, kəndlər haqqında bildiklərini həvəslə danışdı. Heç nəyi gözdən qaçırmaq üçün yoldaşıma "gəl, gedəndə sağımıza, qayıdandasa solumuza baxaq" dedim. Şüşə kimi hamar, dümdüz yolla maşın yüz, yüz on sürətlə şütüməsinə baxmayaraq, sürücü özünə əminliklə, yola yaxşı bələd olduğundanmı, saniyələr ötsə də əlindəki telefondan gözünü çəkmədiyinə görə mən həyəcanlanırdım. Bu anlar bərk qorxdığını yoldaşım oteldə mənə bildirəcəkdi. Urmuya gedənbaş sürücü yanından ötdüyümüz kəndlərin adlarını (Osalı, Bürücebəd, Tulatəpə, Gəmiçi...) sadalayır. Yolun bir yerində:

- Bir vaxt küləkli havalarda gölün suyu buraları basdığından yol görünmürdü, nəbələd adamlar azıb çölün düzündə qalırdılar.

- Demək buralar göl olub?- soruşdum. O, əliylə uzaqları, üföqlə torpağın birləşdiyi təkəmsəyrək yovşan(?) kollu çölü göstərərək:

- Sonu görünməyən sularıydı... Çevrilib başdan-başa duz səhrası olub. Buraların "toy-bayramı" hələ qabaqdadı. Dəli yellər əsəndə havaya qalxan duz dumanı axıb əkin yerlərini, yaşıl otlaqları, kəndləri altına alacaq... Uşaqları, lap elə böyükləri də kor edə bilər. Yel çərşənbəsində... burda meyvə ağaclarının çoxu çiçəkləyir. Gül-çiçək qarışıq arılar da məhv olacaq... - dedi. Aralığa ağır sükut çökdü. Nazım Hikmətin "Stronsium 90" şeirini xatırladım:

**...Stroansium 90 yağırmiş
ota, südə, ətə,
ümidə, hürriyyətə,
qapısını döydüyümüz böyük həsrətə...**

Sürücü qarşısındakı sandıqçanın qapağını açdı, içərisindəki qat-qarışıqın altından çıxarıb bir qanadından tutub salladığı üzgüçülükdə istifadə olunan gözlüyü göstərərək:

-Mən vaxtdan ehtiyatımı görmüşəm...

Mən getdikcə ağarmaqda olan sonsuz çöllüyə baxır, apaydın göy üzünün günəşli günündə qarşıma çıxması mavi suları görmək intizarındaydım. "Qısa zamanda Urmu bu qədərmi çəkilib?.. Bəlkə yer yarılib, sular axıb harasa gedib?" Şoran torpağa baxmaqdan gözlərimin açırdığını hiss elədim. Burda şair Zülalinin bu misraları: "Qürbətdə derdin, Zülali, Ağsu Vətənimdir, Ensin gözlərinə qara su, Ağsu Vətən oldu" - bəmbəyaz duz çölündən qara ilan kimi sürətlə sürünə-sürünə gəlib ağımdan keçdi. Sonsuz çöl boyu ağaran duzlaq yeri, bələlara düçar olaraq iki yerə bölünmüş, sonra da torpaqlarının iyirmi faizi işğal olunmuş bütöv və böyük Azərbaycanın yanığında acı və qurumuş nəhəng göz yaşının izi kimi göründü mənə... Sürücü:

- Nohəyə qulaq asmaq istəyirsən?- deyib əlini maşının radiosuna uzatdı. Onun səsi elə bil uzaqlardan şoran torpağın üzülə sərcə kimi atdana- atdana gəlmişdi. Ağzımda qatı acı duzlu tam hiss elədim. Sürücüyə cavab vermədiyimə görə o, radionu söndürsə də, bir qırıq ağlaşma səsini artıq qulağım çalmışdı. M.Ə.Sabirin "Ağladığca kişi qeyrətsiz olur, Necə ki ağladı, İran oldu" misralarını xatırladım. "Ağlayırsan, gəl Urmunun bu halına birgə ağlayaq, qardaşım..."

- Namaz qılırsanmı?- sürücüdən soruşanda. -Yox,- dedi.

- Bəs cavannığında, yeniyetmə yaşlarında sinədöymə, zincir vurma olubmu?

- Heç vaxt,- deyib tez sözüne davam elədi:

- Bu adətləri bizə yəhudilər sırayıb. Bu fikirləri başımıza toxum kimi əkib. O toxum da arpa, buğda, yonca toxumu deyil, bir ilə boy atıb ömrünü başa vursun. Demiyəsən, ağılımıza, başımıza əkilmiş adət-ənənə çinar ağacı kimi uzun ömürlüymüş. Kökləri elə dərinliyə işləyib, onun böyüyüb ömrünü başa vurması üçün innən belə yüz illər ötməli...

- Baba, sən dərin adamsan...

- Sinəni döyəndə ürək zədələnir,- deyib çevrilərək, gözlərini mənə tuşlayıb, sözüne davam etdi, - zincir vuranda da ciyər... Sünnü, şeyə məsələsində də onların, bir də ingilislərin barmağı var...

"Nohəyə qulaq asmaq istəmədiyimi anındaca tutduğundan, məni özünə məhrəm sanaraq çəkinmədən ürəyini açdı..." fikrimdən keçdi.

- Təhsilin nədi, haranı bitirmisən?- soruşanda mənə sarı çevrilib gülə-gülə:

- Beşinci sınıfdən sonra oxumadım...- cavab verdi.

Maşını yolun sağına verib saxladı. Dayandığımız yerdən dörd-beş metr aşağı - çökəkədə Urmunun suyu görünürdü. Dibi ağappaq ağaran sulardan bayıra çıxmış burğuya, bəzənsə bəmbəyaz dəniz kələminə bənzər duz qalıqları buz sırsirasını xatırladır. Sanki Urmu göylərə axıb gedib. Qıraqda qumluq

üstündə qalib çürüməkdə olan gəmi, azca aralıdasa görkəmindən kədər-hüzn yağan yanüstə qarala-qarala qalmış bir qayıq. Qırx dörd yaşında yazdığım şeirin bu misraları qəhər kimi boğazıma tıxanır.

***İllərcə, illərcə qayıq düzəltdim,
sularında üzməyə dəniz tapmadım.
Ana torpaq qayığımı çürütdü....***

Ataların dediyi “Kabab iysinə gəlmişdim, gördüm eşşək dağlayırlar” məsəli burda yerinə düşür.

Aprel ayında Güney Azərbaycanlıların ellikcə, suyu qurumaqda olan Urmunun qırağına gələrək, bardaqla, dolçada, lap fincanda, stəkanda gətirdikləri suyu rəmzi olaraq gölə tökmələri yadıma düşdü. Otelin bufetindən aldığı bir litrlik mineral suyu (yarısını içmişdik) maşından götürüb aşağı enərək, gölün qırağına gəldim. Suyu aramla gölə tökəndə, “Yoldaşımın ağı kəssəydi, bu məqam şəkli çəkər, “videoya alardı” fikri ağımdan keçdi... “O boyda Urmu tükənib, can üstədi, səndəki pakazuxa (loğvalanmaq-özünü göstərmək) bitib-tükənmir ki, tükənmir...” özümü qınadığım an, qıyılmış kədərli gözləri uzaqlara dikilmiş bəmbəyaz saqqallı kişinin qumun üstündə çürüməkdə olan qayıqda oturub boğuş səslə pəsdən oxuduğunu gördüm. Ehtiyatla ona sarı yaxınlaşıb telefonumun səsyzma proqramını işə saldım.

***sazın alıb sinəsinə
dəmir aşiq söylər yenə
urmu gölüm lay-lay sənə
qadan gəlsin bir-bir mənə***

***aşiq dara çəkir yenə
haray salır çənli belə
silmə gözün qara gilə
göz yaşların döndər selə***

***sənsiz gözündən yanağa
göz yaşın axsın çanağa
urmu gölüm susuzluğa
su yensin quru dodağa...***

Telefona yazdığım qocanın oxuduğu qəmli mahnının ilk misrasını eşidən sürücü mahnının ritmini, avazını tutaraq oxumağa başladı. Tapıntı kimi təqdim etmək istədiyim bu qəmli ağı, demiyəsən, Təbrizdə hamının eşidib, bildiyi “Urmu gölü, lay-lay” mahnısıymış...

Aprel-may aylarında Afrikadan, Hindistandan, bəlkə də Kubadan, Güney Amerikadan yerdə laləli çəmənliyi, goydə göy qurşağını andıran minlərlə flaminqo sözləşibmiş kimi, birdən qalxaraq göy üzünü qırmızı, çəhrayı, bəyaz boyaya tutaraq, bulud kimi üzə-üzə gəlib Urmu gölünün üstündən aşağı baxanda ucsuz-bucaqsız mavi, göy suların yerində ağappaq ağaran azman duz meydançasını görəndə, görəsən nə etdilər? Axı onlar malyusk yemək həvəsi, eşqiylə minlərlə kilometr yol gəlmişdilər... Yorğun-arğın, ac-susuz o zərif, o gözəl flaminqoların indən belə də yüzlərlə kilometr uçub harasa getməyə heyigücü qalmışdı? Yollarda neçəsi qırılacaq... Qolun-qıçın qurusun, ay qocaman, otuz, qırx min il yaşı olan Urmu gölünü qurudan! Gözün kor olsun, damarında qanın donsun... Ağılın, şüurun qurusun, ay Urmunu qurudan!.. Nəslin, kökün qurusun, Ay Urmunu qurudan!.. Bu qarğışları duzlaşmış ağaran sonsuz duz meydançasının üstündə Urmunun sularında, adalarında, gölün

yan-yörəsində min illər boyu şad-xürrəm yaşamış, indisə buradan ayağı kəsilmiş, nəslə kəsilmiş quşların... artemiya, malyusk, ilbiz, kərtənkələ və başqa sürünənlərlə birgə flaminqo, pelikan, spatula, ibiş, leylək, sərçə... və göl ətrafında yaşayan qırx bir növ quşun havada bir-birinə qarışmış qarğışını eşidirdim... Ölmə Azər, ölmə! Quzey Azərbaycanımızda yenidən işğal olunmuş torpağımızın iyirmi faizi qaytarılanda, əvvəlki təbii axarına düşəcək Nazlıçay, Acıçay, Cəgətuçay, Tətovuçay, Leyləncay, Üsküçay, Tufanqançay, Dərəçay... suları da, anasına qaçan uşaq kimi sevinə-sevinə səs-küylə axıb, axıb Urmu gölünü yenidən dolduracaq... Bax, onda mən Urmunun gömgöy sularında üzə-üzə gedib "Kazım daşı" adlı adada gün vannası qəbul edib özümü bərkidəcəm, ordan da üzə-üzə gedib gölün ən balaca adası olan "Osman yumruğu"nın önündə selfi şəkli çəkəcəm...

İran dövləti 2011-ci ilin sentyabrında Urmu gölünün qurumasının qarşısının alınması amacıyla 900 milyon dollar ayırdığını bildirmişdi. BMT özünün İnkişaf Proqramına əsasən, İran dövlətinə ekoloji problemləri, xüsusulə Urmu gölünün qurumasının qarşısını almaq üçün ayrılmış 135 milyon dollar bəs hara getdi?..

...Yolumuzu davam edirik, sürücü:

- Bax, o dağın adı "Zəmbil"di... tərkibi silisiumla (şüşə) doludu. Yaponlar dağ istəyiblər. Deyiblər verin bizə, sizin üçün Urmu gölünün bu başından o başına şüşədən körpü salmaq. (Qayıdanbaş Urmu gölünün üstündən keçəndə, sürücü körpünün uzunluğunun 800 m, gölün ortasından çəkilən (xalq dilində gül kimi işlənən yol salmaq, yol çəkmək deyiminin əvəzinə, son zamanlar ekrana çıxan qalstuklu səlahiyyət adamları "yol tikmək" ifadəsini leksikonumuza dürtüdü-rüblər) yolunsa on dörd kilometr olduğunu deyəcəkdilər) İran dövləti razılaşmayıb. "İran, bizimkilər kimi öz malının qənimi deyil ha, pambığımızı xammal təkin kiməsə su qiymətinə versin..." Maşından düşdük, yan-yörəsi bomboş olan, heç bir dağa, təpəyə söykənməyən Zəmbil dağı elə bil yeri yararaq, min illərdən bəri boy atıb yağunlayıb ucalmış, ancaq qol-budağı doğranmış tənha azman ağacdır. Qarşı-qarşıya duranda (solda Saray kəndi) deyirsən, nəhəng dağ addımlayıb üstünə gələcək. Ortasından azca aşağılarda enli-uzun "cırmaq" yerlərini (iri dəmir dişli ekskavatorun açdığı şırımlar) görəndə dağın hansısa bədheybət məxluqla bir az öncə süpürüşüb-tutaşdığını, hələlikse Zəmbilin ləhləy-ləhləyə qaliblərtəki vüqarla-qürurla dayandığı ağına gəlir. Ancaq yaxın keçmişdə milyonlarla ton ağırlığında, 5822 kvadratmetr ərazini tutan Urmu deryasının tükənib canüstə olan zavallı halını yarım saat öncə xatırlayanda "Bu əzəmətli dağ da dibindən silinib yox ediləcək" - qəmli-qəmli düşünürsən. Acı-acı gülümsünərək dağın fonunda şəkil çəkdiririk. "Sonsuz uzun dağ ömründən sonra Zəmbil, bizim birgə fotosəklimizlə, şəklimiz itib-batmasa, bir az da qısa insan ömrü yaşasın..." - düşünürəm.

Sürücü yolun qırağında ehsan olaraq verilən yastı-yapalaq stəkana süzölmüş çaydan hərəməzə birini gətirib gülə-gülə dedi:

- Sonra deməyin bütün günü heç olmasa bizə bir çay qonaqlığı da vermədi.

İsti çaydan bir qurtum alsam da, boğazımdan keçmədi. Urmu gölü başımda-şüurumda sudan çıxarılmış balıq kimi çabalayıb can verirdi. Urmu gölü də əlimizdən çıxmış Qarabağımızın günündəydi. Unudulmaqda olan İrəvan, Göyçə, Qarabağ, Kəlbəcər, Zəngəzur, Dərbəndin qaysaq bağlamış yaraları açılaraq yenidən qanı axmaqdaydı...

Qapının şüşəsini aşağı endirib çayı yerə tökdüm. Sürücü yanından ötdüyümüz yaşillıq içində olan kəndlərin adlarını yenə sadalayır. "Gəmiçi, Osalı,.. o da Bürücebəd... Tulatəpə..."

Körpünün üstüylə uzanan, hər iki yanı üç-dörd, bəlkə də beş metr hündürlükdə olub nəhəng yastı qayalarla döşəli hasarın arasıyla maşınımız şütüyür. Ancaq aydın səma görünür. Torpaq, sular görünmədiyindən körpünün

yerdən, daha doğrusu, sulardan nə qədər hündürdə olmasını biləmmirəm. Acgözlüklə yolu özünə dartıb udmaq istəyən təkərlərin xışiltısına qarışmış sürücünün səsi gəlir:

- Vaxt varıydı, burdan da keçəndə külək gölün suyunu yola səpələyirdi...

- Mənə Bakıda demişdilər gölün bir yanı Təbrizin, o biri yanı Urmiyanın ətəklərinəçən uzanır...

- Təbriz, Urmiya şəhərlərindən başqa, bilirsən, Urmu gölü nə qədər şəhərin, ostanın torpağına çatırdı?

- Sən bilirsənmi?

- Mən deyim, sən say. Xoy, Marağa, Qoşaçay, Salmas, Uşnu... yeddi oldumu? Canım sənə desin, Soyuqbulaq, Uşnu, yox! Yox! Uşnunu dedim, hə, Xana... bir də, bir də Sulduz...

Artıq gəzmək ovqatında deyiləm. Urmiya şəhərinin ərazisinə giririk. Yolun qırağındakı böyük plakatda kök cins buğanın şəkli təsvir edilib.

- Burda kürddər də çoxdu, ermənilər də...- sürücü deyir, az sonra sözüne davam edir:

- Bərzaninin siyasətidi. Dağlarda yaşayan kürddərə deyib, gedin Urmudakı evləri alın. Nə qiymət oxusalar, qorxmayın. Ev yiyəsi razılaşmayanda, ikiqat artıq deyın, pulunu mən verəcəm...

Sağ tərəfdə yoldan aralıdakı binalara işarəylə:

- Axır vaxtlar tikilən zavodlardı,- deyir sürücü. O, maşını avtobus parkının içinə sürüb, gözləyin gəlirəm, deyib maşından düşüb uzaqlaşdı. AZ sonra qayıtdı.

- Bura Beynəlxalq avtobus parkıdı, burdan xarici şəhərlərə də gedir,- deyir.

...Uzaqdan binanın enli divarına çəpinə söykəli piştaxtanın ayrı-ayrı gözllərinə yığılmış meyvələri görəndə sürücüyə - Saxla!- dedim. Sürücü:

- Bura İlxıçı kəndidi,- dedi. Maşından tələsik düşüb irəliləyəndə, sürücünün düşmədiyinə narahat oldum. Yoldaşımı çağırmaq ağılımdan keçsə də bacarmadım. Bir az öncə yol polis məntəqəsinə yaxınlaşanda sürücü təhlükəsizlik kəməri taxmağı arxada oturmuş yoldaşıma da dedi. Yoldaşımın kəməri taxa bilmədiyini görəndə sürücü oturduğu yerdən bir sayaq yanakı uzanaraq ona kömək etmək istədi. Bu anlar mənə uzun zaman kimi göründüyündən əsəbiləşərək, əvvəlcə yoldaşımın ünvanına:

- Nə oldu, adi şeyi bacarmırsan!?- deyib sonra sürücüyə:

- Qoy kəməri özü keçirsin!- əlavə elədim. "Öz qadınıyla gəzintiye çıxanın başına daş düşsün..." Urmiyadan qayıdanda, arxadan gəlib sürücünün yanında oturmağıma peşman oldum.

Piştaxtaya yaxınlaşanda sürücünün də düşüb gəldiyini görəndə azacıq yüngülləşdim. Meyvələrin arasında Bostanabad bostanlarında gördüyüm sarımtıl-ağ qovunu uzaqdan görəcək, yenə Əkrəm Əylislinin Ay işığında təsvir elədiyi bostanı xatırladım. Satıcıya salam verib icazə almadan piştaxtaya yaxınlaşdım. Kəsilməmiş qovunun yanındakı bıçaqla qırağından bir çimdik kəsib dadına baxdım. Şipşirinliyi altmış il qabaq yaylaq yerində yediyim bir dilim qovunu yadıma saldı. Mən də, məndən böyük bacılarım da payımıza düşən bir dilimin (anamın mənə verdiyi dilim bacılarıminkindən böyük idi) qabığı nazilib kağız qalınlığında olanacan dişimizlə gəmirtdədik. Ömrüm boyu yediyim ləvinbələvin şirin nemətlərin nə dadı, nə qonaqlıqlarda, teatr salonlarında bər-bəzəkli kübar xanımlardan dalğa-dalğa yayılan bahalı ətirlər, nə yubiley illərində yoldaşıma bağışladığım "Yelena", "Fici" ətirlərinin, nə də illər boyu çəmənləklərdə iylədiyim tər qızılgül, bənövşə, yasəmənin... ətiri, yaylaq evimizdə yerə döşənmiş xalçanın üstündə bardaş qurub oturaraq həvəslə, ehtirasla gəmirdiyim qovunun dadını, bihuşedicini qoxusunu bu günəçən yaddaşımın silə bilməmişdi. O qoxu, görünür, yaylaq evimizə, o evimizin suvaqsız divarlarına hopduğu kimi, udduğum havayla, aldığım nəfəslə mənim canıma, qanıma da keçibmiş. Gənclik illərində bir dəfə

yoldaşım gözümə necə qəşəng görünmüşdü, özümü saxlaya bilməyib ona "mənim yeriyan qovunum" deyəndə, o mənim ruhumdan süzülüb gələn zərif, incə, nəfəs alan canlı sözlərimi qaşqabaqlı, ikrahla qarşılayaraq:

- Adını da şair qoymusan! Camaat istədiyini gülə, çiçəyə... Aya, Günəşə bənzədir, sən də məni qotur qovuna. Allahın xoş sözünü də mənə qiymirsən...

Qovun almaq ürəyimdən keçsə də, bir yandan bıçağın yoxluğu, bir yandan kəsəndə şirəsinin maşına töküləcəyi, bir yandan da yoldaşımın dodaq büzüb deyəcəyi fikrimdən döndərdi. Almayla hülünün hərəsindən bir kilo alıb Təbriz səfərimizdə nəzərdə tutduğum və mənə son dərəcə maraqlı gələn Kənduvana doğru yola düzəldik. Əlimi geriye uzadaraq yoldaşımdan aldığım iki hülüdən qırmızıyanaq, irisini sürücüyə verdim. Az sonra almadan da birini ona sarı uzadanda o, əlini yelləyib:

-Yox! Yox! İstəmirəm,- dedi.

- Əlim göydə qalıb, alsana...

-Yeyə bilmərəm, dişlərimi qoparar,- desə də, mən əl çəkməyib:

-Sən mənim canım, götür, yavaş-yavaş yeyərsən. Tezdənnən yediyimizdir,- deyirəm. O, alıb yeməyə başladı.

Cəviz meşəliyi içində olan Xosrovşah kəndinin yanından ötürük. Yol qırağında kisələrdəki qozu, qoz ləpəsini görəndə:

- Görəsən neçəyə verirlər,- deyəndə sürücü dərhal - Təbrizdə olan qiymətə,- cavab verdi. Solumuzda çay boyunca yamyaşıl cəvizlik uzanıb gedir...

Səhənd silsilə dağlarının ətəyində İsfəncan... Sağımızdasa, yenə də cəviz ağacları fonunda Kəhnəmu kəndi...

Yoxuşlu-enişli bəzən çılpaq, bəzən yamyaşıl dağları aşır, sürücünün tez-tez adlarını çəkdiyi kəndlərin, yerlərin (hamısını çatdırıb yaza bilmir, bəzən yanlış yazacağımdan ehtiyatlanıram) yanından rahat, asfalt yolla keçib çılpaq dağın döşündə salınmış qədim Kənduvan kəndinə girdik. Yolun qırağındakı lövhədə kəndin dəniz səthindən 2500 m. ucada, əhalisinin 680 nəfər olduğu yazılıb.

Kəndin girəcəyində yan-yörəsini ot-ələf basmış qayalarda, Allah bilir, haçansa qan-tər içində çapıb oyaq özünə bir koma, bəlkə də mal-heyvanı üçün düzəltdiyi, indisə ağız qara-qarala qalmış qorxunc mağaraların kimsəsiz-sakinsiz olduğu bilinir. "Görəsən, xaraba qalıb bayquşlar ulayan o mağarada yaşamaq istədiyimi bildirsən, kəndin müdiri razı olarmı, yoxsa bizim Mənzil İstismar Sahəsinin müdirləri kimi dedəsinin qiymətini oxuyar..."

Əli Həsənlini xatırlayıram. Bax, dağın döşündəki xaraba qalmış, ağız gecə kimi qaralan o "evi" iki günün içində sahmana salardıq. Divarlarında yaylaq evimizdəki kimi, taxçalar oyub düzəldərdik, birinə Əlinin beş cild kitablarını düzər, birinə öz kitablarımı. Qarşı-qarşıdakı taxçalara, kənddə elektrik işığı olsa da, gecələr şam qoyub yandırardıq. Televizora baxmağı nə mən sevirəm, nə də Əli. Elə birinci gecə görsəydik xorultumuz bir-birimizə mane olur (ezamiyyət vaxtı gecələr bir otaqda yatdığımız vaxtda ikimizin də xoruldadığımız bəlli olmuşdu), qonşuluqdakı mağaralardan birini də sahmana salıb hərəməz birində qalardıq. Keçi, qoyun otarmaq yaşımızın ritminə uyğun gəlmədiyindən, hərəməzin əlində kəsib ütdüyümüz zoğal ağacından bir dəyənək camaatın inəyini qabağımıza qatıb otarardıq. Aldığımız iki pətəyi ilbəl artırıb on beş-iyirmiyə çatdırardıq... Yazağzı qönçələrin burnu qanayanda, o pətəklərdən beşini aparıb Miğrının qabaq-qəşərində Günəy kəndlərimizin, lap elə Duzal kəndində yonca zəmilərindən birinin qırağına qoyardıq. Rusun, farsın, ingilisin, fransızın dilini bilməsəm də, arıların dilini yaxşı bilirəm, deyərdim arı balam, arı dedəm, arı qardaşım, arı can-ciyərim, Arazın üstündən addayıb o tayda (taleyə bax, bir zaman o taydan bu taya, indisə bu taydan doğulduğum o taya həsrətlə baxıram) Lehvaz, Lök, Püşgah, Maralzəmi, Tey, Təğəmir kövşənlərindəki gəlin

kimi bəzənib süslənmiş gilə, alça, gilənar, ərik, badam, armud, hülü, alma, heyva... ağacları çırtlayıb bəmbəyaz, xınayı, çəhrayı - al-əlvan don geyinəndə, çəkinib-eləməyin, o ağaclar, mərsərdəki bənövşələr, qızılgüllər, yoncalar... da özünüz kimi halalca özümüzündü. Qanadınıza, qılçanıza, xortumunuza Allah qüvvət versin, haydi...

* * *

Maşınımız dar yolla üzüyuxarı qalxıb kəndin ətəyində qapısı bağlı balaca mağazanın yanında çətinliklə özünə yer edib dayandı. Maşından enəndə kiminsə qapısı ağzında balaca bidonun üstündə "100 faiz təmiz bal" yazısını görəndə sürücü "Yalançının babasına..."- deyib sözünün ardını gətirmədi. Aralıda dayanmış böyük turist maşınını görəndə "rahat asfalt yol... turistlərin ayağı dəyib-sə, urbanizasiya - şəhərləşmə qədəm basıbsa, deməli, təmizlik, saflıq, gedib fələyin qəminə, deməli, bizim Xınalığın gününə düşüb bu zavallı Kəndüvan..."

- Bu da sizin üçün Kəndüvan - deyib sürücü üzümə baxdı. Onun baxışından "Qayıdaqmı?" sualını oxuyanda mən tələsik:

- Bura gəlmişkən bir adamla görüşüb söhbət etmək... Evinin içinə girib baxmaq...- sözümü qurtarmağı gözləmədən qabağa düşərək, - Gəlin görək - deyib sürücü sərt yoxuşla üzüyuxarı dırmaşmağa başladı. Yoldaşım getmək istəməyəndə.

- Gəl bəri görüm, bu gəzinti ömür kitabında unudulmaz, maraqlı səhifə kimi qalacaq,- əlindən tutub arxamca dartdım. Qumlu, xırda çınqıllı yoxuşda bəzən ayağımız sürüşür. Bir mağaranın - qapı, şüşəli pəncərə salınmış yaşayış yerinə mağara demək sakinlərin qəlbine, şəstinə toxuna bildiyindən, həm də etik baxımından ev desək, daha mədəni olar. Bir evin qəşşərində sürücü:

- Ay ev yiyəsi! Ay ev yiyəsi!- səslədi. Eyni vaxtda sağ yanımda bizdən azca aşağı evdən bəstəboy bir kişi, bizdən yuxarıda qapı yerindən pərdə sallanmış evdənsə səksəkə içində bir ucaboy, bəlkə altdan yuxarı baxanda ucaboy görünürdü, gözəl qız bayıra çıxdı. Sürücü gah kişiyə, gah da qıza baxaraq:

- Qonaqlar xaricdən gəlib. Bir-iki dəyqəliyə evinizə baxıb söhbət etmək istəyirlər. Təkliflə bağlı qızın sifətində azacıq da olsa, bir işartı hiss etmədim. Bəstəboy kişisə danışmadan könülsüz, elə bil ələcsizlikdən yuxarı qalxıb yanımdan keçərək bizdən yuxarıda mişar daşından da balaca boz daşlardan düzölmüş pilləkanlarla, pilləkanlar balaca olduğundan kişinin, elə bizim də ayaqqabılarımız yerləşmədiyindən dabanımız göydə qalırdı, ehtiyatla yuxarı qalxırdıq. Yoldaşıma:

- Sən qızın yanında dayan, - yoldaşıma pıçıldadım. Biz bir az da qalxıb sağ tərəfdə ağzıaçıq, yeni qapısız evə başımızı əyərək girdik. Tavan alçaq olduğundan, otaqda nə belimizi düzəldə bildik, nə də başımızı. Hidayət Orucov yadıma düşdü. "Bu kəndin bu evlərində Hidayət kimi ucaboylu sakini olsaydı, gör tavanı qazıyıb qaldırmaq üçün nə qədər vaxt sərf edib, nə qədər əlavə tərkölməliydin..." Girdiyimiz otaq anbar eviymiş. Üstünü toz basmış sınıq-salxaq cəhrə, oraq, dəhrə, yəhəri gözdən keçirdim. Bu vaxtacıq televizor ekranında, yağlı bukletlərdə şəklini görüb təəccübləndiyim bu daxmaların, yenə çaşdım, bu evlərin möhkəm, qranit kimi sərt qayalardan misqal-misqal yonulduğunu bilmişdim. Evin divarları, tavanı, döşəməsinin, eləcə də çöl səthinin nisbətən asan qazıla, ovula bilən kəpir olduğunu görəndə, bu vaxtacıq mənə möcüzə kimi görünənlər nisbətən adiləşdi. Yüz, bəlkə min illərin yağışı, dolusu, qarı, şaxtası, qızmar Günəşi, dəli yelləri qocaman dağın kəpirdən olan geniş səthinin özü bildiyi yerdən döyüb zərrə-zərrə, misqal-misqal ovub-tökərək təbiətin möcüzəli sənət əsərini yaradıb. Təbiətdən öyrənən müdrik babalarımız da qayaların içini qazıyıb-yonaraq özünə yer-yurd, sığınacaq düzəldib. Uzaqlardan

baxanda, təbiətlə insanların birgə yaratdıqları evlər, bütövlükdə Kəndüvan kəndi möhtəşəm, monumental sənət əsərini xatırladır. Burda Meksikanın monumentalçı rəssamlarından Sikeyros, Orosko, Diyeqo... yada düşür...

Təbrizə üz tuturuq. Qurbanağac, Lahican, İsfəlan, Lalə kəndlərinin yaxınlığından ötürük.

- Rəşdin düyüsü kimi, Lalə kəndinin də qarayarpaq pamidoruyla bibəri məşhurdu,- dedi sürücü. Urmiyadan qayıdanda səfər qrafikindən əlavə bizi Kəndüvana gətirdiyinə işarəylə sürücüdən:

- Nə qədər verməliyəm?- soruşanda o gülə-gülə:

- Danışmışıq, nə tez yadından çıxdı,- dedi. Mən cibimdən İran pullarını çıxararaq:

- Gör nə qədər yol gəlmişik. Yaş məsələsi, yorğunluq... Hə, yadıma düşdü, sən qırx dedin, sonda otuza razılaşdıq...- söylədim. O, biganəliklə "verməsən də olar" soylədi.

- Yox! Yox! Elə şeymi olar?- deyib pulları ona sarı uzatdım. O, əlimdəki pulları aralayıb bir-bir çəkəndə onun telefonu səsləndi. O, bu sözləri: "neçə nəfər, Tehranın özünəmi... çatıram, az qalıb" deyəndən sonra maşının sürətini artıranda, mən nigaranlıqla "xeyirdimi" soruşdum.

- Tehrana müştəri var,- soylədi.

- Bəs yorulmamısanmı?

Əlini şövqlə qaldırıb sükana vuraraq:

- Təki müştəri olsun,- dedi.

Günorta saat birin yarısında "Terminal"dan yola çıxan, yeddinin yarısında yorğun-arğın "Azərbaycan" oteline qayıtdıq. Maşından düşəndə sürücüyə təşəkkür edib, ona uğurlu yol arzuladım.

Yuyunub yenicə çarpayuya uzanmışdım, hamamda əl-üzünü yuyan yoldaşımın:

- Vaay, noğullar maşında qaldı...- peşman və həyəcanlı səsini eşitdim.

Hirsimi boğaraq sakitcə: - Mən almaq istəmirdim. Elə yaxşı oldu. Burdan Bakıya noğul daşımaq... Bakıda İran mağazalarında tökülüb qalıb, alan yoxdu. Aldırılmışdın, gərək özün də diqqətli olaydın...

- Ac-susuz, gör neçə saatdı yoldayıq, mən də yorulmuşam. Bilmirəm niyə maşının arxasına qoydun, yanımıza qoysaydıq, yadımızdan çıxmazdı...

- Mən qoymadım, o qoydu.

- Elə qəsdən ora qoyub ki, yaddan çıxsın...

Yoldaşımın çox həyəcan keçirdiyini görüb - Darıxma, qaytarıb gətirəcək ...- dedim.

- Nəzir qutusundan pul çıxaran... Bir də ki, Tehrana tələsməyəydi, bəlkə də gətirərdi...

Urmiyadan qayıdanda, yol polis məntəqəsinin şlaqbaumuna çatanda, sürücü pəncərədən başını çıxarıb səmimiyyətlə gülə-gülə polisə salam verib ötcək, mənə sarı çevrilib "burda yaxşı uşaqlar olur" demişdi. Növbəti məntəqədən keçəndəse maşının barxanasından qoşa pul dəstinin birindən çəkdiyi beş minlik İran pulunu polisə verdiyini görəndə: - Demək, sizdə də polis rüşvət alır...

- Bu, murdar gədədi,- deyib mənə baxıb sözünə davam elədi, - it apan olsun...- az sonra yenə mənə sarı çevrilib əlavə etdi. - Ancaq dünya dağılsa da, mən qazandığım halal pulumdan vermərəm,- söyləyib barxananı yenidən açdı, pul dəstlərini göstərüb, - Bax, bu, zəhmətlə qazandığım halal puldu, bundan bir qəpiy də vermərəm, ona verdim, nəzir qutusundan çıxartdığım puldandı.- üzümə baxaraq təşəxxüslə soylədi. Mən gülməyimi saxlaya bilmədim. (Müxtəlif yerlərdən əldə elədiyi pulları ayıraraq dörd çibində gəzdiren Tofiq Abdini yenə xatırladım. Görəsən, bu xatırlamanın dünyasını dəyişmiş Tofiqə azaçlıq da olsa, faydası varmı? Kaş olaydı...)

- Bəyəm nəzir qutusu açıq mı olur?..

O, barxanadan götürdüyü portmanatının gözlərini xeyli eşləyəndən sonra (gözüm sürət göstərən şkalaya sataşdı, yüz onun üstündə titrəyir, o, yenə də uzun müddət yola baxmadığından narahat oluram) tapdığı barmaq uzunluğunda nazik qaramtıl, əyrimçə məftili göstərib, onu havada sağa-sola, aşağı-yuxarı əyərək öz səriştəsindən məmnun adamlar kimi:

- Bax belə açıram,- dedi...

Urmu noğullarına görə yoldaşım təəssüflə heeey deyiniirdi.

- Cəhənnəm olsun, vecinə alma. Elə bil, iyirmi manatı salıb itirmişik. Sabah mağazalar açılacaq, burdan alarıq,- deyib yataqdan qalxdım. Yoldaşımın dediği "nəzir qutusu" sözlərindən sonra birinci mərtəbəyə enib otelin işçiləri vasitəsilə "Terminal"dan sürücünün telefonunu öyrənmək ağılıma gəldi. Son pilləni enəndə, hər iki əlində selofan torbalar olduğundan otelin şüşədən olan giriş qapısını dirşəyilə itələyib açan, şəstlə içəri girən, mehriban, doğma gözləriylə mənə baxıb gülümsəyən sürücünü görəndə çaşqın və sevinclə ona yaxınlaşdım. O, torbaları kreslonun üstünə qoydu. Elə bil ikimizin də dili bağlanıb. Əl tuturuq, uzun ayrılıqdan sonra görüşən doğmalar, dostlar kimi ikimiz də birdən əyilib sağ-sol üzümüzü bir-birinə toxundurduq. O, şəstlə çevrilib gedəndə dilim açıldı:

- Sənə əziyyət oldu...- astadan dedim. Osa geri dönmədən razılıqla əlini yelləyib otdən tələsik çıxdı.

Mən nömrəmizin qapısını döyüb gözlədim, yoldaşım qapının gözcüyündən baxanda əlimi ürəyimin başına qoyub özümü vestibüldəki kresloya saldım. Yoldaşım qapını açıb həyəcanla: - Gətirib təzyiqini ölçüm...- deyəndə mən gülərək: - Bəri gəl, kosmanavt kimiyəm. O, tərəddüd içində mənə yaxınlaşanda:

- Xəbərin varmı, Kənduvanda girdiyimiz evdə mənə vergi verildi. İstəyirsən bir möcüzə göstərim?- deyib barmaqlarımı bir-birindən araladığım sağ əlimlə havada dairə cızaraq "haley hop!" deyərək divarın dibinə qoyduğum torbalara tuşlayıb: - Bir ora bax!" dedim.

Masa arxasında əyləşib hərəməz bir hülü yeyəndən sonra Astara yolundan aldığım günəbaxan tumundan həvəslə çırtlamağa başladım. Kənduvandakı gəlinin qucağındakı körpənin iri gözləri yadıma düşdü.

- Kənduvanda o qıznan söhbət eləmədin?

- Qaraqabaq qızıydı. Bircə onu dedi Təbrizdənəm, on dörd yaşında ərə gəlmişəm. Soruşdum burda darıxırsanmı. Dedi yox. Ərini də soruşanda, dedi işə gedib...

- Bəs, evləri necəydi, nə gördün?

- Yerə boyhaboy xalça döşənmişdi. Divarlardan xalılar asılmışdı. Qaz balonu vardı. Uzun selafon torbalar, dördüydü, yoxsa beş, ağzınacan dolu sapsarı ərik qurusuydu...

* * *

1 oktyabrda səhər tezdən otelin bufetinə girəndə dünən burda bizdən öncə gəlib nahar edən alman ailəsi ilə yenə də rastlaşdıq. Ər-arvad, iki balaca uşaq. Dünən onlardan xeyli aralıda otursaq da, gizləncə hey onlara baxırdım. Ən balacaları iri, mavi gözlü qız uşağıydı, sarışın saçlı, gözlərinə uyar mavi bantlı qız hər dən masanın altına əyilir, bir neçə an geçikir, birdən başını qaldıranda o, kənd baxçamızda ilk dəfə bir budaqçıqında dördmü, beşmi iri-iri çiçək gətirmiş balaca alma fidanını yadıma saldı. O birisi sadə, ancaq yığcam, səliqəli geyimdə oğlan uşağıydı. Beş yaşı ola-olmaya, ancaq oturuşu, hərəkətləri yaşlı adamı xatırladırdı. Nədənə, dünəndən bu ailəyə məndə rəğbət yaranmışdı. Yanlarından ötəndə, almanca salam verib "nuş olsun" dedim (almanca dörd-beş sözdən artıq bilmirəm). Kişi başını qaldırıb gülümsünərək:

- Mərhaba,- deyəndə çaşaraq mən də onun dediklərini təkrar elədim. "Bax, bu da mənə azdır, dərşimi verdi alman. Demək istəyir, ay insan, bura sənin Vətəndirsə, qonağı - kimliyindən asılı olmayaraq öz doğma dilində dindir, görəndə sənin dilini bilmir, onda lütfünü, mədəniyyətini göstər, almanca, ingiliscə, yaxud rusca, lap moltanica qırldat. Yox e, hamımızın canına hopub bu yarımaq... bəlkə bu xüsusiyyətimiz bizim millətin sadəliyi, böyüklüyüdü?.." Yoldaşıma pıçılıyla "get çörək gətir" deyib alman ailəsinin yanındakı masada oturdum. Onlara sarı baxmadan söhbətə haradan başlamaq barədə fikirləşəndə alman kişisi (35-38 yaş arası). - Siz neredən geldiz?- soruşanda yenə də tələsdiyimdən:

- Bakudan- Bakıdan, - dedim.
- Bəs siz neredən?
- Hamburqdan...

Onun da mənim kimi söhbət eləməyə ehtiyac duyduğunu hiss edəndə, onu sual atəşinə tutdum. Hərbçi olduğunu, Doğu ölkələrinə səfər elədiyini, bir neçə dəfə İstanbulda olduğunu, növbəti il Bakıya gələcəyini söylədi. Türkcə, özü də İstanbul ləhcəsində gözəl danışmağı necə, harda öyrəndiyini soruşanda:

- Dili ya həmin xalqa sevgidən öyrənər, ya da...
- Ya da nədən?
- Ya da nifretdən... Keşfiyyat üçün... Benimki sevgidən...
- Deyə bilərsinizmi bu sevgi hardandı?

- Okulda herbçilerin həyatı ilə maraqlanardım. Bizdə bir general feldmarşal olub, Helmut Karl Bernhard Moltke...

Onun sözünü kəsərək:

- Tanıdım! Tanıdım! Həm də qraf, doxsan bir il yaşayıb, eləmi?
- Əvət...

- On səkkizinci yüz yılda yaşamış. II Mahmud dönəmində İstanbulda olmuş, Türk ordusunda çalışmış...

- Əvət, əvət. Onun türklər bəresində dedikləri indi də yadımda. Böylə demiş:

"Silahlı millətin ən canlı örneği Türkler. Bu memleket köylüsünün orak, katibinin kalem, hatta kadınlarının etek tutuşunda silaha sarılmış bir pence kıvraklığı... Türk ata binerteki oturur, keşfe giden subay gibi uyanık olur",- deyib ayağa durdu,

- Görüşmək üzrə,- söyləyəndə, bayaqdan atalarının dediklərinə yaşlı adam kimi diqqətlə qulaq asan uşaqlar da əsgər kimi yerlərindən qalxdılar.

Dünənki kimi bufet xidmətçisinin balaca qutucuqlarda gətirdiyi yağ, bal, mürebbə, kəsmik, pendir, bir çaynıq çay və yoldaşımın səxavətlə gətirdiyi doğranıb qarmon dillərinə bənzər xıncayı rəngli çörəklə nahar etdik. Süfrəmizdə artıq qalmış üç dilim çörəyi dedə malı kimi arxayınlıqla salfetə büküb götürəndə "görəsən, kamera çəkirmi" azca narahat oldum.

...Keçmiş adı "Gülüstan", indisə "Fəcr" adlanan böyük bir bağa gəlib çıxdıq. Bağın ortasında nəhəng dairənin qırağı boyu tarixi şəxsiyyətlərin büstləri, büstlərin başında, çiyində, yaxasında mədəniyyətsiz quşların ağaran izləri... üç pilləkən endik, dairənin ortasında hündürlüyü on beş, bəlkə də iyirmi metr ucalan, coxtərəfli konusvari ağ lövhənin hər yanı başdan-ayağacan ərəb qrafikli yazılar.

...Ərdəbildə üşüyürdüksə, iki günü ötürüb qışa bir az da yaxınlaşmağımıza baxmayaraq, Təbrizin günlü-günəşli günündə Gülüstan bağının başında oturmağa kölgəlik axtarsaq da, tapmırdıq. Ağacların altı adamlı doluydu. Gücləndiricidən qopan hüznü, bəzənsə ağlamsına-ağlamsına, bəzənsə hönkürüb ağlayan kişi səsi ətrafa kədərli ovqat yayırdı. Adamların əksəriyyətinin çöhrəsi qəmliydi, bir kişinin göz yaşını axıda-axıda aralıdan keçməsi, xısın-xısın danışib ehtiyatla gülənlər də gözümdən qaçmadı. Nisbətən aralıda otursaq da, bağın qurtaracağında ora-bura vurnuxan adamların həyəcanlı olduğu duyulurdu. Qəfil davuldan qopan gumbultu

səsinə aralıqda ora-bura gəzişən, kölgəlikdə oturan adamlar bağıın başına axışaraq əvvəlcədən yolun qırağı boyu hasar kimi düzölmüş adamlara qarışaraq sıxlığı daha da artırdılar. Qaynaşan adamların arasından, alçaq boylu tamaşaçıların başları üstündən baxanda, küçənin hər iki yanınca yanı-yanı nizamla yerişən sağlam, dəliqanlı qara köynəkli gənclərin irəlilədiyini gördük... Əllərindəki 70-80 sm uzunluğunda dördkünc qara zopanı hamısı birdən qaldırıb bir an üfqi vəziyyətdə, sonra qaldırıb bir an şaquli vəziyyətdə saxlayır, sonra da endirərək çiyinlərinə yaxınlaşdırırdılar. Qıraqdan gələn əli zopalı gənclər yanı-yanı yeriməkdə olan dəstəyə qoşulur, anındaca dəstənin ritmini tutaraq sıra nəfərinə çevrilirdi. Yerişən dəstə küçə boyu uzandıqca uzanır, yolun ortasıyla davulçular gücləri gəldikcə davullarını gumbuldadaraq dəstənin yerişinə uyğun addımlayırdı. Mənim kimi tək-tük gəlmələrdən başqa oğlan, kişi qismindən olan adamlar da qara köynəkdə, qızlar, qadınlarsa qara çadra, yaxud qara örpəkdəydilər. Güney Azərbaycanda Aşura günlərindəki yas ovqatlı mərasimə gələn qara geyimli insan (qucağında körpəsiylə gəlmiş analar, əlində oyuncaq əvəzi balaca təbil götürmüş uşağını boynuna almış atalar) toplumu - kütləsi, sovet dönəmində dövlət səviyyəsində bayram şənliyi kimi keçirilən (bər-bəzəkli, allı-güllü geyimli adamlar, bayraqçıq, yaxud rəng-bərəng şarları əlində tutmuş qızını, ya oğlunu çiyinə, boynuna almış atalar) yeddi noyabr, Bir May günlərini yadıma salırdı. Nizamla uzanıb gedən sıradakı adamların əlindəki qara zopanın eyni vaxtda qalxıb-ənməsi onların əvvəlcədən məşq edib hazırlaşdıqlarının göstəricisiydi. Aqlımın bir yanını payız dumanına bənzər qəm-qüssə, hüzn bürümüşdü, digər yanını, uzanıb gedən küçə boyu əlində qara zopanı möhkəm tutmuş qara köynəkli dəliqanlıların aşib-daşan güclərinin, enerjilərinin havası məni sanki göyə qaldırırdı. "Bu güc, bu enerji dağı yerindən oynadar..."

Günortadan keçmişdi, yoldaşım pıçiltıyla "Başım hərələnir... acınnan ürəyim sıyrılır..." dedi. Bağa gəldiyimiz xiyabanla geri qayıdırdıq. İki yerdə ehsan payı almaq üçün basabas salan adamların yığnağı altmış-yetmişinci illərdə Bakıda ət-yağ, bəzənsə çörək növbəsindəki qadın-kişi basabasındakı çığırtilar... ayaqqabısını, papağını itirən, qoftasının, köynəyinin düyməsi qırılan, pirtlaşmış saçının sancağı (zakolkası) sallanan insan yığnağı... Təbrizdəki ehsan yeməyini almaq üçün adamların növbəyə dayanmış insan yığnağı, qız-gəlin nisbətən qıraqda dayansalar da, "Bəşəriyyətin güzgüsü" adını qazanmış Niderland rəssamı İyeronim Bosxun "Həyat bağçasının ləzzəti" triptixini xatırlatdı. Aclığımız güc gəlsə də, qadınımın yanında bir-biriylə dartışıb-itələşən basabasa girməyi yaşımaya sığışdırmadım. Heysiz, ümüdsüz azca irəliləmişdik, sol dalandan əlində ehsan payı gələn adamı görüb ayaq saxladıq, bizə çatanda həyətdə ehsan verildiyini öyrənib ora cumduq. Daldey yer olduğundan sırada adam azıydı. Ancaq bir nəfər də kağıza bükülü ehsan payını alandan sonra içəridən "Qurtardı!.." səsi eşidildi. Sıra dağılışanda irəli addımlayıb dar pəncərə önündə kimsəni görməsəm də ucadan "Biz qonağıq, heç yerdə yemək tapamırıq. Bəlkə bircə pay!.." dedim.

- İmam haqqı, daha qalmayıb!- adamın səsinə eşitdim. Xiyabana çatanda:

- Ay xanım!- səsinə geri dönəndə qara çadralı, saç çallaşmış solğun bənizli bəstəboy xanımın tələsik gəldiyini gördük. Bizə çatanda öz payını yoldaşıma uzatdı, biz bir qədər "naz" eləsək də o, inadından dönmədi.

Aclıq, yorğunluqdanmı, yoxsa bir pay ehsan qazandığımızın sevincindənmi, yanından keçdiyimiz otelimizi görməyib xeyli irəli getmişdik. Dalanların birindən yenə də əlində ehsan payıyla gələn bir nəfəri gördük. Ondən bir şey soruşmadan tələsik döngəyə burulduq. Dalana çatanda üç bağlı qapıdan birini, sonra ikincisini itələdim, qapılar açılmadı. Nisbətən aralıdakı qapıya "dəyim, ya yox" tərəddüd içində fikirləşəndə açılan qapıdan ağ saçlı, səliqəli geyimli, əlində ehsan payı olan nurlu kişinin bizə sarı gəldiyini görəndə mən də sevinclə ona doğru irəlilədim.

- Orda ehsanmı verirlər?

- Yox. Siz qonaqsız?

- Bəli. Bakıdan gəlmişik. Bütün mağazalar, kafelər bağlıdı, - deyib gözümün qırağıyla yoldaşıma baxdım, ehsan payımızı çantasına qoyduğuna sevinib sözümlə əlavə elədim: - Yeməyə heç nə yoxdu, - deyib geri qayıtmaq istəyəndə o, ehmalca qolumdan tutub ehsan payını mənə uzatdı. - Yox! Yox...-deyib bu dəfə daha çox - uzunmüddətli "naz" eləsəm də kişi qolumdan daha bərk yapışaraq bir sayaq güc göstərib payını mənə verdi...

Kefikök otelimizə çatanda - İndi bildinmi yanından dönə-dönə keçdiyimiz oteli niyə görməmişik? Demiyəsən, qismətimizi almaq üçün otelin yanından keçəndə gözümüzü bilmədiyimiz bir Qüvvə Bağlayıbmış...- dedim.

Səhəri tezdən nahar edib oteldən çıxanda küçələrdən ötən adamları fərqli geyimdə, başqa ovqatda gördük. Mağazalar, köşklər açılmışdı. Bazara sarı üz tutanda yoldaşım ayaqla getməyimizə yenə etiraz elədi.

- Gəzməyə gəlmişik, ayaqla yeriyəndə şəhəri daha yaxşı tanıyırdıq. Xoya, Miyanaya ("Miyana" deyəndə doxsanıncı illərdə tez-tez redaksiyamıza gələn iş adamı, həm də şeirlərini "Oğuz eli" qəzetində çap etdirən Əlirza Miyanalını), Qaraçaya ("Qaraçay" deyəndəsə, hazırda Hollandiyada yaşayan, arabir FB-də yazışdığımız şair Hadi Qaraçaylı bir şüa təkin yaddaşımın küncündə işıq kimi ani yanıb-söndü) gedəsi olsaq, narahat olma, ayaqla yox, taksiyə gücüm çatmasa, avtobusla gedəcəyik, dedim.

Təbrizin bazarı da Ərdəbildəki kimi qapıları küçəyə açılan mağaza və köşklərdir. Məni ancaq meyvə quruları maraqlandırır. Qiymətlər elə təxminən Bakıdakı kimidir. Yoldaşım yenə də düyü almaq istəyir, mən də onun bu təklifini qulaqardına vururam. Qohumlar, dostlar üçün sarıkök tozu alırıq. O, gəlinlərinə baş örtüyü, rəfiqələrinə balaca əl güzgüləri alır. Otelə qayıdarkən yolüstü qarşımıza çıxan bankda yüz dolları dəyişəndə, başqa banklarla müqayisədə iyirmi min lirə artıq verildiyinə sevindim.

Otelimizin yaxınlığında yeməxanaya girdik. Ortaboy, orta yaşlı dazbaş kişi xörəklərin adını asta-asta sadalayıb "piti" deyəndə, nə üçün Şəki şəhərində olan, yaxından tanıyıb isti münasibətdə olduğum adamlardan Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əməkdaşı, mənim avtoferatımı rus dilinə çevirən, sonralar Milli Məclisin deputatı olmuş Aydın Məmmədov, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, professor, görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev, hətta dahi dramaturq Mirzə Fətəli Axundov yox, Şəkinin anektod rəmzi sayılan, heç vaxt üzünü görmədiyim Hacı Dayının yadıma düşməsinin səbəbini nə illah eləsəm, indi də tapamıram ki, tapamıram. Neçə gündən bəri isti xörək yemədiyimizə görədimi, yoxsa doğrudan da səriştəylə bişiriləndiyinə görəydi, o "piti"nin dadını indi də damağımda hiss edirəm. Yeri gəlmişkən, piti çölməyinin yanına qoyduğu boşqabdakı soyulmuş baş soğanı yeyəndə yoldaşım: - Sən Allah, heç olmasa burda yemə, ağzından soğan iyi gələcək, təbrizlilər şəhərdən çıxıb qaçacaqlar...

Mən Bakıda işdən evimizə dönüb şam yeməyi vaxtı iştahımı itilətmək məqsədiylə hərdənbir sarımsaq, yaxud soğan yeyəndə yoldaşımın mənə söylədiyi "sabah işə gedəcəksən, iş yoldaşların sənin üzündən ayaqla Səlyanacan qaçacaqlar" - bu iradı eşidəndə, nədənsə Nazım Hikmətin "Memləkətdən İnsan Manzaraları" poemasının ikinci kitab bölümündə bəhs etdiyi rəzil, fırlıdaqçı, çevik, diribaş, özünü millətçi adlandıran şişman, qıllı, gözləri yağlı zeytun dənələrinə bənzəyən azərbaycanlı Qasım Əhmədovun tipajı, sürət qatarı vaqonun kupesində özünü apardığı 22 yaşlı qız və "Geyirdi Kasım Ahmedov ve tadı bir mandalina dilimine benzeyen kızın titredi dudaqları" misraları yadıma düşərkən bədənəm ürpeşsə də, nəfsimi çilovlayıb öhdəsindən gələ bilmədiyimdən (yer üzündəki böyüklü, kiçikli bütün fəlakətlər nəfsin ucbatından baş vermirmi?) özümə bəraət qazandırmaq üçün "araq, çaxır iyindənsə soğan, sarımsaq qoxusu daha məqbuldur, deyirəm."

Bakiya gedən avtobusa bilet almaq üçün öyrəndiyimiz ünvana yola düşdük. Ayaqla getməyimizə yoldaşım bu dəfə cürətsiz deyir. Bizim önümüzə yeriən, təxminən özüm yaşda bir kişidən getdiyimiz ünvanı soruşanda o, sanki çoxdan görüşmədiyi tanışıyla tapışıbmış kimi, mehribanlıqla:

- Hədəfi düz tapmışınız, mən elə ordan keçəcəm - dedi. Bakıdan gəldiyimizi biləndə daha da istiqanlı oldu. Universitet müəllimi olduğunu, indisə təqaüdə ("təqaüdcü" sözünü təbrizlilər "Baznişəsti" deyirlər) çıxdığını söylədi.

- Bu gün getdi yoxdu, mən sizi evimə aparacam. İki-üç gün, istəsəniz, lap bir həftə, özüm bilərəm necə qulluq edəcəm. Ancaq bizim olduğumuz yerin mənzərəsini, səfasını görəndə, özünüzü cənnətdə hiss edəcəksiniz. Cənnəti bu dünyada görə bilərsiniz...

Onun səmimiyyətinə inansam da, ehtiyatla:

- Bağışlayın, etikadan qıraq olsa da maraqlıdı, burda universitet müəlliminin təqaüdü nə qədərdir?- soruşdum.

- Ayın yarısı, hələ bir-iki gün də ötəndən sonra, kefim istəyən qədər gen-bol sağa-sola xərcləsəm də, baxıb görürəm, təqaüdümün yarından çoxu qalır. - deyəndə, müəllimin dediyinə inansam da, nədənsə, sovet dönəmində kapitalist ölkələrində verilən bu sayaq suallara bizimkilərin elədiyi hap-gop yadıma düşdü...

Girdiyimiz binada müəllim bilet satılan yeri soruşanda avtobus şirkəti xidmətinin çoxdan buradan getdiklərini bildirdilər. Müəllim israrla bizi evinə dəvət eləsə də, saat ikini keçərsə, otele əlavə daha bir günün də pulunu ödəməli olacağımızı düşünərək, ona təşəkkürümüzü bildirib başılovlu otele qayıtdıq.

Oteldə ilk dəfə bizi qəbul edən bığlı, yalnız çənəsində saqqal saxlamış həmin gəncdən bilet satılan yerin ünvanını öyrəndim. Əvvəldən hesabladığım 240 min tükəni verəndə o, pulları sayıb geri qaytararaq "390 min verməlisən" dedi. Çaşqınlığımı və əsəbiləşməyimi gizlədərək:

- Biz bura gələndə otelin bir gününün qiymətini məhz səndən soruşdum. İran pulunu yaxşı anlamadığımdan, dedin sizin pulla bir günü səksən manat edir. Öyrəndiyimə görə bizim səksən manatımız səksən min İran tükəninə bərabərdir. Üç günə də iki yüz qırx min tükən edir. O, başını qaldırıb üzümə baxmadan üç yüz doxsan, deyib durdu.

- Yaxşı, deyə bilərsənmi, mən otelin haqqını ilk gündə ödəmək istəyəndə, sən nəyə görə "gedəndə verərsən" dedin. Bəlkə indi dediyin qiymətə mən razılaşmayıb gedəcəkdim. Bu da sizin adama gəlmək, müştərini qaçırmamaq üçün incə üsulunuzdumu?..

Azca aralıda kreslodə oturmuş yoldaşım bizim höcətimizi eşidirdi. Birinci gün danışığımızın qulaq şahidi kimi onu çağırıb söhbətə qatmaq bir an fikrimdən keçsə də, şənime sığışdırmadan tələb olunan pulu verib sağollaşmadan incik halda oteldən çıxdıq. "Aram Səfər Bakı" avtobus şirkəti yaxında olmasına baxmayaraq, oraya taksilə yollandıq. Biletlərin satılıb qurtardığı bəlli olanda qanımız daha da qaraldı. Səhəri günə bilet alıb küçəyə çıxanda yoldaşım:

- Yenəmi ora qayıdaq?- həyəcanla soruşanda:

- Küçədə qalaram, bir də ora qayıtmaram. O gədənin sifətini görmək istəmirəm - acıqlı cavab verdim.

- Bu da sənin Təbrizin!..

- Təbrizin nə dəxli var!? - ucadan qışqırdım. - Birincisi, gözəl Təbriz təkce mənim deyil, hamımızındı. İkincisi də, o cüvəllağılardan bizdə itətdü...- Yoldaşım qırımı görüb susdu. Kamil Vəli Nərimanoğlunun doğma, nurlu üzünü xatırlayıb kövrəldim. 2013-cü ildə "III Uluslararası Tatarların Tarixi Mirası Konfransı"na onun təşəbbüsü ilə dəvət olunmuşdum. Konfrans bitəndən sonra Konyaya gedib (yoldaşımınla birgə) Cəlaləddin Rumini, Şəms Təbrizini ziyarət etmək istəyimi biləndə Kamil bəyin "Bəy, narahat olma, bacıngilin ailəsi

Konyada yaşayır, istədiyiniz qədər onların evində qala bilərsiniz. İstanbula qayıdanda "Aya Sofiya" məscidinin yaxınlığında yeriniz artıq bronlanıb. Elə orda da istədiyiniz qədər qala bilərsiniz" söylədiyini, şirin-şirin gülüb: - Birdən haçansa yolunuz Təbrizə düşsə, orda da dostlar çoxdu,- dedikləri qulağımda aydınca səsləndi. "Dəli şeytan deyir Kamil bəyə zəng elə..." Bu fikir ağılımdan keçdiyi an, əliçomaqlı Abır-Həyanın Dəli Şeytanın qabağını kəsdiyini gördüm.

Sonuncu gecə qaldığımız otel yoldaşımın ürəyincə olmadığından burnunu salladığını görüb bir mahnını, bəstəçisini bilməsəm də, ancaq güman edirəm, bəstəkarı Elza İbrahimovadır, sözləri də Əliağa Kürçaylının olmalıdır. mızıldayıram:

- Harda olsan gələrəm, Təki sən səslə məni, Darda olsan gələrəm, Təki sən səslə məni... (Bakıya qayıdıb Əliağa Kürçaylının oğlu Ülfət Kürçaylıyla görüşəndə mahnının sözlərini dəqiqləşdirmək istədim. Ülfət bəy nə desə yaxşıdı, "Atam sovet dövründə o şeiri Təbrizə yazıb" söyləyəndə çaşib yerimdə qaldım) yoldaşımın ovqatının dəyişmədiyini görəndə - Vur-tut bir gecəni rahatsız yatmışan də, ona görə bir həftə qaşqabağından qar yağacaqmı?.. Birgə baxdığımız, rusların "Dekabristlər" filmi yadımdamı? Sibirə sürgünə yollanan inqilabçılara qoşulub gedən qadınlar... Qarlı yollar, şaxta, çovğun... Nə olsun mən inqilabçı deyiləm...

Qəfil şaqıldayıb gurlayan hava, elə bil nəhəng qılıncını endirib göyün qarını cırdığından selləmə leysan birdən tökülməyə başladı. Həmişə olduğu kimi, göy gurultusundan sonra yenə də yoldaşımın böyümüş gözlərində həyəcan və qorxunu görsəm də, gur yağış səsinin içindən sıyrılıb gələn küçədən keçən qızların açıq qırmızıya çalan şirin, musiqili səslərindən gizlincə ləzzət alırdım.

Küçəyə çıxdıq, yağış kəssə də titrəyən qarağac yarpaqlarından üstümüzdə damcılar ələnirdi. Mağazalarda, binaların girişində, balkonların altında yağışdan daldalananlar yenidən hərəkətə gəlmişdi. Sağ qoluma girmiş yoldaşımın addımlayanda, sol yanımdan çadrasının yeli məni vuran uca, sərv qamətli bir xanımın gözəl və yeyin ceyran yerışı diqqətimi çəkdi. On addımacan aralanmışdı ki, birdən geri çevrilib bizə sarı gəlməyə başladı. Yaxınlaşdıqca gah pəncərədən düşən işıqdan, gah da toranlıqdan keçən gözəl-İlahi sifətindən gözümü çəkəmmirdim. Bir az da yaxınlaşanda dodağında təbəssüm, mələk simalı o qızın mənəmi, yoxsa bəlkə bizim arxamızca gələn tanışına baxdığını anşıra bilmirdim. Aramızda bir addım qalmış onun doğma, odu gözlərinin gözümə sancıldığına əmin oldum. Yanımdan ötə-ötdə gözlərini gözümdən çəkmədən dolu dodaqlarının aralandığını, incə, bəyaz mirvari dişlərini... gözlərini bir an bərk-bərk yumub-açdığını (sanki məni gizlincə salamlayırdı) gördüm. Özümdən asılı olmadan yoldaşımın qolunu qolumla özümə sarı sıxdım. O: - Nə olub ki?- soruşdu. Başıma gələn ani və mini macəranı danışib nə onun qanını qaraltmaq istədim, nə də onun məni danlamasını.

- Deyirəm, axşam nə yeyəcəyik...

Balaca marketin açıq olduğunu görüb sevincək ora girdiik. Saçı-saqqalı ağarmış nurani kişidən qaymaq aldıq. - Bəs şirin şey nəyiniz var?- soruşanda o, halva, şüşə qabda mürəbbəni, sonra balı göstərdi. - Balınız təbii olar...- deyəndə nurlu kişi şübhəli eyhamımı göydə tutaraq: - Baba, kim desə balım təmizdi, təbiidi, inanma...

- Onda o şən baldan iki yüz qram... Baba, düz, təmiz danışdığınıza görə sizin balınızı təbii bal kimi yeyəcəyik,- dedim. Kişi gülümsündü, bıçaqla kəsdiyi şandan süzülən bal, mənə bir az qabaq küçədə gördüyüm o qızın gülümsəməsini xatırlatdı...

Səhər tezdən dünən aldığımız qaymaq-balla (dünənki qızın gülümsəməsi yenə də şən bala qarışib) nahar etdik. Saat onu keçərsə, mehmanxanaya yenə pul ödəməli olacağımı biləndə çantalarımızı götürüb çıxarkən yoldaşım:

- Axşamacan bunları əlimizdəmi dolandırmalıyıq?

- Nəmənə?! - decək, yoldaşımın kefi açıldı. Təbrizlilərdən tez-tez eşitdiyimiz "nəmənə" sözünə güldüyünü görüb: - Nəmənə? Yorulanda, sürüdüyüm balaca təkərli çantamıza işarəylə: - Hoppanıb onun üstünə minə bilərsən. Axı mən sənə ömürlük yük atınam... Xolmoqor cinsindən olan atın...

Bakiya gedən avtobusun vaxtını bir daha dəqiqləşdirmək üçün biletdə aldığımız yere gəldik. Telefonla danışarkən, bəzi sözlərini Şəki ləhcəsində tələffüz edən başı daz kişi, nə biz otağa girəndə, nə telefon dəstəyini yere qoyanda, nə də mənim sualıma "Axşam saat səkkiz-doqquz arası burda olun" cavab verəndə başını qaldıraraq bizə baxdığını gördüm. Ancaq otaqdan çıxanda çantalarımıza işarəylə:

- Qoyun burda qalsın, axşamacan özünüzlə dolandıran deyilsiniz ha...- dedi. Şələ-şüləməz o qədər ağır olmasa da, elə bildim çiyimdən ağır yük götürüldü. Təşəkkürümü bildirəndə də o, üzümə baxmadan başını tərpetdi. "Deyəsən, bu nəcib insan par-par yanan başıyla da görür..."

Hələ dünən yaxınlığından keçdiyimiz, görkəmindən qədimliyi bilinən, çatlı-çapıqlı divarı olan, hasar arxasındakı möhtəşəm abidənin adını yanımızdan ötən birisindən soruşanda "Ərk qalası" deyəndə çaşmışdım. Mən bu qalanın adına ilk dəfə görkəmli şairimiz Rəsul Rzanın "Ərk qalası" adlı şeirində rast gəlmiş, bəzi misralarını-

**...Vuruşdular:
onlardan yeddi dəfə - yetmiş qat
artıq olan,
süngüləri narın daraq dişi kimi
sıx olan düşmənlə.
Yaralılar ufuldamadı.
Can verənlər inləmədi.
Susuzlar yandım demədi...**

hələ də unutmadığım o şeiri çox bəyənmişdim. Ərk qalasını hansısa bir dağın başında, yaxud döşündə təsəvvür etmişdim. "Bəlkə bu adam abidənin adını yanlış bilir" düşünsəm də, qalanın fonunda dayanıb, yoldaşıma şəklimi çəkmişdim. Təbrizlilərin Müsəllə adlandırdığı, uzunluğu bəlkə altmış, yetmiş metr olan məscidin yanından bu gün ötəndə yoldaşıma: - Gedək sən orda namazını qıl,-deyəndə onun istəmədiyini görüb: - Bakiya qayıdanda danışmağa sözün-təəssüratın çox olsun,- dedim.

- Onda sən də gəl gedək, tək qorxuram...

Məsciddən çıxıb Ərk qalasına yaxınlaşaraq onun fonunda yenə şəklimi çəkirdim. Üç yanında sonradan tikilmiş binaların möhtəşəm qədim qalanın qarşısını kəsdiyini görəndə, Bakıda Nəriman Nərimanovun monumental heykəlinin görünməməsi üçün qısqanclıqdan, paxıllıqdanmı hansı lənətə gəlmiş xəbisin sifarişiylə heykəlin qarşısında ucaldılmış göydələnlər... Cəfər Cabbarlı heykəlinin qarşısını kəsmiş nəhəng bina yadıma düşdü.

Bakiya yola düşməyimizə hələ bir neçə saat qalıb. Yol qırağındakı "S"vari daşın üstündə oturub gəlib-gedənlərə baxırdıq. Yanımızdan ötməkdə olan iki qızın bizi diqqətlə süzdüyünü görəndə başımla onlara salam verdim. Gülə-gülə onlar da bizi salamladılar. - Bir dəyqə olarmı?- deyəndə onlar ayaq saxlayıb gülümsəyərək, bizə bir az da yaxınlaşdılar. Atüstü tanışlıqdan universitetin memarlıq fakültəsində oxuduqları bəlli oldu. Ərk qalasının tarixindən danışdılar.

- Gələcəyin memarları kimi... Qalanın üç tərəfində binalar ucaldılar. Qazıntılardan qalada qorxulu çatlar əmələ gəlib, baxın, burdan görürük...

- Bilirik,- qızlar qalaya baxmadan dedilər.

- Sonradan tikilənlərə memar tələbələr, camaat münasibət bildirdimi? Sualıma biri susdu, birisə dodağını büzərək çiyinlərini çəkdi.

- Bağışlayın, milliyətiniz nədi?- soruşdum, onlardan dil-dil ötəni dərhal:
- İran!- ucadan dedi. Əlimi əlimə vuraraq yoldaşıma sarı çevrilib:
- Universitet tələbələrinə bax,- deyib, təəssüflə:
- Qızım, İran dövlətinizin adı...- o, sözümü kəsərək:
- Azərbaycanlı!- dedi.
- Ay gözəl xanım, milliyət! milliyət! türkmü, kürdmü, yoxsa, fars?..
- deyəndə həmin qız pıçılıyla: -Türk- söyləyib, şəhadət barmağını bıçaq kimi boğazına çəkərək gülə-gülə, yenə də pıçılıyla:
- Zindan!- deyərək rəfiqəsinin qolundan dartaraq uzaqlaşdılar.

Mağazaların vitrinlərində köynək, kostyum, saat, gözlük, şirniyyatları gözəndən keçirərək küçələri dolaşdıq. "Azərbaycan" otelində qaldığımız qatın divarına alman fotoqrafının ustalıqla çəkdiyi şəkli yoldaşıma xatırladaraq:

- Təbrizə gəlib "El gölü"nü görmədən getmək günahdır,- dedim.
- Altı gündü ayaqüstəyik. Ömrümdə ara vermədən, dincəlmədən bu qədər gəzməmişdim... Acmışam...- yoldaşım söylədi. "Azərbaycan" otelinin yaxınlığında bir yol olduğumuz yeməkxanada yenə də pitimizi yeyib kefikök "Gülüstan" bağına yollandıq. Günəşli gündü. Bağın girəcəyindəki qələbəlik aralıdan diqqətimizi çəkdi. Oraya çatanda yerə sərilmiş boxçaların, dəsmalların üstündə (bəzən quruca yerə döşəli) nimdaş şalvar, köynək, çəkmə, çömçə-qışıqlar, çəngəl-bıçaqlar, saatlar, muncuqlar, təsbehlər, balta, kərki, çəkiç... daha nələr, nələr... Bağdakı bu bazarı ötən yüzilin 1958-ində İrəvan şəhərinin harasında alıcı-satıcı əlindən, iynə atsan yerə düşməyən, həftədə bir yol insanların toplaşdığı cındır bazarını yadıma saldı.

...Dülgərlik sənət məktəbini bitirmişdim. Uzun müddət axtarsam da, tapmadığım fuqanı (uzun, böyük rəndə növü) cındır bazarında görəndə gözüm işıqlandı. 1989-da ermənilər ata-baba yurdumuzdan bizi qovanda, mən Bakıda yaşayırdım, daha heç vaxt görə bilməyəcəyim atamın və digər doğmalarımın məzarları, baxçamızda budağından budağına yüz yol adladığım tut, gilə, alma, ərik, hülü, zoğal... ağacları, iki mərtəbəli evimiz, evimizdəki nələr, nələrdən başqa, dülgər olaraq düzəltdiyim, ilk əl işim sayılan balaca kitab rəfi kimi mənə əziz olan o fuqan da gözümün qabağından gəlib-keçdi...

Dünən bu bağdan keçəndə qəmli Aşura əyləncələri diqqətimizi "əlli-ayaqlı" özünə cıdarlamışdı. Bu gün Gülüstan bağındakı "cır-cındır" bazarından, mənə, belə bazarlar dünyanın bütün şəhərlərində fəaliyyət göstərməkdə, keçib addımladıqca skamyalarda uzanıb yatan adamlar... yenə ötən yüzilin altmışıncı illərində bir ucu İrəvanın "Sevan" adlı mehmanxanasından başlayıb uzanan bağın sonundakı böyük hamamı yadıma saldı. İrəvanda texnikumda oxuyanda hər həftənin şənbə günü həmin hamama gedirdim. Ona yaxın (saymışdım) duşdan ələnen qaynar sudan yaranmış qatı buxarda, iki addım o yanı görmək olmurdu. Həmin dumanlıqda çimdiyim bir gün tosqun, boynuyoğun bir erməni kişisi kisəsini mənə uzadaraq mehribanlıqla, daha dəqiq, qılıqlı-qılıqlı ermənicə astadan "qardaşcan, gəl bir-birimizi kisələyək" dedi. Tanımadığım birisinin məni kisələməsi ürəyimcə olmasa da, o adamı könülsüz kisələməyə başladım. O, dalı-dalı yavaş-yavaş mənə yaxınlaşdıqça, mən də geri çəkilmək məcburiyyətində qaldım. Beləcə xırman ökülləri kimi bir dairə boyu hərələndik. O, yoğun boynunu azca geri döndərərək:

- Çiyrimi... Çiyinlərimi sür,- deyəndə mən onun baş tərəfinə keçib çiyini kisələyəndə o, yenə dalını mənə sarı çevirdi. Mən geri çəkile-çəkile, bir də gördüm vuruşa-vuruşa geri çəkilən boksçu, meydançanın kanatına sıxılan təklin divara toxunuram. İri addımla cəld sivişib qırağa çəkiləndə o, qəddini düzəldərək kisəsini əlimdən aldı, - Əyil aşağı, kisələyim,- dedi. "Sağ olun, mən istəmirəm" deyib ondan aralananda arxamdan bir təkik ilişdirərək g..veran türk!- məni ana dilimizdə söyərək dumanlıqda qeyb oldu. Mən ilk dəfə erməni heyasızlığının, şərbazlığının şahidi oldum. Burda deyiblər, adımla sənə qoyum, səni də yana-yana.

Bu murdar xatirə göydə soncuxlayan şimşək kimi ani olaraq yaddaşından keçəndə eymənərək, qoluma girmiş yoldaşımı ehmalca itələyib ondan aralandım.

Göy üzündəki adda-budda pəmbə buludlar Günəşlə gizlənpaç oynadığından hava gah tutqunlaşır, gah da aydınlaşırdı. Üşüdüyümüzə görə irəliləyərək, bağıın ortasındakı abidənin qarşısındakı skamyada oturuq. Fars dilində danışan bir bölük İran əsgəri yanımızdan ötərək, gedib azca aralıda ağacların altında yamyaşıl otluqda oturdular. Onlardan ayrılan bir əsgərsə dairə boyunca sıralanmış büstlərdən birinin yanında oturub, bəlkə də otuz-qırx dəqiqə ara vermədən mobil telefonla, çox güman ki, sevgilisiylə danışır. Böyrümüzdəki skamyada üzü tükülü, şişman qarınlı kişi köhnə ayaqqabılarını başının altına qoyub xoruldayır... Mən büstlərə işarəylə:

- Çox güman ki, bunların arasında Saib Təbrizi, Qövs Təbrizi, Şəhriyar... da var,- deyib ayağa qalxaraq abidəyə yaxınlaşdım. İkimə, üçmü pilləkan aşağı düşüb saqqallı büstə aid əski əlifbayla yazını hərfbəhərf höccələyib çətinliklə oxudum- "Mirzə Həsən Təbrizi (Rüştiyə)" Adı iki dəfə təkrarlayanda birdən, sanki başımın dumanı çəkildi. Bayaقدan buz kimi soyuq tuncdan olan saqqallı çansız büst birdən elə bil nəfəs almağa başladı, onu sığallamaqda olan barmaqlarımın ucunda ilıq hərərət hiss etdim. "Tanıdım! Tanıdım!.. İlk pedaqoji fəaliyyətə İrəvanda başlayıb... Bir dəyqə, bir dəyqə... Təbrizdə ilk dəfə doğma ana dilində Rüşdiyyəyə Müzəffəriyə məktəbini yaradıb... Dərslük üçün Türk dilində -Vətən dili - adlı əsər yazıb..."

Əl edib yoldaşımı çağırdım, qocaman aydının - maarifçinin büstü yanında bir-birimizin şəklimizi çəkdi. Tarixi şəxsiyyətləri gözəndən keçirə-keçirə hərələnib abidənin əks tərəfində əyləşib nə bərədəsə mübahisə edən üç yaşlı kişinin qonşuluğundakı skamyada oturuq. Gəncmi, yaşımı olduğu bilinməyən yapon sifətli, orta boylu kişi diqqətimizi çəkdi. Tələsmədən dairə boyu addımlayaraq iri fotoaparatiylə müxtəlif bucaqlardan abidəni lentə alırdı. Mən qalxıb yaxınlaşaraq yaşlı kişilərlə salamladım, qarşımızdakı kompleksin ortasından göyə uçan konusvari sütunun üzərindəki yazılardan birini oxumalarını xahiş etdim. Bir anlıq sükutdan sonra ortadakı kişi: - Gözlüyüm evdə qalıb, oxuyamıram,- dedi. Məni söhbətə tutdular, Bakıdan gəldiyimizi biləndə yenə də ortadakı kişi: - Gedək, qonağımız olun,- söylədi, dilim dinc durmadığından: - Baba, ürəkəndəmi deyirsən, yoxsa elə-belə, sözləyiş?- söyləyəndə, bayaقدan sakit görünən kişi qeyzlə:

- Getməyən kişi deyil!- deyib ayağa durmaq istəyəndə ona təşəkkür edib yolüstə olub tələsdiyimizi bildirdim.

Şələ-şülə adında vur-tut iki yüngülvari çantamız "Səfər Aram Bakı" avtobus xidməti şirkətinin otağında idi. Nəbələdiyimizi hiss edən Şəki ləhcəsində danışan həmin kişi: - Saat onun yarısında burda olsanız, bizim maşınla "Terminal"a gedərsiniz - demişdi. Dediği vaxtda gözlüklü gənc oğlanın maşınına minib, həmin vaxt böyük yollarda tıxac olduğundan, Təbrizin kəse yollarıyla gəlib "Terminal"ın qarşısına çatdıq.

Terminalın avtobuslar dayanan yerə açılan qapısı yaxınlığında skamyalarda əyləşmiş Quzey Azərbaycana gedən yerlilərimizin pıçılıtları qulağıma dəydi. Bizə sarı gələn üç qadın hamının diqqətini çəkdi. Onlardan biri ətrafdakı adamları sanki görmür, saymır kimi ucadan danışır. Sürüyüb gətirdikləri təkərli, iri çantalarını yerbəyer edəndən sonra uçadan danışan qadın: - Aaz, tutub aparıb zindana salacaqlar məni!- deyərək sürüşüb çiyinə düşmüş örpəyini qaldırıb başını ördü. Onun belə deməyində kinayə və bir saymazlıq duyulur. Çünki birçə yol aşağı əyilib yenidən qalxanda örpəyi yenə sürüşdü, zil qara telləri açıq qalsa da daha örtmədi. Görkəmli dramaturq Cəfər Cabbarlının "Sevil"i və Bakıdakı "Azad qadın" heykəli yadıma düşdü...

Mənim istəyimi nəzərə alan şirkətin əməkdaşı avtobusun düz ortasında bizə qoşa yer ayırdı. Bütün sənişinləri yerbəyer edib avtobusdan düşəndə həmin

gözlüklü oğlanın yalnız mənimlə əl tutub gülə-gülə "yaxşı yol" deməsi mənim kimi, yoldaşımın da könlünü xoş elədi.

Təbrizdən tərənib yola düşcək başlayan yağış, ta Beyləqanacan yağdı. Avtobus fəralarından düşən işıqda zərif tülə bürünmüş yağış damlları arasında müəllifi bilinməyən Florensiya rəssamının yağlı boyayla çəkdiyi Şah İsmayıl Xətəinin gözəl portreti gözümə görünür.

Şahım, məcə, fəth elədiyən on altıncı məmləkət də var. Bizə doğma, əziz olan bu on altıncı məmləkət ərəzisinin böyüklüyünə, möhtəşəmliyinə, hava, su kimi gərəklə, zəruri olmasına görə fəth elədiyən ölkələrin ən ucası, əzəmətlisi ən əbədisi... şeirlərini doğma dilimizdə yazmağın, bu şipşirin, çoxqatlı, çoxlaylı, çalarlı zəngin, möcüzəli, sirli dili, qurduğun böyük dövlətin dili halına, ucalığına, başının tacına gətirməyindir. Dədə Qorqud, Mahmud Qaşqarlı, Həsənoğlu, Əlişir Nəvidən gələn qımiltı, qığılcım, alovları bir sönməz məşəl, bir enməz bayraq kimi Ay, Günəş ucalığına yüksəldən Sən oldun. Bunu, dəniz fırtınası, yüzillik çınarı kökündən çıxarıb o çınarın yarpağı kimi havada qovan tufanla təkbaşına sinə gərib vuruşmağa cəsəreti çatan cəsür, yenilməz edə bilərdi. O yenilməz cəsür Sən oldun. Sənin fəth etdiyən on altıncı ölkədə birinci sinif şagirdindən tutmuş böyük Füzuli, Nəsimi, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Cəlil, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyara... qədər hamı, hamı qələmi əlində möhkəm tutmuş, bu soyumuzun dadlı, şirin dilinin indən belə də əbədi yaşarılığına əminəm.

...Şahım, Şahdağ ərəzində (Şəki camaatı Böyük Qafqaz sıra dağlarını "Şahdağ" adlandırır) ov etməyin nəhs gətirməyi, pis sonluqla bitəcəyin sınaqdan keçdiyini Şəki ağsaqqalları, müdrikləri eyhamla bildirsələr də, Sən buna əhəmiyyət vermədən aludə olduğun "cərgə ovu"na başladın. Atdığı sərəst oxlar neçə çüyürün, qabanın, bəbirin, qaplanın... üreyinə sancılaraq qanını qəltən elədi. Sən bu əyləncələ bir an unuda bilmədiyən məğlubiyyətinlə bağlı qəlbində qövr edən kədərdən, qəmdənmi qaçmaqı istəyirdin? Demiyəsən, Şahdağın sehrlənmiş hansı uzaq qatındasa Sənə tuşlanmış Fələyin sərəst qara oxu da yayından çıxaraq süzə-süzə gəlib Sərab yaxınlığındakı Mənqutay adlı yerdə Səni haqlayacaqmış...

Avtobusun arxasında son oturacaqda əyləşmiş, istər qadınlar, istərsə də kişilər arasında artıq bir parodiyaçı kimi liderliyi ələ almış, yumorlu, satıralı söhbətləriylə hamını güldürə bilən həmin zil qara saçlı qadının yolun harasındasa sükutu pozaraq:

- Saxla! Saxla, ay sürücü qardaş! Maşının damır, islandım! Ay qız, ay qız zontikini ver bəri görüm,- deyəndə bir himə bəndimiş kimi hamı birdən güldü.- Bilseydim, Bakıdan bir zənbil qır gətirərdim, əridib tökərdik avtobusun üstünə - yenə xorla gülüşmə. Hamını güldürə bilən bu qadının əslən Ağcabədidən olub Bakıxanov qəsəbəsində yaşadığı Beyləqan keçid məntəqəsində bəlli olacaqdı. Az sonra avtobus dayandı, iki nəfər orta yerdən qalxıb avtobusdan düşüb getdi. Həmin səslə-küylü qadın gəlib bizə yaxın boşalan yerdə oturub ayaqlarını irəli uzadaraq: - Oxxaay! Çoxdan düşəydiniz də, ay rəhmətliklərin nəvələri. Neçə saatdı qırt düşmüş anaş toyuq kimi ayaqlarımı yığmışam qarnıma...

Yenə gülüşmə. Bu kompleksiz qadın elə bil hamını hipnoz edib, nəinki gülməli söz deyəndə, sadəcə, səsi eşidiləndə özümqarışq hamını gülmək tutur. Lap çox da günəyilərə, qadınların başlarını yarımçıq örtüklərinə, onların səhər, günorta, axşam düyü yeməklərinə yumşaqca sataşanda, arxadan Təbriz ləhcəsində kişi: - Sizin yeməklərə, yağlara, satılan saxta dərmanlara, həkimlərinizə söz ola bilməz! Nə yeyirsiniz, necə yeyirsiniz bilmirəm, ancaq hamınız tökülüşüb Təbrizə, Ərdəbilə, Tehrana müalicəyə gəirsiniz...

Kişinin sözünü sonacan dinləməyə ağcabədili qadının sanki hövsələsi çatmadı: - Gəldik sizin həkimlərə də rüşvətin dadını öyrətdik. Pislikmi elədik? Artıq

sizin həkimlər bizimkiləri də geridə qoyub. Keyləşdirici dərmanın, uyuşdurucu iynədən vurub gül-gülə yola salırlar. Sərhəddi addacaq, sancılar oyanıb xəstəni çoxdan ayrılmış dost kimi salamlıyır... Ya Allah!- deyib söykənəcdən yapışaraq ayağa qalxdı, qadınlara səslənərək: - Arxamca gəlin, mən olmasam, biriniz də səsinizi çıxaran deyilsiniz. Maşın tərpendi, bir də gömrükdə saxlayacaq. Abırsız da desəniz, savab qazanacam. Gəlin, gəlin, bilirəm nə haldasınız - deyə-deyə avtobusdan düşdü. Pıqqıldaşmış gülən qadınlar da onun ardınca. Avtobus faralarından düşən işıqda yağışdan qorunmaq üçün kimisi əl çantasını, kimisi çetirini, kimisi yaylığını, kimisi sadəcə, əlini başının üstünə tutaraq ördək sürüsünü xatırladan qadınlar sağa burularaq qaranlıqda görünməz oldular.

Beşmi, onmu dəqiqədən sonra özü görünməsə də, ağcabədili qadının yağışdan islanmış yumşaq səsi eşidildi:

- Qara göbək kimi səpələnmişdiz çölün düzünə. Allaha dua eliyin, burdan gecə keçirik. Abrımızı qaranlıq ört-basdır elədi...- qadınlar qabaq və orta qapıdan gülüş-gülüşə tələsik avtobusa qalxdılar. Ağcabədili qadın yerində oturcaq ayaqlarını yenə qabağa uzatdı, gözünün üstünü örtmüş islanmış birçəyini yana eləyib örpəyini başından götürərək qarşısındakı oturacağın söykənəcəyinə sərdi. İçində qalmış qırıq-quruq etirazını, gileyini canından tamam çıxarıb rahatlanmaq istəyi ilə elə bil kimsəsiz çöldə əlindəki əyiş-üyüş ağacı yerə vura-vura dünyadanmı, yoxsa öz taleyindənmi gileylenərək, öz-özünə deyinə-deyinə, donquldana-donquldana yeriyən donqar qarı ədasiyla:

- Qapının üstünə də, iraq olsun, kənd anbarının qapısı kimi yekə bir qıfıl vurublar...- deyəndə qadınlar pıqqıldaşdı, oysa asta-asta sözüne davam elədi:

- Bunların qoyduğu ada bax "Dəstşuyi! Dəstşuyi!", yox bir, lənət şeytana... dilimin ucunna qaytardım. Sorada mənə abırsız deyillər. Yaxşı, "tualet" demirsiz, deməyin, gül kimi "ayaqyolu, subaşı yeri" desəniz, dünyamı dağılar...

* * *

Güney Azərbaycan Ərdəbilində əlimdəki yağışdan islanmış təkərli çantanı taksinin salonuna qoymağı duruxub tərəddüd elədiyimi görəndə sürücü tez maşının arxasına keçərək:

- Baba, istəyirsən gətir qoyaq Sandığa...

İlahi, gözlənmədən bir anın içindəcə adamı xoşbəxt eləməyinin möcüzəsinə həmd olsun! Bir yannan yağışdan islanmağımız, bir yannan da keçid məntəqəsindəki o gədənin həqarəti, ona cavab verə bilməməyimin acısı, dollarımı dəyişərkən aldanmağımın, həm də öz avamlığımın üst-üstə yığılmış ağırlığının, **Sandıq** sözünü eşitməyimlə bir andaca yox olması... Desəm, o anlar mən yüp-yüngül quş kimi idim, uçmaq, uçmaq istəyirdim, desəm, mən xoşbəxt idim, desəm, o sürücünü qucaqlayıb öpməkdən özümü güclə saxladım, inanarsınız mı?..

Bax, mənim Güney Azərbaycandan gətirdiyim on qutu Urmiya noğulundan da dəyərli, qaçaq mal kimi gizləncə addatdığım dadlı-şirin **Sandıq** sözü oldu. Bu söz Quzey Azərbaycanda da işləkdir, hamıya bəllidir. Ancaq məhz minik maşının yük yerinin sandıq adlandırılmasını ilk dəfə Güney Vətənimizdə eşidəndə necə sevindim, İlahi. Onda salonun içərisində sürücünün qarşısındakı "bardağok"a da, oxuduğunuz bu mətnin ortalarında yazdığım *barxana-dan* daha münasib, daha uyğun elə **sandıqça** demək, yaxud yazmaq olarmış.

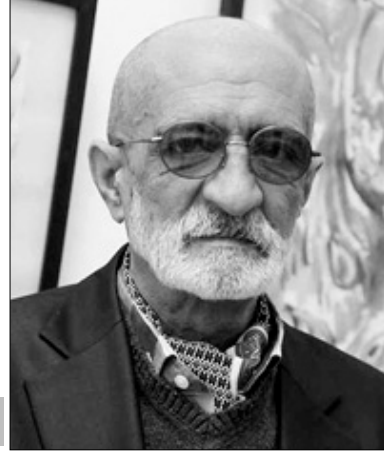
oktyabr-noyabr, 2017

◆ Yazıçının arxivindən

Adil MİRSEYİD

AKVARIUM ŞƏHƏR

◆ **Kinopoema**

“Akvarium şəhər”i mən bir yağışlı gecədə caz musiqisi kimi bəstələmişəm. “Akvarium şəhər” nə ssenaridi, nə də kinomatoqrafik nəsr; bu - Meqapolis və İnsan haqqında dastandı, bəlkə də kinopoeziyadı.

Mən kino, rəssamlıq və musiqi elementləri vasitəsi ilə İnsan və Şəhər obrazı çəkmək amacıyla bulunmuşam.

Mən estetik fəlsəfi baxışlarıma və bohem yaşam tərzimə görə urbanist adamam, amma boynuma alım ki, yaşa dolduqca urbanizasiyanı heç sevmədim.

Bu əsər İnsanın və Meqapolisin dialoqu deyil, meqapolis labirintində yaşayan bir şairin monoloqudur. Bu kinopoema Məhəbbət və Xoşbəxtlik, Ayrılıq və Ümid, Olum və Ölüm haqqında poetik fraqmentlərdən ibarətdir. Poemanın qəhrəmanı yoxdur; meqapolis içində Şair, Uşaq, Qadın və Musiqiçi var.

Bir də vağzallar, heykəllər, supermarketlər, vitrinlər, fəvvarələr, buludlar, ağaclar və dəniz...

Şəhərin bütün sakinləri poemada iştirak edirlər. Burda məndən, səndən, ondan - hamımızdan nələrsə var. Küçədə, izdihamda, metroda, vağzalda, kafedə, muzeydə, bazarda təsadüfən özümüzə, içimizdəki mənə rast gəlsəniz, təcüblənməyin. Mən də sizlərdən biriyəm...

* * *

**özünü şair sanan bir adam
dəniz sahilinə gəlir hər axşam
rüzgar göy dənizə dəniz rüzgara
çırpır islaq qanadını bu ara
özünü bir şair sanan sərsəri
bəlkə divanədi bəlkə avara
deyirlər bu adam bir azca o söz
dəniz rüzgar və bahar dolur boğazına
bu gecədən sabaha umudu yoxdu amma
bulvarda oğrun - oğrun baxır bir zalım qızına
hər axşam eyni vaxtda çayxanaya gəlir o
burda onun öz yeri, masası aləmi var
ağır illər sinib ayaqlarına**

*dolur boğazına dəniz və rüzgar
gözlərində çarəsizlik buludu
üzündə çapıq kimi bir təbəssüm
o öz taleyi ilə oynamışdı bir zaman
köhnə qumar yoldaşdı fələk və ölüm
gecələr ay doğanda zeytunların üstündə
çılpaq ruhlar görünür bəzən onun gözüne
deyirlər bu adam bir azca o söz
inanmayın adamların sözüne*

***

*gəncliyində qafasında mavi yellər əsərdi
umudun qapısında paslı qıfıl göz dağı
gəncliyi ağ kətanda yarımçıq bir əsərdi
fələyin tuzağına düşdü bir axşam çağı
o bu paslı kilidin açarını bulmadı
şeyirlərdə qurduğu xeyalları yıxıldı
gerçək sandığı şeylər sonda gerçək olmadı
ay da onun halını görüb göydə sıxıldı
günah kimi daşdı yalnızlığı sırtında
yalnızlıq gecə gündüz güzgüdə tor hörürdü
sanki güz çiçəyiymi ulduzların altında
sürreal röyalarda ölümünü görürdü
payız axşamlarında qəfil yağış yağanda
sərxoş ölüm mələyi azar dumanda sisdə
saatın damarında zaman donar bir anda
müsyö mefisto birdən peyda olar dənizdə
o nə övliya idi nə şair nə qəhrəman
şair kimi yaşadı qəhrəman kimi öldü
o yaşam savaşında məğlub oldu hər zaman
savaşda məğlub oldu özünə qalib gəldi*

***

*siyah bəyaz bir xatirəm var gəncliyimdən
siyah bəyaz fotoda malakan bağı
malakan bağında iki adam
iki adamdən biri mənəm
siyah bəyaz fotodan bir adam var yanımda
o adam bu şəhərdən qeyb olubdur bir axşam
şəhərin mərkəzində malakan bağı var ha
siyah bəyaz fotodaki o adam bağı sevərdi
yadımdadı barmaqları yadımdadı
barmaqları ilə oynamağı sevərdi
sanki gözə görünməz pianinoda
sanki gözəl bir sonata çalardı
yadımdadı harasa getməliyidi
harasa getməliydi mütləq getməliydi
nədənsə həmişə son anda
səfərini qəfildən təxirə salardı
məncə şair idi o baxtsiz talesiz şair
amma heç şeir oxumazdı çayxanada
bu şəhərdən baş götürüb gedəcəyəm deyirdi*

deyirdi bu şəhər könlümcə deyil
gizli bir sevdası varmış bəlkə
bəlkə şair imiş bəlkə bir səfil
siyah bəyaz bir xatirəm var gəncliyimdən
siyah bəyaz fotoda bir adam var
indi məni görsə tanımaz əsla
dəyişmişəm saqqal buraxmışam mən
qəfil ürəyimdə axsayır hərdən
indi harda barmaqlarıyla oynayan qərib bir adam görsem
onun görünməyən pianinoda
çaldığı sonatanı eşidirəm elə bil

***

fotolara baxıram ağ qara fotolara
ağ qara fotolarda qalıbdı gəncliyimiz
umudun qapısında paslı kilid göz dağı
qəhr olası qədərle çoxdan barışmışıq biz
hələ də canımdadı canımda qanımdadı
son seans filimlərinin o xəfif həyəcanı
hələ də qafamdadı o illərin dumanı
bütün dünya bizim idi elə bil
dəniz liman qağayılar gəmilər
kitablar muzeylər bazar günləri
bulvardakı çayxanalar kirayə zirzəmilər
gənclik bir sevdəydi şer yazdıq
bizim yazdığımız şerlər yasaq
ağlımızda roknrol intiharı
gecələri ay qızıl bir tutanaq
etiraf edirəm nədən utanaq
bir az fazla sevərdik beatlesı futbolu
bir az fazla sevərdik tütünü alkolu
bir az fazla sevərdik sırtımıza yapışan axşamları
bir az fazla sevərdik impressionist rəssamları
ürəyimdə xatirələr sızlayır indi
alnımda yalqızlıq öpüşləri
içimdə umudsuzluq sancıları
bilməm nədən çin olmadı gəncliyimin düşləri
paran yoxsa bu şəhərdə adam deyilsən
boynuna almasan da yenə səfilsən
müharibə başlasa savaşa gedəcəyəm
köksümü dəlsə düşmən gülləsi
qanım qarışdıqca tütüya torpağa
qulağıma gəlir anamın səsi

***

rüzgar sərxoş səfil kimi dolaşır küçələrdə
mən ömrümü uduzmuşam yağışlı gecələrdə
indi sən qəfil qapımı döysən
dibçəkdəki kaktus çiçək açacaq
rəfdəki çini durna qanad açıb uçacaq
sən bilirsən sevdiyimiz qadınların gözləri yalan
sevdiyimiz nəğmələrin sözləri yalan

*bir şüşə bolqar çaxırı var soyuducuda
sən yağışdan gəlmisən bir qədər çaxır iç
sən yağışdan gəlmisən bir siqaret yandır və
hə bu da qara günlərin sıradışı qara qəhfə
mən uyuya bilmirəm gecə yağışlarında
açılmaz bir sirr bulmuşam xalça naxışlarında
yağış kəsənə qədər çıxma odadan
şeir oxuyum sənə artur rembodan*

sağ yer qalmayıbdı daha bu canda

abi həyat zəhərə dönür bəyaz fincanda

* * *

Yağış yağır...

Şəhər akvarel boyalarla çəkilmiş rəsmlərə bənzəyir.

Park. Skamyə. Skamyanın üstündə süpürgəçi qaçqın qadının adi əşyaları.

Yağış gölməçəsi. Gölməçənin içində əlyazmaları və rəqlər. Balaca bir oğlan uşağı əyilib əlyazmalardan birini yağış gölməçəsindən götürür...

Qotik üslubunda bir bina, binanın pilləkənlərində işıq kölgə oyunu. Pillekənin üstündə şüşə akvarium. Akvariumun içində telli-pullu mərcan balıqları üzür-qırmızı, sarı, narıncı və siyah balıqlar.

Balaca oda, - divardan Anri Matissin "Qırmızı balıqlar" əsərinin reproduksiyası asılıb. Pəncərənin qabağında kaktus və zəngli saat, saat zəng çalır.

Mətbəxdə zivədən asılmış uşaq paltarları elə bil ki, zəng səslərindən xəfifcə titrəyən kimi olur. Balaca oğlanın yağış gölməçəsindən götürdüyü əlyazma zivədən asılıb. Zivədən asılmış əlyazmadakı şeir.

*vitrinləri adamlarına
adamları vitrinlərinə
bənzəyir akvarium şəhərin
akvarium şəhərin vitrinlərində
hər işıqdan bir balıq adam asın
bir adam balıq asın hər işıqfordan
və bir qara şam yandırın
hər işıqforun altında
ışıqforların altında yanan qara şamların
öləziyən işığında
barışdım dünyanın faniliyənən barışdım
və şüşə akvariumda bir mərcan balığı kimi
hür və azad yaşamağa alışdım
və dünyanın faniliyi ilə barışdığım gündən
nə dostların dönüklüyü nə də yoxsulluq
nə ölüm nə axirət sındıra bilmədi məni
süd kimi bəyaz
yarpaq kimi yaşıl
qan kimi qırmızı
qız dodağıtək şirin
qara çörək kimi umudlu günlər yaşadım
bəyazı yaşıla
yaşılı qırmızıya
acını şirinə qatdım
buyur buda mənim ömrüm*

*dünyanın heç bir yerində
hətta doğulduğum evdə belə
gözləyən yoxdu məni
ışığıforları dar ağacına bənzəyən
akvarium şəhərdə
sonuncu balıq adam
kөнüllücə boyun əyəndə son dar ağacına
mən son dəfə adam kimi girəcəyəm gecəyə
yalquzaqtək çıxacağam gecədən*

***

*avtomobillərin yağmur silgəcləri qaldırılıb yağışda
şəhər abstrak qəsmələrə bənzəyir ilk baxışda
küçələrdə harasa tələsən adamların silueti
maşınların işığında monstra bənzəyir
bir cazz kompozisiyası kimi dinləyirəm şəhəri
ah bu yağmurlu cazz kədəri alkoqol kimi işləyir qana
qafamda cazz sərxoşluğu var
içimdən bir səs gəlir həyat dediyin bu deyil
ömrün son akkordları səslənir elə bil
yağmurlar da yuya bilmir
burda əski sevdaların qan izlərini
unutmuşam haradasa sevdiyim adamların izlərini
unutmuşam haçansa sevdiyim adamların üzlərini
bu yağmurda rəhmətlik aydın əfəndi düşür yadıma
nimdəş cins şalvarlı qolunda qızıl saat
gözlərində dünyanın özü qədər absurd bir həyat
bir cazz kompozisiyası kimi dinləyirəm şəhəri*

*cibimdə süleymani zəhəri
ah bu yağmurlu cazz kədəri*

***

*bulvarda yay kafesi var orda balaca bir quş
səsiylə qırmaq istəyirdi dəmir qəfəsini
bilməm unutmusanmı o quşun nəğməsini
indi bilməm bəlkə də heç sevməmişəm məni
o kafe o musiqi bir rəya imiş yəni
quşcuğaz gözləriylə səni soruşur məndən
sözə gəlməz bir ağır keçir içimdən
bir zamanlar gözlərində dəniz mavisinin
ağlagəlməz çalarları vardı
bir zamanlar səadətə nə olduğun duymuşdum
bir zamanlar gözlərin oxumuşdu mənə
dünyanın ən gözəl eşq nəğməsini
bir də o nəğməni görmək qismətim olacaqmı
gözlərindən keçən rüzgar çəkib apardı məni
çəkib apardı rəyasız ayrılıqlara
ümid qanadları qırılmış yuvasız quşdu artıq
qüssəli səsində sonsuz bir kədər
bulvarda yay kafesi hüznüldü bu səhər*

***

yay şəhərində bir cazz gecəsi

*yağış təzəcə kəsib
yay şəhərində bir cazz gecəsi
asfalt səkilərdə kölgələr dönüb
ay işığında gitara səsi
sarı bir quş kimi çiyinə qonub
ah dostlar təsəlli verməyin mənə
bu gecə içimdə bir umud sönüb
gecə bürkü ay uzaq
ay uzaq mən yalquzaq*

*şəhərin mərkəzində durub aya baxıram
içimdən qurd kimi ulamaq gəlir
yenə də öz ömrümü taleyə buraxıram
viloanın səsi köksümü dəlir
alın məni violanın əlindən
violanın qüsəsi gah enir gah yüksəlir
gecə bürkü ay bərraq
ay bərraq mən yalquzaq*

*anam başım dönür səslər içində
anam bu şəhərdə yabanciyam mən
göydə ay boğulur sislər içində
inan vəfasızam yalançıyam mən
şəhərin üzərindən ay qeyb olsa bu gecə
indi durduğum yerdə bayılacağam həmə
gecə bürkü ay ağapaq
ay ağapaq mən yalquzaq*

*gecə bürkü ay uzaq
ay uzaq mən yalquzaq
gecə bürkü ay bərraq
ay bərraq mən yalquzaq
gecə bürkü ay ağappaq
ay ağappaq mən yalquzaq*

***

*şəhərdə yay bürküsü və melonxoliya
afişalarda cazz festifalı cazz festifalı
bir xəyalət yaşayır şəhərin tam mərkəzində
qədim qotik binanın qaranlıq çardağında
şeyrimizin lirik klounları komik bir ciddiyətlə
çay içirlər nərd oynayırklar flarmoniya bağında
bilməm nədən bir birinə tor hörürlər
bilməm nədən hər kəsi xor görürlər
bilməm nədən üşüyürlər hər bahar
bilməm nədən içlərində unutqanlıq acısı var
unudublar haçansa ilk sevgi məktubları
yazdıqları qızların sevdalı gözlərini
unudublar aynaların sirrini unudublar*

**unudublar duaların ovsunlu sözlərini
amma vaz keçməyiblər ilk gənclik illərinin
uzaq ilğımlarından sərxoş umudlarından
buludlar yağmura dönüb yağanda
mən məndil toxuyuram yağmur buludlarından
şəhərdə yay bürküsü və melonxoliya
afişalarda cazz festivalı cazz festivalı
yarıyadək oxudum da vincinin kodunu
qəzetlərdə iraq savaşı qarabağ ulduz falı
şeirimizin lirik qəhrəmanları komik bir ciddiyyətlə
guya ki xoşbəxtidilər filarmoniya bağında
mən bir xəyalət kimi yaşayıram allahım
qədim qotik binanın sehirlı çardağında**

***

Daş döşənmiş dar küçə, yağış təzəcə kəsib.
Hardansa, lap yaxından fayton təkərlərinin və at nallarının səsi gəlir.
Akvariumda balıqlar üzür.
Akvariumun dışında balaca qırmızı balıq çırpınır.
Alber Makenin "Şəhər mənzərəsi" tablosu:
Saksafon və gitara, masanın üstündə fincan, külqabı, köhnə yazı makinası,
kağızlar və açarlar...
Yan qapıdan işıq zolağı süzülür, işıq zolağına düşmüş əşyalar sanki canlanır.
Divarda bir kölgə görünüb yox olur.
Qəfildən qapı çırpılıb örtülür.
Zəngli saatin səsi eşidilir.
Qapı örtülüb, amma işıq zolağı hələ də əşyaların üstündə dolaşmaqdadı.

yağışdan sonra

**indicə bir cüt mələk
akvarellə göy üzünə göy qurşağı çəkəcək
yağışdan sonra qaranquşların
uçuşuna baxıram
və heç nə ummuram fani dünyadan**

**həyəcanlıdı hələ
hardasa burula burula axıb gedən çay
qamışlıqda gizlənən balığın
mədəsində ölüm sancısı var
diksindim birdən birə
qəfil sancdı gicgahımda bir damar**

**uzaqda sıra dağlar
sıra dağlar xınalı
dağlar dağlar aman dağlar
torpağın altında ölümlər ağlar**

**əvvəlki ömrümdə də belə bir yağış yağıb
əvvəlki ömrümdən də burula burula axıb gedib çay
bir qızıl balıq donub qamışlıqda
mədəsində ölüm sancısı**

*onda da yağışdan sonra
qaranquşların uçuşuna baxa baxa
çay aşağı gedirdim
və heç nə ummurdum fani dünyadan*

***

*şəhər axşamlarının ən dalğın saatında
bir bəyaz mələk uçar göyün yeddi qatında
göydə uçan mələyin kölgəsi görünər
sənin odandakı gümüş güzgüdə
durub pəncərədən baxsan bu anda
göy üzü çərçivədə ağ kətan kimi təmiz
göy üzü sənin sevdalı gözlərin kimi buludsuz
güzgüdə gəncliyini qeyb etmiş bir şair var
bütün gerçək şairlər kimi divanə könlü mutsuz
keçmiş şeyrlərdə gizli bir şifrə
bu günü yarı sərxoş yarınları umudsuz
bir kimsəyə güvənməz daha heç güvənməz
bir kimsəsi yoxdu allahdan başqa
bu dünyaya bir cüt sözü qalmayıb artıq
içində gəzdirdiyi bir qərib ahdan başqa
bir qara sevdadan bir gözəl günahdan başqa
şeyr oxuduğu yerdə ürəyi sancar bəzən
şeyr oxuduğu yerdə qəfil qırılar səsi
qarışar alında taleyin cizgiləri
alnında bir vida busəsi
hara getsə qürbət yükü daşıyar sırtında
hara getsə orda ayrılıq hüzn
harda olsa aynalardan
gülümsəyər sənin sevdalı üzün*

* * *

Yağışdan sonrakı şəhər. Məscid, minarə, əzan səsi.

Pəncərələr...

Bir pəncərənin tül pərdəsi aralandı. Balaca oğlan pəncərədən boylandı. İndicə bu küçədən bir fayton ötüb keçib, hələ də küçədən at nallarının və fayton təkərlərinin səsi eşidilir.

Kimsəsiz, boş küçədə bir adam peyda olur. Adam Şairdi, uzun qara plaşının yaxalığını qaldırıb. Adam dayanır, cibindən dəsmal çıxarıb eynəyinin şüşəsini silir. Elə bu anda gözü pəncərədən baxan uşağa sataşır, uşaq qeyri-ixtiyari olaraq gülümsəyir... Oğlan mətbəxə keçib zivədə qurumuş əlyazmanı çıxarır, yenidən pəncərə önünə qayıdır, pəncərəni açıb əlyazmanı şairə tərəf atır, şair kağızı havadaca tutur.

...Teleqraf dirəyinin məftillərinə qonmuş bir dəstə quş qəfildən perikib havaya qalxır.

... Kitab rəfində rəssam Sovrasovun "Dolaşalar qayıtdı" əsərinin jurnaldan qoparılmış rəngli surəti.

... Bir qarı yatağının üzünü dəyişir, havada bəyaz quş tükləri uçuşur...

Oğlan atılıb havaya uçan quş tüklərini tutmaq istəyir. Bir quş tükü yavaş-yavaş enib akvariumun içinə düşür, quş tükünün akvariumun içinə düşməsi balıqların vecinə deyil.

Akvariumun dışında qırmızı balıq hələ də çırpınır...

“Bakı Arbatında” böyüklü-küçikli rəsmlər, rəssamlar və küçə alverçiləri...
Bir rəssam oğlanın şəklini çəkir, oğlan gülümsəyir.
... Kor musiqiçi. Şair kor musiqiçiyə xırda pul verir.
Açıq havada kitab ticareti ilə məşğul olan adamlar, yeni “soyuq bukinistlər”.
... Mağazaların vitrinləri. Vitrinlər, vitrinlər... Vitrinlərdə yarıçıpaq maniken xanımlar. Vitrinlərin şüşələrində küçədən ötüb keçən adamların silueti.
Şair bir vitrin önündə dayanıb - vitrində qırmızı lentlə bağlanmış yaşıl səməni var.
... Bir qadın bədənnüma güzgüdə qürurla öz gözəlliyini seyr edir.
... İncəsənət muzeyi, məşhur rəssamların əsərləri sərgilənən böyük zalda balaca oğlandan savayı heç kim yoxdu.
... Dəniz sahilində boş çərçivə. Çərçivənin içindən qumlarla batmış qədim divar saatları görünür. Saatların əqrəbləri fərqli zamanları göstərir, əqrəbləri işləməyən saatlar da var.
... Sahildə masa peyda olur. Göyərçinə bənzər iki balaca qız şahmat oynayırlar.
Qızlar bir anda peyda olduqları kimi bir anda da qeyb olurlar. Göyərçin qızlar qeyb olan anda kor musiqiçi sahilə görünür.
... Oğlan İçərişəhərin daş döşənmiş küçələri ilə addımlayır. Oğlanın əlində şüşə bardaq var, bardağın içində üç qırmızı balıq.
... Şəhər mərkəzində xudmani kafe. Şair və aynaya baxan qadın qəhvə içirlər, söhbət edirlər. Kafenin bir küncündə nəhəng akvarium qoyulub. Kafenin divarları güzgüdəndi. Kor musiqiçi saksafon çalır. Kafenin pəncərəsindən binaların fasadları, küçənin profili görünür.
... Qəfildən peyda olan polis avtomobilinin yanıp-sönən işığı kafenin pəncərəsində əks olunur.
... Dəmiryol vağzal, insan qələbəliyi. Qatar fit verib hərəkət eləyir (bundan sonrası yoxdur).
... Vağzal saati, şair vağzal saatinin altında dayanıb bir siqaret yandırır.
Fernan Lejenin “Səhər” və “Vağzal” kompozisiyaları.
... Qatar pəncərəsindən sənaye mənzərələri görünür. Mənzərələr sürətlə bir-birini əvəzləyir.
İri zənbilli şişman alverçi qadın balaca oğlanla üzbəüz oturub, qadın dərinədən köks ötürür. Şişman qadının zənbində quru balıqlar görünür. Oğlan heyrətlə quru balıqlara baxır. Balıq təsvirləri olan natürmortlar.

***

*melanxolik tənhalığın soyuq şüşə gözləri
dim-dik baxır gözlərimin içinə
bu gün bütün güzgülər suçlu
bu gün bütün güzgülər qara
içimdəki şairin ürəyi
ilişib əski xatirələrə
sərxoş kimi səndərləyir bir ara
bəyaz bir qadın kölgəsi keçir ordan uzaqdan
bir qızılgül can verir umudun bağlı qapısında
bəyaz kölgə gah görünür gah qeyb olur
yaşılı acı dadan zeytun ağacları arasında
arxada qaldı zeytun ağacları arxada qaldı şəhər
ayrılıq və ölüm soyuğu gəzir əzələrimdə
irəlidə dəniz yağmur və kədər
əlini ürəyinin üstünə qoyub söylə
söylə allah eşqinə bu sənmiydin sevgilim
ot basmış xatirə ciğirlerinden keçən*

*sən hansı dünyadan hansı rüyadan
hansı aynadan çıxıb gəlmisən
axıb gedən zamanı durdura bilsəm bu gün
dünyanın ən gözəl eşq nəğməsini
bəsləyərdim yalnız səninçün*

***

*metropolun son bahar yarpaqları
boğulur rüzgar burulğanında
adamı dəli edir rüzgarın öfkəsi
göydə buludlara çırpır özünü
yurdsuz yuvasız ruhların səsi
diz çöküb torpağı öpüb üç dəfə
bu torpaq mənim məmləkətim
bu məmləkət petrol filiz muğam və şairlər ölkəsi
qocaların gözlərində çarəsizlik dumanı
gənclərin üzündə dollar kölgəsi
vuruşmadan savaştan çiçəklənər şərəfsiz
mələk üzlü analar acı qusur qan qusur
petrol qan kimi fişqırır torpaqdan
məscidlər kilsələr sinaqoqlar susur
başını qaldırıb göy üzünə bax
ay bayılıb göy üzündə qalıb gecədən
son baharın ciyərləri yanır
bir cənazə mərasimi keçir küçədən
insan nasıl ölə bilir
yaşamak bu kadar güzəlkən
bilirsənmi kim demiş bu sözləri
soruşdum bulvarda qaçqın aşığıdan
susdu aşığın suclu gözləri
ustad haqlısan dedim haqlı
bu yerdə qarışır adamın ağı
dilimiz lal qulağımız kar gözlərimiz kor
hərəmiz bir dəliyik aşıq eşmə bığlı
qolumuz bağlı yolumuz bağlı
bu öfkəli son bahar rüzgarında
diz çöküb öpdük ana torpağı
umud mənim könlümün budağında
ohenrinin son yarpağı*

***

*vağzallarda gözləmə zallarının
şüşəsi sınıq pəncərələrini
xatırladıqca bir anda
üşüyərsən odanda
qar üstündə ayaqyalın gəzişən
sarı gözlü qara pişik düşür yadıma
uzun bir yolçuluq keçir içimdən
bir gecə vağzalı bir yalnızlıq gəlir ağıma
bir yarpaq budağından qopub düşür ürəyimdə
axan qan qışqırır damarlarımda
bir qurşun yarası var sanki kürəyimdə*

*yaram od tutub yanır gözlərim alacalanır
yaşanmış günlərin ən şirin anıları
bir rüyaymış kimi gəlir göz önünə
buludlar buludlara arzular umudlara
umudlar sevdalara calanır
dumanlı dağın çobanı qərib ulduz
şimdi mən burda yalnızım sən orda yalnız
bir gün geri dönəcəyəm mən mütləq
gözləyin məni dəmiryol vağzalında
pəncərələrinin şüşəsi sınıq gözləmə zalında*

***

*bakıda katolik kilsəsinin
yanından keçdim bu gün
məryəm ana daşa dönüb durmuşdu
qulaqlarımda ave maria ave maria
qara sevdam başıma vurmuşdu
yuxu kimiydi hər şey yuxu kimi
amma mən hər şeyi gerçək sanırdım
bir gün mən də isa kimi
qeyb olacağıma inanırdım
bakıda katolik kilsəsinin önündə
dörd yol ayrıcında dayanmışdım mən
qara libaslı bir adam çıxdı kilsədən
mənə baxıb gülümsədi yanımdan keçərkən
elə baxdı elə baxdı elə gülümsədi ki tanrım
elə bil cibindəydi cənnətin son bileti
gözlərim kimi islaq bir mavilik çökürdü şəhərin üstünə
tində nəşə çəkirdi umudun skeleti
qafasının içində kamança səsi
iblis görünürdü onun gözüne
sağ əlində insan kəlləsi*

*mən çarmıxa çəkilmiş isa deyiləm məryəm anam
amma isa kimi göy üzündəyəm bu axşam*

***

*burda hər şey bir zamanlar olduğu kimi
pəncərədə mavi dəniz ağ gəmi
üfüqlərin arxasında quş olub uçur könlüm
burda beton labirintində şeir yazıram tanrının böyük adına
daha nə sevgi qalıb burda nə də şərəfli ölüm
hərdən dua eləyirəm hərdən şərab içirəm
özüm günah içində günahlardan keçirəm
və möcüzə gözləyirəm dan yerindən hər səhər
göy qübbəsi altında labirintdi bu şəhər
burda hər şey bir zamanlar olduğu kimi
pəncərədə mavi dəniz ağ gəmi
boz qayalar qağayılar
qağayılar bu gün yenə
gözlərimin içinə baxa baxa
bir zamanlar olduğun kimisən demədi mənə*

*bir pəncərəm olaydı bu şəhərdə pəncərələr içində
eyni rəngdədi pəncərələrdə bu gün sevinc də qəm də*

*qayalara çırpınan dalğaların
ağırlığını duydum sinəmdə*

***

*gecə şəhər külək küçə reklamlar
harasa tələsən lümpen adamlar
of burda könüllər talandı dostum
burda şair sözü yalandı dostum
şeyr yazdıq rəsm çəkdik yaşadığ
itirdik hardasa dincliyimizi
biz meyxanələrin menyularında
xərclədik sərxoş gəncliyimizi
və fələyi mələk bildik inandıq
o da utanmadan aldatdı bizi
dəniz küləkləri petrol qoxuyur
yenə radioda tarkan oxuyur
qoy tarkan oxusun qoy əssin külək
qoy köksümdə çatlasın ürək
sayğım yoxdu bpiyə soroslara
bir gün dostum varalım toroslara
bir ayağım burda lümpen şəhərdə
bir ayağım təbrizdə himalayda
içimdəki şair üsyan eləyir
mənim könlüm sərsəri dolunayda
avqust ayı şəhər bürkü gecə yarı
aya baxıb ulayır bir toros canavarı*

***

*gecə yarı boş küçədə sərxoş küçədə
ölüm fit çala çala ötüb keçdi yanımdan
qısılib soyuq divara
bir siqaret yandırırım bu ara
bu ara pəncərədən bir qadın mənə baxır
janna ebüterin kimi məhzun
göz yaşları səssizcə yanaqlarından axır
ölüm yenə fit çalar hardasa uzun uzun
allahım bu şəhəri tərk edib getməliyəm
mən bir kənd məscidində diz çöküb tövbə etməliyəm
bir daha şeyr yazmayacağam
bir daha şərab içməyəcəyəm
bir daha bu şəhərin benzin və insan qanı
gül və çörək qoxulu küçələrindən keçməyəcəyəm
ölüm haqdi çıxmaq olmaz əmirdən*
ölümdən qorxmuram amma
bir gözəl yay gecəsində
şəhərin bir tələsən qaranlıq küçəsində
pəncərədən sənə baxan
yanağına yaşlar axan
məsum məhsun bir qadının
gözlərinin önündə yığılıb ölmək nəse
ağır gəlir adama*

***

*çimərlik çətirləri sərsəri dalğalar yorğun
 üfünün ötəsində donub qalmış buludlar
 indi mənim dünyamda hər şeyin rəngi solğun
 boş şərab şüşələri ayrılıqlar umudlar
 sən zaman dışındasan mən zaman içindəyəm
 bir dəniz damlasında bir bulud köçündəyəm
 mənim rəsmlərimdə real cizgilərini
 itiribdi görünən mənzərələr əşyalar
 neçə gündü qarğaların səsiylə açılır burda səhər
 sanki qara qarğaların qarğışına düşüb şəhər
 nə yağış yağar nə gün çıxır
 boz günlər könlümü sıxır
 hıçqırığa bənzəyir dostların təbəssümü
 ağacların yaşılı acı quşların nəfəsi soyuq
 göy üzündə donub qalmış o tənha buluda bax
 ürəyi dəlik deşik gözləri bir cüt oyuq
 mən bu anda yaralı qanadım qurğuşun
 şəhərin üzərində dövrə vurub uçuram
 yuxarıda sonsuzluq aşağıda uçurum*

***

... Dəniz sahili. Oğlan sahildən boş bir koka-kola şüşəsi tapır. Gölməçədən götürdüyü əlyazmasını cibindən çıxarıb oxuyur, sonra əlyazmanı büküb şüşənin içinə qoyur. Oğlan şüşənin ağzını bağlayıb dalğaların qoynuna atır.

Üfüqdə bir gəmi görünür.

... Sahilə yaxınlaşan qayıq. Kor musiqiçi saksafon çalır. Musiqinin səsi dənizin matorlu, qayığın, qağayıların səsinə qarışır.

Oğlan musiqiçiyə əl eləyir, musiqiçi oğlanı görmür.

... Dənizin üstünü tədricən duman bürüyür, peyzajın və musiqiçinin cizgiləri əriyib itir.

Elə bu zaman dumanın içindən fayton çıxır. Amma bu dəfə fayton təkərlərinin və at nallarının səsi eşidilmir.

... Ağ fonda iri akvarium, şahmat oynayan göyərçin qızlar akvariumda üzən balıqları yemləyirlər. Akvariumun içində balıqların arasında zəngli saat və əlyazma. Göyərçin qızlardan biri əlyazmanı akvariumdan çıxarır, əlyazma islanmayıb. Qız verəqdən ağ gəmi düzəldib dənizə buraxır. Uzaqdan gəmi fitinin səsi eşidilir.

.... Yənə dəmiryol vağzalı. Şair vağzal telefonuna yaxınlaşır, nömrəni yığır. Disk fırlandıqca filmin kadrları da eyni sürətlə fırlanmağa başlayır.

Divar saati, elektron tablo, dəniz, gəmi, rəsm əsrləri, kor musiqiçi...

Yağış. Daş döşənmiş küçə. Fayton. Akvarium. Koka-kola şüşəsi. Dəmiryol vağzalı. Elektrik qatarı, şişman arvad, sənaye mənzərələri...

Vitrinlər, vitrinlər. Səməni. Güzgüyə baxan gözəl qadın. Balaca oğlan, yastığının üzünü dəyişən ipək qarı, zivədən asılmış əlyazma.

Dənizin sahilə atdığı balıq.

Kadr dayanır.

Kor musiqiçi qara eynəyini çıxarıb bic-bic göz vurur.

Balaca oğlan pəncərədən bayıra, yağmur altında uzaqlaşan Şairin arxasınca baxır...

ÖLKƏDƏ KİTABLARI ƏN ÇOX SATILAN ÜÇ YAZIÇIDAN BİRİ

Ədəbi mühitin və tənqidin susqunluqla qarşılacağı bu yazıçı dünyanın bir çox nüfuzlu mükafatlarını qazanıb

Yazıçı VARİSlə tənqidçi NƏRGİZ CABBARLInın söhbəti

Azərbaycan ədəbiyyatının sərhədləri aşması, dünyada tanınması hər zaman aktual olan problemlərimizdəndir. Və bu gün təəssüflə qeyd etməli oluruq ki, bu istiqamətdə görülən işlər yetəri qədər deyil, əksər hallarda da pərakəndə xarakter daşıyır, müəlliflərin öz təşəbbüslərinə əsaslanır.

Son zamanlar imzası Azərbaycan sərhədlərini aşan, müxtəlif beynəlxalq mükafatlara layiq görülən qələm sahiblərindən biri də VARİSdir. İndiyə qədər müxtəlif beynəlxalq mükafatlar qazanmış yazıçının son uğuru mayın 24-dən 28-dək Rusiya Federasiyasının Soçi şəhərində Avrasiya materikinə 170 yazıçısının qatıldığı ədəbiyyat üzrə nüfuzlu “LiFFt-2018” üçüncü festivallar festivalında 1-ci yerə layiq görülməsidir. Festivalın qalibi kimi Varisə qızıl medal, “Qızıl LiFFt” seriyasından “Metamorfoza” romanının yüksək tirajla çap müqaviləsi, qiymətli hədiyyələr təqdim olunub. Xatırladım ki, təltif mərasimində, eləcə də “Rossiya” telekanalına müsahibə verərkən Varis bu qələbəsini Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr etdiyini söyləyib. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, “LiFFt” festivallar festivalının Varisdən əvvəlki qalibləri arasında Konstantin Kedrov-Çelşev (Rusiya) və Oljas Süleymenov (Qazaxıstan) da olub.

Bundan başqa, Varis UNESCO-nun və Varşavada keçirilən Slavyan Ədəbiyyat Festivalının Adam Mitskeviç medalına, Antuan de Sent Ekzüperi (Fransa) diplomuna, Beynəlxalq Moskva Ədəbiyyat Mükafatına layiq görülmüş, Nyu-Yorkda keçirilən Dünya Yazıçıları Konqresinin iştirakçısı olmuş, 50 dünya yazıçısından biri kimi “Promotion of Creative Writing in the USA” layihəsinə seçilmişdir. Azərbaycanda Mədəniyyət Nazirliyinin “Qızıl kəlmə” ədəbiyyat mükafatına layiq görülmüşdür.

Hekayələri ilk dəfə 1990-cı illərin əvvəllərində Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının təqdimatı ilə “Ulduz” jurnalında dərc edilmiş, yazıçı onun haqqında “Varisin simasında Azərbaycan ədəbiyyatına yeni varis gəlir” söyləmişdi.

Azərbaycanda, Türkiyədə, Rusiyada, eləcə də Amerikada nəşriyyat hesabına kitabları dərc edilən bu qələm sahibi ilə əldə etdiyi uğurlar haqqında danışmaq istədik. Xüsusilə də Azərbaycan ədəbi mühitində susqunluqla qarşılandığını nəzərə alaraq...

- **Varis, mənim üçün maraqlıdır, SİZCƏ, təqdimatınızı necə edək: jurnalist, yoxsa yazıçı Varis? Hansı təqdimat sizi daha dəqiq xarakterizə edəcək?**

- Düzdür, jurnalist kimi də kifayət qədər uğurlar qazanmışam. Beynəlxalq mükafatlarım da yetərincədir. Elə bir müddət öncə Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamı ilə Əməkdar jurnalist fəxri adına layiq görülmüşəm. Amma... Əslində, özümü yazar sayıram, qələm adamı hesab edirəm. Bu qələm yeri gələndə publisistikaya köklənir, yeri gələndə isə bədii ədəbiyyata.

- **Ciddi ədəbiyyat və populyar ədəbi əsərlər - aradakı cizgini, sizcə, nə və kim müəyyən edir? Zaman-zaman Azərbaycan ədəbiyyatında da, dünya ədəbiyyatında da bununla bağlı çox ciddi mübahisələr meydana çıxır.**

- Əlbəttə, bu gün bütün dünyada populyar olan ədəbiyyat üçüncü minilliyin ərəfəsində yaranan və geniş oxucu kütləsinə yönəlik müasir ədəbiyyatdır. Orada, tutaq ki, Coan Rouling kimi bir zərif xanım Harri Pottertək nağıl qəhrəmanı ilə at oynadır. Hazırda şərti olaraq "bestseller" adlandırılaraq ən çox satılan nəsr nümunələrini populyar ədəbiyyata aid etmək olar. Bu sırada təkcə fantezi və macəra yox, həm də belletristika, detektiv, ekşn, kriminal, triller, sevgi romanları da yer alıb. Bu cür bədii ədəbiyyata mən populyar yox, kütləvi bədii ədəbiyyat deyərdim. Digər - yəni sizin ciddi ədəbiyyat adlandırdığınız kateqoriya

Onun sayəsində festivallar festivalı 2019-cu ildə Bakıda keçiriləcək

isə özəl, xüsusi ədəbi zövqü olan oxucuya yönəlik ədəbiyyatdır. Buna isə elitər ədəbiyyat desək, daha düzgün səslənər. Amma bu bölgünün olduqca yanlış tərəfi var. Bu da odur ki, nəsr əsərlərini qəti olaraq bu şəkildə iki cəbhəyə ayıranlar eyni əsərin həm populyar, həm də ciddi kateqoriyaya aid ola biləcəyini yolverilməz hesab edirlər. Halbuki dünyanın müxtəlif "ən çox oxunan kitablar" reytinglərində mütləq və mütləq klassik və müasir ədəbiyyatın zirvə yazıçılarının əsərləri də yer alır. Uilyam Şekspir, Viktor Hüqo, Fyodor Dostoyevski, Çarlz Dikens, Ernest Heminquey, Uilyam Folkner, Lev Tolstoy, Cerom Selincer, Qabriel Qarsia Marques kimi... İzlədiyim ən nüfuzlu reytinglərdə təkrar olunan isimlər bunlardır. Onlar əsərlərinin tirajı milyonları haqlayan ən populyar yazıçılardır. Özü də ciddi ədəbi əsərlər yazdığına zərəcə şübhə edilməyən yazıçılar... Demək, populyar olanı ciddi olmayan hesab etmək düzgün deyil. Əfsus ki, xüsusən bizdə belə bir tendensiya geniş yayılıb. Yaxşı əsər statistik oxucunun dərk edə bilməyəcəyi və alınmayacağı, rəflərdə qalacağı proqnozlaşdırılan əsər hesab olunur.

- **Məncə, hər kəs belə düşünür. Amma belə bir cizgi var və məsələn, Varis özü özünü onun hansı üzündə hiss edir?**

- Mənim 2008-ci ildə çıxan ilk kitabım belletristik olub: "Sonuncu ölən ümidlərdir". Kitabın populyar olmadığı, kitab mağazalarının kütləvi olaraq baqqal dükənina çevrildiyi bir zamanda cəmiyyətin diqqətini ədəbiyyata yönəltmək üçün bilərəkdən belə bir addım atdım və bu özünü doğrultdu. Qısa müddətdə

on min nüsxədən ibarət rekord tiraj büsbütün satıldı, beş il dalbadal təkrar nəşr çıxdı, 6-cı da hazırlanır... On minlərlə pirat nüsxələri peyda oldu. Bakı Kitab klubu bu kitabı ölkədə ən çox satılan kitab elan etdi. Qısa müddətdə roman o qədər populyarlaşdı ki, artıq bizdə də ictimai nəqliyyatda əlində kitab olan gənclər görünməyə başladı. İkinci əl kitab əldə etmək prosesi gücləndi. Tezliklə bu romanın çapı ilə bağlı xaricdən ilk təklif gəldi. Özbəkistanda 126000 tirajla çap olundu. Ən əsası isə "Sonuncu ölən ümidlərdir" ölkəmizdə on minlərlə gənci bədii ədəbiyyat oxucusu etdi. Bu oxucuların çox az qismi belletristikada ilişib qaldı, böyük qismi isə sevə-sevə daha mükəmməl əsərlər oxumağa başladı. Bu mənim yazıçılığımın kütləvi ədəbiyyat tərəfidir. İkinci tərəfi isə tam olaraq sizin ciddi ədəbiyyat adlandırdığınız əks qütbə aiddir: Beynəlxalq Moskva ədəbi mükafatına layiq görülən "Yanvarın 13 günü" romanı, LiFFt festivallar festivalında qızıl medal qazanan "Metamorfoz" romanı, dünya yazıçılarının Nyu-York konfransında pitçinqi keçirilərək nəşriyyatlara tövsiyə edilən "Yetmiş yeddinci gün" romanı, Fransadan, Polşadan, Rusiyadan, Türkiyədən ödüllər qazanmış hekayələrim...

- Söhbət ki bu istiqamətə yönəldi, Sizdə bəyəndiyim bir xüsusiyyət var - zəif yönlerinizi bilməyiniz bir yana, onu etiraf etməkdən heç vaxt çəkinmirsiniz. Bu, çox yaxşıdır... Bu söhbət, sadəcə, jurnalist-yazıçı söhbəti olmadığı üçün deyim ki, tənqidçi münasibəti bildirmədən özümü saxlaya bilməyəcəyəm. Məsələn, mənim üçün çox dəyərli jurnalist-publisist Varis var ki, hər zaman qələmindən çıxan hər yazını böyük maraqla oxuya bilərəm. İkinci - məşhurlaşmış Varisin əsərlərini, demək olar ki, qəbul etmirəm... Məsələn, adını qeyd etdiyiniz əsəri... O, oxucunu mətbuata cəlb etmək üçün, demək olar ki, biz "168 saat"çıların gözləri önündə yaranmışdı və qəzet üçün dövr baxımından məqbul idi, amma roman kimi bu sözü onun haqqında deyə bilməyəcəyəm... Bir də üçüncü bir Varis də var ki, mənə, o yazıçını, xüsusilə hekayələrində dolu-dolu bədii mətn ortaya qoyan müəllifi hələ Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbi mühiti, eyni zamanda da tənqidi, demək olar ki, tanımır. Qəbul edirsinizmi düşüncələrimi?

- Raziyam...

- Sizcə, səbəb nədir?

- Başqa nailiyyətləri bir kənara qoyaq... Əgər beynəlxalq uğurları ilə heç də öyünməyən bir ölkənin yazıçısı dünyaca şöhrətli qazax yazıçısı Oljas Süleymanovdan sonra nüfuzlu "LiFFt" beynəlxalq mükafatını qazanırsa, materikin 50 ölkəsinin 200 yazıçısının qatılacağı bir nüfuzlu festivalı ölkəmizə gətirirsə, yaxud ədəbiyyat meyarı çox böyük olan Rusiya kimi ölkədə dev yazıçı Boris Akunini qabaqlayıb Moskva Ədəbiyyat Mükafatını əldə edirsə, bu nəhəng dünyada "Adam Mitskeviç medalı"nı almış 101-ci yazıçı olursa, dünya yazıçılarının Nyu-York konfransında yuxarıda qeyd etdiyim uğurlara imza atırsa, onun öz ölkəsinin müasir ədəbi prosesində görünməməsi kimin günahıdır? Bu ədəbi prosesi idarə edənlərin, elə deyilmi? Düzdür, "Ədəbiyyat qəzeti", "Azərbaycan" və "Ulduz" jurnalları məndən vaxtaşırı yazı istəyirlər... Düzdür, mediada daim gündəmdəyəm... Düzdür, ədəbiyyatın obyektiv söz yiyələri uğurlarıma reaksiya verirlər... Amma bütövlükdə ölkənin ədəbi prosesinin durğunluğu mənə münasibətdə də özünü büruzə verir. Lətifəsi bizim ədəbi prosesimizdən uzaq... Məncə, ədəbi proses təmənnə, dostluq-tanışlıq, yerli-bazlıq, bir də qarşılıqlı sədaqət prinsiplərinə söykənəndə yaxşı alınmır. Mən ədəbiyyatımızın renessansını arzulayan və buna xidmət edən adamam, ədəbiyyatımızdakı inkvizisiyanın isə qəti əleyhdarıyam.

Başqa bir söhbətin mövzusu isə budur ki, əksər ədəbiyyat adamı tək cə mənə yox, ümumən kitab oxumur. Bir dəfə "Əli və Nino" mağazasından bir qu-

caq kitab alıb çıxırdım, Şahbaz Xuduoğluyla rastlaşdım... Dedi ki, sən tanıdığım kitab alan yeganə yazıçısan. O birilər kitab almırlar, səbəbini də belə izah edirlər ki, biz kitabın yazanıyıq, oxuyanı yox.

- **Bəs mənim gördüyüm bu səssizlikdə (!) ədəbi tənqidin Sizinlə bağlı susmasının rolu, payı nə qədərdir? Buna münasibətinizi bilmək istədim. Heç bu barədə düşünmüsünüzmü? Sizə elə gəlmirmi ki, burada da İkinci Varisin "barmağı" və böyük "günahı" olub? Yeri gəlmişkən, məsələn, "Sonuncu mogikan" adlı əsərinizi oxuyanda çox maraqlı üslub, fərqli, hər dəqiqə qarşılaşmadığımız ədəbi qəhrəman, təzadlı mühit, bədii düşüncə, böyük sosial ziddiyyətlər və qarşıdurmalar, deyilməli olan, lakin hələm-hələm bədii mətnə gətirilməyən həqiqətlər, bədii fikir, duyğu, ifadə və təsvir qatının şahidi oldum ki, yaxşı mənada məni təəccübləndirdi. O qədər maraqlı detallardan, situasiyalardan istifadə edərək fərqli bir xarakter yaratmışınız ki, oxucu (sıradan oxucu deyil, bədii zövqü olan oxucunu nəzərdə tuturam) böyük maraqla düşüb ardınızca gedir. Fürsətdən istifadə edib o əsərə görə sizi təbrik etmək istərdim. Ardınca isə soruşmaq istəyirəm: ümumiyyətlə, sizcə, müasir ədəbi prosesdə Varis adlı yazıçı, görünürmü? Mən öz mövqeyimi - görünmədiyini bildirdim. Sizin düşüncələriniz...**

- İlk dövrdə "Sonuncu ölən ümidlərdir"ə görə nokouta salınmağım, harada-sa, anlaşılan idi. Ədəbi tənqidin susqunluğunu və bəzi məqamlarda mənə hücumunu belletristika nümunəsi yaratmağımla izah edirdim. Siz demişkən, özüm öz taktiki gedişimin qurbanına çevrilmişdim. Amma mənəcə, böyük hədəfə çatmaq üçün xırda qurbanlar vermək zəruridir. Amma sonrakı gedişlərimə də gözlədiyim reaksiya gəlməyəndə anladım ki, səssizliyi pozmaq üçün ortaya yaxşı əsər qoymaqdan çox, səs-küyə cavab verən adamlarla dil tapmaq lazımdır. Buna isə ehtiyac duymuram. Mən öz işimi görürəm. Və nəticə də, mənəcə, olduqca ürəkaçandır.

- **Amma müəyyən məşhur, sanballı yazıçıların, tənqidçilərin əsərlərinizlə bağlı yüksək fikirdə olduğunu eşitmişəm. Düzdür, şahidi olmamışam... Bəlkə, özünüz deyəsəniz, kimlərdir?**

- Bəli, var belələri... Məsələn, əgər qocaman tənqidçimiz Vaqif Yusifli haqqında xoş sözlər yazırsa, Nizaməddin Şəmsizadə efirdən xoş sözlər səsləndirirsə, çağdaş Azərbaycan nəsrinin zirvələrindən olan Elçin Əfəndiyev zəng vurub xoş sözlər söyləyirsə, demək, ölkəmizin əsl söz sərrafları yaradıcılığımıza heç də biganə deyillər. Amma mənim ədəbiyyat üföqlərim tək Azərbaycanla məhdudlaşmır axı. Bu sıraya yaradıcılığım barədə yüksək fikirdə olan əcnəbilərin bir qismini də əlavə etmək istərdim: tanınmış rus yazıçıları Sergey Lukyanenko, Aleksandr Qritsenko, Marqarita Al, populyar "Rossiyskiy kolokol" jurnalının ədəbi tənqid şöbəsi, tanınmış amerikalı ədəbiyyat funksioneri Lin Menken, tanınmış belarus yazıçısı Aleksandr Ratkeviç, populyar özbək yazıçısı Rustam İqbol, Türkiyənin məşhur "Milliyet" qəzetinin ədəbiyyat redaksiyası və s.

Mən heç vaxt indi ölkəmizdə dəb olan tanınmış tənqidçidən, yazıçılardan müsbət rəy almaq üçün əyilib təmənna qapısından keçməmişəm. Buna heç lüzum da görmürəm. Məsələn, ədəbi tənqiddə söz yiyələrindən biri də sizsiniz. İllərin tanışığıy. Birlikdə çalışmışıq. Bircə dəfə də olsun, sizdən "mənim bəmədə nəyə yazın" deyə xahişim olubmu? Olmayıb.

- **Doğrudur, olmayıb... Mən məsələnin birinci tərəfinin üzərindən öteri keçmək istəmirəm. Çünki bestsellər müəllifi Varis Azərbaycanda müəyyən oxucu kütləsi arasında böyük populyarlıq qazanıb. Oxucusu çoxdur, bu, faktdır. Əksəriyyəti də gənclər. Özüm dəfələrlə kitabxanalarda gənclərin - həm də az deyil - məhz sizin kitablarınızı aradığının şahidi ol-**

muşam. Necə düşünürsünüz, bu əsərlərdə onların diqqətini çəkən nədir? Dilin sadəliyi, hadisələrin sevgi-məişət ətrafında cərəyan etməsi, yoxsa başqa səbəb var?

- Düzü, mən ədəbiyyatda hansı mövzulara sosial sifarişin olduğuna diqqət yetirən adamam, dünyada gedən ədəbi prosesi kifayət qədər izləyirəm. Və bura onu da əlavə edək ki, Amerikada 58 akademik saat dərslər aldığım "Bestseller yazmağın qızıl qaydaları"ndan da faydalanıram.

- Deməli, yazıçı oxucunun nəbzini tutmalıdır, ədəbi "planka" haqqında düşünməməlidir... Məncə də, sizin populyarlığınızın səbəbi "nəbz tutma" məsələsidir... Jurnalist Varis oxucunun nəbzini tutmağı bacararaq zamanında böyük populyarlıq qazanmış "168 saat" qəzetini yaratdı və xeyli də yaşatdı. Yazıçı kimi də eyni üsula əl atmısınız...

- Təbii... Mənim ədəbiyyat postulatım sadə və digərlərininkindən daban-dabana zidd postulatdır. Öncə yazıçı öz oxucularının ardınca getməlidir ki, sonradan onları öz ardınca apara bilsin. Məncə, bədii əsər oxucunun beynindən və ürəyindən keçən, yaddaşında və qəlbində əyləclər izləri buraxan bir ekspress qatardır.

Diqqətçəkən hadisə və bu hadisə ilə bərabər aşılana fikir, düşüncə, fəlsəfə... Bunlar bir-birini tamamlamalıdır. Oxucu sevgisi qazanmaq, oxucuya nəse aşılaya bilmək çox sevindiricidir. Özü də tək öz ölkədə deyil, sərhəddən kənar da vaxt öldürməyə yox, ruhunu oxşamağa, səni düşündürməyə, təcrübə və bilik qazanmağına xidmət etməyə hesablanan əsərlərlə sevilmək böyük xoşbəxtlikdir. Məsələn, bir faktı paylaşım sizinlə... Özbəkistanda ögey atasının zülmündən tənqə gəlib çardaqda özünü asmaq istəyərkən son anda yerdəki "Sonuncu ölənlərdir" in bir vərəqinə gözü sataşan, maraqla oxuduqdan sonra gedib əsəri tam əldə edib oxuyan, intihar fikrindən vaz keçib əsərin qəhrəmanı kimi haqsızlığa üsyan edən 15 yaşlı qız haqqında eşitdim. Bu əhvalat məgər yazıçı üçün stimül deyilmə?

- Açıq, bu hadisənin özü də bir əsər süjetinə bənzəyir...

- Amma belə faktlar bir deyil, beş deyil... Məsələn, Tbilisidə Şeytanbazar da yaşayan və heç vaxt kitab oxumayan, azərbaycanlı qonşularının kitabı aludə olduqlarını görüb təəccüblənən və bu qeyri-adi kitabı oxumaq üçün Azərbaycan dilini öyrənən gürcü xanımının hekayətini bilirəm... Yaxud "Yetmiş yeddinci gün" əsərindən təsirlənən onlarca türk gəncinin körfəzdə 77 gün dalbadal günəşi qarşılamağı əhvalatını eşitmişəm... Yaxud bir bolqar rəsmisinin internetdən rusca "Metamorfoz" romanından parçalar oxuduqdan sonra əsərin bolqarcaya çevrilib Bolqarıstanda çap olunmasına göstəriş verməsi faktı var... Son olaraq onu da deyim ki, "Bir ovuc torpaq"ın Azərbaycanın ən böyük milli qəhrəmanlarından olan Mübariz İbrahimovun stolüstü kitabı olması faktını da eşitmişəm. Bütün bunlar mənim üçün böyük stimuldur.

- Amma jurnalist, publisist Varisin qələminə və zövqünə belə olduğundan deyə bilərəm ki - həm də kifayət qədər əminliklə deyə bilərəm ki - Varisin yazdığı əsərlərin arasında onun belə ağız büzüb bəyənəməyəcəyi əsərlər var...

- Mən bir oxucu kimi özüm belletristika oxumuram. Burda qərribə bir şey də yoxdur. Yəni bu, ibtidai mütaliyəyə hesablanan nəsr növüdür.

- Əsərlərinizin arasında ən populyarı, Sizə ən çox qazandıranı... İstərdim, bu barədə oxuculara məlumat verəsiniz...

- Azərbaycanda təbii ki, ən populyarı haqqında çox danışdığımız həmin o belletristik "Sonuncu ölənlərdir" romanıdır. Maddi baxımdan da qazandıran, üstəlik, mənə populyarlıq da gətirib. Amma Rusiyada, Avropada, Amerikada populyar olan əsərim fəlsəfi roman olan "Metamorfoz"dur. Bu romanla nüfuzlu mükafatlar, nəşriyyat müqavilələri, ədəbi rezonans əldə etmişəm.

Türkiyədə isə ən populyarı psixoloji “Son məktub” romanıdır. Türkiyədə çap olunmuş həm klassik, həm də çağdaş Türkiyə və dünya yazıçılarının dövriyyədə olan 60 min bədii əsəri arasında bu əsər reytingində düz 52-ci pillədəyədək yüksələ bilib.

- Bəs satış sayına görə ölkədə neçənci yerdəsiniz?

- Burda konkret yer yoxdur. Amma hal-hazırda ölkədə ən çox kitabları satılan 3 yazıçıdan biriyəm.

- Jurnalist Varisdən soruşmaq istərdim: Yazıçı Varisin ən çox bəyəndiyiniz əsəri hansıdır?

- Mən ən çox “Yetmiş yeddinci gün”ü və “Sonuncu mogikan”ı bəyəniyəm. Bunları o qədər içdən yazmışam ki... Hətta iddia etmək olar ki, qəhrəmanları da özüməm. Nyu-York konfransında “Yetmiş yeddinci gün”ə qiymət verildə, Türkiyədə televiziya müsahibə verərkən gənclərin körfəzdə günəşi necə qarşılamlarını eşidəndə gözlərim yaşarmışdı. Bu əsərin hələ əsl qiyməti sonra veriləcək.

- Aldığınız mükafatlar çoxdur. Sualı açıq şəkildə verdiyim üçün, ümid edirəm ki, inciməzsiniz. Amma ümumi mövcud təsəvvürdən çıxış edərək soruşuram: bu, ədəbiyyatın qələbəsidir, bədii mətnin gücünün qələbəsidir, yoxsa müəllifin populyarlığı ilə bağlı formalaşmış təsəvvürün?

- İncimirəm... Mən populyar olduğum Azərbaycanda cəmi bir mükafat almışam, o da Mədəniyyət Nazirliyinin “Qızıl kəlmə” mükafatıdır. Bu mükafat mənə “Bir ovuc torpaq” romanına görə verilib. Düşünürəm ki, bu mükafatı nə mətnin gücünə, nə populyarlığımıza görə almamışam, sadəcə, Qarabağ mövzusunda yazdığıma, mövzunun aktuallığına görə almışam.

- Səmimiyyətiniz üçün təşəkkür edirəm...

- Dəyməz... Digər, müxtəlif xarici ölkələrdə, Rusiyada, Polşada, Fransada, Amerikada aldığım mükafatları isə populyarlığımın ayağına yazmaq mümkün deyil, çünki bu şərt sırf Azərbaycanla bağlıdır. Xarici ölkələrdə qazandığım mükafatlar, təbii ki, bədii mətnlərin gücünün müqabilində verilib.

- Yeri gəlmişkən, son mükafatınızla bağlı Sizi təbrik edirəm. Nəhayət ki, Bakı, Azərbaycan ədəbiyyatla bağlı keçiriləcək tədbirə də ev sahibliyi edəcək...

- Bəli, 2019-cu ildə Azərbaycana 75 ölkədən nümayəndələr gələcək. Prezident Administrasiyası, Mədəniyyət Nazirliyi bununla əlaqədar mənidəvət edib və artıq müəyyən hazırlıqlar gedir. 2019-cu ilin sentyabrında Bakıda 4 günlük festival keçiriləcək. 200 ən titullu yazıçılar qonağımız olacaq.

- Bu festivala Sizin namizədliyinizi Azərbaycan Yazıçılar Birliyimi vermişdi?

- Yox, Rusiya Yazıçılar Birliyinin tövsiyəsi və zəmanəti ilə özüm müstəqil olaraq festivala qatılmışdım. Münsiflər heyətindəki 15 nəfərdən 14-ü əsərimi bəyəndi. Bütün Rusiyanın filologiya fakültəsinin tələbələri fan dəstəyim idi. Tamaşaçı simpatiyası 98 faiz mənim tərəfimdə idi.

- Azərbaycanda keçiriləcək festival çərçivəsində hansı tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulub?

- Festival 4 gün ərzində keçiriləcək, master klasslar, debatlar, ədəbiyyat haqqında diskussiyalar, festivala qatılan yazıçıların çıxışları nəzərdə tutulur. Oktyabrda elan çıxan kimi rəsmən özüm mediada elanı təqdim edəcəyəm ki, Azərbaycandan da yazıçılar qatılınsınlar. Mənim öz düşüncələrim, planlarım da var festivalla bağlı. İstəyirəm ki, bura gələcək yazıçıları Quba məzarlığına aparaq. Oradakı kütləvi məzarlığı görsünlər. Həqiqəti bilsinlər. Bilirsiniz, bunu çoxları başa düşmək istəmir, amma məgər ədəbiyyatdan böyük silahmı var? O, hər şeydən güclüdür. 200 yazıçı öz əsərində, öz romanında başımıza gələn hadisələrlə bağlı xırda bir detal belə versə, bu, böyük qələbədir. Ümumiyyətlə, istəyirəm ki, milli məsələlərlə bağlı nələrə edək.

- Nüfuzlu bir yaradıcılıq təşkilatına həmsədr seçilməyinizlə bağlı danışmağınızı istərdim.

- İyun ayından etibarən təyin olunduğum beynəlxalq statuslu yüksək bir vəzifəni - Avrasiya Millətlər Assambleyası Ədəbiyyat Şurasının həmsədri vəzifəsini icra edirəm. Bu mötəbər qurumda həmsədrlik missiyasını Almaniya, Fransa, Rusiya, Qazaxıstan, Belarus, Danimarka, Avstriya və Çindən olan digər 8 həmsədrlə birgə icra etməyə başlamışam ki, onların da arasında Sergey Biryukov, Nadaa Sendoo, Aleksandr Ratkeviç, Oljas Süleymenov kimi tanınmış və nüfuzlu şəxsiyyətlər yer alıb.

Həmsədrlərin missiyası 5 milyard nəfərdən artıq əhali yaşayan, 94 ölkəni birləşdirən bu nəhəng materikdə böyük və əhatəli ədəbiyyat layihələrinin təşkili məsələləri ilə məşğul olmaqdır. Əsas məqsədi xalqların geniş dialoqu, qarşılıqlı əlaqələri və ictimai diplomatiyası əsasında Böyük Avrasiya Əməkdaşlığı İctimai İntegrasiya Modelinin formalaşdırılmasını təmin etmək hesab edilən Avrasiya Millətlər Assambleyasının bir qurumu olaraq Ədəbiyyat Şurası özlüyündə cəmiyyətlərin ədəbiyyata, ümumən mədəniyyətə daha çox diqqət ayırmasına, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə daha çox önəm verilməsinə xidmət edir. Belə yüksək beynəlxalq tribuna əldə etməyimdən böyük qürur duyur, fürsətdən istifadə edib Azərbaycanımıza, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza fayda gətirmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyimi bildirirəm.

- Məsələn, konkret olaraq Azərbaycanla bağlı hansı layihələrin reallaşdırılması nəzərdə tutulub? Tərcümə layihələridir, yoxsa başqa istiqamətdə də hansısa işlərin aparılması planlaşdırılır?

- Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini təqdim edən bir antologiyanın hazırlanmasını təklif etmişəm. Seçim tam olaraq mənim üstümdədir. Yazıçılar Birliyində müəyyən işıqlı adamlar var... İlqar Fəhmi, Rəşad Məcid... Seçimlə bağlı onlarla da məsləhətləşəcəyik. Bundan başqa, Rasim Qaracanın AYO-sundan da müəyyən adamların orada təmsil olunmasını istəyirəm. Bir sözlə, bütün ədəbiyyatımızın dəyərli nümunələrinin antologiyadan kənar qalmaması nəzərdə tutulub. Bu, hekayələr və şeirlər toplusu olacaq.

- Adətən, bu cür beynəlxalq ədəbi təşkilatlanmalarda müəyyən siyasi məqsəd də gizli olur. Dəfərlə müşahidə etmişik... Məsələn, bir zamanlar erməni-müsəlman dostluğu və ya sevgisinin ədəbiyyata gətirilməsi məqsədi daşıyan layihələr reallaşdırıldı. Yaxud hamımız üçün maraqlı olan ümumtürk maraqlarının ədəbiyyatda ifadəsinə xidmət edən layihələr... Sizdə necə, belə bir istiqamət mövcuddurmu?

- Əsas məqsəd xalqların mədəni yaxınlaşmasıdır. Başqa bir alt-məqsəd yoxdur...

- Yenidən yaradıcılığa qayıdaq. Bir sıra əsərlərinizlə tanışam. Yazılarınızda hər zaman mənim bəzən zarafatla "xatirə dəftəri estetikası" adlandırdığım bir üslub, bir istiqamət duyulur. "Xatirə dəftəri" hər kəs üçün doğmadır və hər kəsin ani də olsa, ötəri də olsa keçdiyi və ya keçirdiyi bir mərhələdir. Ona müraciət etməyiniz bu həqiqəti bildiyinizdən-dir, yoxsa özünüzün o mərhələdə ilişib qaldığınızdan?

- Bu, yazdığım nəsrin oxucu üçün doğmalaşması üsullarından biridir. Böyük Sellincerdə, Murakamədə, Pamukda dönə-dönə xatirə dinlənilməsinə şahid olmamışıqmı? Əslində, bədii nəqletmədə üç qat aydın sezilir. Keçmişin, bugünün və gələcəyin təsviri. Keçmiş xatirələr, bu gün hərəkət və düşüncə, gələcəksə xəyallarla təsvir edilir. Mən daha çox olmuşları verməyə meyilliyəm deyə, dediyiniz o "xatirə dəftəri" estetikasını duyursan.

- Məncə, Sizin yazdıqlarınızda gənclərin diqqətini çəkən saf hislərin elə safcasına - onların öz yaşlarından - on yeddi-on səkkiz yaşın müstəvisindən təsvir etməyindir...

- Bunu mənə rus tənqidçisi Yelena Vasilyeva da söyləmişdi. Hər şey öz qabında gözəl olur.

- **Əzbərlənmiş misralar, tanış fikirlər, deyilmiş kəlamlar, şedevrə, zərb-məsələ çevrilmiş düşüncələr... Əsərlərinizdə buna müraciətin də bəlli bir səbəbi varmı? Yoxsa bu, sadəcə, bir oxucu kimi öz zövqünü bəlirtmək üçündür? Məsələn, “Əzilmiş fotoşəkillər” bestsellerini götürək...**

- Düzü, mən daha çox özümə məxsus kəlamlar yazmağa meyil edir, bunların zərb-məsələ, aforizmə çevrilməsini arzulayıram. Məncə, bu sayaq canlananda nəsr daha oxunaqlı olur. Məsələn, “Yanvarın 13 günü” əsərindən olan aforizmlərim Rusiyada məşhurdur. Onlar barədə ayrıca tədqiqat əsəri də yazılıb. Məsələn, “Kiminin sinəsində ürək, kiminin sinəsində isə ət parçası yerləşir” ifadəmi yüzlərlə portal iqtibas edib. Özümün ən bəyəndiyim ifadəm isə budur: “Özünün ən güclü zərbələrini yaşadığın zamanın ən zəif vaxtına saxla”.

- **Çox sadə yazı üslubunuz var. Amma fəlsəfəyə meyilin, hər an olmasa da, mətn daxilində müəyyən məqamlarda (bəzən qəhrəmanlarının dili ilə) diqqəti çəkir... “Xoşbəxtliyin dəqiq ünvanını bilən bir ovuc insan onu digərləri ilə bölüşmək istəmir...” kimi... “Maddi dünyanın qanunu bərabərlik, mənəvi dünyanın qanunu yaxşılıqdır. Əfsus ki, birincini sosial təbəqələşmə, ikincini isə eqoizm pozur” kimi... “Toxuna bilinən daha yaxın, hiss edilənsə daha uzaq olur”... kimi... “İnsan yalnız maddiyyatı imkan verdiyi qədər mənəviyyata malik ola bilir” kimi... “...Və ən böyük haqsızlıq odur ki, onu yalanla yox, həqiqətlə aldadırdılar. Yeni həqiqətsə köhnə yalanın övladı idi” kimi... Maraqlı əsərlərinizdən biri “Metamorföz”dan gətirdiyim sitatlarıdır... Yaxud sənəin başqa bir qəhrəmanın “pallitramda bu qədər rəng var ikən niyə kətanımda çəkdiyim rəsm bozdu? O da çox aqil adamdır, xeyli düşünüb cavab vermişdi: “Necə ki rəngin olmamağı rəngsizlik yaradır, eləcə də, bəzən rəngin çoxluğu da rəngsizlik yaradır. Üst-üstdən yaxırsan hamısını, qarmaqarışlıq bir mənasızlıq əmələ gəlir...”. Amma bu düşüncələr yenə də qeyd edirəm ki, mətnə o qədər pərakəndə səpələnib ki, hər anda qarşılaşmırsan... Sanki mətnin üst qatında qalır, mahiyyətlə dolayı yolla qovuşmur... Elə bil müəllif hansısa müşahidələrini, qənaətlərini təqdim etməyin yolunu arayıb və...**

- Hər şey proporsional olmalıdır. Adı nəqletmə ara-sıra bu cür ətə-qana gətirilməlidir. Necə ki tam adilik, sadəlik qənaətbəxş deyil, eləcə də tam ət-qan da qənaətbəxş deyil. Təhkiyə nə arılıqdan, nə də köklükdən əziyyət çəkməməlidir.

- **Bir çox əsərlərinizdə qarşılaşdığım qənaət - qəhrəmanlarının qənaəti diqqətimi çəkib. İstərdim buna toxunaq. “Düşündükcə əzilir, anladıqca tapdanırdı. Xilas yalnız düşünməyi və anlamağı bacarmamaqda idi”. Müasir cəmiyyətin ən qlobal problemlərindən biridir düşünməkdən qaçış... Sizcə, həqiqətənmə, bu, çıxış yoludur? Məncə, əsərlərinizdə bunu belə təqdim etmək çabası var...**

- Universitetdə oxuyanda meydan hərəkatı dönəmi idi, bir gün gördüm dəhlizə belə bir şüar vurulub: “İnsan dünyanı dərk etdikcə bədbəxt olur. Lui Paster”. Ertəsi gün o şüarı götürdülər, amma mənim beynimə o sözlər əbədi yazıldı. İnsan təbiət və cəmiyyət qarşısında necə gücsüz, aciz olduğunu duyanda, proseslərə təsir imkanının sifira bərabər olduğunu biləndə onun mənəvi intiharı başlayır.

- **O intihardan qaçmaq üçün də düşünməməyi seçirsiz... Adətən, sevgidən yazırsız, amma bunun da arxasında qabardılan mənəvi və sosial problemlər var. Bir də maddiyyatın mənəviyyatdan üstünlüyü məsələsi.**

Cəmiyyətdənmi qaynaqlanır? Və Sizcə, nə üçün sosial problem dedikdə məhz maddiyyatı daha çox qabardırlar? Hətta yazıçı belə bir şəxsiyyət olaraq bu maddiyyatın (daha dəqiqi, maddiyyatsızlığın) təmsilçisinə çevrilib?

- Reallıq budur.

- Amma bu reallığa baxmayaraq, “Səadətə arasında cəmi bircə qarış məsafə olan” insanların aqibətində pozitiv bir məqam - əl yeri qoyur, ədalətə zəfər çalması üçün imkan yaradırsız əsərlərinizdə. Bu, reallıqdan qaçış deyilmi? Məncə, Sizin əsərlərinizin oxunma rekordunun səbəblərini araşdırırlar bu məqama diqqət yetirməlidirlər.

- Əfsus ki, indi dünyamızda tünd boyalar daha çoxdur, zülmət işıqdan güclüdür. Son illər kino industriyasında ucdantutma istibdadın, zülmün sonda qalib gəlməsinin labüdlüyündən bəhs edən filmlər istehsal olunur. Kann qızılı qazanan iki istedadlı rejissor - Andrey Zvyagintsev və Abdulatif Keşiş kinoda şərin qələbəsinin bərqərar olması tendensiyasının parlaq nümayəndələridir. Eyni hal ədəbiyyatda da müşahidə edilməkdədir. Zorakılıq, qan, savaş təbliği, haqsızlığın qalibiyyəti bədii əsərlərdən qabarıq xətlə keçir. Mənim Moskvada çıxan “Üç üstəgəl” adlı audiokitabımda “Zalımlar, babam və əncir ağacı” adlı bir hekayəm var. O hekayə “Azərbaycan” jurnalında da dərc edilib. İxtiyar yaşında bütün meylini əncir ağacına salmış bir qocadan və meyvələri həyətinə tökülüb həyətinə zibillədiyi üçün o ağacı kəsdirən harın bir varlıdan bəhs edən bu hekayə sarsıdıcı hadisəylə başlasa da, xoş sonluqla tamamlanır. Hekayəm böyük oxucu sevgisi qazandı və ictimai rezonans yaratdı. Yüzlərlə rəy bir-birinin oxşarı idi: "Onsuz da, həyat qəddardır. Onsuz da, addımabaşı şər xeyiri tapdalayır. Barı ədəbiyyatlasa xeyirin qalib gələcəyinə aldanıb toxtayaq". Sonda həmin o zalımın cəzalandırılması sanki ürəklərdən tikan çıxarırdı. Babanın timsalında minlərlə insan özünü, zalımın timsalında isə ona qarşı haçansa haqsızlıq etmiş yuxarı kasta nümayəndəsini görürdü. Ədəbiyyat olan-qalan ümidləri öldürməməlidir, əksinə, ümid gətirməlidir.

- Bir qədər də yazı texnologiyasına toxunmaq istərdim. Yazdığınız, demək olar ki, bütün yazılarda kollaj effekti duyulur. Hadisələrin kollajı, düşüncələrin kollajı, talelərin kollajı... Məsələn, “Metamorfoz”da olduğu kimi... Müasir həyatın özündə də bu var. Amma bu, daha çox postmodern ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biridir...

- Düzü, yazanda heç bir normaya riayət etməmişəm, heç bir qəlib tanımıram. Bəzən dəqiq fakt və informasiyalara söykənib realist, bəzən kədərə, göz yaşlarına səbəb olduğu üçün sentimentalist, bəzən maarifləndirən, didaktik meyllərimə görə modernist, bəzən də kollaj-təsvirlərə, ironiyaya, qara yumora görə postmodernist oluram. Amma hər halda, mövzu və janrlar arasında sərhədləri yox edən postmodern ədəbiyyata sevgim böyükdür. Borxes, Kundera ən sevdiyim yazarlardandır.

- Kollajdan söz düşmüşkən, “Metamorfoz”da bədii mətnin içərisində elmi qənaətlərin verilməsinin, həm də mətn daxilində əlavə bir mətn kimi təqdiminin səbəbi nədir? Mən bunu Sizin publisistik məqalələrinizdə də görmüşəm...

- “Metamorfoz”da, digər əsərlərdə bu fraqmentlərlədir, amma “Əzilmiş fotosəkillər”, “Mariya Selesta ekipajının məhvi”, “Üçbucaq” büsbütün bunun üzərində qurulub. Müasir, üçüncü minillik ədəbiyyatının daha bir səciyyəvi cəhəti sürətli İKT inkişafı şəraitində xeyli cansıxıcı görünən bədii təsvir bolluğundan imtina edilməsi, daha cəlbedici olan elmi-informatik faktlarla zənginləşməyə meyl göstərilməsidir. Təklidə sırf bədiiilik də sırf elmilik, informatiklik qədər darıxdırıcı ola bilər. Amma bunlar birləşəndə olduqca maraqlı miks yaranır.

- **“Metamorfoz”da həyatda xoşbəxt olmayan insanları bir araya gətirib dərdlərini bölüşdürməklə rahatladırız... Məntiqi yekun yenə də pozitiv nəticə - metamorfozun baş verə biləcəyinə inamdır... Orada gəldiyin qənaətə əsaslanaraq soruşmaq istədim: bu qədərmi sadədir xoşbəxt olmağın yolu? Özünkimilərlə tapışmaq - vəssalam?**

- Bir dəfə xərçəng xəstəliyinə tutulanların bir-biriləri ilə dostlaşmaları barədə iri bir yazı oxudum. Hətta həbsxanada eyni maddə ilə tutulanların yaxınlaşması tendensiyası mövcuddur. Eyni kluba azarkeşlik edənlər kimi eyni avtomobildən sürənlər də bir-biri ilə sıx münasibətdə olurlar. İnsanlar necə ki, müxtəlif təşkilatlarda eyni maraq ətrafında birləşirlər, eyni problem, dərd də onları eləcə birləşdirir. Məsələn, əlillərin təşkilatlanması çox geniş yayılıb. Yəqin, Azərbaycanın bu atalar sözünü eşitmisiniz də: “Ellə gələn dərd toy-bayramdır”.

İnsan fərd olaraq elə bir bioloji varlıqdır ki, həmişə özü kimisini, özündən betərini görəndə təsəlli tapır. “Mənim kimilər, məndən betərlər də var imiş”, - deyir. O ki qaldı “Metamorfoz”dakı dərdlilərin təşkilatlanmasına, inanırsınız ki, əsər çıxandan sonra bəzi insanlar, həqiqətən də, bu cür təşkilatlanıblar?

- **Əsərlərinizdə detallara deyil, təfərrüatlara daha çox yer verirsiniz, hər xırda təfərrüatı belə izah etməyə çalışırsınız. Bir də dəbə, brendə, markaya və s. xüsusi maraq qabardılır... Bu, şəxsi maraqları bağlıdır?**

- Təfərrüat bəzən yazıçının sezmədiyi bir oxucu sifarişidir. Eləcə də, brendin, markanın adının çəkilməsi. Xarakteri onun hər bir cizgisi kimi, xüsusiyyətləri kimi geyimi, əşyaları da xarakterizə edir. Obraz dolğun olmalıdır, oxucu onu tam olaraq görmürsə, inana bilməz. Əgər bir əsərdə “qəhrəman bahalı avtomobillə gəldi” cümləsi işlədilsə, bu, sadəcə, məchulluqdur.

- **Müasir ədəbi prosesi izlədiyinizə də əminəm. Amma bilmək istədim, müasir nasirlərin - özünüzlə eyni dövrdə ədəbiyyata gəlmişlər arasında kimin yaradıcılığına qibtə hissi duyursunuz? Bəs kimin populyarlığına?**

- Məhz mənimlə eyni zamanda ədəbiyyata gəlib-gəlməyənlər arasında seçim etmək ağılıma gəlməyib. Ancaq ilk kitabım çıxanda “Əlkimyagər” əsəri bir milyon tirajla çıxmış Paolo Koelyoya qibtə etmişdim. Müasirlərdən yaratdığı xarakterlərin dolğunluğuna görə Murakamiyə, nəqletmə hafizəsinin gücünə görə Pamuka, detal-detəl təsviretmə məharətinə görə Kutzeyə, əsl hiss-emosiya burulğanı yaratdığına görə Nikolas Sparksa qibtə edirəm. Paxıllığım isə kitaba, ədəbiyyata sonsuz sevgi duyulan, sözün urvatı olan, 6 və 7 rəqəmli tirajlar fiksə edilən ölkələrin yazarlarıdır.

- **Məsələn, elə bir əsər adı çəkə bilərsizmi ki, son zamanlarda oxuyub sözün həqiqi mənasında heyrət və zövq yaşamısınız?**

- Joze Saramoqanın “Korluq”, habelə Meşa Selimoviçin “Dərviş və ölüm” əsərlərinin adını çəkə bilərəm.

- **Son illərin uğurlu nasirlərindən Zahid Sarıtorpaq, , Fəxri Uğurlu, Orxan Fikrətoğlu Şərif Ağayar... kimin əsərlərini oxumusunuz? Bədii cəhətdən dəyərli sayırsız?**

- Mən bu sıraya Mübariz Örenin də adını əlavə edərdim. Hamısının nəsr, həqiqətən də, uğurlu nəsrdir. Şərif Ağayarın yeni kitabını oxumağa hazırlaşırıram, yeri gəlmişkən...

- **Yazıçının vətəndaş missiyası haqqında danışaq... Bizdə bu çərçivədə olanlar da var, olmayanlar da. Amma bir çox hallarda olmaq olmaqdan daha böyük zərər gətirir ədəbiyyata. Məcburiyyətin məndə qeyri-səmimiyyətə çevrilməsi kimi... Bu barədə nə düşünürsünüz?**

- Yəqin ki, Qarabağ məsələsindən, erməni-müsəlman davasından danışırınsınız... Hər bir yazıçının borcudur bu problemə üz tutmaq... Mənim də əsərlə-

rimdə, həm də bütün əsərlərimdə Qarabağ müharibəsinə az və ya çox dərəcədə toxunulur. Beynəlxalq miqyasda tanınmağımı, populyarlıq qazanmağımı həm də antierməni missiyasına köklənməyim təmin edib. Mənim əsərlərimin ideoloji xətti erməniləri tək türkün deyil, bütün bəşəriyyətin düşməni kimi göstərməkdir. 1918-ci ildə Qubada azərbaycanlılarla yanaşı, yəhudilərin də ermənilər tərəfindən soyqırımına məruz qalmasından bəhs edən "Xrizantema dəstəsi" adlı əsərim Ümumdünya Yəhudiləri Forumunun rəsmi internet sahifəsində "Məsləhət görülən ədəbiyyat" kimi təbliğ olunaraq yüz mindən çox oxunma sayı ilə rezonans yaratmışdı. İkinci Dünya müharibəsində ermənilərin 200 min nəfər heyətlə ön və arxa cəbhədə faşist Almaniyasının tərkibində vuruşaraq rusa divan tutmasından bəhs efən "Cənubda qar uçuqunları" adlı əsərim isə Rusiyanın illik 30 milyon oxucusu olan Proza.ru portalında 4 həftə liderlik reytingi qazanmışdır.

- Səmimi deyin, ədəbi tənqidi necə, izləyirsinizmi? Daha dəqiqi, oxuyursunuzmu? Kimləri və hansı səviyyədə...

- Hazırda dünyanın əsas ədəbi prosesləri ABŞ-dan idarə olunduğu üçün çağdaş ədəbi tənqidin patriarxları sayılan Corc Stayeri və Robert Pinskiyi maraqla izləyirəm. Rusiyada "Litqazeta"nın ədəbi tənqid yazılarını qaçırmamağa çalışır, Latiniya və Piroqovu mütləq oxuyuram. Azərbaycandakı tənqidçilərdən Vaqif Yusiflini, Nizami Cəfərovu, sizi, Elnarə Akimovanı... oxuyuram.

- Hələlik son ciddi əsəriniz...

- Son ciddi əsərim "İyirmi ikinci mənəzildə" adlanır. Azərbaycanda hələ dərc olunmayıb.

- Son olaraq... Bir vaxtlar - o zaman ki özüm də mətbuatda çalışırdım və bizdən əvvəlki, bizdən sonrakı nəslin ən istedadlı yazıçıları, şairləri, qələm sahibləri qonorar xatirinə qəzetlərdə özlərini, istedadlarını xərcləməli olurdular, bax onda "Mətbuat qələm sahiblərini yeyir" adlı bir yazı yazmışdım. Çünki, sözün həqiqi mənasında, bunu öz gözlərimlə görürdüm. İstedadını səviyyəli bir əsərə xərcləmək əvəzinə bəzən müsahibələrə, fərqli məzmunlu yazılara xərcləyirdilər. Bu gün eyni proses, lakin bir qədər fərqli xarakterdə davam edir. İndi də o istedadlar mənasız seriallara, zövqsüz kütlənin "zövqünü" təmin etmək üçün sifariş olunan "bestseller"lərə sərf edilir... Maddiyyat, maddiyyat, yenə də maddiyyat... Sizin "Sonuncu mögikan"da olduğu kimi, "Dünyanı mədəniyyət xilas edəcək" yox, "Dünyanı ət xilas edəcək"... Eləm?...

- Hər bir sənət gəlir gətirməyə və özünü bu sənətə həsr edən insanı dolandıрмаğa hesablanır. Nədənə, bizim Azərbaycanda ədəbiyyatın qazanc gətirməsinə qısqançlıqla yanaşır, bunu top-tüfənglə qarşılayırlar. Xüsusən mədəniyyət donorları olmayan bir şəraitdə yazı onu yazana çörək qazandıрмаğa borcludur.

"Sənət sənət üçündür" mahiyyətli burjua-dekadent çağırışları sarayın mədəniyyəti maliyyələşdirdiyi orta əsrlərə aiddir. Sənətin ideologiyaya xidmət edib büdcədən maliyyələşməsi isə bir kommunizm deqradasiyasıdır. Amma düz buyursunuz ki, heç bir böyük məbləğ sənətin bayağılaşmasına vəsile ola bilməz. Sən həm sənətə xidmət elə, şedevr yarat, həm də qazandığın mənəvi kapitalı maddiyə çevirməyi bacar. Bax, ən böyük cəsəret tələb edən budur...

**Layihənin rəhbəri:
Südabə AĞBALAYEVA**

◆ D e b ü t

Ülviyyə HEYDƏROVA

UŞAQLIQ

◆ Monopyes

Otaq. Bir tərəfdə şifoner, kreslo; önündə kiçik masa. Masanın üstündə içkilər, qədəh. Otağın digər tərəfində güzgülü tumba, onun üstündə qrim üçün lazım olan ləvazimat, telefon aparatı. Qapının yanında nərdivan, halqalar.

Otaq işıqlanır. Kloun geyimində qadın yorğun halda daxil olur. Əvvəlcə əlindəki rəngli pariki şkafa qoyur, sonra ayaqqabısını çıxardır. Kreslodə oturur. Bir az keçəndən sonra güzgülü tumbanın yanına gəlir. Pambığı kremə batırır, qrimini silir. Telefonun düyməsini basır. Avtocavab işə düşür. Kişi səsi eşidilir: «Eşidirsən? Sən o gecələrimizi unut. Mən də, arvad-uşağım da...» O, telefonun düyməsini bir daha basır. Bu dəfə qadın səsi eşidilir: «Necəsən? Telefonun niyə bağlıdır? Qan analizinin cavablarına baxdım. Xəbərin var? (gülür) Zəng edərsən!» Qadın çantasını götürür. Mobil telefonunu yandırır, nömrəni tapıb düyməni basır.

- Alo! İşdən ələ indicə gəldim. Nə? Neçə həftə? Ola bilməz! Yox, yox! İlahi! **(əli ilə başını tutur)** Sevinmirəm? Hm, inana bilmirəm. Bu, necə olur? Axı... Onu düz deyirsən. Yox, yox deməyəcəm. Nə bilim, guya bilib nə edəcək? Məni indidən qəbula yaz. Aha, gəlməzdən qabaq zəng edəcəm. Sağ ol!

Qadın telefonu kresloya atır. Yavaş-yavaş otağın ortasına gəlir. Əlini qarnının üstünə qoyur. Sonra qəfil işığa baxır.

- Ey, işıq, bircə sən şahidsən ki, mən onu heç istəməyirdim. **(qarnına baxır)** Sən... sən... Bəlkə elə işıq sənsən, hə? Ay Allah, mən nələr deyirəm? Axı səni heç ağılimın ucundan belə keçirmirdim. Yox, yox, düşünürdüm, amma başqalarinkin. Hiss etdin ki, uşaqları çox sevirəm, ona görə içimdə kök atdın? Onsuz da hamı uşaq görəni kimi oynatmaq istəyir. Hə, şirindilər, bal kimi... Yox, bir dəqiqə. Yanılıram. Bal olmağına baldılar, amma elələri var ki, zəhər içinə düşürlər. Bax, elə mənim kimi! Görəsən, bir damcı balı zəhərə qatanda necə olur? Balmı zəhəri şirin edir, yoxsa zəhərmi balı? Bəlkə eksperiment edim? Balım olmağına var, amma zəhərim yoxdur. Nə fərqi var? Olmasın zəhər, olsun..? Olsun nə? Heç nə. Niyə bu sözləri dilimə gətirirəm? Axı istəmirəm bunları eşidəsən **(qulaqlarını tutur)**.

Qadın otaqda həyəcanla var-gəl edir. Özünə sərinlik verib, sakitləşdirməyə çalışır.

- Deyirəm, bəlkə sən göz açanda dünya düzələcək, hə? Eh, nə danışırım? Dünyanın başına oyun açan biz deyilikmi? Bax, elə biri bu mədəmiz! **(əlini mədəsinə aparır)** Bir tikə çörəkdən ötrü döyüşə çıxan kimdir? Biz! Biz həyatın üs-

tünə düşürük, o da dünyanın. Odur ki, indidən aç qulaqlarını! Deyəsən, axı birinci qulaqlar formalaşır, yox? Hər şeyi eşidəsən deyər. Belə çıxır ki, elə bu boyda olandan (**barmağının ucunu göstərir**) qulaqlarımızı şəkləyirik (**Ayaq saxlayır**). Görəsən, ilk eşitdiyim söz nə olub? Anam sağ olsaydı... Hm, sağ olsaydı?! Bəlkə o, elə yaşayır? Elə bu şəhərdə, bu küçədə, bəlkə elə qonşumdur? Bəs, atam? Allah bilir! İndi nə mənası var? Lap olsunlar! Düzü, hərdən onları qınamıram. Bəlkə rahat yaşasınlar deyər məndən vaz keçiblər? Bəlkə, əksinə, məni yaşatmaq üçün ora qoyublar? Eh, onsuz da hamımız dünyaya tək gəlirik. Nə fərqi var harda yaşayırıq? Yox, amma var. Bir bilsən orda günlərim necə keçirdi? İnsan doğulduğuma görə özümü həmişə qınayırdım. Elə ona görə gündüzlər göydə uçan quşlara, gecələr küçələrdə sülənən itlərə qıbtə edirdim.

(**Qarnına baxır**) Yox, narahat olma! Getdi o günlər. İndi hamı ananı çox istəyir. Özüm də insanları sevirem. Hətta xoşuma gəlməyənlərin belə üzünə gülümsəyirəm. Yox, bu nə ikiüzlülükdür, nə də qeyri-səmimilik. Elə bilirsən, həyatda təkbaşına yaşamaq asan məsələdir? Bax, məni qoruyan bu təbəssümumdür (**gülümsünür**). Elə bilmə ki, silahımdır! Əsla! Gülüşümlə heç kəsi öldürmək niyyətim yoxdur (**kresloda oturur**). Fikirləşirsən ki, yaman çox danışırım, hə? Yox, elə deyil. Daha çox susuram... sevinirəm. Bilirsən, əslində, işim sevindirməkdir. İnanmırsan? (**piçilti ilə**) Bir dəqiqə.

Ayağa qalxır, çantasından bir neçə üfürülməmiş rəngli şar çıxarıb divanın üstünə səpir. Qırmızı və göy şarı götürüb, seçim etməyə başlayır. Bir az düşünəndən sonra göy şarı götürür.

- Gəl, səninlə oyun oynayaq. Sənə şar köpürdüm, sonra ikinizi də havaya uçurdum. Hə, nə deyirsən? Başlayaq?

Şarı bir az doldurandan sonra onun başını bağlayıb əlində saxlayır.

- Bilirsən, şarı niyə sevirem? Çünki uşaq evindəki tədbirlərdə onu köpürtmək mənə həvalə olunurdu. Bir gündə iki yüz, bəzən üç yüz şar doldururdum. Günün sonunda gicgahlarım, ağızım keyləşsə də bezmirdim, əksinə, sevinirdim. Axı, həmin günü otaqda tək olurdum. Üstəlik, incidən də yox idi. Otağı şarla doldurandan sonra əvvəlcə özüm oynayırdım, özü də hara gəldi tullayırdım. Hətta etiraf edirəm, bir-ikisini də qəsdən partladırıdım. Şarları sapa dolayıb, bir-birinə bağlayandan sonra otağı tərbiyəçiyə təhvil verirdim. Düzü, şarlardan ayrılmaq istəmirdim. Elə bil onların içinə nəfəsimlə birgə ürəyimi də boşaldırıdım. Heyif ki, ildə iki-üç tədbir olurdu. Ən qərribəsi bilirsən nə idi? Tədbirdən sonra şarlar bir göz qırpımında yoxa çıxırdı. Bir Allah bilir o şarlar hansı evlərdə partlayırdı. Amma nə yalan danışım, şarların dərdini çəkmirdim. Başımı bilirsən nə ilə qatırdım? Dayan, şara bir nəfəs verim.

Qadın şarın başını açıb bir az doldurmağa başlayır. Sonra yenə yarımçıq saxlayır.

- Hə, onu deyirdim axı. Səncə, orda, o musibətin içində məni saxlayan nə olsa yaxşıdır? Xəyallarım. Demə, insanın heç nəyi, heç kəsi olmayanda xəyalları onun dadına çata bilərmiş. Bəlkə də elə ona görə gözüüm heç vaxt kiminsə əlində olmadı?! Çünki özümçün bir dünya qurmuşdum. Desəm, inanmazsan. O dünyada şarlardan, xəyallarımdan başqa bilirsən bir də nə vardı? Kino! Böyük zalda uşaqlarla toplaşmış filmə baxardıq. Düzdür, serial başlayanda tərbiyəçilər bizi otaqdan çıxarırdılar. Yəqin elə ona görə də indi seriala baxa bilmirəm. Hərdən fikirləşirəm ki, nə əcəb bizə filmlərə baxmağa icazə veriblər? Yadımdadır, «Tarzan» filminə baxandan sonra həyətdə hamımız onun kimi çağırmağa başladığımızı sərəyaya düzdülər və bir-bir... Hə, nə olsun? Bu ki kino sevgimi əlimdən almadı. Əksinə! Yasaq şey həmişə şirin olur. Bir də axı kinodan əl çəkə bilməzdim. Bilirsən niyə? Çünki o xəyallarımın təsvir dili idi. Özümü o qəhrəmanların yerinə qoyub uşaq evində olduğumu unudurdum. Deyirəm, nə yaxşı ki, xəyallarım məni tək qoymadı. Elə bərk-bərk yapışmamışdım ki. Bəlkə xəyallarım da

məni sevdiyi üçün tərk etmədi, hə? Ola bilər. Ona görə də asanlıqla aktyorluğa qəbul olundum.

Əlindəki kiçik şarı barmağının ucuyla uçurtmağa başlayır. Sonra şarı göyde tutur. Qaşlarını çatıb qarnına baxır.

- Bura bax, elə bilərsən sənün üçün uşaq evində böyümüş məzlum rolunu oynayıram? Yox, danışdıqlarım həqiqətdir. Nə gizlədim, aktyorluğu bitirsəm də hələ ki, böyük səhnə, çəkiliş meydançaları görməmişəm. Elə oxumağımın birinci ayından klounluq edirəm. Sirkdə də ayda bir dəfə nömrəm var. Daha çox şənliklərə gedirəm. Sən heç bilirsən nə qədər uşaq sevindirirəm?! Bayaq əbəs yerə demədim ki, sevindirmək işimdir. Düzdür, məni ilk dəfə görüb ağlayanlar da az deyil. Amma sirkdə həmişə gülürlər. Orda əlimə şeypur alıb guya ki, çala bilmirəm. Sonra partnyorumla velosipedə minib arenanı fırlanıraq, qəfil dayanıb, yenə şeypur çalırım, uşaqların üzünə üfürürəm. Onlar bir uğunurlar, gəl görəsən. Heyif, burda şeypurum yoxdur, yoxsa sənün üçün də çalardım. Hələ bu harasıdır?! Kəndir nərdivanla da bir nömrəm var. Deməli, kəndirlə qalxıram, yarı yolda ayağımı saxlayıram. Guya ayağım kəndirə ilişir. Pəhləvan gəlir məni xilas edir. İndi yorğunam. Bir az özümə gəlmişəm, göstərəcəm sənə.

Kresloda oturur. Şarı yanına qoyur. İçkinin qədəhə süzəndə əlini saxlayır.

- Yox, yox. İndi mənə belə şeylər olmaz. Heç imkan verərəm sərxoş olasan? İstəyirəm məni ayıq başla dinləyəsən! Bir fincan yaşıl çay içsən etiraz etməzsən ki? Bundan sonra sənə görə gerek özümə fikir verim.

Otaqdan çıxır, əlində fincanla qayıdır. Kresloda əyləşir. Bir qurtum çay içir.

- Of, həyat varmış. Onu deyirdim axı... **(şarı oynatmağa başlayır)** Sirkə təsadüfən düşdüm. Şənliyə gələn klounlardan biri qəzada həlak oldu. Məni onun yerinə götürdülər. Bir yaşlı kloun vardı, dedi, əsas içindəki uşaqlığını qoru, gerisini burax bizə. İçimdəki uşaqlıq?! Ürəyimdə dedim, uşaqlığım olub ki? **(qarnına baxır)** Bura bax, öz aramızdır, elə sən də uşaqlığımdasan. Düzünü de, orda yerin necədir? Görəsən, səni qucağıma alanda, öz uşaqlığım qayıdacaq, yoxsa əksinə? Yox, yox, uşaqlığımı istəmirəm. Nə isə... O vaxta kimi sirkə televizorda görmüşdüm. Həmişə arzulayırdım, nə olardı uşaq evinə sirk artistləri gələydi, fokus-mokus eləyib məni yoxa çıxardaydılar. Bir də gözümü isti evdə açardım.

Beləcə, düşdüm arenaya. Amma nə gizlədim, ordakı heyvanlara yazığım gəlir. O vəhşi heyvanlar heyvanöyrəndənlərdən daha rəhmlidi. Bilirsən, onları - o heyvanöyrəndənləri bir-bir sıraya düzüb insan dərsi keçməyim gəlir. Hərdən mənə elə gəlir ki, heyvan təlimçiləri uşaq evindəki tərbiyəçilərlə eyni məktəbi qurtarıblar. Axı onlar da bizi çubuqla əhilləşdirirdilər. Bəzən sirkdə xahiş edirəm ki, heyvanlara yeməyi özüm verim. Düzdür, razı olurlar, amma israr edirəm. Bilirsən, onlara qulluq edəndə elə bilərəm yetimlərə baxıram. Yəqin dilin olsaydı, soruşardın ki, belə ürəyin ağrıyır, bəs niyə hərdən ora qayıtmırsan? Heç olmasa yarım saatlıq. Elə yerlər var ki, ora getmək olmur. Heç uşaqlığımdan da qopa bilmirəm. Deyirəm, bəlkə o uşaqlığımı içimdən çıxardan elə sən olacaqsan, hə? Bilirsən, uşaq evinə niyə getmək istəmirəm?.. Eh!

Ayağa qalxır, saatına baxır. Kostyumunu soyunmaq istəyir, düyməsini açanda əlini saxlayır.

- Yorulmuşam, amma yatmaq istəmirəm. Gerek özümü bundan sonra gecələr oyaq qalmağa öyrəşdirim... Orda qalanda da yuxum gecə yarısı gəlirdi. Bədənim çox sızıldayanda **(əli ilə kürəyini, çiyinlərini ovuşdurur)** heç yata bilmirdim. Sabahı günü gözlərimdən yuxu tökülə-tökülə dərslə məşğul olurdum, iş görürdüm, üstəlik tərbiyəçilərin nazını çəkirdim. Beynim sönmək üzrə olanda isə başımı xəyallarımın qatırdım. Xəyallarım beynimdə elə-belə fırlanırdı, görüntü istəyirdi. Lap kinoteart ekranı kimi geniş **(hər iki əlini açır)**. Gözlərim də himə bənd idi. Göz qapaqlarımı aşağı endirəndə yuxu qılınc kimi başımın

üstünü kəsdirdi. Bir gün sinifdə necə yuxuya getdimsə, gözlərimi açanda tək müəllimlərimi yox, elə direktorumuzu da gördüm. Biz qonaqların yanında onlara «ana» deyirdik, adi günlərdə isə müəllimə. Hə, o müəllimlər məni döymədilər, söymədilər, sadəcə, əlimdən tutub nəmli otağa apardılar. Vəssalam! Nə isə...

Qadın otaqda gəzişməyə başlayır. Kresloya yaxınlaşır. Şarı əlinə götürüb diqqətlə baxır. Sonra onu açıb yenidən üfürmək istəyəndə şar əlindən çıxır. Qadın şarı götürüb, yenidən dolduranda əlini saxlayır. Qarnına baxır.

- Narahat olma. Onu sənin üçün Yer kürəsi boyda edəcəm. Bir az səbr elə. İndidən səni səbrli olmağa öyrədim. Axı, biz də Allahın səbrdən yararlanmışıq... Hə, harda qalmışdım? Uşaq evindən danışırıdım. Sənə deyim ki, ora getməsəm də əvəzində xəstəxanaya baş çəkirəm. Hə, hə, düz eşitdin, xəstəxanaya. Deməli, həftənin dörd günü bir-iki həmkarımla uşaq xəstəxanasına gedirik. Körpələri əyləndirə-əyləndirə həblərini veririk, nağıl oxuyuruq, hələ yatızdırırıq da. Elə mişıl-mişıl uyuyurlar ki... Əlimdə imkan olsaydı, məmnuniyyətlə onların yuxularına gedərdim (**əllərini birləşdirib, qulağına dayayır**). Görərdim yatanda nəyə gü-lürlər? Bura bax, sən də yuxu görürsənmi? Görəsən, yuxunda necə görünürəm?

Elə bayaq sənin xəbərini də orda işləyən rəfiqəm dedi. Nə qəribədir. Neçə aydır ora gedib-gəlirəm. O günü dəhlizin başından təzə doğulmuş körpə səsi eşidəndə ürəyim tez-tez çırpınmağa başladı. Demə, sən də altı həftədir içimdə döyünürsən (**qarnını sıgallayır**).

Qadın otaqda gəzişir.

- Amma axşamları şənliklərə, ad günlərə getməsəm, həyatım donar. Çünki qazancım ordan çıxır. İşim də asan deyil. Elə bilirsən, uşaqları inandırmaq olur? Sual verirlər ki, niyə saçın pırpızdı, niyə burnun qırmızıdı? Əyilməyimə peşmanam, bir də görürsən, başıma dırmaşırlar, parikimə əl atırlar, burnumu qoparmaq istəyirlər. Eh, hələ bu harasıdır? (**şarı əlində yelləyir**). Butulka ilə üstümə şirə tökürlər. Amma nə olsun? Onlarla o qədər xoşbəxtəm ki. Bilirsən niyə? Elə bilirəm onlar itirdiyim uşaq illərimi qaytarırlar... Görəsən, o vaxtı uşaq evində əziyyət çəkməsəydim uşaqları əyləndirə bilərdimmi? Görəsən, atam-anam yanımda olsaydı, hansı peşəni seçərdim? Həkim, müəllimə, bəlkə elə rəssam? Eh, yenə suallarım növbəyə düzülür. İndi hələ azaltmışam, əvvəllər özümə o qədər sual verirdim, gəl görəsən. Suallarım məndən qaçırdı. Axı orda sual vermək cinayət sayılırdı. Çünki cavabları bilmirdilər, biləndə də demək istəmirdilər. Əzilirdik. Təsəvvür etməzsən necə əzilirdik. Ona görə də əyilməkdən sual işarəsinə oxşayırdıq. Amma sənə deyim ki, nida kimi məğrur dayananlarımız da az deyildi. Döyülsələr də, ac-susuz qalsalar da inadlarından dönmürdülər. Mən də bir-iki dəfə inad göstərdim. Bacarmadım, çünki məni inandırmışdılar ki, özümü sakit aparsam, onlar valideynlərimlə görüşməyə icazə verəcəklər. Necə də səfeh idim, ilahi?!

İndi bilirsən nə düşünürəm? Görəsən, səni ürəyim istəyən kimi əyləndirə biləcəyəmmi? Aha, bir dəqiqə gözlə.

Qadın şkafı açır. Oradan cürbəcür uşaq oyuncaqları çıxardır. Yerdə oturub, oyuncaqları ətrafına düzür. Şarı oyuncaqların yanında bir kənara qoyur.

- Şar bizi gözləsə də olar. Dünyanın axırı deyil ki?! İstəyirəm səni indidən oyuncaqların içinə atım. Hə, nə deyirsən? Amma bil ki, həyat təkçə oyuncaqdan ibarət deyil... (**oyuncaqlardan birini əlinə götürür**) Orda olanda da oyuncaqlarım vardı. Vardı deyəndə ki, ümumi idi. Guya nəyim vardı ki? Kuklları əlimə alanda elə bilirdim canlı varlıqdılar, lap elə doğmalarım kimi. Yadımdadır, evcik-evcik oynayanda özümə kukllardan ata-ana, bacı-qardaş, hətta qonşular da düzəldirdim. Elə ki oyuncaq üstündə dava düşürdü... Eh! Onda elə bilirdim, qurduğum o ailəmi əlimdən alırlar. Gözün görə-görə əzizlərini əllərindən qapmaq bilirsən, nə deməkdir? (**kuklları sinəsinə sıxır**) Sonra parçadan gəlincik hazırlamağı öyrəndim. Deyim sənə, elə də çətin deyil. Özümə ancaq ata-ana düzəldə bildim. Bacı-qardaş hazırlasaydım, dəqiq bilirdim ki, əlimdən

alacaqdılar. Ata-ana bildiyim gəlinciklərimi həyətdə, borunun içində gizlədirdim: kədərimi hamıdan gizlətdiyim kimi...

Qadın şarı götürüb qalxır. Bir az doldurandan sonra əlini saxlayır. Şarı bağlayır.

- İndi heç nə gizlətmirəm. Çünki özümdə olan heç kimə lazım deyil. Bu oyuncaqlar, pariklər, halqalar, nərdivan... Kloun evi kimə gərəkdir, hə? Heç qonşularımın da məndən xoşu gəlmir. Hər dəfə məni görəndə ağız büzlülər. Heyif deyil uşaqlar?! Düzdür, əvvəllər məni itələyib qaçırdılar. Sonra öyrəşdilər. Amma hər dəfə liftin düyməsini basanda Allaha yalvarıram ki, boş olsun. Axı uşaq şənliklərinə birbaşa evdən gedirəm. Orda əynimi dəyişməyə yer yoxdur. Olsa da orda qrimlənəmə. Bilirsən niyə? Çünki bəzənsəm, uşaqlardan məni görənlər olar. İstəyirəm məni elə beləcə xatırlasınlar. Elə qonşular da məni həmişə belə görüb. Heç yadımdan çıxmaz, təzə köçəndə başıma ağ mələfə atdım ki, heç kəs məni görməsin. Tərs kimi, qonşu üç uşağıyla aşağı düşürdü. Aləm deydi bir-birinə. Arvadın çığırtısı hələ də qulağımdadır. Qəribəsi bilirsən, nədir? O qonşular məni adi geyimdə görəndə tanıyırlar. Düzü, hərdən tanışlıq vermək istəyirəm, amma fikrimdən vaz keçirəm. Deyirəm, qoy elə gözlərində kloun kimi qalım. Heç adıma da bilmirlər... Hm, indi fərqi varıram ki, bu neçə ildə məni adımla çağırın yoxdur. Elə kloun deyirlər. Təsəvvür edirsən, həyatda ola-ola adım unudulub. Bəlkə bu, ən yaxşısıdır, hə? Guya adım çəkilsə, nə olacaq ki? Dünya düzələk? Olsun bir adsız adam. Görəsən, sən məni necə çağıracaqsan? Nə isə...

Qadın masanın üstündəki içi suyla dolu butulkanı başına çəkir. Bir-iki qurtumdan sonra əlini saxlayır. Bir şara, bir qarnına baxır.

- Bura bax, bir halda ki, səni ətrafımla tanış edirəm, qoy yuvamızdan da danışım. (**şara baxır**) Sən bir az da gözlə... Hə, bax, bu gördüyün dörd divarda kirayə qalırım. Tək yaşayıram. Ev sahibinin də üzünü ayda bir dəfə görürəm. Hər dəfə vicdanını çöldə qoyub içəri girir. Elə ki, evin problemlərindən danışırım, o dəqiqə saatına baxır, guya tələsir. Onun üçün əsas puldur. Əslində, elə hamı üçün... Deyə bilərsən ki, narazısan, bəs niyə burdasan? Bilirsən nə qədər ev dəyişmişəm? Şəhərin hər küçəsində bir xatirəm var. Deyim sənə ki, o xatirələr elə həmin otaqlarda qalır. O evlərdən özümlə ancaq uşaqlığı götürürəm... daşıyıram... sürüyürəm. Hara gedib çıxacam, hə? Heç özüm də bilmirəm... Bəlkə elə uşaqlığım məni çiyinə alıb aparır?

Bura gələndən daha heç yerə getmirəm. Nə vaxt evim olar, onda çıxaram. Amma baxıram ki, necə? Ad günlərindən, şənliklərdən, sirkdən qazandığının yarısı kirayəyə gedir. Görünür, alınma isti evdə oturub, rahat-rahat yatmaq yazılmayıb. Axı kirayə ev isti olsa da, heç yeri qızdırmır. Sən də mənim kimi üşüyəcəksən. Bura bax, mənimlə birlikdə bu dörd divarda tir-tir əsməyə hazırsan? Düzdür, səni nəfəsimlə, sevgimlə qızdıraram... Amma bilirsən, bunların hamısı illüziyadır. İnsan əvvəl-axır rahatlıq istəyir. İlahi, (**əlini qarnına tutur**) buna necə dözərəm?

Yaxşı, bəs uşaqları əyləndirməyə gedəndə sənə kim baxacaq? Dayə? Onun aylıq maaşı kirayədən də bahadır. Hələ sənə bətnimdə böyüməyin var. Hamilə klounu şənliyə aparmırlar. Bəs, bu necə olacaq? Hm, ata? Yox, onu düşünməyə dəyməz. İndi belə çıxır ki, tanımadığım uşaqları sevindirmək üçün səndən...? Yox, yox! Qorxma, səni uşaq evinə vermərəm, öz uşaqlığı yaşatmaram! Əsla! (**əlini alınma aparır, sanki ağına bir fikir gəlir**) Bir təklifim var... Deyirəm, bəlkə öz istəyinlə gedəsən, hə? Özün də görürsən ki, sənə firavan həyat verə biləcəyəm... İlahi, mən nə danışırım? (**əllərilə üzünü örtür**) Bağışla, bağışla sən Allah!

Qadın əllərini üzündən çəkir. Gülümsünür. Qarnına sığal çəkir. Gözlərini yumub, dərindən nəfəs alır. Sonra şarı götürüb doldurmağa başlayır. Şarı axıra kimi köpürür. Cibindən qırmızı ip çıxarıb bağlayır. Havada yellədir.

- Bilirsən, əzizim, gəl birlikdə həyatın üzünə gülək. Məşq edək, unudaq hər şeyi. Əvvəlcə nərdivandan başlayaq (**şarı bir kənara qoyur, nərdivanı otağın ortasına gətirir**). Bax, görürsən bunu? Hər gün sirkə gedə bilmirəm. Formada qalmaq üçün nərdivandan tullanıram (**bir neçə dəfə nərdivanın başına çıxıb tullanır**). Hə, necədi? Görürsən necə əyləncəli işim var? Yox, narahat olma! Bunun sənə ziyanı yoxdur (**əlini qarnına sürtür**).

Qadın bir daha nərdivana qalxır. Pilləkəndə ayağını bilərəkdən ilişdirir.

- Sirkədə də kəndir nərdivanda belə ilişirəm. Bağışla, pəhləvanım indi evində xoruldayır. O burda olsaydı... (**xəyala dalır**) Hm.! Xoşuna gəldi? Hələ bu harasıdır? Səninlə bütün günü atılıb-düşəcəm. Ta ki... Yox, yox, lap aşağıdakı qonşular deyinsələr belə. Qoy onlar indidən sənin varlığına alışsınlar. Axı bizi qarşıda uzun (**əllərini geniş açır**) illər gözləyir.

Qadın nərdivandan düşüb, kreslonun yanına gəlir.

- Bax, bu kreslo var ha... Təsəvvür edək ki, bu, akrobatların sirkədə tullandığı tordu (**tullanmağa başlayır**). Bir dəfə onlarla belə bir nömrəm olub. Onlar daha hündürdən tullanırdılar, mənə alçaqdan. Uşaqlar mənə baxıb o qədər güldülər: Mən də yalandan yığıldım ki, daha da əylənsinlər (**yıxılır**). Bax belə! Of-of! Yox, qətiyyəni canım ağrımır (**əlini qarnına tutur**). Sən orda yaxşısan? Darıxmırsan?

Divara söykənmiş halqanı gətirir. Onu əvvəlcə qollarında, sonrasa bədənində fırlatmağa başlayır.

- Bax, bu halqalar məni incə saxlayır. Həm də əzələlərimi bərkidir. Axı bədənəm həmişə cavan qalmalıdır. Düzü, özümü qoca kloun kimi təsəvvür etmirəm. Görsəm ki, əlim top tutmur, üzüm qrim tutmur, bax, onda sənətimi dəyişəcəm. Oturub memuar yazacam. Hamının yolu əvvəl-axır sözdən keçir. Səni həflərə, sözlərə, cümlələrə bürüyüb, bax, bu oyuncaqlara qatacam (**oyuncaqları göstərir**). Gör, halqa məni haralara fırlatdı. Off yoruldu! Qoy axırıncı dəfə də fırladım. Təsəvvür elə ki, öz oxun ətrafında dövrə vurursan. Axı sən yupyumru planetsən, bax, o şar kimi (**şarı göstərir**). Mənim planetim.

Qadın halqanı bir kənara qoyub, şarı götürür. O tərəf- bu tərəfinə baxır. Sonra şarı libasının altına qoyur. Şifonerin önündə dayanıb, güzgüdə qarnına baxır, əlini ona sürtür.

- Sən bir neçə aydan sonra, bax, belə olacaqsan. Ordan uşaqların sevincini görəcəksən, onlarla birgə güləcəksən. İnanıram, sənin üzün elə burdan - bətnimdən güləcək. Niyə də yox? Elə işim-gücüm əyləndirmək deyil?

Qadın güzgüdə özünə baxıb sevinə də, sonradan kədərlənir. Qarnını bərk-bərk qucaqlamağa başlayır. Hönkürəndə qarnını daha bərkədən sıxır. Bu an şar qarnında patlayır. Təəccüblənir. Gözlərinin yaşını silib diqqətlə qarnına baxır, geri çəkilir.

- Yox, yox, bu sən deyilsən! Ola bilməz! Bu şardır. Adi, həmişə əlimdə partlayan şar. (**əlini qarnına tutur**) Əminəm ki, yaxşısan. Gəl gedək, əynimizi dəyişək. Səni oppalara aparacam. (**iki addım gedəndən sonra dayanır, qarnına baxır**). Bura bax, deyirəm bəlkə özün... (**əlini ağızına tutub, özünü susdurur**)

Qadın otaqdan çıxır. Bir qədər keçəndən sonra qara dar libasda qayıdır. Özünə güzgüdə baxır. Saçlarına əl gəzdirir. Çantasını hazırlayır. Kreslonun başından mobil telefonunu götürüb, düyməni basır.

- Necəsən? Gəlmək istəyirəm. Bilirəm, bilirəm... Yox, fikrim qətidir. Gələndə ətraflı danışaram. İndi çox yorğunam. Boğuluram, təmiz hava istəyirəm. Hələlik!

Qadın telefonu çantasına qoyur.

- Hə, əzizim, gedək. Səni də yaman yordum. Gördün ki, heç də güclü deyiləm. Bağışla məni! Amma söz sevirem, sənə Günəş bağışlayacam.

◆ P o e z i y a

Ofelya BABAYEVA

VƏTƏN

Məndən sənə,
Səndən ona
Uzanan qollardı
Vətən!
Məndən, səndən,
Ondan sonra yaşayacaq
Yoldu Vətən!
Gəldi, getdi
İgidlərim, ərənlərim.
Hey boşaldı, doldu
Vətən!
Sərhəd bilməz
Quşlar kimi,
Gah yaz, gah da
Qışlar kimi
Əbədidir...
Uçar Təbriz,
Dərbənd sarı.
Bu Borçalı,
Bu da Göyçə
Qarabağda dərdim
Sarı....
Sarı-sarı tarlaları,
Yaşıl-yaşıl bostanları,
Nəhayətsiz ostanları,
Bər-bəzəkli ormanları

Vaxtsiz soldu...
Vətən, Vətən...

Yollar çəkdik
Dağlar boyu,
Körpü saldıq
Namərd keçdi.
Unutmadıq
Neçə soyu,
Neçə boyu.
Vətən., Vətən...

Ərənlərin gəldi,
Getdi.
Üz sürtərəm,
Şəhidlərin,
İgidlərin
Torpağına
Vətən, Vətən...

Dərd içində yandım,
Yandım...
Səni nədən
Yağı çaldı?
Diri ikən
Ömür bitdi...
Məlul-məlul dolanıram.
Yoxdu kölgəm,
İzim mənim.
Tanıdınmı?
Mən ki, ruham.
Yoxdu daha
Üzüm mənim.
Ancaq qəlbim,
Duyğularım,
Hey yanacaq,
Yaxılacaq
Sənin üçün,
Onun üçün,
Bizim üçün...
Vətən, Vətən...

* * *

Gözümün giləsinə
Sıxmışam kainatı.
Yumub-açdım bircə an
İtirdim bu həyatı.

Heydən düşmüş dünyada,
Bu bürüşmüş dünyada,
Bircə göz qırpımı da
Nə zor imiş dünyada.

Bir işıq arayırsan,
Fərqi yox, yaşıl, sarı.
Yoruldun, geri qaldın,
Hər şey yarıbayarı.

Ağacların, güllərin
Dilini öyrənmişəm.
Bəzən aydın, buludsuz,
Bəzən duman, çənmişəm.

Dünən yoxdur, bu gün var,
Ömür xəzri, gilavar,
Sabah varmı? Ya qismət,
Sabaha bir ömür var...

***

An idim, ilə döndüm,
Bəm idim, zilə döndüm,
Atəşdim, külə döndüm
Sənsiz...

Bütövdüm, paralandım,
Sevincdən aralandım,
Əbədi yaralandım
Sənsiz...

***

Min ildir yol gəlirəm,
Mənzilə çatmamışam.
Nə bir dost, nə bir həmdəm
Arayıb-tapmamışam.

Cismim dərdə aşıyan,
Ruhum göylərə uçdu.
Mənzilim göy, kəhkəşan
Yolum eniş-yoxuşdu...

Mən dağlar övladıyam,
Anam dağ, atam zirvə.
Heç nə əbədi deyil,
Ömür yol gedir hələ...

Könül qırıq, ruh xəstə,
Sanki axır-zamandır.
Vaxt ötür asta-asta,
Dövrən yaman dövrəndir...

Sanma dağ-daş əbədi,
Hər şey ürəkaçandı.
Sənə doğru, ilahi,
Yol gəlirəm haçandı...

TAR

*Xızıda uca dağ başında Müşfiqin
büstü ilə üzbəüz tara heykəl qoyulub...*

Dağa böyük
Tar qoyulub.
Xatirədir, başdaşdır
Müşfiqimə...
Tarzən külə,
Dinləyici
Yaradandı...
Dağdı, daşdı...
Bu iltifat,
Bu böyüklük,
Haradandı?
Onu sevən, sevdiren də
Yaradandı, yaradandı...

BİLMƏDİN

Məmməd Araz

Min illərin qorxusunu
Atam, bilmədin, bilmədin,
Yuxuların quş yuxusu
Yata bilmədin, bilmədin.

Yer gizlədi igidləri,
Hər biri bir dünya idi...
Dəli könül, ağla, kiri,
Taleyə bata bilmədin.

Fələk necə yazdı, pozdu,
Bilmədin ki, qısdı, yazdı,
Sabaha inamın azdı...
O dağa çata bilmədin.

Ömrünün mənası budur?
Zaman hər şeyi soldurur.

Dəli şeytan, uzaqda dur,
Günaha bata bilmədin.

Yol gedirsən yorğun, arğın,
Öndə dağlar, mənzil uzun
O illər qar, boran, çovğun
Gəldin həyata, bilmədin.

Neylim saçında qırovu,
Ağlın qəlbinin girovu.
Ucuz alıb sözü, sovu
Sən baha sata bilmədin.

Qadağalar yerli-yersiz,
Keçmədi ömründən izsiz.
Sevgini duyğusuz, hissiz
Odlara ata bilmədin.

***

Mən bir Allah bəndəsiyəm,
Məndə günah axtarmayın...
Özü görür,
Mən bilərəm...
Nədir günah...
Cavab məndə,
Sorğu onda.
Nə olacaq,
Olmayacaq,
Bilinəcək
Ancaq sonda...

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2019-cu İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışına başlanıb.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Mixail Bulqakovun həyatı və müəmmalı ölümü

“... Marqarita bunları deyib Masterlə onların əbədi evinə yönəldi. Masterə elə gəldi ki, Marqaritanın sözləri onların arxada qoyub gəldiyi çay kimi xəfifcə və pıçılıtlı ilə axır və onun narahat yaddaşı öləzıməyə başladı...”

Bu sətirləri Bulqakova ölümçül xəstə ərinin diqtəsi ilə yazırdı...

Başlanğıc

Mixail Afanasyeviç Bulqakov 5 may 1891-ci ildə Kiyevdə dünyaya gəlib. Onun atası Afanasi Bulqakov Kiyev Ruhani Akademiyasının məzunu idi. İki il sonra “Metodizmin tarixinin oçerkləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını müdafiə edib kafedranın dosenti statusuna yiyələnmiş, 1893-cü ilin oktyabrından isə Kiyevdə əcnəbi dildə olan nəşrlərə nəzarət edən idarədə işə başlamışdı.

Afanasi Bulqakov 1890-cı ilin 1 iyulunda qadın gimnaziyasının müəlliməsi Varvara Mixaylovna Pokrovskaya ilə evlənmişdi. 1869-cu ilin 5 sentyabrında dünyaya gəlmiş Pokrovskaya Kazan kilsəsində keşiş olan Mixail Vasilyeviç Pokrovskinin qızı idi. Anası Anfisa İvanovnanın qızlıq soyadı Turbina idi. “Turbinlər ailəsinin günləri” əsərini yəqin ki, xatırladınız. Turbin soyadı yazıçının “Ağ qvardiya” romanında da anılır.

Afanasi İvanoviç və Varvara Mixaylovnanın nə az, nə çox - 7 övladı dünyaya gəlmişdi: Mixail, Vera, Nadejda, Varvara, Nikolay, İvan və Yelena.

Mixail doğulanda ailə Vozdvijenski küçəsindəki 28 nömrəli evdə yaşayırdı, sonra Ruhani Akademiyasının İlinski küçəsində yerləşən binalarından birinə daşınırlar.

Bulqakovlar həyatı, təbiəti, musiqini çox sevirdilər. 1900-cu ildə Kiyev ətrafında Buça qəsəbəsində bağ alan ailənin sevincinin həddi yox idi. Yazıçının bacısı Nadejda yazırdı: “Bağımızın bütün təmtərağı təbiətin özündə gizliydi. Anam gülləri çox sevirdi, öz əlləriylə güllük ərşəyə gətirmişdi. Yaşillıq bizi qoynuna almışdı. Biz uşaqlar isə azadlıqda, açıqlıqda böyüyür, təbiətin gözəlliklərindən həzz alırdıq”.

Varvara Pokrovskaya oğlanlarıyla bərabər qızlarını da savadlı, təhsilli görmək istəyirdi: "Sizə dəbdəbəli cehiz verməyə imkanım yoxdur. Yalnız birçə kapital - yaxşı təhsil verə bilərəm".

Kiçik Bulqakovlara musiqiyə sevgi aşılırdı. Opera ilk yerdə qərar tuturdu. Uşaqlar opera, ciddi musiqiyə məşğul olur, ifaçılığını mənimsəyirdilər. Bu evin balaca sakinləri Şopen melodiyaalarının sədaları altında yuxuya getməyə alışmışdılar - ana uşaqları yerlərinə saldıqdan sonra piano arxasına keçirdi.

Yuxarı siniflərdə oxuyanda Bulqakovlar simfonik konsertlərin daimi izləyiciləri idilər. Tacirlər bağında yay mövsümünün açılışını səbirsizliklə gözləyirdilər. Evdə isə Bulqakovların ailə xoru ərşəyə gəlmişdi. "Axşam zəngi" və "Təkçə yola çıxıram" mahnılarını xorla oxuyurduq, - deyə Nadejda xatırlayırdı, eləcə də "Krambambuli", "Antonıça", "Cücələr"i ifa edirdik. Əsgər mahnılarını da çox sevirdik. Mixail Afanasyeviç "Turbinlər ailəsinin günləri" əsərində həmin əsgər mahnılarından bəzilərinin adını çəkir".

Mixail Bulqakov yumşaq bariton səsə malik idi. O, opera artisti olmaq istəyirdi. Mixail pianoda sevdiyi operaları - "Faust", "Karmen", "Ruslan və Lyudmila", "Seviliya bərbəri"ndən üvertürələr ifa edir, ariyalar oxuyurdu. Sevimli operalardan sitatlar Bulqakovun bütün əsərlərinə səpələnib.

Onun yazı masasının üstündə Kiyev operasının artisti Lev Sibiryakovun imzalı şəkli vardı. Şəklin arxasında artistin öz xəttiylə yazılmışdı: "Arzular bəzən həqiqətə çevrilir".

Amma Bulqakovun opera artisti olma arzusunun həqiqətə çevrilməyi müşkül idi. Yaxınlarının dediyinə görə, Mixail bariton səsini tez itirdi. Amma musiqi qulağı öz həssaslığını itirməmişdi.

Nadejda qardaşlarının skripkada əla ifa edən Aleksandr Qdeşinski ilə kiçik konsertlərini təbəssümlə xatırlayırdı: "Kolya Vanya ilə balalaykada, Saşa skripkada ifa edirdi. Mixail isə pianoda çalır və dirijorluq edirdi".

Nadyanın sözlərinə görə, Mixail "Faust"a düz 41 dəfə qulaq asmışdı. "Master və Marqarita"nın Fausta dair motivlərində bu operanın rolu Hötenin orijinalından az rol oynamamışdı.

Bulqakov "Ağ qvardiya" əsərində Turbinlərin evini sevgi və nəvazişlə təsvir edir. Həmin ev uzun illər Bulqakovların yaşayış məskəni olub. Andreyevskidə yerləşən 13 nömrəli evə onlar 1906-cı ildə daşınmışdılar. "Qonaq otağında qərar tutmuş böyük kaşı soba balaca Yelenanı, böyük Alekseyi və lap çağa olan Nikolkanı soyuqdan qoruyurdu. Tez-tez istidən buğlanan meydanda Furmanın "Şah və dülğər" əsəri oxunurdu, küçə saati fransız musiqisi çalırdı və həmişə dekabrın axırında iynəyarpaqlıların qoxusu gəlir, yaşıl budaqlarda rəngbərəng parafin parlayırdı".

Yeri gəlmişkən, sonralar 13 nömrəli evin bəzi sakinləri də "Ağ qvardiya" əsərindəki obrazların prototipinə çevrilir. Məsələn, Vasili Pavloviç Listovniç... Onun Bulqakovdan onsuz da zəhləsi gedirdi, onu "uğursuz həkim" adlandırır, "baş-beynimi aparmısınız" deyə gileyləndirdi, "Ağ qvardiya" əsərində özünü gördükdən sonra isə yazıçıya lap nifrət etməyə başlamışdı.

1906-cı ilin payızında ailə başçısı ölümçül xəstələnir. İşdən çıxmaq haqqında ərizə yazan Afanasi İvanoviç ertəsi gün dünyasını dəyişir.

Ailəyə 3000 rubl illik təqaüd kəsilir. Mərhum Afanasi İvanoviç universitetdə və senzura idarəsində işləyəndə 1200 rubl alırdı. Qərribə təzad idi; ailənin maddi vəziyyəti yaxşılaşmışdı, amma buna səbəb olan ata artıq həyatda yox idi.

18 avqust 1901-ci ildə Bulqakov Aleksandrovski gimnaziyasının birinci sinfinə qəbul edilir. Yazıçı "Ağ qvardiya" əsərində gimnaziyanı incə detallarla təsvir edir; dörd mərtəbəli nəhəng binanın hüsur və dincliyini, 8 il boyunca sevimli təhsil ocağının nəhəng meydanında arzularının ardınca qaçmağını, həm yaz, həm qış ümidlərini...

Bulqakovla bir yerdə təhsil almış yazıçı Konstantin Paustovski xatırlayırdı: “Bulqakov məndən yaşca böyük idi, amma onun məqsədyönlü dinamikliyi, qətiyyəti, güclü xarakteri hafizəmdə yaxşı qalıb. Lazım gələndə acıdır olur və heç kimə rəhm eləməirdi. Onun kəskin reaksiyalarından və atmacalarından hamı çəkinirdi. Amma zarafat etməyi də bacarırdı. Mistikaya xüsusilə meyl edirdi. Bütün hallarda o, qalib idi, onun yeri həmişə ön sıralarda olurdu”.

Mixail ən təhlükəli yerlərdə əlbəyaxa döyüşə atılırdı. Qələbə elə bil qarabaqara onu izləyirdi. Yaşlıları ondan çəkinir və bəzən şərəməyə çalışırdılar, guya ki, Bulqakov cığallıq edib, döyüşdə qaydadankənar üsullardan istifadə edib. Amma heç kim bu iftiralara inanmırdı.

Bulqakovun ilk məhəbbəti

Bulqakov həyat yoldaşı Tatyana Lappa ilə

1908-ci ildə gimnaziyanın 7-ci sinfini bitirən Mixailin həyatına Tatyana daxil olur. O, Saratov ictimai palatasının sədrinin qızı idi. Lappa ailəsi imkanlı, ziyalı və soylu idi. Tatyana Lappa xatirələrində yazırdı: “Atam yüksək təhsil görmüş insan idi, Moskva Universitetinin iki fakültəsini bitirmişdi. Evimizdə böyük kitabxana vardı, kitabları atam özü seçirdi. Biz hamımız mütaliə etməyi sevirdik və tez-tez

evimizdə oxu saatları təşkil edirdik”.

Tatyananın anası gözəl qadın idi, yolda gedəndə hamı ona baxırdı. Nikolay Nikolayeviç teatrda çox maraqlanırdı, hətta ona tamaşalarda rol təklif edirdilər. Nikolay Nikolayeviç artist olmaq istəyirdi, amma həyat yoldaşının sözləri onu çəkindirirdi: “Əgər artist olsan, səni tərk edəcəyəm”.

Tasya Kiyevə bibisigilə tətillə gəlmişdi. Onun bibisi Sofya Nikolayevna tərbiyə işinə yardım fondunda işləyirdi, Bulqakovun anası da ərinin vəfatından sonra fonda işə düzəlmişdi, onlar dostluq edirdilər.

Tatyana Nikolayevna o günləri belə xatırlayırdı: “1908-ci ildə Sonya bibidən məktub gəldi; məni evinə dəvət edirdi. Onların öz uşaqları yox idi, məni isə çox sevirdi. Atamın icazəsiylə Kiyevə yola düşdüm. Bulqakovla tanışlığımın təməli belə qoyuldu”.

Sofya Nikolayevna rəfiqəsinin oğlundan - Mixaildən xahiş edir ki, qardaşı qızını şəhərlə tanış etsin. Tatyana üçün unudulmaz anlar idi! Onlar bütün günü Kiyevin küçə və parklarında yorulmaq bilmədən dolaşır, Peçerski monastrına gedir, muzeyləri ziyarət edirdilər. Axşamlar isə Opera teatrına “Seviliya bərbəri”, “Karmen”, “Faust”, ya da “Aida” tamaşalarına baxmağa gedirdilər.

Mixail və Tasya arasında sevgi qığılcımları yaranır. Yay tətildən sonra qız Saratova qayıdır, amma Milad bayramında yenidən gələcəyini vəd edir.

Milad bayramında Tasyanın Kiyevə gəlişi baş tutmur. Belə ki, atası onun hisslərindən xəbər tutur və hesab edir ki, könül işləri qızının təhsilinə təsir edə bilər. Mixail dilxor idi, həmişəki kimi yaxın dostu Saşa Qdeşinski ilə dərdləşirdi. Yeri gəlmişkən, Tatyana Lappa xatırlayırdı ki, onun üstündə Mixailin az qala Saşa ilə münasibətləri pozulacaqdı: “Bir dəfə Mixail, Saşa və

mən şəhərdə gəzirdik. Bir mağazaya girdik. Orda çox gözəl qravürələr vardı. Çılpaq qadının təsvir olunduğu bir qravürə mənim xoşuma gəldi. Çox gözəl əsər idi. Saşa qravüranı aldı və mənə bağışladı. Mixail əsəbiləşdi: "Tulla bu şəkli, - dedi, - bircə o çatmırdı ki, mənim dostum arvadıma çılpaq qadın şəkli hədiyyə etsin!" Mən şəkli büküb şkafin dalına qoydum. Sonra onlar barışdılar".

8 iyun 1909-cu ildə Mixail Bulqakov yetkinlik haqqında attestat alır. İki fəndən əla qiymət almışdı - "Allahın qanunları" və coğrafiyadan. Bibliyanı bilməyi "Master və Marqarita"nı yazanda çox gərəyi olur. Aleksandrovski gimnaziyası isə "Ağ qvardiya" və "Turbinlər ailəsinin günləri" əsərlərində xatırlanır. "Ağ qvardiya" əsərində hadisələr gimnaziyanın yerləşdiyi məkanda cərəyan edir. Mixail Afanasyeviç öz romanının kulminasiyasını divarları arasında özünü xoşbəxt və ümidli saydığı bu məkana əlaqələndirmək istəmişdi.

Nadejda Bulqakova 28 yanvar 1962-ci ildə Paustovskiye göndərdiyi məktubda böyük qardaşının mütaliə dairəsindən bəhs edirdi: "Mixail Afanasyeviçin sevimli yazıçıları Qoqol və Saltıkov-Şedrin idi. Qərb yazıçılarından isə Dikkensə üstünlük verirdi. Çexovu dönə-dönə oxuyur, əsərlərindən sitatlar gətirirdi. Dostoyevskini hamımız oxuyurduq. Qorkini, Kuprini, Bunini... Qərb klassiklərini və Qərb ədəbiyyatını: Mopassanı, Materlinki, İbsen, Qnut Hamsunu, Oskar Uayldı, Qərb dekadentlərini və simvolistlərini oxuyurduq, onlar haqqında mübahisə edir və Solovyovun parodiyalarını təkrar edirdik: "Nə olsun ki, göylərdə çiraqbandır, qəbirdə ki, zülmətdir". Siyasətdən, qadın problemlərindən, qadınların təhsilindən danışır, müzakirə edirdik. Balkanlardan, elm və dindən, "üstün insan"dan fikirlər yürüdür, Nitsşeni mütaliə edirdik".

Bulqakovun ən yaxın dostu Pavel Sergeyeviç Popov da öz məqaləsində yazıçının Qoqoldan bəhrələndiyini yazırdı: "İlk hekayəsini Mixail Afanasyeviç 7 yaşında yazmışdı. 9 yaşından isə artıq rus klassiklərini, o cümlədən Qoqolu oxumağa başlamışdı. "Ölü canlar" əsərini xüsusilə çox sevirdi. Gimnaziyada olanda müxtəlif müəllifləri oxuyurdu. Saltıkov-Şedrinlə bərabər Kuprinə də rəğbət duyurdu. "Ölü canlar"ı macəra romanı kimi qiymətləndirirdi. Yaxşı inşa yazırdı, hərçənd deyirdi ki, ümumi insanlıq baxımından içtimai mövzularda yazmaq saxtakarlıqdır." "Sosial sifarişlə" yazmaq - hələ gimnaziya illərindən Bulqakov üçün yolverilməz idi, sonralar özünə qoyduğu bu qadağa sovet ədəbiyyatında onun vəziyyətini çıxılmaz edirdi.

Növbəti dəfə Tasya Kiyevə 1911-ci ilin yayında gəlir. Bulqakov artıq İmperator universitetinin tibb fakültəsinin tələbəsi idi. "Ağ qvardiya"da müəllif yazırdı: "Qarşıda əbədi məşəl var - universitet. Deməli, azadsan. Siz başa düşürsünüz universitet nə deməkdir? Dneprdə qürub çağı, iradə, güc, pul, şöhrət. 8 illik gimnaziyadan sonra Anatomiya teatrının cəsədləri, ağ palatalar, əməliyyat otaqlarının dəmir səssizliyi..." Buna baxmayaraq, Bulqakov universiteti sevmirdi, ancaq nəzəri cəhətdən maraq duyurdu.

Nadejda Bulqakova 27 iyul 1911-ci ildə gündəliyində yazırdı: "Mixailin kefi kökdür: Tasya Lappa yay tətilinin sonunda Kiyevə gəlib. 29-dan bizdə qalır. Mən də onun gəlişinə sevinirəm. Tasya yaxşı qızıdır. Mişa imtahanlara hazırlaşır - kəpənək tutur, böcəkləri kolleksiya edir."

1911-ci il noyabrın 23-ü 19 yaşlı tamam olan Tasya Kiyev yüksək qadın kurslarının tarix-filologiya şöbəsinə qəbul edilir. Nadejda gündəliyində yazırdı: "Onlar bir-birlərinə necə də yaraşırlar! Tasyanı deyə bilmərəm, amma Mişa onu çox sevir!" 1916-cı ilin 16 oktyabrında gündəliyə belə bir cümlə əlavə olunmuşdu: "İndi deyərdim ki, əksinədir".

Varvara Mixaylovna onların nikahının əleyhinə idi. Bəlkə də Mixailin hələ evliliyə tam hazır olmadığını düşünürdü. Tatyana Nikolayevna Varvara Mixaylovnanın bu etirazını anlayışla qarşılayırdı: "Günlərin bir günü Varvara Mixay-

lovnadan məktub aldım: “Tasya, zəhmət olmasa yanıma gəlin”. Mən getdim. Varvara Mixaylovna sözə başladı: “Tasya, sizinlə açıq danışmaq istəyirəm. Siz Mixailə ərə getməyə hazırlaşırınsınız? Mən sizə məsləhət görmürəm. Siz necə yaşayacaqsız? Ailə - ciddi məsələdir. O hələ oxumalıdır...” və bu qəbildən sözlər. Sonda xahiş etdi ki, mən Mixailə bu barədə heç nə deməyim. Mən Mixailə heç nə demədim, sadəcə ona eyham vurdum ki, Varvara Mixaylovna bizim evlənməyimizi istəmir. Mixail: “Çox da ki istəmir, dedi, mən onsuz da evlənməliyəm”, - dedi. Biz qərara aldığımız ki, Pasxadan sonra evlənək.

Nikah 1913-cü il aprelin 26-sı Kiyevdə Dobro-Nikolayevski kilsəsində baş tutur. Mərasimi Bulqakovların ailə dostu Aleksandr Qlaqolev icra edirdi. Varvara Mixaylovna təlaş və həyəcanına baxmayaraq, cavanları duz-çörəklə qarşılayır. Tatyana isə gəlinlikdən məhrum olsa da, xoşbəxt idi: “Gəlinliyim və duvağım yox idi, atamın göndərdiyi 100 rublu biz xərcləmişdik. Anam məni görüb dəhşətə gəldi. Mən bürmələri olan kətan ətek geyinmişdim. Anam mənə köynək aldı... Nikah mərasimi əyləncəli keçdi, biz durmadan gülür, qəhqəhə çəkirdik. Sonra kareyaya əyləşib Varvara Mixaylovna ilə yola düşdük. Orda mənə gül dəstələri təqdim etdilər, biz nahar edib kirayə tutduğumuz evə getdik”.

İlk tibbi təcrübələr

1916-cı ildə Bulqakov universiteti bitirir və hər hansı bir Kiyev hospitalında işləmək üçün Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə müraciət edir. Amma onu Kamenets-Podolskiyə göndərirlər. May ayında Bulqakov hospitalda işə başlayır. Ərini tək buraxmayan Tasya da bir həftə sonra Kamenets-Podolskiyə yola düşür.

Birinci Dünya Müharibəsi dövründə Bulqakovun könüllü olaraq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinə müraciət etməsi yalnız vətəndaşlıq hissələrindən və zərərçəkmişlərə yardım etmək niyyətindən qaynaqlanmırdı. Tatyana Lappann sözlərinə görə, maddi ehtiyaclar onları cəbhənin bir addımlığına çəkib gətirmişdi. Tasyanın valideynlərinin göndərdiyi 50 rubl ailənin ehtiyaclarını tam ödəmirdi.

Bulqakovların Kamenets-Podolskiyə gəlişindən az sonra cənub-qərb cəbhəsindən hücumlar başladı. Qadınları arxa cəbhəyə çağırırdılar, hospitalı isə Çernovitsı şəhərinə köçürdülər.

Cəbhə Çernovitsı şəhərindən 80 km uzaqlaşanda Mixail Tasyanı geri çağırırdı və tibb bacısı işinə düzəltdi. Bulqakov cərrah idi, əməliyyatlar bəzən gecəyə qədər uzanırdı. Müharibənin fəsadları, yaralıların əzabları onu pasifist etmişdi. 1922-ci ildə qələmə aldığı “Həkimin qeyri-adi macəraları” avtobiografik hekayəsində onun pasifist düşüncəsi öz əksini tapır. “Master və Marqarita”da da belə bir süjet var: Marqaritaya büllur qlobusda müharibənin dəhşətini göstərən Voland deyir ki, nəticələr hər iki tərəf üçün həmişə eyni dərəcədə acınacaqlı olur.

Bulqakovlar Çernovitsı şəhərini sentyabrın ortaları tərk edirlər. Yüksək dairələrdə bu qərara gəlmişdilər ki, cəbhədə böyük təcrübəsi olan həkimlər işləməlidir, cavanları isə arxa cəbhədə onların yerinə təyin etmək lazımdır. Beləcə Bulqakov Smolensk quberniyasına göndərilir.

Bulqakov 20-ci illərdə yazdığı “Gənc həkimin qeydləri”ndə Smolensk mərhələsini kifayət qədər işıqlı boyalarla təsvir edib: baş qəhrəman cahil kəndliləri maarifləndirir, azar-bezardan müalicə edir, kənddəki xidmətini isə böyük missiya kimi dərk edir.

Bulqakov işini sevirdi, tək dərdi ziyalı mühitindən uzaq düşməsi idi. Kitablar bu boşluğu ancaq qismən doldururdu. Hətta 1917-ci ilin payızında işləmək üçün təyinatını aldığı Vyazma da onun üçün yalqızlığı ifadə edirdi.

Hərçənd mahal mərkəzində kiçik, özünəməxsus ziyalı dairəsi vardı. Ən yaxın mahal mərkəzinə 35 verst məsafə olan Nikolskidəki şəraitdən isə heç danışmağa dəyməzdi.

Nikolskidə Mixail Bulqakov həтта ginekoloq vəzifəsini də icra edir. Xəstə üstünə çağırılan həkim doğuş sancısı çəkən qadını görüb özünü itirsə də mamaçayla köməkləşib işin öhdəsindən gəlirlər. Üstəlik, xəstənin cahil əri əlindəki bıçaqla “əgər arvadım ölsə, mən də səni öldürəcəyəm”, deyib həkimi hədələyirdi. Xoşbəxtlikdən, hər şey yaxşı sonluqla bitir; ana da, uşaq da xilas olur.

Nikolski Bulqakovun həyatında daha bir qara zolaqla yadda qalır; o, morfiyə qurşanır. Əslində, deyilənə görə, həkim özünü buna məcbur hiss edir. Belə ki, differitə yoluxmuş xəstə uşağı müalicə edərkən özü də bakteriyalara yoluxur. Köməyə çağırılan başqa bir həkim ağrıların azalması üçün morfi iynələri yazır. Bulqakov gündə iki dəfə morfi qəbul edir. Sağalandan

**Bulqakov həyat yoldaşı Lyubov
Belozerskaya ilə**

sonra isə morfiyə tələbat hiss edir. Artıq Bulqakovda narkotik asılılığı yaranır.

“Master və Marqarita”nın epiloqunu xatırlayaq. Professor Ponirova çevrilmiş İvan Bezdomninin halı pisləşir, yalnız morfi onu özünə gətirir. Morfinin təsiri ilə yuxuya gedən İvan, İeşua və Pilatanı, Master və Marqaritanı rüyada görür. Əsərin izahlarından biri də bu məqamla bağlıdır; çox güman ki, romanda baş verənlər narkotikin təsirindən doğan qarabasmalar kimi təqdim olunur.

Ərini narkotikdən asılı vəziyyətdə görmək Tatyanaaya əzab verirdi. Üstəlik, Bulqakov onun “köməyindən” istifadə edirdi. Ərinin təkidilə morfi almaq üçün aptekləri gəzirdi, bəzən mahal mərkəzinə qədər gedirdi. “Küçədə isə məni bənizi ağappaq ağarmış Mixail gözləyirdi. Gözləri dəhşətlə baxırdı. Ölümündən bir az qabaqkı fotonu xatırlayırsınız? Morfi ehtiyacı yarananda üzü ölü bənizini xatırladırdı. Ona yazığım gəlirdi. “Bircə məni xəstəxanaya vermə”, deyib yalvarırdı. Bəzən hər şeyi atıb getmək istəyirdim. Amma onu kimin ümidinə qoyardım? İndi o, kimə lazım idi ki? Dəhşətli vaxtlar idi”.

Bulqakovun “Morfi” hekayəsində oxşar süjet var. Çox güman ki, qələmə alarkən öz təcrübəsindən yararlanıb. Amma deyilənə görə, hekayədən fərqli olaraq, gerçək həyatda morfi əhvalatı xoşbəxt sonluqla qurtarır. 1918-ci ilin fevralında Kiyevə qayıdan Bulqakov Tanyanın köməyilə tədricən asılılıqdan yaxa qurtarır. Tanya deyirdi ki, o, bir də morfi qəbul etmədi, bu barədə danışmağı da sevmirdi.

“Bir də heç vaxt morfi qəbul etmədi” iddiası bir qədər mübahisəlidir, çünki yazıçının ölümündən sonra ortaya çıxan bəzi versiyalara görə, o, son illərdə morfi qəbul edirdi, elə bu vərdişi də onun həyatına son qoymuşdu. Hər halda bir nüansı da nəzərə almaq lazımdır ki, yazıçının ömrünün son illərində Lappa onun həyatında artıq yox idi.

Bulqakovun həyatındakı “çevrilişlər”

1919-cu ilin fevralında Bulqakovu orduya səfərbərliyə alırlar, avqustda o, artıq Qızıl Orduda hərbi həkim kimi çalışırdı. Eyni ilin oktyabr ayında Mixail Afanasyeviç Cənubi Rusiya ordusuna keçir və kazak alayında həkim kimi xidmət edir. Daha sonra isə Şimali Qafqazda qulluq edir.

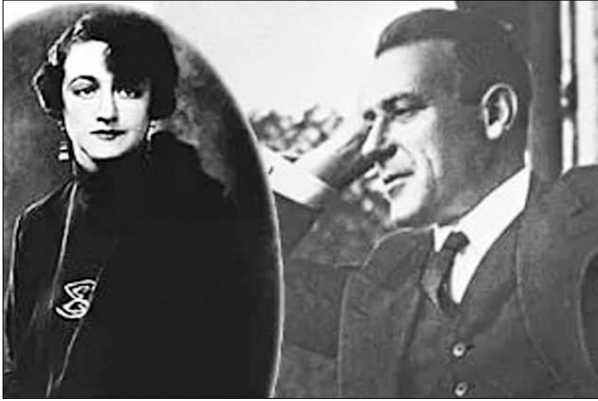
Bulqakovun Rusiyada qalmasının bir səbəbi vardı, Ağ qvardiya ölkəni tərk edəndə tif xəstəliyinə yoluxmuş yazıçı yüksək hərərlə evdə xəstə yatırdı. Tatyana Lappa onu Rusiyadan çıxarmadığı üçün dəfələrlə ərinin qınağına, danlağına tuş gəlmişdi. Bulqakov Rusiyanı tərk etmək istəyirdi, çünki siyasi dairələrlə münasibəti mürəkkəb hal almışdı.

Bir müddətdən sonra Bulqakovun həyatı çevrilişlər zolağına düşür, əvvəla, tibbi atır və qəzetlərlə əməkdaşlığa başlayır. Bu mərhələdə onun “Həkimin qeyri-adi macəraları”, “Fəlakətli yumurtalar”, “İblisnamə”, “İt ürəyi” və s. əsərləri işıq üzünə görünür.

İkincisi, ilk məhəbbəti Tatyana Lappadan ayrılıb başqa qadınla evlənir.

Bu qadın Lyubov Belozerskaya idi. Onlar yazıçılarla jurnalistlərin görüşünün keçirildiyi malikanədə tanış olmuşdular.

Həmin tədbirdə Lyubov Belozerskaya zövqlə geyinmişdi, Bulqakovun isə əynində babat bir kostyum vardı, yeganə diqqət çəkən ayağındakı sarı üzlü lak çəkmələr idi.

Bulqakov həyat yoldaşı Şilovskaya ilə

Estetik gözəlliyə dəyər verən Lyubov Belozerskaya yazıçı ilə söhbətində çəkmələrin “cücə rəngli” olduğunu deyib gülür. Bulqakov əsəbiləşib kəskin reaksiya verir. Deyir, sizin kimi geyimli-keçimli bir xanım əgər bu çəkmələri hansı çətinliklə əldə etdiyimi bilsəydi, onları məsxərəyə qoymazdı. Belozerskaya özünü itirir. Anlayır ki, zahirən soyuqqanlı və laqeyd görünən bu adamı əslində incitmək çox asandır.

Mixail Afanasyeviç Lyubov Belozerskaya ilə ikinci dəfə təsadüfən küçədə rastlaşır. Lyubov ayaqüstü söhbətdə bildirir ki, boşanma ərəfəsindədir və qohumlarının yanına köçüb. O, yeni ünvanını yazıçıya verir. O gündən Bulqakov tez-tez yeni rəfiqəsinin evinə qonaq getməyə başlayır, günlərin birində isə evlilik təklif edir...

1895-ci ilin 30 sentyabrında Polşada dünyaya gələn Lyubov Yevgenyevna zadəgan soyuna mənsub idi, atası diplomatiya ilə məşğul olurdu, anası Sofiya Vasilyevna Belozerskaya isə Nəcib qızlar universitetinin musiqi bölümünü bitirmişdi.

Atasının ölümündən sonra Lyuba uzaq qohumlarının yanına - Rusiyaya köçür. Sankt-Peterburqda Demidov gimnaziyasını gümüş medalla bitirir. Eləcə də özəl balet məktəbində təhsil alır.

1918-ci ildə Kiyevə gələn Belozerskaya hələ Sankt-Peterburqdan tanıdığı “Ne-Bukva” təxəllüslü jurnalist İlya Markoviç Vasilyevski ilə rastlaşır. Onlar evlənirlər. 1920-ci ildə Fransaya gedirlər, Marseldə İlya Vasilyeviç “Azad fikirlər” qəzetini nəşr etdirir. Qışda vəsaitin bitməyi qəzetin də fəaliyyətini

yarımçıq qoyur. 1921-ci ildə Belozerskilər Berlinə köçürlər, İlya Vasilyeviç “Ərəfə” qəzetiylə əməkdaşlıq edir. Əri ilə münasibətlərinin pozulduğunu hiss edən Lyubov 1923-cü ildə Moskvaya gəlir və həyatını yenidən qurmaq üçün yeni tanışlıqlara başlayır.

Bir müddətdən sonra Belozerskayanın həyatında yeni kişi peyda olur - Mixail Bulqakov. Bulqakov o zaman təzəcə tanınmağa başlayırdı. Lyubov onu zahirən Şalyapinə bənzədirdi.

İlk məhəbbəti Tatyana gənc yazıçı üçün bütün marağını itirmişdi. O, fərqiñə varmağa başlayırdı ki, Tatyananın xüsusi istedadı yoxdur, onun aid olduğu ədəbi mühitə tamamilə ögeydir. Halbuki Lyubov onu bir yaradıcı kimi anlayır, ona rəğbət bəsləyirdi.

Mixail Bulqakovla Lyuba Yevgenyevna nikahlarını 30 aprel 1925-ci ildə rəsmiləşdirdilər. Bulqakovun doğmaları Lyubanı ailələrinə qəbul etmişdilər. Lyubov Yevgenyevnanın özü bu barədə şahidlik edirdi: “İt ürəyi” povestindəki professor-cərrah Filip Filippoviç Preobrajenskinin prototipi Varvara Mixaylovnanın doğma qardaşı Nikolay Mixayloviç Pokrovskidir. Nikolay Mixayloviç ginekoloq idi, vaxtilə məşhur professor Sneqirevin assistenti olmuşdu. Çilgün və inadkar idi. Qardaşı qızı zarafatla deyirdi ki, nə etsək də Kolya dayı məmnun qalmayacaq, nə doğmağa icazə verir, nə də abort etdirməyə. Ad günlərində qohum-əqrabanı süfrə arxasına yığırdı, özü isə tanrı Savaofsayağı yuxarı başda otururdu. Onun arvadı Mariya Silovna süfrəyə piroqlar düzürdü. “Tanrı Savaof” lətifə danışmağı sevirdi, hamıya məlum olan gülməcələri elə dəyişib söyləyirdi ki, cavanlar gülməkdən uğunurdu”.

Mixail Bulqakov uşaqları sevirdi, onları əyləndirir, güldürürdü. Amma Lyubayla uşaq sahibi olmağa tələsmirdilər. Əvvəla, Bulqakovun uğurları qısaömürlü olurdu, az sonra maddi böhran başlayırdı. İkincisi də, görünür, Bulqakov ürəyinin dərinliyində bu nikahın çox çəkməyəcəyini bilirdi. Bütün bunlar onu uşaq sahibi olmaq fikrindən daşındırırdı.

20-ci illərin sonları Bulqakov mənəvi böhran keçirir. Tənqidlər üstünə yağış kimi yağır. Onun adına ümumiləşdirici “bulqakovşına” kəlməsini möhür kimi yapışdırırlar. Amma o, əsəb gərginliyinə baxmayaraq, bütün bunların öhdəsindən gəlməyə çalışırdı. O, mübarizə edirdi. Yazıçı və aktyorların yığışdığı restorana nahar etməyə gələndə adamların arasına pıçhapıç düşürdü. Amma Bulqakov zahirən həmişə parlayırdı. Kənardan elə təsir bağışlayırdı ki, o, artıq sabit mövqe əldə edib. Tənqidçilərin səyləri əks təsir göstərirdi, ona olan maraq daha da artırdı. O, Krıma, Yaltaya, Batuma, Koktebelə, Vladiqafqaza səyahət edirdi, oxucularıyla görüşləri təşkil olunurdu. Evə qayıdanda isə onu dostları əhatə edirdi. Az qala hər gün onun yanına pərəstişkarları, onun yazıçı taleyini bölüşməyə hazır olan Moskva universitetinin tələbələri gəlirdi. Həyatı zahirən əyləncəli görünə də, o özü hər şeyin boş və mənasız olduğunu hiss edirdi.

Lyubov Yevqenyevna isə özünə yeni əyləncə tapmışdı, meylini atlara salmışdı. Vaxtının çoxunu cıdırda keçirirdi. Onun marağını bölüşən yeni tanışları meydana çıxmışdı. Axşamlar cıdırandan tanıdığı dostları Bulqakovların evinə təşrif gətirir, atlardan danışır, deyib-gülürdülər. Bu söhbətlər Bulqakova yorucu gəlirdi, hiss etdirmədən öz otağına çəkilir, kağızların arasında itib-batırdı.

Bu məqamda Bulqakovu yeni sirlə ideya öz ağışına almışdı. “Nallı kansler” haqqında düşünməyə başlamışdı. Elə sirlə romanın - “Master və Marqarita”nın ilk adlarından biri də bu idi.

“Mənim içimdə İblis yuva salıb”

“Əlyazmalar yanmır”, - “Master və Marqarita”nın qəhrəmanlarından biri demişdi. Yazıçı bunu dəqiq bilirdi. Mixail Bulqakov da Master kimi əlyazmasını məhv etmişdi, amma qəhrəmanından fərqli olaraq, yaddaşının köməyi ilə onu yenidən həyata qaytarmışdı.

Bu, 30-cu il martın ortaları baş verir. Baş Repertuar Komitəsi onun müəllifi olduğu pyesi səhnələşdirməyi qadağan etdikdən sonra (halbuki teatr mətni qəbul etmişdi) qəzəblənmiş yazıçı heyfini “İblis”dən belə alır. Bir həftədən sonra isə hökumətə məktub göndərir: “Və şəxsən mən, öz əllərimlə İblisdən bəhs edən romanımı sobada yandırdım...”

“Master və Marqarita” romanının taleyi onun baş qəhrəmanlarının taleyi kimi faciəvi olur. Əsər on iki il ərzində yazılır, amma onu başa gətirmək yenə də mümkün olmur. Müəllifin ölümü əsəri yarımçıq qoyur.

Sonuncu redaktəni ölümündən bir ay əvvəl edir. Onun ölümündən sonra 26 il əsər rəfdə qalır. Əgər yazıçının dul qalmış qadınının səyləri olmasaydı, dünya ədəbiyyatı bu şedevrdən məhrum olacaqdı. Yazıçının qadını əsəri zamanın qovğalarından xilas edib qoruyur. Bir vaxtlar Masterin Marqaritası da belə eləmişdi.

Bulqakov əsəri yandırdıqdan bir il sonra yenidən öz süjetinə qayıdır. Dostuna məktubunda yazırdı: “Elə bil içimdə şeytan yuva salıb. Evdə boğuluram. Məhv etdiyim romanı təzədən çizmə-qara etməyə başlamışam. Niyə? Bilmirəm. Bəlkə də özümü ovuduram”.

İkinci romanın bəxti gətirir - müəllif onu yandırmır. “Master və Marqarita” üzərində iş bütövlükdə 5 il çəkir. Yazıçı sifariş aldığı pyes və ssenariləri qələmə almaq üçün roman üzərindəki işi dayandırmalı olurdu. Mətnin həmin illərdə xeyli adı vardı - “Qüdrətli kansler”, “İblis”, “Bu da mən”, “Əcnəbinin nalı” və s. Yalnız 37-ci ilin ikinci yarısında “Master və Marqarita” meydana çıxır. Yazıçı romanın artıq üçüncü - sonuncu versiyasını yazmağa başlamışdı.

Romanın özəlliklərinə gəlincə, Bulqakovun hər bir qəhrəmanı hansısa vacib keyfiyyətin daşıyıcısıdır. Master - yaradıcıdır, Marqarita - fədakar məhəbbətin simvoludur, İeşua obrazı İsus Xrista çox oxşayır, Voland isə özünün dəstəsi ilə daim şər arzulayan, amma xeyirxahlıq edən qüvvənin ayrılmaz hissəsidir.

Romanın fərqli özəlliklərindən biri də hadisələrin üç müxtəlif məkanda - üç müxtəlif zaman layında cərəyan etməsidir. Hadisələr 30-cu illərin Moskvasında, qədim Yerşalaimdə və Volandın mistik dünyasında baş verir.

Amma üç ayrı məkən Bulqakova azlıq edir. Onun qəhrəmanları hansısa ümumi cəhətlərlə birləşərək triadalar yaradırlar. Məsələn, Volanda Yerşalaim təhkiyəsində prokuror Pontiy Pirat, real dünyada isə psixiatriya klinikasının direktoru Stavinski uyğun gəlir. Bu üç hakim personaj süjeti hərəkətə gətirirlər.

Romanda siyasi satira var. Satirik pafos müəllif tərəfindən ört-basdır edilərsə də, yenə də öz effektini, təsir gücünü göstərir.

“Biz bir-birimizi hələ tanımadan sevirik”

Əslində, Marqaritanın real dünyada prototipi vardı. Bu qadın - Yelena Sergeyevna Şilovskaya idi.

Bulqakovun ikinci arvadı Lyubov Yevgenyevna Şilovskaya ilə tanış olduğu o məşum günü belə xatırlayırdı: “29, ya 30-cu il idi. Mixail Afanasyeviçlə köhnə tanışlarımıza qonaq getmişdik. Süfrənin arxasında maraqlı bir xanım -

Yelena Sergeyevna Şilovskaya əyləşmişdi. Qısa bir vaxtda o mənim rəfiqəmə çevrildi və tez-tez bizə gəlməyə başladı. Mixail Afanasyeviçin yeni sevgilisi həyatımıza belə daxil oldu”.

Yelena Sergeyevna (əsl soyadı Nünberq, ikinci ərinin soyadına görə Şilovskaya) 2 noyabr 1893-cü ildə Rıqada doğulmuşdu. Etibarlı mənbəyə görə, 1700-cü illərdə Almaniyadan Rusiyaya daşınmış Nünberqlər yəhudi mənşəlidir, hərçənd bu soydan olanların əksəriyyəti özlərini alman mənşəli hesab edir.

Yelena Sergeyevnanın atası vəkil Sergey Markoviç Nünberq Kiyevdə güzəran keçirirdi. Amma vəkillər arasında güclü rəqabət başladığına görə Jitomirə köçməyə məcbur olmuşdu. Jitomir və Sankt-Peterburqda müəllimlik kurslarını bitirən Nünberq altıillik peşə məktəbində dərs deyir, sonra isə Rıqaya köçür. Rıqada KİV-lə fəal şəkildə əməkdaşlıq edir, “Teatr və incəsənət”, “Yeni zaman” qəzetlərində tənqidçi kimi çıxış edir.

1911-ci ildə Yelena Sergeyevna qadın gimnaziyasını bitirəndən sonra ailə Moskvaya köçür. Yelena Mərkəzi Teleqraf Agentliyinə daxil olur, sonra isə “İzvestiya” qəzetinin redaksiyasında katibə kimi işə başlayır.

Yelena makinada yazmağı öyrənib atası Sergey Markoviçə şəxsi dəftərxana işlərində kömək edirdi, sənədləri çap edirdi.

1917-ci ildə, inqilabdan sonra Nünberqlər ailəsi Rıqaya qayıtmağı qərara alırlar, Yelena isə Moskvada qalıb kiçik poruqik Yuri Momontoviç Neelevlə ailə qurur.

Kiçik poruqik olan Neelevin böyük perspektivləri yox idi. Yelenanın yeni tanış - zabıt Yevgeni Aleksandroviç Şilovskinin isə əksinə, gələcəyi parlaq idi. O, zadəgan soyundan idi. Baş Qərargah Akademiyasını bitirmişdi, Birinci Dünya Müharibəsində iştirak etmişdi. Hərbi mütəxəssis kimi orduda xidmət edirdi.

Neelevin Moskvadan uzaqlaşdırılmasında yəqin ki, Şilovskinin də “əməyi” var idi. Poruqik cənub cəbhəsinə göndərildikdən sonra Yelena ilə nikahı ləğv edilir. 1921-ci ilin payızında Yelena artıq ikinci əri Şilovskinin soyadını daşıyırdı.

Yevgeni Şilovski həyat yoldaşını dəlicəsinə sevir. Yelenanın hisslərinə gəlincə isə, o, bir dəfə bacısı qızına etiraf etmişdi ki, sadəcə olaraq, “qumarda” qalib gəlib. Şilovskiylə nikahı o, belə dəyərləndirirdi.

Şilovskilərin iki oğlu dünyaya gəlir. Yevgeni yaxşı ər idi, amma ailədə elə bil nəse çatmırdı. Belə sakit həyat Yelenaya görə deyildi. O, tək-tənha küçələri dolaşır, düşünürdü, amma fikirlərin sonu görünmürdü.

Mixail Bulqakovla tanışlıq Yelenanın həyatını əyləncəylə, oyun ovqatıyla, sevinclə doldurur. 1929-cu il fevralın 28-də baş vermiş həmin o görüşü sevgiyə xatırlayırdı: “Mən yaraşlıq, alicənab general-leytenant Yevgeni Şilovskinin həyat yoldaşydım. Mənim xoşbəxt ailəm, yüksək mənəb sahibi olan ərim, iki gözəl oğlum vardı. Ümumiyyətlə, hər şey yaxşı idi. Amma Mixaili gören kimi başa düşdüm ki, o, mənim taleyimdir. Ailədən getmək ağrılı,

faciəvi idi. Amma mən hər şeyi gözə almışdım, çünki Bulqakovdan ayrı yaşamağı təsəvvür edə bilmirdim. Onsuz həyat mənasız idi. Sonra daha çətin günlər başladı. Ailədən getmək elə də asan deyildi, çünki ərim çox yaxşı adam idi. Əvvəl mən qalmağı qərara aldım. Biz Bulqakovla 20 ay görüşmədik. Mən özümə söz vermişdim ki, ondan bircə məktub da qəbul etməyəcəyəm, telefona yaxın durmayacağam, təkbaşına küçəyə çıxmayacağam. Amma görünür, bu, tale idi. Çünki mən birinci dəfə küçəyə çıxanda onu gördüm. Onun ilk sözü "Mən sənsiz yaşaya bilmirəm" idi. "Mən də" - deyə tez-tələsik cavab verdim. Və biz heç nəyə baxmayaraq, birləşməyi qərara aldığımız. O mənə dedi: "Söz ver ki, mən sənənin qolların arasında öləcəyəm." Mən bunu gülərək qarşıladım. Amma o, "söz ver", - deyə təkid etdi. Mən söz verdim".

Bulqakov "Master və Marqarita"da sevginin varlığını necə təsvir edir?

"Sevgi bizim aramızdan elə sıçrayıb çıxdı ki, elə bil döngədə yerin altından qatıl sıçrayıb çıxdı. Və bizi sarsıtdı.

Bulqakov həyat yoldaşı Yelena ilə

İnsanı belə ildırım sarsıdar, fin bıçağı sarsıdar!

Qadın nə üçünse təkid edirdi ki, bu belə deyil... Biz əlbəttə ki, bir-birimizi lap çoxdan, hələ tanımadan sevirдик..."

Marqarita Yelenanın obrazı idi.

Bulqakovla Şilovskayanın məhəbbətinə heç nə əngəl deyildi, hətta Yelenanın yəhudi əsilli olması belə. Axı Bulqakovun antisemitizmə meyilli olduğunu deyirdilər.

Yəqin ki, Bulqakovun

ikinci həyat yoldaşı Belozerskaya Şilovskayanı ciddi qəbul etmədiyi üçün sonralar özünü çox qınayırdı. O elə sanırdı ki, Şilovskayada Mixail cəlb edən onun makinada yazdığı məşhur məktubunu Yelena makinada çap etmişdi. Həmin illərdə Bulqakovun bircə pyesi də səhnələşdirilmirdi, mətbuatda bircə yazısı da işıq üzü görmürdü. Bulqakov məktubunda xahiş edirdi ki, ona ölkədən çıxmağa icazə verilsin, ya da işləyib özünü təmin etməsinə imkan verilsin. Təsəvvür etmək olar ki, Yelena o məktubu çap edərkən hansı hisslər keçirmişdi. Axı Stalin Bulqakovu ölkədən xaric edəcəyi təqdirdə yazıçı həyat yoldaşı Lyubov Yevgenyevna ilə ölkəni tərk edəcəkdə. Demək, Şilovskaya öz məhəbbətindən uzaq düşəcəkdə.

Bulqakov "Gizli dostuma" povestini Yelenaya həsr edir... 1931-ci ildə gizli dostların əlaqəsindən Yevgeni Şilovski xəbər tutur. Üçünün iştirakıyla qalmaqallı söhbət olur. Yevgeni Aleksandroviç arvadını qorxudur ki, uşaqları ona verməyəcək, Bulqakovu isə tapança ilə hədələyir. Bulqakov bənizi ağarmış halda "Siz ki silahsız adama atəş açmayacaqsınız. Mən duel təklif edirəm", - deyir.

Nəhayət, Şilovski anlayır ki, zor gücünə məhəbbət olmaz və boşanmağa razı olur. Böyük oğlu atası ilə qalır, kiçiyi isə anasıyla gedir. Şilovskayanın kiçik oğlunu Bulqakov öz doğma oğlu kimi sevirdi.

Yevgeni Şilovski keçmiş arvadına və oğluna maddi kömək edirdi, Bulqakovla isə bir də heç vaxt üz-üzə gəlmir.

Dörd ildən sonra tale Yevgeni Aleksandroviçin də üzünə gülür, rus ədəbiyyatının ustası, yazıçı, ictimai xadim Aleksey Nikolayeviç Tolstoyun qızı Marianna Alekseyevna Tolstoy-Dımşitslə evlənir. Ehtimallara görə, Stalin repressiyasından məhz bu nikahın sayəsində xilas olur. 1936-38-ci illərdə hərbi qulluqçuların repressiyası başlamışdı. Aleksey Tolstoy isə rus ədəbiyyatının miflərindən biri idi, onun kürəkənini, nəvəsinin atasını xalq düşməni elan etmək ağlasığılmaz idi.

“Qoy onlar bilsinlər”

14 mart 1933-cü ildə Mixail Bulqakov əsərlərinin müəllif hüquqlarının etibarnaməsini rəsmən Yelena Sergeyevnaya verir. 30-cu illərdə yazıçının diqtəsi ilə bütün əsərləri Yelena makinada yazırdı.

1939-cu ildə yazıçı “Raşel” librettosunun üzərində işləyir, eləcə də Staline həsr olunmuş pyes (“Batum”) yazır.

Bulqakov həyat yoldaşının ona verdiyi vədi tez-tez xatırladırdı: “Söz ver ki, mən sənə qolların arasında öləcəyəm”. 1939-cu ildə dost məclislərində “Mən bu il öləcəyəm, siz isə yaşayacaqsınız”, - deyirdi. Dostları bu sözləri zarafat kimi qəbul edirdilər. Yazıçı onda sağlam və gümrah görünürdü.

Amma elə həmin il Bulqakovun səhhəti kəskin ağırlaşır. Həkimlər hipertonik nefroskleroz diaqnozunu qoyurlar. Bir həkim kimi onun yaxınlaşdığını gözəl bilirdi, həkimlər də onun şübhələrini təsdiqləyirdilər. Amma Yelena ərinin sakitləşdirməyə və ürək-dirək verməyə çalışırdı. Xəstəliyə üstün gəlmək üçün ruh yüksəkliyinə ehtiyac vardı. O, həyatı sevirdi və ölmək istəmirdi.

Ölümünə dörd həftə qalmış həyat yoldaşına “Master və Marqarita”nın son sətirlərini diqtə edir. Amma xəstəliyi kəskinləşdikcə danışıq qabiliyyətini itirirdi.

Son günlərində Bulqakov həyat yoldaşına əlləriylə nəsə başa salmağa çalışır. Yelena elə düşünür ki, ona dərman lazımdır. Amma sonda “Master və Marqarita”dan bəhs etdiyini anlayır. Bulqakov arvadının onu başa düşdüyünü görüb sevinir, böyük çətinliklə bu sözləri deyir: “Qoy onlar bilsinlər, qoy bilsinlər”.

Yelena Sergeyevna “Master və Marqarita”nın işıq üzü görməsi üçün əlindən gələni edir. Ərinin ölümündən sonra Staline məktub yazır, amma o vaxt bu da işə yaramır. Nəhayət, Yelenanın yeddinci cəhdindən sonra, 1967-ci ildə əsər işıq üzü görür.

Yelena Sergeyevna qorxurdu ki, ərinin son istəyini yerinə yetirməyə macal tapmamış, dünyasını dəyişər.

Yelena Bulqakova ərindən sonra 30 il yaşayır və vəsiyyətinə əsasən onun yanında Novodeviçi qəbiristanlığında torpağa gömülür.

...Marqarita özünün əbədi məhəbbətiylə Masterə onun layiq olduğu şeyləri əldə etməyə kömək edir. Amma Faustdan fərqli olaraq, burda qəhrəmanın mükafatı işıq deyil, hüzur və dinclikdir: “Sən yuxuya gedəcəksən, sən dodaqlarında təbəssüm yuxuya gedəcəksən. Yuxu səni güclü edəcək və sən müdrikcəsinə düşüncəksən. Sənin yuxunu isə mən qoruyacağam”...

Günel NATIQ

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Güldeniz QOCAYEVA

"Məgər mən Xristofor Kolumbdan əskik oğlanam..."

(Ə.Haqqverdiyevin "Xortdanın
cəhənnəm məktubları" povesti əsasında)

Az qala ədəbiyyatın özü qədər qədim tarixə malik axirət mövzusunun erkən orta əsrlərdən bu yana ekstoloji təsəvvürlərlə bağlı yazılı mətnlərdə də yer aldığını müşahidə etmək olar. Avropada işlənmə dairəsi geniş olsa da, Şərq ədəbiyyatında bu cür bədii nümunələrin sayı nisbətən azdır. Zeynalabidin Marağayinin "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" romanı Azərbaycan ədəbiyyatında digər dünyaya səyahətin təsvir olunduğu ilk bədii əsərdir. Əlbəttə, bu romandakı cəhənnəm səyahəti bir az başqa məcradadır, yeni əsərin qəhrəmanı Yusif əmi axirəti yuxuda görür. Kor Şeyx Qədirin bələdçiliyi ilə cəhənnəmə düşür, orada dünyanın cahangirlərinin, zalımlarının, müxtəlif rütbəli adamlarının real dünyada çəkirdikləri zülmərin əvəzində cəzalandığına şahidi olur. Bu baxımdan Z.Marağayinin təsviri Ə.Haqqverdiyevin povestinə həmahəng olsa da, yazıldığı dövr üçün təbii olan ideya və məzmun fərqliliyinə malikdir. Orta əsrlərdən bu yana ən çox elmi-fəlsəfi, dini-mistik əsərlərdə, Quran təfsirləri dairəsində işlənmiş bir mövzunun satirik-ironik planda təqdimatı yazıçıdan çox böyük cəsarət tələb edirdi və mövcud şərait uzun illər bu məsələyə gözəgörünməz bir yasaq qoymuşdu. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində axirət dünyasının təsvirinə həsr olunmuş dini əsərlərin sayı pərakəndə şəkildə çoxalmağa başlamış, kəmiyyət bolluğu əsərlərin səviyyə və keyfiyyətinə təsirsiz qalmamış, mövzunun ekzotik mahiyyətini önəmli səviyyəli əsərlərin sayı sürətlə artmağa başlamışdı. Bu mətnlərin əksəriyyətində mitoloji hadisələrə, obrazlara müxtəlif kontekstlərdə uyarlı-uyarsız təfsirlərə yer verilir və bəzən mübaliğənin üstünlüyü mövzunun parodiyaya, satiraya doğru inkişafına yol açırdı. Çünki parodiya xüsusilə dövrün ictimai-siyasi məsələlərinə həsr olunmuş mövzularda konyuktura dəyişikliyinə son mərhələsi kimi meydana çıxır və XX əsrin əvvəllərinin Azərbaycan ədəbiyyatında da artıq belə bir zəmin mövcud idi. "Xortdanın cəhənnəm məktubları"nın əvvəlində verilmiş ironik qeyd də bu fikrə dəstəkdir. Əbdürrəhim bəy- "Mədinənin ətrafında peyda olan əjdaha və Adəmlə Həvvanın Xənnası yedikləri xüsusda yazılanları oxuyanlar deyəcəklər: "Bu müsənnif tərəfindən böhtandır". Sizi inandırırım ki, bu böhtan isə də müctəhidlərin kitablarında yazılıbdır"-deyə bu dəfə məsələyə ciddi tənqidi münasibət bildirirdi. Beləliklə, yazıçının dediyi kimi, "ciddi mahiyyət" daşımalarına rəğmən, dini-mistik məzmunlu belə mətnlər kütləvi bir axınla satiraya doğru istiqamətlənmişdi və bu yolun öndəri Ə.Haqqverdiyevin povest janrında qələmə aldığı "Xortdanın cəhənnəm məktubları" əsəri oldu. Nəhayət, milli koloritli, orijinal üslublu, "mənfəti tiplər cəmiyyəti"nin odlu xəbəri olan "Cəhənnəm məktubları"nın "Molla Nəsrəddin" jurnalının səhifələrində görünməsi, ictimai-siyasi şüurda milli intibah

dövrünün yeni deyim formaları, dövrə cavab verəcək yeni ruhlu, yüksək səviyyəli əsərlər tələb etdiyi bir zamanda lap yerinə düşmüş və janr baxımından ədəbiyyatımızda dövrə müvafiq yeni bir səhifə açmışdı.

Məsələ budur ki, XIX əsrin ikinci yarısından rus ədəbiyyatında şox geniş yayılmış povest janrının konkret hüdudları, yarandığı dövrdən bu günə qədər tam mənasıyla müəyyənləşdirilməmişdir. Hətta bir çox görkəmli rus yazıçıları bəzi mətn nümunələrini gah povest, gah da roman adlandırmışlar. (İ.S.Turgenyevin "Rudin", A.S.Puşkinin "Atəş" əsərləri və s.) Əsərin baş qəhrəmanının adı ilə və ya əsas hadisəyə işarə vuran ifadə ilə adlandırılması klassik povest janrının şərtlərindən biri hesab olunur. Povestin bizim dilimizdə "hekayə", "təhkiyə" kimi anlayışı janrın xarakteri haqqında nisbətən aydın təsəvvürə imkan yaradır, əsas əlamətlərinin təhkiyə üzərində çəmləşdiyini önə çəkir.

Ə.Haqverdiyev dövrünün parlaq zəkali siması olmaqla yanaşı, özünün erudisiyasına, dünyagörüşünə, bilik dairəsinə böyük tələbkarlıqla yanaşan ziyalı idi. Bu baxımdan, yazacağı əsərin janr xüsusiyyətlərini, strukturunu, spesifikasını əvvəlcədən ətraflı öyrənməsi şübhə doğurmur. Ədibin bədii yaradıcılığın nəzəri məsələlərinə xüsusi önəm verməsi onun bir çox məqalələrindən, məktublarından, arxiv sənədlərindən də məlum olur. "Xortdanın cəhənnəm məktubları" povestinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri ilə yanaşı, mükəmməl bədii sənətkarlıq keyfiyyətləri də yazıçının yaradıcılığa həqiqi bir məsulliyətlə yanaşmasının təzahürüdür. Bu baxımdan ilk nəzərə çarpan uğurlu cəhətlərdən biri əsərin təhkiyəsidir. Məlumdur ki təhkiyənin müxtəlif variantlı funksional üslublarını təsvir predmeti, janrın fərdi üslub xüsusiyyətləri şərtləndirir. Xarakterinə görə təhkiyə obyektiv, neytral, yaxud müəllifin hisslərindən asılı olaraq subyektiv səciyyə daşıya bilər, struktur özəlliyi əsasən narratorun (fransız dilində "narrateur"-söyləyici deməkdir. Təhkiyəni aparən real və ya qeyri-real şəxs anlamındadır.) mövqeyindən və təsvir olunan hadisəyə münasibətindən asılı olur. Hadisələrin təqdimatı, dərk olunması və digər personajların hərəkətlərinin şərhinə münasibətdə subyektiv mövqə tutması, malik olduğu məlumatın natamamlığı, digər iştirakçı surətlərə münasibətdə eksplisit psixoloji qiymətləndirmə meyarı birinci şəxs söyləyici personaj üçün səciyyəvidir və hərəkətin iştirakçısı olan söyləyici qəhrəman müəyyən yerdə, konkret bir zamanda mövcud olduğu üçün başqa yerdə baş verənləri görür kimi söyləyə bilməz, elə bu səbəbdən birinci şəxs narratorlu əsərlərdə paralel süjet xətlərinin təbii təsvirinə imkan yoxdur.

"Xortdanın cəhənnəm məktubları" povestində oxucu, Ə.Haqverdiyevin yaratdığı "mən" narratorlu təhkiyənin sözün əsl mənasında zəngin üslubi variantlarıyla rastlaşır və hər bir "mən" in özünəməxsus keyfiyyətləri, xarakteri ilə tanış olur. İlk narrator, yəni Xortdan həm də əsərin baş qəhrəmanıdır, hərəkətin inkişafı, tanışlıq, təqdimat, hadisələrə münasibət onun baxışıyla həyata keçirilir. İkinci narrator hadisələrin müəyyən dövründə süjet xəttinə qoşulan Məşədi Səttardır, onun bir qəhrəman kimi statusu Xortandan fərqli olduğu kimi söyləyicilik funksiyası da fərqlidir. Xortdana təsadüfən yol yoldaşı olan bu adam yol boyu rast gəldikləri, Xortdanın marağını cəlb edən tanıdığı adamlar haqqında məlumat verir və qəhrəmanla bağlı söylənənlər qəhrəmanın şəxsiyyətini üzə çıxarmağa istiqamətlənmiş xüsusi hadisələri əhatə edir, təəssüratın formalaşmasında söyləyicinin subyektiv münasibəti də mühüm rol oynayır. Üçüncü narrator Xortdanın cəhənnəmdə rastlaşdığı və burada ona bələdçilik edən Odabaşısıdır. Əgər Xortdan bir surət kimi səciyyəvi cəhətləri ilə yetkin qəhrəman səviyyəsinə qalxa bilsə və təhkiyəçi kimi subyektiv "mən" söyləyiciliyini doğruldursa, yəni təhkiyə-sində də "özünü" mövcuddursa, Məşədi Səttarın subyektiv və "məqsədli", qəhrəmanının psixoloji portretini tamamlamağı bacaran təhkiyəsi onun özünün də obrazını huşyar, ağıllı zəmanə adamı kimi təqdim edir. Odabaşı isə həm qəhrəman, həm də təhkiyəçi mövqeyində tam aşkarlanmır, oxucu marağından kənar qalır. Odabaşının portreti Xortdanın təqdimatıyla verilir, fəaliyyəti Xortdanın

suallarına cavab verməkdən ibarətdir və müvafiq olaraq təhkiyəsi də əvvəlkilərə nisbətən neytraldır, üçüncü şəxsin dilinə yönəlir. Məsələnin bu yönünün bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri arasında ən çox nəzərə çarpanı yenə də "Oda-başının hekayəsi"nin povestə sonradan əlavə olunmuş əlahiddə konstruksiyalı mətn olması ilə izah oluna bilər. Çünki ədib bu hissəni 1907-ci ildə "Molla Nəsrəddin"də dərc olunmuş "Cəhənnəm məktubları"na əlavə etməklə yenidən işləmiş, "Xortdanın cəhənnəm məktubları" adıyla nəşr etdirmişdir.

Müxtəlif funksiyalı, çoxcəhətli mürəkkəb təhkiyə sistemi vasitəsilə Ə.Haqqverdiyev, povestdə zahirən sadə hərəkətli (Xortdanın səfərləri) görünərsə də, geniş panoram, zəngin kolorit, rəngarəng tipaj qruplarını çevik dinamikaya malik ümumi bir mətn kontekstində məharətlə toplamışdır. Əsərdə Xortdanın həm qəhrəman kimi fəalliyəti, həm də narrator kimi təhkiyəsi, dediyimiz kimi, aparıcı mövqeyə malikdir və bu baxımdan onun oxucu ilə "ərkyana" münasibətinə dəstək verən ikinci formal cəhət, ünsiyyət cəhdi-"oxucular məni bağışlasınlar...", "soruşa bilərsiniz..." və.s. bu kimi "dialogları" (əlbəttə, bu, şərti dialoqdur, çünki oxucunun qarşı tərəf olaraq funksiyası "dinləməkdən"-oxumaqdan ibarətdir) və əsərin əvvəlindəki daxili monoloqudur: "Öz-özümə dedim: məgər mən Xristofor Kolumbdan əskik oğlanam, getdi Amerikanı açdı və ya Magellandan əskigəm ki, dünyanı dörd dəfə dolanıb, nə qədər bilinməz yerlər, cəzirələr tapdı. Doğrudur, yolda vəhşilər onu öldürüb bozbaş bişirdilər. Bu da onun öz taktikasıdır. Bir "ismi-əzəm"oxuyub onların gözüne üfürsəydi, hamısının gözləri tutulardı, o da yolu ilə düz çıxıb gedərdi. Kafir olduğundan "ismi-əzəmi" bilməyirdi. O idi ki, bəlaya uğradı. Və ya Vasqo de Qamadan, ya Nansendən qalanam və ya İskəndəri-Zülqərnəynlə zülmata gedənlərdən aciz oğlanam və ya şeyxi-səyyahdan acizəm ki, illərlə zövrənişin olub Hind dəryasına səyahət edib və Avropaya indi də məlum olmayan günbədi-dəvvarı tapıb, onun divarına mum yapışdırıb kimya duasını götürübdür.

Mən bunların heç birisindən geri qalan və heç birisindən aciz oğlan deyiləm. Gərək mən də gedib cəhənnəmi səyahət edib oradan xəbər gətirəm." (Sitatlar Ə.Haqqverdiyevin 2005-ci ildə nəşr olunmuş iki cildlik Seçilmiş Əsərlərinin II cildindən götürülmüşdür.)

Xortdan ilk monoloqundan etibarən savadlı, özünə güvənən, bir az inadkar, bir az da "dünya həyatına" ironik yanaşmağı bacaran bir şəxsiyyət kimi tanınır və təlqin etdiyi fikirlərinin cəlbedici yumoristik mahiyyəti oxucu marağını səfərbər etmək qabiliyyətindədir. Xortdanın həyata baxışı əlbəttə, Əbdürrəhim bəyin müəllif obrazının məsələlərə münasibətinə köklənib, onun fikirlərinin təcəssümüdür. Amma oxucu üçün bir qəhrəman kimi yenidir, maraqlıdır, orijinaldır. Yəni, yazıçı bu surəti əsərin dayaq nöqtəsinə çevirməyi bacarmış, oxucunun təsəvvüründə canlanması üçün lazım gələn bütün imkanlardan istifadə etmişdir. "Müqəddimə"də Xortdanın, əsas qəhrəman kimi, xarakteri haqda artıq müəyyən fikir yaradan yazıçı, daha sonra yola hazırlıq və səfər məqamında oxucunu sanki onun yol yoldaşına çevirir, "yaxşı yoldaş yolda tanınar" deyiminə müvafiq situasiyalardan keçirir, narrator qəhrəmanın incə müşahidəçiliyinin, şən, nikbin ovqatının sayəsində sərgüzəştlərlə dolu yolçuluq əhvalına kökləyərək bu tanışlığı davam etdirir.

"Xəbər aldım ki, Şuşaya poyezd nə vədə gedəcək?"

"Dedilər:

-On beş ildən sonra bəlkə gedə.

Dedim:

-Yox. Bir belə müddət gözləməyi mən bacarmayacağam. İşim əcələlidir.

Dedilər:

-Onda gərək faytonla gedəsən.

-Çox gözəl -deyib faytonçu çağırdım:

-Bala, faytonun sazdimı?

-Belə faytonum var ki, avtamabel onun yanında heçdir!

...- Xub, get qoş, gəl.

Faytonçu getdi, mən də əyləşib çay içdim. Bir az keçmişdi, gördüm ki, fayton ildirimi kimi stansiya tərəf çapır.

Çıxıb əyləşdim.

Faytonçu əlini havaya qaldırıb, bir qamçı mənim papağıma, birini də atlara vurub yola düşdü."

Xortdanın Qarabağ səfəri sözün tam mənasında oxucunun gözü qarşısında açılmış "tamaşa səhnəsidir" və bu "səhnənin iştirakçıları" bazar əhli, sənətkarlar, şəhərlilər, kəndlilər, tacirlər, din xadimləri kimi silklərə ayrılmış, əksərən bütün məqamlarda insanlıq simasını itirməyən, həyatını kiməsə yük etmədən, güzaran qurmağa çalışan Qarabağ camaatı-azərbaycanlılardır. Epizodik olsa da, maraqlı, orijinal səhnələrlə yadda qalan bu qəhrəmanlar çox vaxt dövrün yaratdığı naqisliklər içərisindən birtəhər sıyrılıb çıxmaq, fəaliyyətsiz, əli-qolu bağlı həyatın dibinə çökməkdənsə, müəyyən bir çıxış yolu tapmağa, ailəsini, özünü yaşatmağa çalışarkən bəzən görünən və görünməyən maneələr qarşısında məcburən kələyə də əl atırlar. Komik vəziyyətlərə düşürlər, uğursuzluğa uğrayırlar, amma dayanmırlar. Çevikdirlər, yeni yollar axtarıb tapmağa, çalışmağa, nə olur olsun, hərəkət etməyə, yaşamağa meyillidirlər. Yəni, bu qəhrəmanlar müəyyən bir səbəbdən, yaxud bir səhvinin üzündən zamanın, imkanlarının cilovunu əldən buraxa bilərlər, amma bütün məqamlarda öz "mən"inə sadıq qalır, irəliyə baxır, pis-yaxşı hərəkət etmək haqqında düşünürlər. Bu adamlar ifrat müsəlman tənbelliyindən və avamlığından uzaq canlı tipajlardır Oxucu qeyri-iradi olaraq rəğbətini onlardan əsirgəmir və bu rəğbət təminatında Xortdanın başına gələnləri lətifəvari söyləmi də çox iş görür. Bir sözlə, Xortdanın yolu Şuşaya qədər bacardığı kimi gündəlik ruzisi üçün əlləşən kiçik adamlardan ibarət "dirilər cəmiyyətindən", daha sonra "Cəhənnəm"də toplanmış cahilliyin, şöhrətpərəstliyin, acgözlüyün yetişdirdiyi "mənfə tiplərdən" ibarət "ölülər cəmiyyətindən" keçib gedir. Yazıçı bu "marşrutu" rəngarəng kolorit zəngin boyalar, bol təfərrüat, daim aktual olan milli xüsusiyyətlər məcmusunda və çox dəqiqliklə qurulmuş panoramda elə məhərdətlə, elə məhəbbətlə işləyib ki, əsərin xronotop sistemi bu gün belə o yerlərin mənzərəsini, özəlliyini bərpa etməyə kifayət edər. Əlbəttə, bu sahədə Ə. Haqverdiyevin rejissorluq qabiliyyəti, (Əbdürrəhim bəy dramalarının bir çoxunun səhnə quruluşunu özü hazırlamışdır) səhnəni tam rəkursda görə bilmək bacarığı da öz təsirini yetərincə göstərmişdir. Oxucu isə bu mənzərələrin, insanların, onların həyat tərzinin təsvirini hər bir hadisəyə "müvafiq" bir başqa olayı xatırlayan və özünəməxsus şərhilərlə zənginləşdirən, fikir təlqin edən "Tiflisli qonaq" Xortdanın yarızarafat, yarıgerçək, yarı kinayəli söyləmindən "eşidir", onun gözü ilə "görür":

"Tiflisdə gedərsən restorana, çığirtmanın adını çexoxbili qoyub gətirib verirlər adama. Nə yağı var, nə dadı, nə də duzu. Bir manat yarım da adamdan alırlar. Bu kişi məndən bir manat aldı, amma çığirtması dəyərdi iki manata. Sonra eşitdim ki, Qarabağda bir cür quş var, adına sağsağan deyirlər. Bu çığirtma onun ətindəndir. İnşallah cəhənnəmdən qayıdan baş, yenə Bərdə bazarından ötüb, bir neçə dənə sağsağan alıb Tiflis rəfiqlərimə peşkəş aparacağam. Çox dadlı quşdur. Hələ də dadı damağımdan getməyib."

"Ağdam bazarı böyük bir meydançada vaqə çərgül tikilmiş, içərisi, çölü dükanlardan ibarət bir bazarıdır. Bazarın qabağı həmçinin bir açıq meydanıdır ki, burada bazar günləri adam əlindən tərpenmək mümkün olmur. Ətraf kəndlərdən mal alanlar, mal satanlar hamısı bu meydançaya cəm olurlar.

Bir yanda çuval-çuval buğda qoyulub. Bir yanda yağ-pendir. Bir yanda satlıq qoyun və qaramal. Bir tərəfdə arvadlar əyləşib qazanlarda ciyər qovurması qovurlar. Bir yanda görürsən dəllək bir nəfəri daş üstündə əyləşdirib başını qırır.

Hər bazar günü bu meydanda iyirmi-otuz min manatlıq alış-veriş olur. Dükançıların da alış-verişləri öz qaydası ilə.

Meydanda bir nəfər dəllək mənim diqqətimi cəld elədi. Bu adamın nə başında, nə sifətində dərman üçün bir tük yox idi. Boyu azından bir sajen.

Dedilər: bu, məşhur usta Quludur. Bazarda dolanır, elə ki gördü kəndlinin biri daş üstündə əyləşib, xəlvətcə daldan gedib, qəfildən onun papağını götürüb, başını islatmağa başlar. Kəndlinin qışqırtısı heç bir fayda verməz. Güclə başını qırqıb, bir şahı pulunu alıb əldən qoyacaq." "Restoranın təmizliyinə söz yoxdur. Divarlarının yanında çarpayılar qoyulmuş, hamısının üstünə fərşlər salınmışdır. Bir kənarda kürə qoyulub. Restoran sahibi də başında araçqın, döşündə döşlük, kürənin arxasında durub, qabağında düzölmüş tavalardan, qazanlardan müş-tərilərin istədikləri xörəkləri çəkib verir. Çarpayıların üstündə neçə nəfər əyləşib. Kimi xörək yeyir, kimi içir, kimi qəlyan, ya çubuq çəkir." "Qərvənddə camaat çoxdur və camaatın həştad faizi Kəkilbəyovlardır. Hər baqqalı, dəmirçini, kömürçünü, arabaçını...dindirirsən, deyir, mənim fəmilim Kəkilbəyovdur.

Kəkil bəy keçmişdə Qərvənddə və ətrafında sayılan bir adam imiş. Qocaların dediyinə görə onun on iki oğlu var idi. Hər səhər çıxıb qapıda qoyulmuş çarpayının üstündə əyləşərdi və on iki oğul da səf çəkib qulluğunda durub onun əmrini gözləyərdi. Hər birinə vəzifəsini söyləyib yola salardı. O on iki nəfərin övladından bir kənd əmələ gəlib." "Əgər Ağdamın hamı hacılarından və kərbəlayı-məşədilərindən, seyidlərindən, kəndlər arasında olan qurtarmaz və tükənməz müharibələrdən söhbət başlasaq, gərək bir il burada oturaq." "Bir qədər gedib uzun bir hasara çatdıq. Hasar bir dağın başında "Qarqar" deyilən bir çaya tərəf enib, çaydan keçib o biri dağın üstünə dikləndir. Gəndən baxanda guya bir bayquş qanadlarını çayın kənarlarına sərib, çaydan su içməkdədir.

Məşədi Səttar dedi:

-Bu hasara Əsgəran deyirlər. Gərək eşitmiş olasınız.

Dedim:

-Çox gözəl eşitmişəm və oxumuşam...İxtiyar mənim əlimdə olsaydı, bu hasarı, qədim hasardan olmasına baxmayaraq, kökündən qazardım. Bəlkə bayquş kimi göz qabağında durub, keçmiş qanlı günləri baxanların yadına gətirməyə"və s... (Xortdansəfər boyu "bitərəf səyyah müşahidəçiliyi"ne əksərən sadıq qalsa da, göstərilən sonuncu dialoq yeganə epizoddur ki, Əbdürrəhim bəy olaraq müəllifin məsələyə münasibəti nizami pozur.)

"Yoldaşımın adı Məşədi Səttardır"...

Yol təəssüratı digər bir narratorun söyləməində konkret istiqamətlərə yönəldilir və situativ məqamlarda dəqiqləşdirilir. Xortdanın-"Yoldaşımın adı Məşədi Səttardır. Şuşada sərrac dükanı var və hər bazar günü Ağdama gəlib gedərdi. Bu, bir söhbətçil arif adam idi və danışığından da əhli-savad olduğu da anlaşılırdı"-deyə təqdim etdiyi ikinci narrator, Ağdamdan Şuşaya çatana qədər hər halına bələd olduğu ərazinin, yolüstü rastlaşdığı, portreti Xortdanın təsviri ilə çəkilməklə paralel təhkiyəyə imkan yaradan obrazların tipik xüsusiyyətlərinin özünə-məxsus təhkiyəçisi qismində təqdim olunur. Yazıçının təqdimatında Məşədi Səttar həm də bir bələdçidir, bu yerlərin adamıdır. Xortdanın söyləməindəki "üfüqi" zahiriliyin "şaquli" dərinliyini, yəni zahiri yaradan səbəbləri də ətraflı bilir, bütün həyatını bu yerlərdə yaşamış, keçmişin, reallığın bütün məziyyətlərini araşdırıb düzgün qərarlar qəbul etmiş bu "müsinni" şəxs dünyagörmüş adamdır, hətta sanki öz qədim yurdunun yaşığıdır, tarixi hadisələri gözü ilə görmüş kimi danışır və artıq ətrafında baş verənlər, gördüyü, eşitdiyi qeyri-adi olaylar belə onun təcübündən kənardadır. "Xocalı çayını və "Çaparxana"sını keçib bir səhraya çıxdıq.Yolun altında və üstündə nizamlı düzölmüş "Tökmə təpələr" var idi.

Məşədi Səttar nağıl etdi ki, bu təpələr də qədim hasardandır. Burada qədim zamanda Sultan Səlimlə Şah İsmayılın arasında böyük müharibələr olubdur."

Yazıçı "məkan"ı qurur və oxucuda məkan haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Sonrakı prosesdə ilk baxışdan seçilməyən rənglərin, görünməyən tərəflərin spesifikasiyasını tam işıqlandırılması üçün yeni bir cəhd lazım gəlir. "Romançının həyat görüntüləri üçün həm özünün mövqeyini, həm də bu həyatın ifadəsini yaratmaq mövqeyini müəyyənləşdirən hansısa forma-janr mahiyyətli maskaya ehtiyacı olur" (M.M.Baxtin) ki, Məşədi Səttarın bir surət kimi səhnəyə gətirilməsi məhz bu məqsəddə xidmət edir, bir obraz kimi funksional fəaliyyəti yalnız onun təhkiyəsi ilə bağlıdır və bədii priyom kimi bunu da Əbdürrəhim bəyin uğurlu yazı manerası olaraq qiymətləndirmək lazımdır. "Bir-iki verst getmişdik ki, "Nəsirbəyli" adlı bir kəndin qabağında bir nəfər müsinni kişi əl eləyib faytonu dayandırdı və yavaşcadan nə dedisə, faytonçu üzünü mənə çöndərüb dedi:

-Bu kişi mənim dayımdır. Şəhərdə vacib işi var, izin verin yanımda əyləşdirim.

Cavabında dedim:

- Sənin dayın mənim yanımda da əyləşə bilər. Bahəm söhbət edə-edə gedərik. Təklil də mənə əl verməz."

Elə qəhrəmanının tanımadığı yol adamına belə kübar münasibətindən Qarabağın nəcib övladı olduğunu artıq biruzə edən yazıçı, adlarından tutmuş, ərazinin detallaşdırılmış təsvirinə qədər dəqiqliklə qələmə aldığı ətraf kəndləri, dəyişmiş məkanı, eləcə də ümumi panoramdan ayıraraq ön plana çəkdiyi üç tipajı nabeləd narratorun - Xortdanın sözlərində təqdim etməklə ekspressivliyə xələl gətirməsin deyərək, bu yerdə təhkiyəni hər həftə Şuşadan Ağdama gedib-qayıtmalı olan Məşədi Səttara "həvalə edərək" ustalıqla yeni vəziyyət yaradır. Yolda rastlaşdıqları "evini imam yıxmış" üç nəfərin əhvalatını olayların şahidi və sərraclıq uyuşmayan geniş dünyagörüşlü, bir az da Yusif Sərrac kimi açıq düşüncəli (Ə.Haqverdiyevin öz qəhrəmanını M.F.Axundzadənin qəhrəmanı kimi sərraclıq peşəsinə bağlaması bəlkə də təsadüf deyildi) Məşədi Səttarın sözlərində və şərhində təqdim olunmasına ədibin məqsədli seçilmiş ifadə tərzini desək, səhv etmərik. Məşədi Səfər, Məşədi Seyfulla və Hacı Mehdi oğlu Əsgər, Məşədi Səttarın yaxşı tanıdığı, ünsiyyətdə olduğu adamlardandır, bu yerlərin yaşam mentalitetinin müxtəlif yaş qrupunu təmsil edən nümayəndələrdir. Hər üçü iflasa uğramış ticarətçidirlər və hər üçü ticarətə yaraşmayan israfçılığın, diqqətsizliyin, plansızlığın qurbanı olmuşlar. Məşədi Səttarın sözlərində hər üç personaj eyni ritmə, üsluba malik təhkiyə və inkişaf xətti üzrə təqdim olunur. Əvvəl qəhrəmanın ilk görünüşü, zahiri portreti, bundan sonra Məşədi Səttarla "təması", daha sonra Məşədi Səttarın sözlərində dəqiq mahiyyətli bədii detallardan qurulmuş süjet daxilində qəhrəmanın şəxsiyyətinin aşkarlanmasına yönəlmiş inkişaf xətti təhkiyəni konkret mərhələlərə bölür və müəllifin məramını uğurla doğruldur.

"Bu kişi varlı-hallı bir adam idi"...

Birinci personaj - "Bu kişi varlı-hallı bir adam idi. İldə bir-iki dəfə Şiraza gedib, oradan neçə yük papaq dərisi gətirərdi. Yaxşı da qazanardı."

Məşədi Səfər hər ilin məhərrəm ayında yeddi gün bol-bol imam ehsanı verərək ehtiyacı olanlardan daha çox mollaların, seyidlərin qarnını doyurmaqla, satdığı evinin son pullarını Məşhəd ziyarətinə xərcləməklə var-yoxdan çıxıb. Yeni "axirət cənnətini qazanmaq" naminə gerçək dünyasını cəhənnəmə döndərüb. Artıq ömrünün çoxunu yaşamış bu adam böyük peşmançılıq keçirsə də, dəyişmək, əvvəlki həyatını qaytarmaq iqtidarında deyildir. O, başına gələnlərdən dərs alıb başqa yönlü yeni həyata da cəhd göstərmir, artıq olanlarla barışmış, taleyin hökmünə boyun əymişdir.

-"Əhvalın necədir, ev-uşaq salamatdırımı?"

- Nə əhval, ay məşədi? Əhvalım budur ki, görürsən. Qoca vaxtımda görəcəkli günlərim var imiş. Bir vaxt var idi sənin kimi qonaqların iyirmisi qapımdan girərdi. Xəcalət çəkmirdim. İndi...Özün görürsən. İndi, budur, səni görüb

xəcalətimdən istəyirəm ki, yer ayrılınsın, girim içinə. Mən Məşədi Səfər olam, sən gəlib mənim evimin yavuqluğundan ötəsən, mən də səni yoldaşınla bir yerdə aparıb evimdə bu gecə qonaq saxlamayım? Bu mənim üçün ölümdən bətərdir."

Həyatının məcrasının dəyişməsinə, gün-güzaranının ağırlaşmasına baxmayaraq, Məşədi Səfər əvvəlki xislətini unutmayıb, onunçün evinin qarşısından keçən tanışını qonaq kimi ağırlamağın imkanından məhrum olmaq "ölümdən bətərdir." Yazıçı burada incə bir nüansı da nəzərə çatdırır: Məşədi Səfər üçün indiki durumu özünün, ailəsinin müflis vəziyyətinin, övladlarının qaranlıq gələcəyinin faciəsi deyil, qonaq qəbul edə bilməməyin faciəsidir. Çox güman ki, əvvəlki məişət şəraitini, maddi imkanlarını bərpa edə bilsə, yenə elə əvvəlki həyat tərzi ilə yaşayacaqdır. Yeri gəlmişkən, bu əsər boyu və digər əsərlərində müxtəlif münasibətlərlə tez-tez rast gəlinən ifrat "qonaqpərəstlik damarı", kişinin camaat arasında mövqeyinin "qonağa hörmət"inin, məclisindəki plovun kəmiyyəti və çeşidinin səviyyəsi ilə müəyyənləşməsi yazıçının ironik gülüş hədəflərindən biridir. Milli ənənələrimizin özəlliyini qatbaqat bilən və təəsübünü çəkən yazıçı (əsərlərindən əlavə məqalələrindən də bu aydın görünür) özünəməxsus bir nəcabətlə bəzən normal həyata dəxli olmayan məsələlərdə bəhşkarlığa girərək canfəşanlıq göstərməyi millətimizin tənqid olunması xüsusiyyətləri sırasında görür və əsas səbəbi qlobal baxımdan işıqlandıraraq bütün müsəlman dünyasının zəifliyi kimi göstərir: "Müsəlman tayfası indiyədək yabılıqda olub, nə maarif arpasından, və nə təməddün samanından, və nə tərəqqi otundan ona qarındolusu indiyədək verilməyib" - deyirdi. ("Bizim yabılığımız" məqaləsindən) Qəhrəman haqqında son fikir isə yenə narratorun subyektiv rəyinə əsasən yozulur: "İndi buna "evini imam yıxsın" demək olar, ya yox? Özü öləndən sonra da balaları yəqin dilənəcəklər. Buna "imam balalarını yetim qoysun" demək olar, ya yox?" Yeni, Məşədi Səfərin maddi və mənəvi durumu söyləyicinin subyektiv münasibətilə oxucunun emosional vəziyyətinə istiqamət verir, əlavə psixoloji təsire çevrilir. Əvvəldə verilmiş - "Bir qədər getmişdik, "Qarahacılı" deyilən yerdə bir qoca kişiye çatdıq. Təqribən altmış yaşında, qırmızı saqqal, sinəsi açıq, başına papaq əvəzinə yaylıq bağlamış, qabağında bir yüklü uzunqulaq yavaş-yavaş gedirdi" - tanışlıq epizodu ilə Əbdürrəhim bəy sənətkarlığında yüksək mövqeyi ilə seçilən bədii detal önə çıxır və fikir tamamlanır. Məşədi Səfərin psixoloji vəziyyətini belə məqamda əvvəlcədən nəzərə çatdıran detal (başına bağlanmış yaylıq) incə bir tərzdə fikrə yol açmağa və uğurla başa çatdırmağa müvəffəq olur. Məşədi Səfərin papaq əvəzinə yaylıq bağlaması kasıblığın əlamətindən daha çox keçmiş günlərin nostalgisindən uzaqlaşmaq istəyindən, acı təəssüf hissəsinin hər an onu incidən təəssüratını unutmaq meylindən irəli gəlir. Digər tərəfdən obrazın mənəvi keyfiyyətlərini tamamlayan uğurlu bədii detal onun zahiri portretinə əlavə olunmuş qarşısınca gedən yüklü uzunqulaqdır. Uzunqulağın belindəki yükə, yerisinin ağırlığında, fağırılığında və kütlüyündə Məşədi Səfərin taleyinin rəmzi mənası gizlənir. Qəhrəmanın mənəviyyatında başlıca cəhət kimi göstərilən gerilik və süstlük belə bir detailin vasitəsi ilə daha görümlü olur. Faytonun onu haqladığı və geridə qoyub uzaqlaşdığına göstərilməsi də təsadüfi deyildir, Məşədi Səfərin məişətinin və taleyinin son şərh kimi maraqlıdır.

"Məşədi kişisən, səndə yalan olmaz"

İkinci personaj - orta yaşlı Məşədi Seyfullanın taleyini də "imam evini yıxmış"lara aid etmək olar. Amma o, Məşədi Səfərdən aktiv və "tədbirli"dir. Arvadının zinət əşyalarını satıb kiçik dükən açmaqdan tutmuş, avam camaata qara daşların Məşhəd ziyarətini gözü ilə gördüyünü danışmaqla emosiyalarına hakim olmaq və elə o fürsətdə yeni bir rəvayətlə and içərək evində çılpaq oturan seyid qızına (əslində seyid qızı öz arvadı idi günortaya qədər paltarsız oturmağı ona özü tapşırırdı) ianə toplamaq "məcburiyyətini" bəyan etməyə qədər, müxtəlif avantürələrlə vəziyyətdən çıxmağı bacaran bu adam sonunda daha "optimal" variantla əl atır. Ətraf kəndlərdə vəfat edən imkanlı adamların təziyə mərasiminə gədir,

başsağlığı verir, məclisi tərk edərkən ev sahibinə yaxınlaşıb mərhumun ona borcu olduğunu bildirir. Ev sahibi bir müddət tərəddüd etdikdən sonra mərhumun xatirinə "borc"u verməyi qərarlaşdırır. Yəni, öz həmyerlilərinin etik-psixoloji durumunu, mental dəyərlərə, adət-ənənəyə bağlılıq səviyyəsini mükəmməlliklə mənimsəmiş Məşədi Seyfullanın qurduğu oyunlarda hər variant üçün hazır "taktika"sı var, qazanc götürmək üçün doğru olan və olmayan bütün yollar onunçün münasibdir.

"-Gərək mən söhbəti açmayaydım. İndi ki bir səhv elədim, gərək deyim, rəhmətliyin mənimlə bir xırdaca hesabı var. Keçmişdə mal aparıbdır, bir əlli manat qalıbdır. Mən bir söz demirəm, istəmirəm də. İstəyirsiniz mərhuma halal eləyim. Ancaq deyirəm ki, biləsiniz. Mərhumun varisləri bir-birinin üzünə baxıb, ürəkləri yumşalmış hallarında ölümlərini şüglizimmə eləmək istəməyib pulları verirlər. Bəzən oxu daşa da toxunur: mərhumun varisləri görürsünüz ki, deyirlər: - A məşədi, sənin sözüne inanmamağa haqqımız yoxdur, məşədi kişisən, səndə yalan olmaz. Ancaq nisyə mal almaq mərhumun adəti deyildi. Bir il çıpaq qalmağa razı olardı, üç arşın nisyə qədək almazdı. Cavabında məşədi deyir: - Nə etməli, siz vermirsiniz, mən də istəmirəm. Pul deyəndə əl çirkidir, rəhmətlə iyirmi il duz-çörək yemişik, qurban olsun o duz-çörəyə...

Bir neçə gündən sonra görürsünüz varislər şübhədən çıxmaq üçün özləri gəlib azdan-çoxdan məşədiyə verib halallıq alırlar."

Qəhrəmanının sərgüzəştlərindən, planlı bleflərindən ətraflı söhbət açan Məşədi Səttar, fikrini "Bu yaxında "Xocalı" adlanan bir kənd var. Bu günlərdə orada Hacı Zeynal adlı bir varlı kişi vəfat eləyibdir. Məşədi yəqin onun təziyəsindən gəlir. Görəsən varislərindən nə qədər çırpıbdır."-sözlərlə yekunlaşdırır. Onun bu qəhrəmana münasibəti fərqlidir, bilir ki, Məşədi Seyfulla bicliyi, fırlıdaqçılığı ilə ən çətin vəziyyətlərdən çıxış yolu tapacaqdır, əvvəlki qəhrəmanından fərqli olaraq bu kişinin özündən sonra "balaları dilənməyə" məhkum deyillər. Əslində, təsvir olunan ikinci tipaj da xarakterinə görə Əbdürrəhim bəyin dövr üçün yeni tapıntısı idi və müxtəlif səviyyəli belə qəhrəmanları onun digər əsərlərində də müşahidə etmək mümkündür. "Qarabağlı pikaronun" obrazı hələ struktur və inkişaf baxımından pikareska (diribaş, fırlıdaqçı qəhrəmanın sərgüzəştlərindən bəhs edən orta əsrlər Avropa romanı) qəhrəmanı statusuna yetməsə də, müəyyən cizgiləri ilə bədii tipikləşdirməyə imkan yaradır. Ə.Haqqverdiyevin qəhrəmanı çoxvariantlı ənənəvi pikaro obrazının ümumi cəhətlərini özündə toplayır; tədbirlidir, işbazdır, çevikdir, ağıllıdır. Lakin bununla yanaşı, fərqli mentalitetin nümayəndəsi kimi daha çox özəl keyfiyyətlərə malikdir. O, iddialı olduğu qədər də özünə inamlıdır. Öz baxımından anormal gördüyü situasiyalara çox incəliklə təhlil edir və "uyğun" qərar qəbul edərək vəziyyətdən çıxış bilir. Əslində yönümdən asılı olmayaraq iti ağılına, intuisiyasına qibtə olunması bu adam "camaat" deyilən məfhumun dəfələrlə oxuduğu kitab kimi hər səhifəsinə beləddir və başqa həmyerliləri kimi özü üçün ondan umacağı, alıb verəcəyi, çəkinəcəyi bir yer də saxlamayıb. Bütün bu əcaibliyin anonsu kimi müəllif Xortdanın sözləriylə qəhrəmanını mövqeyinə, şəxsiyyətinə, əməlinə müvafiq bir gözlənilməzliklə: - "Bir də baxdıq, bir nəfər qırmızısaqqal, uzunboylu, arıq kişi, özü kimi bir arıq yabının belində, tərkində xurcun, atıla-atıla gəlir"- deyə təqdim edir.

"Bu da bir tühaf vücuddur"

"Məşədi Səttarın qəhrəmanları" içərisində struktur baxımından ən mürəkkəbi və maraqlısı onun -"bu da bir tühaf vücuddur" - deyə təqdim etdiyi üçüncü personajdır:

"- Bu şəxsin adına Hacı Mehdi oğlu Əsgər deyirlər. Atasına böyük sərvət qoyub getmişdi. Sərvətin çox yarısını dost-aşna yolunda xərc etdi. Qış fəslində az gecə olardı ki, bunun evində neçə nəfər qonaq plov yeməsin. Bahar fəslində hər həftə dost-aşnalarını şəhərin ətrafındakı çay kənarlarına, meşələrə, bulaqlara, "Tursu" deyilən yerə qonaq çağırır, xanəndə və nəvazəndələrlə onlara kef verərdi.

...Qalan dövlətinin də axırına İrlandan gəlmiş bir dərviş daş atdı. Dərviş elmi-kimyada məharət yetirdiyinə bunu inandırıb və hər mədəni döndərib qızıl eləmək sirrini bildiyini söyləmişdi. Bu bədbəxt oğlu da aldanıb dərvişi gətirib saldı evinə. Əlində olan mayanın hamısını kürədə yandırandan sonra, bir səhər durub dərvişi qaçmış gördü."

Göründüyü kimi, bu qəhrəman "Hacı Mehdi oğlu Əsgər" adlandırılır və artıq adı qəhrəman haqqında müəyyən bir fikir yaradır. Şəxsiyyəti hələ də yəqin ki, yaxşılığıyla məşhur kişinin kölgəsində qalmış, amma hissiyyəti, zəka potensialı, Dilboz atının sürətinə müvafiq, qaynarqanlı bu gənc sadəcə Əsgərdir, atasının hacı "tituluna" rəğmən, bəlkə də soydaşlarından daha geniş imkanlara malik olsa da, adının qarşısına rütbə qoşulmasının "qayğısına qalmamışdır", özəlliyiylə öz mühitini çoxdan arxada qoymuşdur. "Bir dəfə dost-aşnasına xəbər verdi ki, hamısı cümə günü ona, aşırmaplova qonaqdırlar. Biz çox fikir elədik ki, "aşırma plov" bu nəyə deyir, bir şey anlaya bilmədik.

Axşam cəm olduq bunun evinə. Adama bir-iki stəkan şirin çay içib bir qədər söhbət edəndən sonra hər iki adama bir məcməyi plov gəldi və hər məcməyidə iki ədəd kəklik ayaq-ayağa bağlanıb plovun üstündən aşırılmışdı. Aşırma plov bu imiş." Məşədi Səttarın söylədiyi bir-neçə kiçik, lakin tutarlı epizoddan məlum olur ki, Əsgər həyatı bütün gözəlliyi ilə, sevə-sevə, duya-duya yaşamaqdan zövq alır və ətrafındakı hər kəsi bu zövqün içində görmək istəyir, ancaq "hər birinsanın bir zəif cəhəti vardır" məntiqilə yaşayan camaat üçün, bu özəllik onun kəsiri, sızıntı ötürən çatıdır. Əsgər bu baxımdan camaat arasında bir növ "ağ qarğa" təsiri bağışlayır. "İndi bunun Ağdamda bir xırdaca dükanı var, oturub alış-veriş eləyir. Hər nə qazansa, dost-aşna yolunda xərc eləyir. Bir nəfər onun axırını köynəyini istəyə, yəqin çıxarıb verər" - ifadəsi ilə yazıçı qəhrəmanın portretininin yekun cizgilərini vurur və eyni zamanda həm oxucu, həm də qarşı tərəflə, camaatla qarşı-qarşıya qoyur. Sanki "nəticəyə" hazırlıq görür, oxucunun diqqətini sözün tam mənasında fəallaşdırmaqla öz ardınca aparır.

Yeri gəlmişkən, Ə.Haqverdiyevin nəsr əsərlərində qəhrəmanı əhatə edən konkret bir icma, insan toplumu, cəmiyyətin, camaatın obrazı (camaat obrazı adlandırmaq daha uyğundur) haqqında xüsusi mövqeli və statuslu qəhrəman kimi söz deməyə dəyər, çünki bütün situasiyalarda bu obraz öz siması, xarakterik cəhətlərlə müəyyən bir səviyyədə görünür və tipik səciyyə daşıyır və Camaat obrazının stabil mövqeyi daha çox Ə.Haqverdiyev yaradıcılığının fərdi xüsusiyyətləri kimi özünü doğruldur. Bunu "Xortdanın cəhənnəm məktubları"nda yer almış bir neçə variantdan əlavə, yazıcının "Uca dağ başında", "Çeşmək", "Haqq Mövcud", "Şeyx Şəban", "Mirzə Səfər" və s. hekayələrində müşahidə etmək olar. M.M.Baxtin "Romanda zaman və xronotopun formaları" adlı tədqiqat əsərində kökü çox qədim dövrlərlə bağlanan plut, axmaq və təlxək obrazlarının prozaik janrlarda funksiyasını təhlil edərək göstərir ki, bu obrazlar öz ətrafında xüsusi bir ovqat, xronotop yaradır. Bu fiqurlar özlərilə ədəbiyyata əvvəla xalq meydan tamaşalarının havasını gətirirlər, yeni xalq gülüşüylə əlaqə-dardırlar. İkincisi bu fiqurların elədikləri, danışdıqları meydan teatrında olduğu kimi zahiri örtük, maska xarakteri daşıyır, əslində onların fəaliyyətini olduğu kimi deyil başqa yöndən, hətta bəlkə əks mənada qəbul etmək lazımdır. Üçüncü məsələ isə onların mövcudluğunun digər bir mövcudluğu dolayı yolla əks etdirməsidir. Onlar özəl bir əlahiddəliyə və hüquqa - bu dünyaya özgə olmaq hüququna malikdirlər, onlar mövcud yaşayış qaydalarının heç birilə ittifaqa girmirlər, heç nə onları razı salmır, onlar hər bir vəziyyətin astarını, yalanını görürlər".

Ə.Haqverdiyevin maarifçilik baxışlarının əsas cəhətlərindən biri hər bir vətəndaşında, zəkanın, düşüncənin və enerjinin işığını görə bilmək, duymaq bacarığı idi. Camaatın hər bir üzvünün "dəliliyə" namizədliyi, yəni camaatdan ayrılıb "təklənmiş"liyə təhkim edilməsi hər bir üzvün öz daxilində narahatlıq yaradan, düşündürən insanlıq zəkasının, təbii insan psixologiyasının nəyisə

dərk etmək, özü haqda, özünə aydın olmayanı, yaxud aydın olsa, özünə etiraf edə bilmədiyini eşitmək ehtiyacından irəli gəlir.

Ə.Haqqverdiyevin təsvirində rəngarəng variantlı "camaat" ümumi bir yolla gedən insan qrupudur. Xalq gülüşüylə bu insan toplumunun üzvləri arasında o bütün fərqləri aradan götürür, obrazda ümumi bir bütövlük, vəhdət yaradır. Yazıçının "Camaat"ı qəhrəmanlarla münasibətdə inkişaf etdiyi, daha doğrusu, onun xarakterik xüsusiyyətləri öz üzvlərinə münasibətdə aşkarlandığı kimi, ayrı-ayrı qəhrəmanların Camaata münasibəti, davranış və fəaliyyəti də qəhrəmanın taleyini müəyyənləşdirir. Camaatın bir personaj olaraq davranış stereotiplərinin həddləri müəllif tərəfindən dəqiqliklə, aydın şəkildə göstərilir və bununla da onun funksional xarakteristikası öz təbii axarı ilə biçimlənib müəyyən şəkil alır. Onun bir obraz olaraq portret cizgiləri müəyyən bir fərd ömrünün ümumiliyinin təsdiqi, yaxud inkarıyla meydana gəlir. (Şeyx Şəban, Mirzə Səfər) Yeni yazıçı əsərdə qəhrəmanın bütöv ömrünün ayrı-ayrı situativ məqamlarında səciyyəvi cəhətlərini aşkara çıxarırsa, eyni zamanda onunla qarşılıqlı şəkildə Camaat obrazı da bütövləşir. Lakin fərd və cəmiyyət qarşılıqlı əlaqəsi eyni tipdə olmur, dramatik pafosdan asılı olaraq Camaat obrazının və onu təşkil edənlərin xarakteri dəyişilir, nəticə məhz qarşılıqlı əlaqənin yekunu kimi meydana çıxır.

Bizim nəzərdən keçirdiyimiz Camaatın mənsub olduğu şəhər global baxıma daxil deyildir, yəni Azərbaycan şəhərinin ümumiləşdirilmiş obrazı deyil, özünün konkret məkanına, əhvali-ruhiyyəsinə bağlı olan əyalət şəhəridir. Yazdan payıza qədər təbiətindən tutmuş, iqtisadiyyatına, məişətinə qədər çoxluq, bayram əhvali- ruhiyyəsi ilə yaşayan, payızdan yeni bahara qədər isə həmin əhvali-ruhiyyənin havası ilə o şəraitə bərpə etməyə çalışan şəhərin özünəməxsus stereotip qaydaları, psixologiyası vardır və yazıçı həmin yerlərin sakininin söyləmində bu ovqatı çox təbii bir şəkildə ifadə edir:

"Bizim Ağdam bazarını gördünüz. Tühaf bir bazardır. Orada bu bazardan o bazaradək tamam bikaçılıqdır. Alış-veriş nüdrətən olur, bəlkə bir yerdə ölü düşə, kəfən, sidrü kafur üçün bazara gələn ola. Dükənçilər dəstə-dəstə bu dükanda o dükanda yığışib boş söhbətlərlə vaxt keçirirlər.

İttifaqən, Bakıdan, Tiflisdən, ələlxusus Moskvadan tacirlərin biri qayıdıb gələndə bazarda bayram olur. Neçə günlərlə bədbəxtlərə rahatlıq verməyib, hər gün başına cəm olub, onu gördüyündən, eşitdiyindən, gedib gəldiyindən danışdırıb qulaq asırlar."

Əsgər, var-dövlətinin "dibinə daş atmış" dərvişə aldanarkən artıq öz əhatəsinin əyləncəsinə, təlxəyinə çevrilmənin "sözbirliyi" təhlükəsinə tuş gəlmişdi. Lakin camaata maymaq biçimində görünən cavan, mənsub olduğu toplumdən daha tədbirli, daha ayıq, daha xarizmatik olduğunu və ondan daha yüksəkdə dayandığını arifanə hərəkətilə sübut edir. Qəhrəmanın mənəvi portreti bu dəfə davranışında tamamlanır. Məlum olur ki, Əsgər göründüyü kimi sadələvh deyil, dost-tanışa göstərdiyi xidmət, diqqət də axmaqlığının, avamlığının nəticəsi deyil, sadəcə onun həqiqi istəyi, həyata bağlılığı, bir az da gerçəkliyə maksimalist yanaşma tərzindən irəli gəlir. Əsgər müəllifin yazıçı müşahidələrinin "yetirməsi" olan müasir gəncliyin tipik nümayəndəsidir, şəxsiyyəti məkanının sərhədlərini aşib keçən zəmanə cavanıdır və düzünü desək, müəllif rəğbətində onun tərəfində olduğu da açıq-aydın duyulur. Hissiyatına azadlıq vermiş Əsgər onu əhatə edən bazar əhlinin, Camaatın nəbzini tutmağı da bacarır. Ə.Haqqverdiyev bu əsərində yumoristik tonda olsa da, "hədəfə alınmış"ı "hədəfə alınmayan"ı fəvqünə qaldırır, bu dəfə "şuxluq etmək" üçün dəli hazırlayan camaat ("Uca dağ başında", "Çeşmək" hekayələrində olduğu kimi) özü "dəli"liyə tuş gəlir.

"Haman buradan atlı keçən oğlan birdən bazardan yox oldu. Tamam iki həftə dükanı bağlı qaldı. Sonra məlum oldu ki, Qazax qəzasında bir nəfərdə "Diliboz" cinsindən bir atın sorağını eşidib, onun dalınca gedib. Haman atdır ki, indi altında idi.

İki həftədən sonra bazar adamı bunun qayıtdığından xəbər tutub, bir-birlərinə söz verdilər ki, Hacı Mehdi oğlundan haraya getdiyini və bu iki həftənin ərzində nə yerlərdə gəzdiyini bir nəfər xəbər almasın. Guya ki o, buradan heç bir yana getməmişdi.

Əsgər gəlir bazara. Dükənlərin qabağında dolanır. Ancaq bir dükənçi buna etina eləməyir. Salam verir. Salamını soyuq bir halda alıb, yenə işinə məşğul olurlar. Əsgərin bağı çatlayır. Necə ola bilər ki, bu bir belə zəhmət çəkib gedib "Dilboz"lardan at gətirsin, amma bunu bir adam xəbər almasın!

...Dükənçilər bununla bir neçə dəfə belə rəftar edəndən sonra Əsgər əhvalatı duyur.

Bir dəfə yenə görür ki, bir dükanda neçə nəfər əyləşib laqqırtı vurur. Durub yavaş-yavaş o tərəfə yönəlir.

O biri dəfələr tək dükənçilərdən biri qalxıb deyəndə ki:

-A kişi, yaxşı yadıma düşdü, Hacı İmamqulunun vekselinin vaxtıdır, aparım, onun pulunu verim.

Əsgər ondan cəld qalxıb, əbanın altından beşaçılan tüfəngi çıxarıb, patronlayıb dedi:

-Əyləş yerə! Yoxsa odladım! Hər kəs yerindən qalxsa, atamın oğlu deyiləm cəmdəyini yerdə qoymasam.

Həm susub sakit əyləşdi. Əsgər dedi:

-İndi qulaq verin. Bir nəfərdən xəbər aldım ki, Qazax mahalında Rüstəm bəyin ilxısında "Dilboz" nəslindən bir at var ki, dünyanın yarısına dəyər...

Burada Əsgər iki həftənin içərisində başına gələnləri tüfəngi adamlara tərəf tutmuş nağil eləyib qurtarandan sonra dedi:

-İndi mən sözümlü qurtardım. Hər kəsin harada nə işi var isə buyurub gedə bilər.

Camaat gülüşüb xəbər verdilər ki, heç kəsin heç yerdə işi yoxdur. Həm avaradır. Elə məhz onunla şuxluq eləmək istəyirdilər."

Əsgər Camaatın onu gülüş, "şuxluq" yerinə çevirmək istəyini onun özünə qarşı yönəldir və bütün mənalarda ondan üstün olduğunu, hər hərəkətinə cavab vermək qabiliyyətini göstərir, ən əsası isə ona qarşı göstərdiyi qeyri-etik davranış "həmləsini" elə camaatın "öz dilində" cavablandırır, onun özünü "şuxluq" hədəfinə çevirir.

"Kürənin atın belində yel kimi gələn" oğlanın hekayətinin bitirilməsi və Xortdanın Şuşaya çatması ilə yolçuluq süjeti yekunlaşır və buna müvafiq olaraq yol boyu rastlaşdıqları üç qəhrəmanın təqdimatçısı Məşədi Səttar da "fəaliyyətinə son verir", mənzil başına çataraq "səhnədən" kənarlaşır.

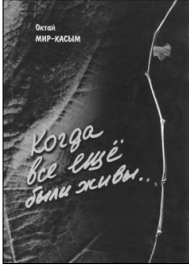
"Gecə saat on ikiyə yaxın Şuşaya varid olduq. Ancaq şəhər görünməyirdi. Ətrafda xarabalıqdan savay bir şey yoxdu..."

P.S. Şuşaya varid olmaq yanğısı...

Ə. Haqverdiyevin bədii nəsrinin tədqiqinə həsr olunmuş monoqrafiyanı nəşr etdirdiyim 2002-ci ildə artıq on il idi Şuşa cəhənnəm zilləti çəkirdi, bu ağrıyla kitabın adını "Nəgah xəyalıma cəhənnəm düşdü" qoydum. Amma onda da inanırdım, indi də əminəm: günlərin birində yenə Əbdürrəhim bəyin Şuşasına varid olarıq. Lap "ətrafda xarabalıqdan savay bir şey" olmasa belə, kül olmuş torpağını öpüb gözlərimizin üzərinə qoyanda bizi nəfəsimizdən tanıyar, ruhları pərənpərənpərəndə düşmüş şərəfli övladlarının xatirinə bağışlayar, bir də o dogma bağına basar bizi gözəl yurdumuz.

◆ K i t a b r ə f i

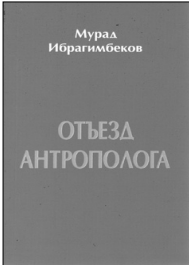
OQTAY MİR QASIM
ONDA HAMI HƏLƏ SAĞ İDİ
Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2018

Görkəmli kinorejissor Oqtay Mirqasimov uzun illərdir ki, bədii yaradıcılıqla da məşğul olur. Bir çox filmlərinin ssenariləri onun özünə məxsusdur. "Onda hələ hamı sağ idi" kitabında müəllifin son illər yazdığı hekayə və povestləri toplanmışdır. Bu əsərlərdə rejissor Oqtay Mirqasimovun dəst-xətti, nəfəsi duyulmaqdadır. Xalq yazıçısı Anar kitaba "İşıqlı adam" adlı ön söz yazmış, onun bədii yaradıcılığı haqqında fikir söyləmişdir.

RAMİZ QUSARÇAYLI
GEDƏSƏN DÜNYANIN AXIRINACAN
Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2017

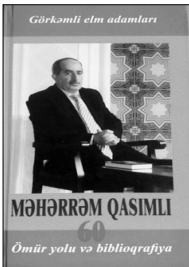
Tanınmış şair Ramiz Qusarçaylının "Gedəsən dünyanın axırınacan" adlı bu yeni kitabı "Çörəyim daşdan çıxar", "Ömür qapıları", "Bir çiçək axşamı", "Almalı kitab" və "Nə gözəldi yolun, Allah" adlı şeirlər kitablarından sonra oxucularla növbəti görüşüdür. Kitabda şairin son 10 ildə yazdığı seçmə şeirlər toplanmışdır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Ramiz Əsgər kitaba "Mükəmməl poeziya" adlı ön söz yazmışdır.

MURAD İBRAHİMBƏYOV
ANTROPOLOQUN GEDİŞİ (rus dilində)
Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2018

Murad İbrahimbəyov görkəmli Azərbaycan yazıçısı Maqsud İbrahimbəyovun oğludur; kinorejissordur. Atasının roman və povestləri əsasında o, "Mosfilm" kinostudiyasının bazasında bir neçə bədii film çəkib. Son illər Murad özünü bir nasir kimi də sınayır və zənnimizcə, bu onda uğurlu alınır. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının nəşr etdiyi "Antropoloqun gedişi" kitabı belə deməyə əsas verir. Kitaba yazıçının yaradıcılıq palitrasını əks etdirən povest və hekayələri daxil edilmişdir.

Kitabın redaktoru tanınmış yazıçı Azər Mustafazadədir.

MƏHƏRRƏM QASIMLI
ÖMÜR YOLU VƏ BİBLİOQRAFIYA
Bakı, "Uğur" nəşriyyatı, 2018

Əməkdar elm xadimi, professor Məhərrəm Qasımlının 60 illik yubileyi münasibətilə nəşr edilən bu kitabda alimin keçdiyi ömür yolu, elmi və bədii yaradıcılığı haqqında yazılar toplanmışdır. Kitabda həmçinin bibliografik göstəricilər də öz əksini tapmışdır - həyatındakı mühüm məqamlar, kitablarından seçmələr, tərtib edib hazırladığı kitablar, müsahibələr və s.

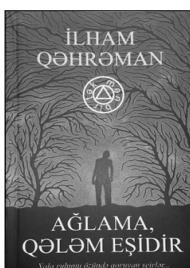
MƏHƏRRƏM QASIMLI
FOLKLOR VƏ ƏDƏBİYYAT ARAŞDIRMALARI
Bakı, "Elm və təhsil", 2017

Professor, tanınmış folklorşünas və şair Məhərrəm Qasımlının bu kitabında müəllifin elmi yaradıcılığından nümunələr təqdim edilir. "Qurbanidir mənim adım", "Abbas Tufarqanlı", "Xəstə Qasım", "Hüseyn Şəmkirli", "Molla Cuma" və s. məqalələr portret səciyyəlidir. Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru Mahmud Allahmanlıdır.

BƏHRUZ AXUNDOV XATİRƏLƏRDƏ
Bakı, "Təhsil", 2018

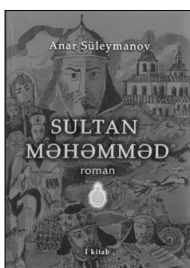
Əməkdar mədəniyyət işçisi Bəhruz Axundov tanınmış nəşir, kitab təbliği sahəsində geniş fəaliyyəti ilə seçilən ziyalı idi. Kitabda şüurlu həyatını kitab nəşrinə və təbliğinə həsr etmiş B.Axundov haqqında xatirələr geniş yer tutur. Həmçinin fotosəkillər onun həyat yolu haqqında bitkin təsvir yaradır. Kitabın ideya müəllifi Toğrul Bəhruz oğlu Axundov, redaktoru Mustafa Çəmənlidir.

İLHAM QƏHRƏMAN
AĞLAMA, QƏLƏM EŞİDİR
Bakı, QANUN nəşriyyatı, 2018

Lirik şair kimi tanınan İlham Qəhrəman çağdaş Azərbaycan şeirinin tanınan ismlərindəndir. Folklor ənənələrinə bağlı olan şairin "Ağlama, qələm eşidir" kitabında şairin son illər qələmə aldığı şeirləri toplanmışdır. Kitab "Elə yerlər olsun ki, alma bitməsin", "Deryada yanan gəmiyəm", "İstanbul heyrət görküdür" fəsillərindən ibarətdir.

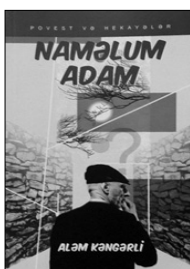
Kitaba tənqidçi Nərgiz Cabbarlı ön söz yazıb.

ANAR SÜLEYMANOV
SULTAN MƏHƏMMƏD
Bakı, "OL" NPKT, 2018

"Sultan Məhəmməd" romanı gənc yazıçı Anar Süleymanovun ilk kitabıdır. Roman Xarəzmşah Sultan Məhəmmədin döyüş yollarından, saray həyatından və son taleyindən söz açır.

Müəllif Xarəzmşahlar dövlətinin yaranmasını, burada Çingiz Xaqanın rolunu xüsusi nəzərə çarpdırır. Kitabın redaktoru yazıçı - publisist Səyavuş Süleymanlıdır.

ALƏM KƏNGƏRLİ
NAMƏLUM ADAM
Bakı, QANUN nəşriyyatı, 2018

1980-ci illər ədəbi nəslinin nümayəndələrindən olan Aləm Kəngərlinin povest və hekayələrdən ibarət ilk kitabı çapdan çıxıb. "Naməlum adam" povestinin də daxil olduğu kitaba Sabir Rüstəmcanlı ön söz yazıb.

